

**T.C.
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI
GENEL SOSYOLOJİ VE METODOLOJİ PROGRAMI**

**(B)AĞSAL DÜŞÜNCE:
TOPLUMBİLİMİN GÜNDELİK PRATİKLER
ÜZERİNDEN SORUNSALLAŞTIRILMASI**

(DOKTORA TEZİ)

**Hazırlayan
EBRU BELGİN YETİŞKİN
20036076**

**Danışman
DOÇ. DR. EMRE IŞIK**

İSTANBUL - 2008

Ebru Belgin YETİŞKİN tarafından hazırlanan **Bağsal Düşünce: Toplumbilimin Gündelik Pratikler Üzerinden Sorunsallaştırılması** adlı bu çalışma jürimizce Doktora Tezi olarak Kabul Edilmiştir.

Kabul (Sınav) Tarihi : 16 / 06 / 2008

(Jüri Üyesinin Ünvanı , Adı , Soyadı ve Kurumu) :

İmzası :

Jüri Üyesi : Doç.Dr.İsmet Emre IŞIK
(Danışman-Tez.İz.Kom.Üy.)

Jüri Üyesi : Prof.Dr.Ali AKAY
(Tez İz.Kom.Üy.)

Jüri Üyesi : Doç.Dr.Ayhan KAYA
(Tez İz.Kom.Üy.)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Zafer YENAL
(Boğaziçi Ü.Öğr.Üy.)

Jüri Üyesi : Yrd.Doç.Dr.Sibel YARDIMCI

İÇİNDEKİLER

Sayfa no.

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET.....	VI
SUMMARY.....	VII
ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ.....	VIII
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Araştırma Kapsamı ve Amacı.....	5
1.2. Araştırma Yöntemi.....	8
2. GÜNDELİKLİĞİ OLUŞTURAN BİR UNSUR OLARAK	
 TÜKETİMİN TOPLUMBİLİM İLE İLİŞKİSİ.....	28
2. 1. Farklılaşma Aracı Olarak Tüketimin Toplumbilim ile İlişkisi	30
2.2. Arzu ve Umudun Geçici Tatmini ile Toplumbilimin Meslekleşmesi.....	40
2.3. Tüketimin Üretimi ve Toplumbilimsel Reaksiyoner Tavırlar.....	58
3. GÜNDELİKLİĞİ DOĞURAN UNSURLAR OLARAK GÖÇ VE	
 HAREKETLİLİĞİN TOPLUMBİLİM İLE İLİŞKİSİ.....	85
3.1. Hâkim Toplumbilim Kavramlarının Oluşma Koşulları	88
3.2. Yerleşik Norm Bağlamında Toplumbilim Kuramlarının Eleştirisi.....	101
3.3. Göçmen ve Göçebe Perspektiflerine Göre Toplumbilim	105

4. TOPLUMBİLİMİN ÇIKMAZI.....	110
4.1. Toplumbilimin İfade Sorunu.....	118
4.2. Ayırksı Bir ‘Toplumsallık’ Anlayışı.....	122
4.3. Güçlü / Zayıf Bağlar ve (B)ağlar.....	127
4.4. Tekrar ve Taklit Meselesi	136
5. DEĞİŞİM YANILSAMASINI ÜRETEN BAĞLAR.....	143
5.1. Eksiklik ve Tekinsizlik.....	144
5.2. İkame Yetisi.....	150
5.3. Saygı Meselesi.....	154
5.4. Gibi Olmak.....	162
5.5. Dışlananın Dışlaması.....	168
5.6. Kutsallığın Rasyonalize Edilmesi	177
6. YENİLİK VE DÖNÜŞÜMÜ ÜRETEN (B)AĞLAR.....	183
6.1. Yabancıyı Tanımaya Çalışma.....	186
6.2. Yansız Oluş ve Farklı Alanlarda Eşzamanlı Varolabilme.....	192
6.3. Odaklanma ve İttifak ile Müdahale Etme.....	200
6.4. Eyleyenin Farkın Keşfedildiği Anı Yahut Dönemi Yinelemesi.....	202
7. SONUÇ.....	206
8. EKLER.....	216
9. KAYNAKLAR.....	323
10. ÖZGEÇMİŞ.....	338

ÖNSÖZ

Aslında bu bir sonsözdür. Bu satırları araştırmanın resmi sürecine başlamadan önce yazabilseydim sanıyorum farklı satırlar ortaya çıkardı. Bu farkı ortaya çıkarabilmek amacıyla araştırma notlarına ve taslak metinlere geri dönüp, lineer bir zaman ekseninde başlangıç ile sonuç arasında birbirini tekrar eden düşünceyi keşfetmeye çalıştım. Başlangıçtan itibaren tekrar ettiğim bir cümle, bu araştırmayı yürütmemde en büyük itici güç oldu: “Neyin, nasıl yapılması gerektiğini söyleyen ya da dayatan zihniyet ile tekilliğinden yola çıkarak kendi yaratma tarzını yaratan zihniyet arasındaki gerilimin gündelik hayat içinde çözülmesi” meselesi... Sezgisel bir hareket ile izi sürülen bu düşüncenin geliştirilmesinin ve bir araştırma etrafında şekillendirilmesinin, açıkça, bir zorunluluktan kaynaklandığını söylemeliyim. Bilimin disiplinler ile parçalanmış bütünlüğü içinde politika üretme sürecinin bir bileşeni olarak *a priori* belirlenmiş sorunları meşrulaştırma hizmetini üstlenen ve bu sorunlara çareler bulmaya çalışan nomotetik ve ampirik sosyolojinin içinde düşünce üretebilmenin elverişsizliğini, yetersizliğini ve mümkün olmadığını gördüğümde kendimi zihinsel olarak farklı bir yere hareket etmiş buldum. Ancak elimde gitmek istediğim yönün bir adı, tanımı ya da adresi olmadığı için zaman zaman bu keşif sürecinin içinde kayboldum, yeni yollar aradım, geçtiğim yerlerden bir daha geçtim ve yeni şeyler buldum. Bu deneyim, ‘aydınlanmış bir öz-bilinç’, ‘modern’ ve ‘rasyonel’ bir ‘sosyolog’ olmaktan çok uzakta direnişçi, uyumsuz ve başkaldıran bir tavır ortaya çıkardı. Ne var ki, araştırmanın bir doktora tezi olması nedeniyle arada bir yerde konumlandım. Bu nedenle araştırmanın nereye gideceğini bilerek ilerlenecek yolu okuyucuya bir fener ile aydınlatmaktan ziyade zaman zaman bu feneri kendi gözümün içine bilhassa tutarak geçici körleşmeler yaşadım ve sorgulamalar ile eleştiriler yaptım. Ayrıca yer yer feneri okuyucunun da gözünün içine tutarak okuyucuyu geçici olarak körleştirmeye çalıştım ve tanıdık, bildik toplumbilim ve toplum düşüncesi ile ilgili algıyı gündelik pratikler üzerinden saptırmaya, kırmaya, bozmaya, anlamaya, tanımaya çalıştım. Bu nedenle, her ne kadar döngüsel tekrarlar ile metnin içindeki kopukluklar ve takibi zorlaştıran akış bozuklukları giderilmeye çalışılsa da arta kalanların en azından bu yöntem nedeniyle oluştuğunu belirtmem gerekir.

Bu keşif sürecinin, akademik olarak, bilimin belirsizliği ve bu belirsizliğin politika üretim sürecinde işlev görmesi ile ilgili yazdığım yüksek lisans tezime ivme kazandığını söyleyebilirim. Bu düşünceyi, bu araştırmada, farklı akademik disiplinlere ve alanlara açarak teknoloji, gastronomi, göç, güncel sanat ve felsefe ile buluşturduğum kesişme, bağdaşma ve ayrışma anlarım ve yollarım oldu. Ancak vurgulamak istediğim, amatör ve naif bir tavır sahiplenerek gündelik hayatta yaşadığım ve paylaştığım meselelere odaklanma ve bir araştırma yapma çabasının aynı zamanda entelektüel bir dönüşüm sürecini de açığa çıkardığıdır. Bu nedenle bu araştırma, bir yöntem çalışması olarak değerlendirilebilir.

Dahası bu araştırmaı yürütürken tartıştığım düşünürler ile kurduğum bağlar ile araştırmanın kendisi de bir ağa dönüştü. Araştırmanın tüm evrelerinde katkısı olanları yavan bir teşekkür dizisi ile sıralamaktansa, araştırmanın oluşturduğu ağa ve gündeliklik üzerinden toplumbilimin sorunsallaştırılması için kurmaya çalıştığım bağa onların da dâhil olduklarını belirtmeliyim. Dolayısıyla araştırmanın, (b)ağ olarak kavramsallaştırdığım siyasi ve etik bir entelektüel arayışı ortaya koyduğunu mit ediyorum.

Sonuç olarak ortaya çıkan araştırmanın geliştirilmesi için bana olanak tanıyan ve cesaret veren danışmanım Doç. Dr. Emre Işık'a, düşünceleri ile eylemlerinin tutarlılığını küratöryal işlerinin yanı sıra verdiği ders ve konferanslar aracılığı ile takip ettiğim ve de öğrenmeye çalıştığım değerli hocam Prof. Dr. Ali Akay'a, bilhassa gç ile ilgili içeriden bir ses olarak eleştirel duruşumu geliştirmeme katkıda bulunan Doç. Dr. Ayhan Kaya'ya bu vesile ile saygı ve teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca yemek ve tat ile ilgili literatürü sindirebilmem için bana destek veren Yrd. Doç. Dr. Zafer Yenal, gündelik pratikler meselesine dikkatimi çeken Arif ağlar ve derslerinde beyin hcrelerimin grileştiğini hissederek bunu dışa vurabilmeme olanak tanıyan Prof. Dr. Melih Başaran'ın da araştırmanın ortaya çıkmasına neden olan düşüncelerimin geliştirilmesine sağladıkları katkıyı minnetle ifade etmeliyim.

Kuşkusuz araştırmanın Fransa'daki aşamasının gerçekleşebilmesi için beni *École Nationale Supérieure des Mines de Paris – Centre de Sociologie de L'innovation*'a (İnnovasyon Sosyolojisi Merkezi) kabul ederek gerek alan çalışmalarının geliştirilmesine danışmanlık yapan gerekse bağ (*attachment*) kavramını geliştiren Prof. Dr. Antoine Hennion'un bu araştırmanın kurgulanmasına ve "(b)ağ" [*(net)achment*] kavramının üretimine büyük katkısı oldu. Sorduđu isabetli sorular ve düşünceleri ile araştırmanın yönünü büyük ölçüde etkileyen Prof. Bruno Latour ise toplumbilim ile ilgili ayrıksı düşüncelerin toparlanması için bir (b)ağ oldu. Alan araştırmasının ilk aşamasında yemek ve tat ile ilgili güncel sanat çalışmaları ile ilgili etnografik sayılabilecek çalışmamın gerçekleşmesine olanak tanıyan Palais de Tokyo eski küratörü Nicolas Bourriaud ve Artur Barrio'nun "Reflection...s" adlı sergisinin yardımcı küratörü Fabienne Clérin'in yanı sıra bana arşivlerini açarak özel bir çalışma olanağı tanıyan Fonds Regional D'art Contemporain – Provence-Alpes-Cotes D'azur – Marsilya direktörü Eric Mangion, araştırma yönteminin güncel sanat alanından beslenmesine katkıda bulunmuşlardır. Alan araştırmasının ikinci aşamasında tekilliklerini geçmişleri, yemek ve tat alışkanlıkları üzerinden benimle paylaşan ve isimlerini saklı tutarak anonim bıraktığım kişilerin her birine bana ayırdıkları değerli vakitlerinden ve samimiyetlerinden ötürü borçlu sayılabiliyorum. Araştırmada önceden belirlenmiş bir kuramsal arka plana ya da kılıfına uydurmaya çalışan bir bakış açısı ile bu kişilerin, geçmişlerinin ve eylemleri ile düşüncelerinin birer araştırma 'nesnesi' olarak değerlendirilmediğini, bu kişiler ile 'birlikte' çalışarak gerçekleştirdiğim mülakatlar sonucu metnin alt başlıklarını oluşturabilmemin mümkün olabildiğini yeniden vurgulamalıyım. Zira bu

mülakatlar, yapısal olarak araştırmanın oluşumunda büyük yer sahibidir. Doğrusu mülakat yapılan kişilere ulaşmamı sağlayan anahtar grubun oluşmasında Association ELELE – Migrations et Cultures de Turquie direktörü Gaye Petek Şalom'u da unutmamam gerekir. Kendilerine şükranlarımı sunuyorum.

Araştırmanın Fransa'da yürütüldüğü dönem haricindeki zaman diliminde İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü'ne bağlı bir araştırma görevlisi olarak Avrupa Birliği Merkezi'nde yaptığım tam-zamanlı idari danışmanlık görevinin de bu araştırmaya gündelik deneyimler bağlamında etkisi olmuştur. Zamanımı ve emeğimi değerlendirme konusunda güçlü bir denge ve disiplin geliştirmeme neden olan bu dönemde iş yükümü paylaşan Uzman Sanem Albayrak, Zeynep Sezgin, Uzman Duygu Aysal Cin, Uzman Berna Severge, Derya Gümüş ve Didem Özgür'e içtenlikle teşekkür ederim. Ayrıca araştırma için gerekli zamana sahip olabilmem konusunda gerekli izni sağlayan Prof. Dr. Zereşan Kaymaz'ı ve bu iznin onaylanması ile Fransa'daki alan araştırmasına sağladıkları maddi destekten ötürü İstanbul Teknik Üniversitesi adına Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Erkin Nasuf'u her zaman hatırlayacağımı belirtmek isterim. Dönem arkadaşım Efe Arık'a araştırmanın tüm aşamalarında yaptığımız tartışmalar ile fikirlerimi geliştirebilmem konusunda bana sağladığı destekten ötürü, Yrd. Doç. Dr. Teyfur Erdoğan'a ise metni revize ederek yaptığı yorumlar için teşekkürlerimi sunuyorum. Evren Buyruk, bu araştırmanın en başından beri gerek gösterdiği sabır gerekse bana verdiği destek ve anlayış ile unutulmaz bir yere sahip olmuştur. Bu yorucu süreçte beni daha az görerek her zaman yanımda olduklarını hissettiren ve bana destek veren anneme, babama ve kardeşime ise büyük minnet borçluyum.

Kuşkusuz araştırmanın öngöremediğim boşlukları ve zayıflıkları ile ilgili sorumluluğu tek başıma üstlenmeliyim. Dolayısıyla bu araştırma vesilesiyle öğrendiğim, tanıştığım, paylaştığım, ayrıldığım, bağdaştığım, birliktelikler kurduğum herkes ve her şey ile yaşadığım dönüşümün bir (b)ağ olmasını diliyorum.

Ebru B. YETİŞKİN

Mayıs 2008, İstanbul

ÖZET

Günümüzde yerleşik norm ve biçimlerle güçlü bağı olanlar ile süregiden koşulları yok sayan ve saptıranlar arasındaki yaygın gerilim, bugüne değin birbirinden farklılıkları olduğu ileri sürülenlerin kendileri için *a priori* belirlenen sınırları aşarak disimetrik birliktelikler geliştirmesi üzerinde temellenmektedir. Bu araştırmada gündelik hayatta yaşanan bu mücadele, yenilikleri ortaya çıkarması açısından bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmektedir. ‘Toplum’ anlayışı ile politika üretim sürecinin işlemesine kaynak teşkil eden toplumbilim yaklaşımlarının gündelik pratikleri niteliksiz olarak değerlendirmesi nedeniyle de toplumbilimin kendisi sorunsallaştırılmıştır. Sorunsallaştırma, merkez / çevre, mikro / makro, birey / toplum gibi ikili karşıtıklara dayanan kartezyen ayırım aşılarak gerçekleştirilmiştir. Böylelikle mikro ve çevrede bir gündelik pratik olarak değerlendirilen yemek ile makro ve merkezde sorunlar olarak değerlendirilen göç ve toplumbilim, gündelikliği oluşturan unsurlardan biri olan tüketim güdümündeki liberal ekonomi ve politikalar bağlamında birbirleriyle ‘geçici olmak suretiyle’ denk tutularak irdelenmiştir. Ancak bu içkinleştiren eleştirel bakış, ‘toplumbilimin madunluğu’ olarak nitelendirilen bir ifade sorunu ile karşılaşmıştır. Yeni düşünme biçimlerine duyulan zorunlu ihtiyaçtan yola çıkarak ‘(b)ağ’ kavramı önerilmiştir. Böylelikle ‘neyin, nasıl yapılması gerektiğini söyleyen bir anlayış’ ile ‘kendi tekil yapma tarzını yaratan zihniyet’ arasındaki yaygın gerilimin gündelik hayat içinde hangi koşullar altında çözüldüğünü keşfedebilmek için araştırmanın çekim merkezi, yeni etik ve politik tavırları açığa çıkaran tekrar ve farklar üzerinde temellendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, toplumbilimin yerleşik ve örgütlenmiş sınırları farkederek aşması ve tutarsızlıkları ifade ederek içkinleştirmesi ihtiyacı doğmaktadır. Gündelik hayatta deneyimlenen çelişkiler ve değişim(cik)ler üzerinden daha gerçekçi analizler yapılabileceğinden hareketle, bugüne kadar birbirinden bağımsızmış ya da ilgisizmiş gibi değerlendirilen farklı disiplinler ile işbirlikleri geliştirmenin, çoğul bir epistemolojik keşfi sağlayacağı savunulmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Toplumbilim, Gündelik Hayat, (B)ağ, Bağ, Tekrar, Fark, Taklit, Yenilik, Tüketim, Göçebe, Göçmen, Madun, Tâbi.

SUMMARY

Today there is a dispersed tension which is based on dyssymmetrical associations of the ones that deviate and resist to the existing orders and those that have strong attachments with the hegemonic norms and forms. This controversy experienced by distinctive legitimation demands is considered as a process of transformation infiltrated in everyday practices. In this research, major social sciences which evaluate everyday practices as unqualified are problematized since the sedentary definition of society is used in the policy making which has yet again a great impact on quotidian experience. Food, as a micro and a peripheral issue, migration and major social sciences, as macro and central problems, have been analyzed dyssymmetrically on a temporary basis through consumption that is provisioned by liberal economy and politics. Nevertheless, this immanating critical perspective is circumscribed with an obstacle of expression which is evaluated as the “subalternity of social sciences”. In imperative need of innovative ways of thinking, the concept of *(net)tachment* is proposed. To discover how the tension between the ones who “determine what / how to do things”, and the ones who “create singular ways of doing things” is resolved, center of gravity of the research is on repetitions and differences that expose the emerging ethical and political attitudes. According to the conclusions, the immanation of the non-coherences of organized limits of social sciences is required. Making more realistic analysis through the miniscule changes in everyday life, the discovery of a plural epistemology can be ensured by cooperating with distinctive territories.

KEYWORDS: Social Sciences, Everyday Practice, Quotidian, Attachment, (Net)tachment, Repetition, Difference, Imitation, Innovation, Consumption, Migrant, Nomad, Migration, Subaltern.

ŞEKİL VE TABLO LİSTESİ

Sayfa no:

Şekil 1: Geleneksel Biçim ve İçeriğinden Farklılaştırılarak Mutasyona Uğramış Suşi.....	33
Şekil 2. Gastro-pornografik Yemek Temsili.....	53
Şekil 3. Baklava Türk'tür, Türk Kalacaktır!.....	73
Şekil 4. Tüketimi Durdurma Kılavuzuna Erişemeyen Obez Temsili.....	78
Tablo 1. Göçmen Kategorilerini Belirlemek Amacı ile Kullanılan Ölçütler.....	100

1. GİRİŞ

1970'lerden sonra ulusaşırı sermayenin hızla yersizyurdsuzlaşması ile toplumsal ilişkiler ağı genişlemiş, kentlerde yaşayan bireylerin zihniyetleri, davranış biçimleri ve tüketim alışkanlıkları değişerek benzeşmeye başlamıştır. Dünya çapında kapitalist tüketim normlarına göre şekillenen kentsel bir kültür doğmuş ve yayılmıştır. Ulaşım ve iletişim ağlarının yaygınlaşması da, mübadele ilişkilerinin artmasına, bireylerin, simgelerin, tekniklerin, iş görme tarzlarının ve anlamların hareket etmesine ve değişmesine katkıda bulunmuştur. Bu süreç içinde ulusaşırı sermayenin her an, her alana ulaşabilme niteliği, kapalı ve önceden tasarlanmış düzenlerin yerine 'sürekli değişen ve yeniden şekillenen', 'esnek' bir zihniyeti beraberinde getirmiştir. Sennett'in 'seküler bilgi kodunun yeniden yapılandırılması' olarak tarif ettiği bu durum, gündelik hayatın içinde ortaya çıkan anlık olay ve anlık duyguların anlaşılabilirliği için 'daha önce (*a priori*) var olan' ve 'daha önce (*a priori*) belirlenen' bir tasarıma ya da düşünceye dayandırılmamaları gerekliliğini öne sürmektedir.¹ Her şeyin ve her bireyin her an bir öneme ya da değere sahip olma(ma) olasılığının sürekli göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Günümüzde ortaya çıkan bu durum, 16. yy.da Kopernikus Devrimi ile tetiklenen, merkez / çevre gibi birbirine tâbi ikili (*dualistic*) ayrımları esas alan, nesnel, rasyonel, aydınlanmacı ve insan eksenli bir bilim ve yaşam anlayışı üzerine kurulu modern düşüncenin yerinden edilmeye çalışılması anlamına da gelmektedir.² Esasen bu çaba, özellikle

1 SENNETT, Richard (2002a) **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çeviren, Durak, S., Yılmaz, A., Ayrıntı, İstanbul: 39.

² Ne de olsa Kopernikus, güneşin dünyanın etrafında değil, dünyanın güneş etrafında döndüğünü ortaya koyarak hem merkez / çevre ilişkisini ters yüz etmiş, hem de gerçek dünyayı değil algıladığımız dünyayı bilebildiğimize dair düşünceyi vurgulamıştır. Dolayısıyla 'algıladığımız dünya, gerçek dünya değildir' önermesinin doğrulanmasından hareketle akla dayanan, nesnel ve insan odaklı bir bilim ve yaşam yaklaşımı gelişmiştir. Dünyayı ve 'ben'i tarafsızca anlamak, aynı zamanda insanı ve doğayı yaratan Tanrı'yla bütünleşerek onun niteliklerine sahip olabilmeyi sağlayacaktır. Böylelikle ilerlemeye dayalı, akılcı, nesnel, evrensellik iddiasında olan ve insan odaklı bu anlayış, aydınlanma nosyonu ile birleşmiştir. Bu bağlamda, Descartes'in şüphe götürmeyecek bilgiye yani düşünceye ulaşmada önerdiği akıl ve beden düalizmi, özne / nesne, birey / toplum, mikro / makro ikili karşıtlıklarının geliştirilmesine zemin teşkil eder. Hâlbuki merkez / çevre ikili ayrımını yıkan günümüz anlayışı, her an ve her şeyin 'geçici olmak suretiyle' merkezleştirilebilmesi ile bugüne kadar kabul edilen modern düşünceden farklılaşmaktadır. Bu da nesnel, akılcı, aydınlanmacı ve insan odaklı bir bilim ve

19.yy.dan itibaren yoğunluğu artan esnek piyasa koşullarının ortaya çıkışıyla birlikte etkisini artıran bir çabadır. Bugüne gelindiğinde ise her bireyin ve her şeyin, geçici olarak merkezleştirilmesi suretiyle bir üretim ya da tüketim aracı olarak metalaştırılması ve pazarlanacak bir mal olarak değerlendirilmesi söz konusudur. Bu ‘geçici merkezleştirme’ ise bugüne dek birbirinden boyut, hiyerarşi, performans, sınıf, cins gibi farklılıkları olduğu ileri sürülenlerin kendileri için daha önceden (*a priori*) belirlenen sınırı / tanımını / sınıfı / ölçütü / anlamı / engeli aşarak yahut bu unsurları yok sayarak yeni birliktelikler, ortaklıklar ve paylaşım alanları geliştirmeleri üzerinde temellenmektedir.³ Bugüne dek birbiriyle ilgisiz, birbirinden bağımsız, birbiriyle karşıt ya da çelişen olarak değerlendirilenlerin yan yana gelmesi, birleşmesi ve birbiriyle denk tutulması, farklı meşruiyet talepleri arasında yaşanan

yaşam anlayışının yerinden edilmesi gerekliliğini ortaya koyar. (B)aşsal düşüncenin arkasında yatan temel çıkış noktası, genel ve indirgemeci hatlarıyla, düşünce tarihi üzerinden ifade edilen bu hususlara dayanmaktadır.

³ İnternetin işleyiş mekanizması, hem bu işleyiş mekanizmasını üreten zihniyeti ve toplumu yansıtmaması hem de günümüzde bir takım toplumsal ilişkileri üreten ve yönlendiren teknolojilerden biri olması nedeniyle bugün ‘geçici merkezlessiz’ ilişkileri ve değişimleri daha iyi kavrayabilmemizi sağlayacak araçlardan biridir. İnternet, merkezlessiz bir ağ olmaktan çok, bir merkezle ‘eşzamanlı’ işleyen ve düzensiz merkezleri kapsayan bir yapıya sahiptir. Örneğin, İletim Denetim Sözleşmesi (Transmission Control Protocol [TCP]) ve İnternet Sözleşmesi (İnternet Protocol [IP]) birbirinden farklı niteliklere sahip öğelerin iletişiminin ve ilişkilerinin ‘ortak bir düzlemde’ hangi esaslar üzerine düzenlenebileceğini şekillendirmektedir. ‘Ortak düzlem’ olarak ifade edilen alana odaklanılmasının esas nedeni, kısaca, hâkim toplumbilim kuramları tarafından toplumun ve toplumsal olanın da bir ortaklık, paylaşım kanalı olarak değerlendirilmesidir. İP birbirinden farklı yahut homojen olmayan boyut, işlev, hiyerarşi, performans ve koşullara sahip unsurlar arasında iletişim ve ilişki ağının kurulmasını düzenlerken, TCP bu ağın içindeki unsurlar tarafından iletimin gönderilip, alınması ile ilgili denetimi sağlamaktadır. Bir başka deyişle, hem birbirinden farklı unsurların birbiriyle iletişim kurarak yeni ilişkiler kurması hem de kurulan bu düzenin sorunsuz işlenmesi denetim altına alınmıştır. Biri olmadan diğeri anlamsız kalmaktadır. Böylelikle internet teknolojisi – ki bu teknolojiyi üreten, kullanan, denetleyen ve denetimini ihlal eden de insanlardır – günümüz koşullarının çağdaş toplumbilim bakış açısıyla daha gerçekçi olarak kavranabilmesine yardımcı olmaktadır. Düzensiz ve merkezlessiz hareketler neticesinde güvenlik boşluklarından sızanlar (sistem ve kod kırıcıları ya da hacker’lar) girdikleri devreyi sekteye uğratar, yıkar ve bir bunalıma ya da belirsizlik durumuna yol açar. Ne var ki; bu aynı zamanda devrenin kendi açığını görüp belirsiz olanı kodlayarak kendisini yenilemesini ve internetin işleyişinin devam etmesini sağlamaktadır. Farklı ve sıra dışı olan, belitsel olarak (kendiliğinden oluşan) ve içkin bir şekilde sistemle eklemlenir. Toplumun bir parçası olarak değerlendirilen bireylerin inşa ettiği teknolojinin toplumsal yapıyla benzerlik göstermesinin kaçınılmaz olduğu varsayımından hareketle, aynı çelişki mantığı kapitalizmin ve kurumların ayakta kalma ve işleyiş yönteminde de gözlemlenebilir. Bugünkü toplumsal koşullar hem insanlar arası ilişkiler doğrultusunda uzamlar yaratmakta, hem de insanlar arası ilişki olanaklarını sınırlamaktadır. Ne var ki; kamusal alanda sınırları daralan bireyler varlıklarını sürdürmeye devam etmektedirler. Birbirine kenetlenmiş zıt ve çelişkili yapıda dikkat çeken, yine de bir araya gelme ve karşılıklı eylem ortamının sürdüğü merkezlessiz ilişkilerin alanıdır. Kamusal alanda ifade etme ve karşı duruş hareketlerinin etkisini yitirmesi ve temsil mekanizmalarının tıkanması, kentte yaşayan bireylerin gündelik hayatlarında sergiledikleri tavır ve eylemlerin daha dikkatle incelenmesini gerektirmektedir. Ne de olsa var olan gerçekliğin içindeki var oluş şekillerini ya da yeni kurulan davranış modellerini incelemek, daima hareket hali içindeki günümüz dünyasında daha iyi yaşamayı öğrenmek olacaktır. Bu görüş, bir bakıma modernizmin günümüzdeki uzantısını da yansıtmaktadır. Gündelik hayatın akışında bireylerin birbirleriyle, olaylarla, makinelerle, kavramlar, semboller ve kurallar ile aidiyet ilişkisi kurmalarına ilişkin pratiklerin incelenmesi ile daha gerçekçi tartışmaların yapılabileceği öngörülmektedir. YETİŞKİN, Ebru B. (2004a) “The Regulation and Control of İnternet: A Problem / An Opportunity for Global Markets”, **Navigating Crisis and Opportunities in Global Markets: Leadership, Strategy and Governance**, Derleyen, N. Delener, C. Chao, Global Business and Technology Association, New York: 870 – 878.

gerilim ve dönüşümleri yaratmaktadır. Farklı meşruiyet talepleri arasında yaşanan gerilim ve çatışma ilişkisi ise, bugüne kadar egemen olan düzenin işlemlerini sağlayan kurumlar, anlamlar, simgeler, iş görme tarzları, teknikler, teknolojiler ve bireyler ile bu durumu sorgulayan, bu duruma karşı çıkan ve bu unsurları dönüştürenler arasında ortaya çıkmaktadır.⁴ Bu gerilim, bir dönüşümü ortaya çıkarmakta ve bu dönüşüm gündelik hayatın küçük anlarında deneyimlenmektedir. Bu nedenle gündelik hayatın kendisi daha dikkatle incelenmelidir. Ne var ki, tümleştirici ve homojenleştirici bir toplum anlayışı ekseninde ele alınan yaygın, baskın ve hâkim toplumbilim yaklaşımları, gündelik hayatın içindeki bu hızlı dönüşümü kavrayamadığı ve hazmedemediği için sorunlu durmaktadır.⁵ Birbirine çelişen unsurların ittifakı, disimetrik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi, anti-

⁴ Bu süreç içinde bireylerin kamusal alanda bir takım aidiyet ilişkileri kurarak kendilerini kolaylıkla ifade etmeleri ve temsil edilmeleri de sorunlu bir hale dönüşmüştür. Bireyselleşme atomize olmuş toplumlarda yol gösterici niteliği taşıyan politikacı, ayrı ritüelleri, hayat görüşleri ve iş görme tarzları olanları temsil edemez hale gelmiştir. Bu durumun bir başka boyutu ise, uluslararası sermayenin oluşturduğu koşullara direnen örgütlenmelerin de temsili açıdan sorunlu hale gelmesidir. Örneğin ağ örgütlenme mekanizmasını benimseyen küreselleşme karşıtları ve çevre ile ilgili uluslararası sivil toplum örgütleri gibi karşı duruş birliklerinin eylem ve söylemlerinin iktidarı yeniden üretmekten öteye gidememeleri söz konusudur. (Söz konusu görüşe Université Louis Pasteur ve İstanbul Teknik Üniversitesi tarafından ortaklaşa yürütülen “Bilim, Teknoloji ve Toplum” yüksek lisans programı kapsamında 2001 yılında tamamlanan tez çalışması sonucunda ulaşılmıştır.) Uluslararası sivil toplum örgütleri, politika üretme aşamasında, ağ örgütlenme mekanizmasını kullanarak, bilimdeki belirsizliğin yarattığı söylem ve eylem boşluğunu kendi söylem, eylem ve retoriklerine uyan bilimsel sonuçlardan yararlanarak doldurmaya çalışmakta ve hedeflerine ulaşmaya çabalamaktadır. Ancak bu ağların hedeflerinin IMF, Dünya Bankası gibi makro ekonomik politikalar üreten uluslararası kurumların stratejileriyle örtüşmekten öteye gidemediği ve karşı çıkışın mantığı ile birlikte gücünü de yitirdiği sonucuna ulaşılmıştır. (Söz konusu tez çalışması, Brezilya Amazon ormanlarının yok olması ve ormansızlaşma hakkında bilimde yer alan değişik sonuçlardan kaynaklanan belirsizliğin ve Greenpeace International’ın kurduğu dört ağın amacına uyan bilimsel sonuçların popülerleştirilmesi üzerine odaklanmaktadır.) Bu girişimlerin kurdukları söylem ve eylem hiyerarşilerinin makro-ekonomik politikalar üreten kurumların stratejileriyle bir paralellik gütmek zorunda kalmaları, bir başka deyişle uluslararası sermayenin himayesinden kurtulamamaları söz konusudur. A.g.k, 870 – 878.

⁵ Hâkim toplumbilim yaklaşımı olarak kastedilen Durkheim’in toplumbilim yaklaşımıdır ve bu yaklaşım daha önce de eleştirilmiştir. Bu çalışmada, bu yaklaşıma odaklanılmasının temel nedeni sözkonusu ‘toplum’ anlayışının politika üretim sürecinde işlev görmesi ve gündelik hayatın dönüşümüne doğrudan etkisidir. Durkheim’in toplumbilim yaklaşımı üzerinde temellenen hâkim toplumbilim yaklaşımlarına göre toplum, beden gibi bütünsel, birleşmiş ve organik bir sistem olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşımlarda tıpkı bedenin bir takım organlardan meydana geldiği ve her organın bedenin sağlığını muhafaza etmek ya da bedenin sürekliliğini sağlamak için kendine özgü ve vazgeçilmez işlevi olduğu gibi toplumun da bireylerden, yapılardan ve kurumlardan meydana geldiği ve her unsurun toplumsal sistemin uyumunu ve devamlılığını sağladığı tümleştirici bakış açısıdır. Bu suretle, bileşenlerinin karmaşık karşılıklı ilişkileri ve bağımlılıkları sonucu ortaya çıkan toplum, parçalardan oluşan bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Bu yaklaşım temelini mikro-makro, birey-toplum, ‘ya o ya da bu’ gibi ikili karşıtlıklar ve ayrımlar üzerine kurmakta ve teklikleri yadsımaktadır. Günümüzde disiplinlere, bölümlere ve uzmanlık alanlarına bölünmüş olan bilim de bu anlayışa göre kurumsallaşmış ve ekonomi ile güçlü bağı olan güncel reel-politiğin gündelik hayata geçirilmesi açısından hayati bir işlevi üstlenmiştir. Ne var ki, bugün hem merkeze dayanan hem de çok merkezli ya da merkezlessiz ilişkileri eş zamanlı olarak kullanan teknolojik ve ekonomik işleyiş, birbirinden bağımsız ve farklı niteliklere ya da niceliklere sahip unsurları sınıflandırmakla birlikte eklektik biraradılıklar kurulmasını teşvik etmektedir. Bu gelişmeleri izleyen çağdaş toplumbilim yaklaşımlarının disiplinleri ve ikili karşıtlıkları aşan bir yaklaşımı benimsemesi bu nedenlerden ötürü önemsenmektedir.

sosyallikler, ‘aşırı-toplumsallıklar’ ya da ‘yeni toplumsallıklar’ olarak değerlendirilmektedir. Toplumbilim, kapitalizm ile eklemlenmiş ekonomi ve politika ilişkilerinin güdümünde kısırlaşmış, araçsallaştırılmış ve yeni olanı kavrayarak tartışmakta yetersiz kalmıştır.

Bu araştırma, kısaca, yeniyi üreten zihniyetin hangi esaslar üzerinden eyleme geçtiği ve dönüşüm yarattığı üzerine odaklanacaktır. Bu nedenle araştırmada öncelikle gündelik hayatı oluşturan unsurlar olarak tüketim, ulusaşırılaşma, göç, göçmen ve göçebe kavramları üzerinden bir tartışma geliştirilecektir. Bu unsurlar gündelik hayatı yöneten, şekillendiren, dönüştüren ve oluşturan nitelikleri ile bilhassa öncelenmiştir. Bunun nedeni, gündelik hayatı kent koşullarında tümüyle etkileyen ulusaşırı sermayeye bağlı tüketimin mütemadiyen yeni ve farklı olanı arz etmesinden dolayı konum değiştirme ve harekete ihtiyaç duymasına dayanmaktadır. ‘Konum’ olarak kastedilen ise, kısaca, anlamlar, roller, simgeler, iş yapma üslupları, davranışlar ve anlayışlardan ibarettir. Gündelik hayatı kent koşullarında tümüyle etkileyen ulusaşırı sermayeye bağlı tüketimin bir makine gibi işleyebilmesi için anlamlar, roller, simgeler, iş yapma üslupları, davranışlar ve anlayışlar sürekli değişmeli, dönüşmeli, ters yüz edilmeli, birbirinin yerine geçerek birbirini ikame etmeli ve birbiri ile çelişmelidir. Hareketlilik ve göç meseleleri ise bu nedenle ele alınarak, yeniden okunacaktır. Bunun yanı sıra, gündelik hayatın küçük anlarında ortaya çıkan ve bugüne değin bir değer olarak görülmeyen değişim(cik)ler, bu araştırmada bugünü ve geleceği kavrama hususunda elde edilecek kritik bilgiler olarak değerlendirilmektedir. Zira “neyin bilgi olarak kabul edileceği konusunda varsayılan değişme, aynı zamanda bu değişimin kaynağı, çapı ve tarzı konusunda sosyolojik sorular yöneltme imkânı sağlayabilecektir”.⁶ Dolayısıyla bu araştırma, gündelik hayatın içinde gerçekleşen sözkonusu değişim(cik)lere odaklanarak bu değişim(cik)lerin nasıl kaynaklandığını inceleyecek, daha sonra yenilik (*innovation*) üretmeye yönelik etkilerini kavramaya çalışacak ve nihayetinde tarzını keşfetmeye

⁶ WOOLGAR, Steve. (1999) **Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, Çeviren, Arslan, H., Paradigma, İstanbul: 31

çalışacaktır. Böylelikle toplumbilimin gündelik pratikler üzerinden sorunsallaştırılmasına ilişkin bir araştırma, gündelik ayrıntıları önemsemeyen aksi bakış açısının, yani hâkim toplumbilim yaklaşımlarının, egemenliğini sağlayan koşulların keşfedilmesine de katkıda bulunacaktır. Hâkim toplumbilim yaklaşımlarının eleştirisi ise günümüz koşullarının yeniden gözden geçirilerek daha çağdaş ve gerçekçi tartışmalar yapılmasına olanak tanıyacaktır. Bu nedenle yaygın / baskın / egemen ve hâkim toplumbilim yaklaşımları, gündelikliği oluşturan unsurlar ekseninde yeniden okunmalı, farklılaştırılmalı, acayipleştirilmeli, tuhaflaştırılmalı, hatta ne idüğü belirsizleştirilerek (*queering*) yerinden edilmelidir.⁷

1.1. Araştırma Kapsamı ve Amacı

Araştırmanın, temel olarak, şu soru etrafında şekillenmesi planlanmaktadır: Hâkim toplumbilim yaklaşımları, gündelik pratikler açısından sorunsallaştırılabilir ve farklılaştırılabilir mi? Bu araştırma sorusundan yola çıkarak bölümler, farklı noktalarda birbiriyle kesişen ve birbirini kapsayan altı ana başlık altında derlenmiştir. Öncelikle gündelik hayatı kent koşullarında tümüyle etkileyen tüketimin işleyiş mantığı, (yine) gündelik hayatın en temel alanlarından biri olan ‘yemek ve tat’ üzerinden kavranmaya çalışılacaktır. Anlamaların, rollerin, simgelerin, iş yapma tarzlarının, davranışların ve anlayışların tüketimin yeni ve farklı olanı arz etmesine bağlı olarak sürekli değişmesi, dönüşmesi, ters yüz edilmesi, birbirinin yerine geçerek birbirini ikame etmesi ve birbiri ile çelişmesi ise hareketlilik ve yer değiştirme meselesini merkezleştiren göç ve uluslaşırılma kavramları üzerinden tartışılacaktır. Böylelikle ilk iki bölümde hâkim toplumbilim yaklaşımlarının günümüz koşullarını kavrayabilme ve tartışabilme hususundaki kuramsal yetersizliği ve elverişsizliği ortaya konacaktır.

⁷ Bu görüşler, ‘tuhaf’, ‘acayip’, ‘ne idüğü belirsiz’ anlamına gelen ‘*queer*’ kavramı üzerinde çalışan uluslararası bir araştırma grubuna dâhil olunarak, 13 Ekim 2007 tarihinde University of Londra’da bir sunum ile katılan atölye çalışması sonucu geliştirilmiştir. Böylelikle ‘*queer*’ kavramının toplumbilim tarafından eşcinsel ve lezbiyen çalışmalarına hapsedilmesine karşı çıkarak kavramın kullanımının yaygınlaştırılmasına da katkıda bulunulmaya devam edilmektedir.

Araştırmanın tümünde hâkim toplumbilim yaklaşımları ile ilgili eleştirilerin amacının eleştirilen unsuru ötekileştirmek ve hâkim / çağdaş [yaşanan zaman(lar)ın ve mekân(lar)ın koşullarına uyumlu] toplumbilim yaklaşımları gibi bir ikili (*dualistic*) karşıtlık yaratmak olduğu sanılmamalıdır.⁸ Bu eleştirel perspektifin bilhassa tercih edilmesinin nedeni, hâkim toplumbilim yaklaşımlarının ulusaşırı sermaye ve kapitalist tüketim normlarının güdümündeki güncel ekonomi ve politikalar ile sıkı ilişkisini vurgulamaktır. Ulusaşırı sermaye ve kapitalist tüketim normlarının güdümündeki güncel ekonomi ve politikalar ile toplumbilim arasındaki sıkı ilişki ve etkileşim nedeniyle üçüncü bölümde toplumbilimin ifade sorunu ve çıkmazı kavranmaya çalışılacaktır. Araştırmanın geri kalan bölümü ise bu çıkmazdan kurtulabilmek ya da bu çıkmazı yok sayarak bir sapma yaratmak amacıyla üretilen (b)ağ (*[net]tachment*) ve güçlü / zayıf bağlar (*attachment*) kavramları üzerinden şekillenecektir.⁹ Böylelikle birbirine karşıt olmaktan ziyade, birbirine kenetlenen ve birbirine tâbi olan iki farklı toplumbilim yorumu ortaya konacaktır. (Güçlü) bağ kavramı ile ifade edilmek istenen, bu bağlamda, önceden belirlenen ve ulusaşırı sermaye ve kapitalist tüketim normlarının güdümündeki güncel ekonomi ve politikalar (ki bunlar ağlardır) ile toplumbilimin kurduğu (yoğun) aidiyet ve sahip olma ilişkisidir (yani bağıdır). Bir başka deyişle, bağ ve ağ, ya da toplumbilim ve güncel ekonomi-politik birbirinden bağımsız-mış gibi değerlendirilmektedir. (B)ağsal düşünce ise, kısaca bağın ağ, ağın da bağ olabileceğini iddia eder. Bir başka deyişle, toplumbilim ile gündelik hayatı yönetmeye çalışan güncel ekonomi-politik birbirinden bağımsız-mış ‘gibi’ değerlendirilmez. Aksine liberal ekonominin taleplerine göre şekillenen politikaların üretimine kaynak teşkil eden toplumbilim ve toplumbilimin kuramsal içeriğine etki eden ekonomi-politiğin birbiri ile karşılıklı etkileşimi göz önünde bulundurulur. Kapitalist normun güdümünde varlığını sürdüren hâkim toplumbilimin kavramlarına ve tarihselliğine tâbi olunma gibi bir maduniyet ilişkisi ‘içselleştirilir’. Bugün ikili karşıtlıkların birbirine kenetlenebilmesinden ötürü söz konusu Kartezyen ayrımın artık yok sayılabileceği

⁸ Araştırmanın geri kalanında da ‘çağdaş’ ile her seferinde ifade edilmek istenen, yaşanan zaman(lar)ın ve mekân(lar)ın koşullarına uyumlu olanıdır.

⁹ Bu kavramlar ile ilgili geniş tartışma için Bkz. Bölüm 4.3. “Güçlü / Zayıf Bağlar ve (B)ağlar”.

öne sürülür. Böylelikle (b)âğsal düşünce, dönüşüm sağlanabileceğini ve yeniye ulaşılabilceğini iddia eden tekil düşünce ile buluşur. Bu konu, araştırmanın ilerleyen bölümlerinde daha ayrıntılı olarak tartışılarak açılacaktır.

Yeniden vurgulamakta yarar var: Bu çalışma, yemek ve gastronomi üzerine bir değerlendirme yapmayacaktır. Bu çalışmanın amacı tüketim, ulusaşırılama, göç ve göçebelik konularını irdelemek de değildir. Bu konu başlıkları, bu çalışmada ‘gündelikliği oluşturan unsurlar’ olarak kabul edilmiştir. Toplumun zaten en küçükte ve onun etkinliklerinde, düşünüşünde ve ilişkilerinde olduğundan yola çıkılarak şeyler, gündelik pratikler öncelenmiştir. Zira daha önce de belirtildiği üzere, farklı meşruyet talepleri arasında yaşanan gerilim ve çatışma ilişkisi, bugüne kadar egemen olan düzenin işlemlerini sağlayan kurumlar, anlamlar, simgeler, iş görme tarzları, teknikler, teknolojiler ve bireyler ile bu durumu sorgulayan, bu duruma karşı çıkan ve bu unsurları dönüştürenler arasında ortaya çıkmaktadır. Ne yapılması yahut nasıl yapılması gerektiğini söyleyen yahut dayatan zihniyet ile kendi tarzını ortaya koyan çaba arasındaki gerilim ve karşılıklı ilişki ile etkileşimin en somut gözlenebileceği yer de gündelik hayatın kendisidir. Gündelik pratikler üzerinden bireyler, kurumlar, anlamlar, teknikler, hiyerarşiler, normlar, gelenekler, yaklaşımlar arasındaki karşılıklı ilişkilerin, bir araya gelme ve dağılmaların nasıl gerçekleştiği kavranmaya çalışılacaktır. Bunu anlamaya çalışmak, aynı zamanda günümüzde yaşanan pek çok karşıtlığın ve bu karşıtlıklardan yola çıkarak yapılan kodlamaların, sınıflandırmaların ve uzlaşmazlıkların işleyiş mantığını gözler önüne serecek ve yeni bir tartışma zeminini kuracaktır.

Araştırma kapsamını ve amacını biraz daha açmak gerekirse, yemek ve yemeğe ilişkin pratiklerin, tekrarlanma sıklığı açısından gündelik hayatın en temel alanlarından biri olarak kabul edilebilmesi mümkündür. Ne var ki, birey / toplum gibi kartezyen ikili karşıtlığına dayanan hâkim toplumbilim yaklaşımları açısından bakıldığında, yemek ve tat alanını makro ekonomik ve politik sorunlara göre

çevredeki mikro bir alan olarak varsaymak da bir o kadar mümkündür. Tüketim, ulusaşırılaşma, göç ve göçebelik konuları ise hâkim toplumbilim yaklaşımları açısından merkezi sorunlar olarak ele alınmaktadır. Örnek vermek gerekirse, tüketim bölümünde karşılaşılabileceği üzere *suşinin* geçirdiği değişim süreci ile toplumbilimin dönüşümü, tâbi oldukları ekonomi-politik düzen ile karşılıklı etkileşimleri nedeniyle karşılaştırılabilir sorunlar olarak değerlendirilecektir. Merkez ile çevre yahut mikro ile makro arasında bir fark kalmadığı, bugüne kadar çevrede ve mikro (gibi) algılananın ‘geçici olarak merkezileştirilmesi’ suretiyle sorunsallaştırmalar yapılabileceği biliçli bir düşünceye dayanmaktadır. Kısaca toparlamak gerekirse, merkez / makro ve çevre / mikro olarak algılanan konuların hâkim toplumbilim yaklaşımları tarafından nasıl ve neden değerlendirildiği analiz edilerek, toplumbilimin elverişsizliklerini, ifade sorununu ve çıkmazını irdeleyebilmenin mümkün olabileceği varsayılmıştır. “Bilimsel bilginin bir söylem türü” olmasından yola çıkarak gündelik bilginin bu söylem türüne katkı yapabileme potansiyeli aranacaktır.¹⁰ Böylelikle hâkim toplumbilim yaklaşımları önce eleştirilerek, daha sonra bertaraf edilerek yeni kavramlar ve bakış açıları geliştirilmeye çalışılacak, daha ‘çağdaş’ ve ‘gerçekçi’ bir toplumbilim anlayışı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.2. Araştırma Yöntemi

Bilginin inşasına, değerlendirilmesine ve takdirine hangi etkenlerin ve unsurların girdiğini belirlemek, her şeyden önce, toplumbilimsel bir görev olarak algılanmaktadır. Kabaca ifade etmek gerekirse, araştırmanın gündelik pratikler üzerine yoğunlaşması nedeniyle hâkim toplumbilim geleneği tarafından bu konuya uygun bulunan niteliksel yöntemden yararlanıldığı en başta belirtilebilir.¹¹ Ne de olsa

¹⁰ LYOTARD, Jean. F. (1984) **The Postmodern Condition: A Report on Knowledge**, University of Minnesota Press, Minneapolis:17.

¹¹ LANCY, David. E. (1993) **Qualitative Research in Education: An Introduction to the Major Traditions**, Longman, New York: 56 ve PANNAS, Ayer N. (1996) **Politics and Public Opinion**, Selbsrverlag, Leipzig: 37 – 43.

araştırma, toplumbilim alanında benimsenen akademik dilin, biçimin ve üslubun sınırları içinde bulunmaktadır ve öncelikle tâbi olduğu hâkim toplumbilim yaklaşımının yöntemleri ile ilişkiye geçecektir. Yönteme dair bu tâbi olma durumu dahi bu araştırmada neden toplumbilimin sorunsallaştırıldığına dair bir yanıt vermektedir. Dahası bu araştırma, yöntemin ve kurgunun önceden belirlenerek takip edilmesinden ziyade araştırmanın 2005–2008 yılları arasında ilerleyen süreci içinde katmanlar halinde yazılmış ve döngüsel tekrarlarla gerçekleştirilen bir kurgu tekniği ile (sürekli dönüştürülerek) oluşturulmuştur. Burada araştırmanın niteliksel araştırma yöntemini bu şekilde nasıl kullandığı ayrıntılandırılarak açıklanacaktır. Kaynak tarama, alan araştırması, derinlemesine mülakat ve içerik analizi üzerine izlenen niteliksel yöntem sonucunda ortaya çıkan “metin, toplumbilimde, bir hikâye değil, laboratuvarın işlevsel dengi” olarak değerlendirilmiştir.¹² Gündelik pratikler, ise laboratuvarın içindeki bir laboratuvar olarak ifade edilebilir. Bir başka deyişle araştırmacının da bir parçası olduğu gündelik hayatın içinde yaşananlar ve öğrenilenler metin gibi bir düzenleme içinde ortaya konulmaya çalışılan yahut tekrarlanan bilimsel içerikli emek ya da iş görme ([labor / emek / iş] + atuar) tarzları olacaktır. Bu nedenlerden dolayı öncelikle araştırmanın, araştırmacının deneyimleri ve gündelik yaşamı ile ilişkisi üzerinde durmak gereklidir.

Araştırmacının Geçmişi ile Sahip Olduğu Konum

Bir göçmen çocuğu olma ve taşradaki bir şehirde bulunan bir evin içinde farklı kültürlerin aradallığında yaşama, yaklaşık on yılı dört kıtadaki onbir ayrı ülkede geçirme ve İstanbul'a döngüsel olarak göç etme araştırmacının göç, göçebelik, ötekilik, yabancılık ve uluslararasılık ile ilgili düşünceleri ve gözlemlerine ait alt yapıyı hazırlamıştır. Araştırmacının İtalyanca, Fransızca ve İngilizce dil eğitimi vesilesiyle

12 LATOUR, Bruno, (2004) “On Using ANT for Studying Information Systems: A (somewhat) Socratic Dialogue”, **The Social Study of Information and Communication Technology: Innovation, Actors and Contexts**, Derleyen, Avgerou, C., Ciborra, C., Land, F., Oxford University, Oxford: 69.

farklı düşünce ve anlatım yöntemlerini öğrenme çabası, yaşadığı ülke olan Türkiye'nin doğusu ve batısına ait aksan, gelenek ve ritüelleri benimsemesi, sorgulaması, eleştirmesi ile reddetmesi, ifade, temsil ve aidiyet ile ilgili sorunların irdelenmesine kaynak teşkil eden diğer unsurlardır. Lisans eğitiminin alındığı iletişim disiplininin medya, halkla ilişkiler, reklâm ve sinema gibi uzmanlık alanlarına hapsedilerek sınırlandırılmasına başkaldırı, disiplinlerin sınırlarına karşı çıkışı ortaya çıkarmıştır. Yüksek lisans eğitiminde bilim sosyolojisine yönelerek bilimin popülerleştirilmesi ve bilimdeki belirsizliğin politika üretme sürecine etkisi konularında çalışma ve nihayet sosyolojiye varma ise hâkim toplumbilim yaklaşımlarına karşı yabancılıktan da kaynaklanan mesafeli bir duruşu beraberinde getirmiştir. Böylelikle disiplinleri aşan entelektüel bir arayış ve gündelik hayatı sürekli daha iyi anlamaya çalışma konusunda sarfedilen gayret, bu çalışmanın tekil yönlerini ortaya koymakla birlikte bilimsel bilginin muğlâk bir 'kara delik' olarak benimsenmesine bir karşı koyuşu da açığa çıkarmaktadır. Hâkim toplumbilim çalışmalarının kuramsal bir sorun olarak ele alınması, bu nedenle hayati bir mesele olarak algılanmaktadır.

Gündelik Hayatın Araştırmanın İçeriği ve Kurgusuna Katkısı

Ne yapılması yahut nasıl yapılması gerektiğini söyleyen yahut dayatan zihniyet ile kendi yapma tarzını ortaya koyan çaba arasındaki gerilim ve karşılıklı ilişki ile etkileşimin en somut gözlenebileceği yer, gündelik hayatın kendisidir çünkü gündelik pratikler, "iş görme tarzları ya da bir şeyler yapma toplumsal etkinliğin muğlâk arka planıdır".¹³ Bu araştırmada gündeliklik kavramı, yeni ilişkileri, dönüşümleri ve gelişmeleri anlamak için bir ipucu olarak değerlendirilecektir çünkü "gündeliklik, hem bir alan hem de bir ara istasyondur; bir aşamadır ve bir atlama tahtasıdır; anlardan (gereksinimler, iş, zevk, ürünler ve yapıtlar, edilgenlik ve

¹³ DE CERTEAU, Michel (1988) **The Practice of Everyday Life**, Çeviren, Rendall, S., I. University of California, Berkeley: xv.

yaratıcılık, araçlar ve amaçlar vs.) oluşan bir andır".¹⁴ Bu nedenle yeni ilişkileri, dönüşümleri ve gelişmeleri gündelik hayatın ayrıntılarında aramak öncelenmiştir. Gündelik hayatın bir aşama ve bir atlama ahtası olma niteliğinden ötürü bu araştırmanın içeriğine ve kurgusuna da katkısı bulunmaktadır. Araştırmanın gündelik hayattan alarak beslendiği dönüşüm süreci, bir aşama ve bir merhale kaydedebilmek için mümkün olduğunca açık olarak burada paylaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın yürütüldüğü Türkiye ve Fransa'da yaşanan güncel olaylar, çalışmanın 2005–2008 yılları arasındaki hazırlık ve yazım aşamasında etkili olmuştur. Araştırmanın Kasım 2005 – Mayıs 2006 arasındaki altı aylık ilk safhası, Avrupa Birliği Socrates / Erasmus Öğrenci Değişim Programı ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nin sağladığı araştırma bursu ile Fransa'da bulunan École Nationale Supérieure des Mines de Paris – Centre de Sociologie de L'innovation'da (İnnovasyon Sosyolojisi Merkezi) gerçekleştirilmiştir. Bu dönem, araştırmanın gerek kuramsal arka planının hazırlanması, gerek araştırmanın yöntemi hakkında fikir geliştirilmesi gerekse alan çalışmasının gerçekleştirilmesi için kullanılmıştır. Paris'in banliyölerinden biri olan Fontenay-aux Roses'daki bir uluslararası göçmen işçi lojmanında (Foyer Jeunes Travailleurs Paris et Ile-de-France) kalma, Türk, müslüman kimliği üzerinden yapılan genelleme ve sınıflandırma hususunda yaşanan yabancılaşma ile Fransızca dilindeki ifade sorunu, araştırmanın Paris'teki aşamasında yaşanan bazı gelişmelerdir. Bunun yanı sıra örneğin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde yaşanan Doğu(luluk) / Batı(lılık), buralılık / oralılık tartışmaları sürerken Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) Fonları'ndan yararlanmaya başlaması, meşruiyet alanları arasındaki çelişkili ve gerilimli mücadelenin gözlemlenmesine olanak tanımıştır. Bu mücadele ise araştırmacı tarafından AB Eğitim ve Araştırma Programları ile ilgili danışmanlık yaparak üniversite-endüstri ve politika üretkenler arasındaki ilişkilerin nasıl teşvik edildiğini ve işle(me)diğini deneyimleme ile gündelik pratiğin içinde yakından takip edilmiştir. Böylelikle araştırma görevlisi

¹⁴ LEFEBVRE, Henri. (1998) **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, Çeviren, Gürbüz, I., Metis, İstanbul : 20-21.

kadrosuyla üniversite gibi bir kurumdaki idari bir mevkide tam zamanlı bir memur olarak çalışma ile eş zamanlı olarak ulusal ve uluslararası ortamlarda akademik araştırma faaliyetlerini yürütme hususunda sarfedilen yoğun çaba, bilim kurumlarının, bilimin ve araştırmacıların gündelik hayattaki durumunun değerlendirilmesine fırsat yaratmıştır. Diğer taraftan 11 Eylül 2001 sonrası milliyetçilik, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve köktencilik yükseldiğini gösteren olayların artması ile Türkiye'deki hararetli laiklik tartışmaları bir yer, ideoloji, simge, tasarım, gelenek vb. yerleşik normlar ile kurulan aidiyet ilişkisinin güçlenmesi hususunun sorgulanmasına neden olmuştur. Bu süreç içinde, yaşanan sokaktaki park sorunu nedeniyle belediye ve mahalle sakinleri (devlet – vatandaş) arasındaki temsil, denetim ve icraat kısır döngüsü ile yasadaki boşluktan yararlananların arzu ettiklerine sahip olabilmeye taktikleri, gündelik hayatın içinde eş zamanlı deneyimlenen ve gözlemlenen durumlardan yalnızca biridir. Gündelik pratikler bu nedenle siyasi ve etik bir tavrın her gün bir başka vesileyle ortaya konulduğu ve araştırılması gereken bir alan olarak öncelenmiştir.

Araştırma Yöntemini ve Kurgu Mantığını Keşfetme Evresi

Alan araştırması, araştırmanın ilk altı aylık evresinde, gündelik pratiklerden biri olarak yemek üzerinden geliştirilmiştir. Alan araştırması kavramsal arka planı esas alarak, yemeğin güncel sanatta kullanımı ve yemek / tat ilişkisi olmak üzere iki ayrı düzeyde yürütülmüştür. Bu yaklaşımın en önemli nedeni ise, gündelik hayatın en değişmez parçalarından biri olan ancak (merkeze göre) çevredeki, mikro konulardan biri olarak değerlendirilen yemeğin güncel sanatta kullanımından yola çıkarak toplumbilime dair farklı ve çağdaş bir bakış elde etme ve yöntem geliştirme çabasıdır. Bu nedenle, öncelikle güncel sanat çalışmalarına odaklanılmıştır. Artur Barrio'nun 2 Aralık 2005 – 8 Ocak 2006 tarihleri arasında Paris'te bulunan Palais de Tokyo'daki "*Réflexion...(s)...*" adlı sergisinde, serginin açık kaldığı otuzbeş gün ve yaklaşık ikiyüze saat boyunca etnografik bir gözlem çalışması yapılmıştır. (EK.1) Bu gözlem çalışması, yemek objeleri ile sanatçıyla, kendileriyle ve birbirleriyle

ilişkiye geçen yirmi kişiyle sergi hakkında yapılan serbest görüşmeleri de kapsamaktadır. Bu görüşmeler ve gözlemlerden yola çıkarak toplumbilimsel bir analiz yapılmıştır.¹⁵ Güncel sanat alanında yapılan bir diğer faaliyet ise, çalışmalarında yemeği kullanan Rirkrit Tiravanija'nın Paris'te düzenlenen son sergisi ile ilgilidir.¹⁶ Güncel sanatta yemeğin bağlamından koparılarak kavramsal bir sorun olarak çalışılması, ilişkilerde ve anlamda meydana gelen dönüşümün yer değiştirme, hareketlilik ve göç üzerinden irdelenmesi ile geliştirilerek toplumbilimin sorunsallaştırıldığı düşüncenin geliştirilmesine kaynak teşkil etmiştir. Paris, güncel sanatın merkezlerinden biri olması, uluslararasılaşmayı gündelik hayatın içinde deneyimleme imkânı sunması ve Avrupa'da en fazla göç alan metropollerden biri olması nedeniyle araştırma için uygun görülmüştür. Dünyanın en önemli ulusal mutfaklarından birinin kurulmasını deneyimleyen Paris, gerek yemek ve tat üzerine yapılan araştırmalar, etkinlikler, restoranlar ve yarışmalar ile ilgili bilgi kaynaklarına erişim olanağı sunması, gerekse değişik çeşitlilikte yemeklerin yenebildiği bu kente göç eden bireylerin yemek alışkanlıklarının incelenebilmesi için uygun olması nedeniyle seçilmiştir. Bunun yanı sıra Paris'te (ve Fransa'da) göç, yabancılık, uyum, uyumsuzluk, ötekilik gibi kavramların son derece güncel bir tartışma unsuru olması, yapılan protesto ve çeşitli etkinliklerle her platformda irdelenmesi ve gündelik hayatın içinde bir gerilim ve dönüşüm yaratması Paris'in bu tez projesi için verimli bir saha oluşturacağı görüşünü güçlendirmiştir.

Araştırma Günlüğü

Alan araştırması süresince bir araştırma günlüğünün tutulmasında yarar görülmüştür çünkü okuyucunun ve değerlendircinin araştırmanın erken dönemlerinden son dönemlerine değişen ve dönüşen düşüncelerin izini sürerek araştırmanın kuramsal haritasına (*cartography*) hâkim olması ancak bir araştırma

¹⁵ YETİŞKİN, Ebru B. (2006a) "Yansımalar... (lar)... a Tanıklık: Artur Barrio", **Plato Güncel Sanat**: 20–40.

¹⁶ YETİŞKİN, Ebru B. (2006b) "Yeni Toplumsallık ve Bağlar arasılık", **Plato Güncel Sanat**: 18–28

günlüğü ile sağlanabilir görüşü benimsenmiştir. Araştırma günlüğü ayrıca özellikle niteliksel bir yöntem benimseyen araştırmacının gündelik hayatın içinde kendi ayak izini de görmesini sağlayarak farkındalığını arttırmakta, “düşünümsel (*reflexive*) eylemine neden olmaktadır”.¹⁷ Araştırma günlüğü, Richardson’ın önerdiği üzere “gözlem notları, yöntembilim notları, kuramsal notlar ve kişisel notlar” olarak dört başlık altında toparlanabilir.¹⁸

Örneğin, araştırmamın genel stratejisinin belirlenmeye çalışıldığı dönemde derinlemesine mülakat yönteminin nasıl yararlı olabileceği konusunda yaşanan sorgulama evresi ile ilgili notlar bu evreyi açıkça ortaya koymaktadır. 3 Kasım 2005 tarihinde École Nationale Supérieure des Mines de Paris – Centre de Sociologie de L’innovation’da (İnnovasyon Sosyolojisi Merkezi) araştırma konusunun tartışıldığı Prof. Bruno Latour ile yapılan görüşme sonrası tutulan notlardan bir bölüm şu şekilde ifade edilmiştir: “Bu görüşme benim için büyük bir hayal kırıklığından ibaretti. Bruno (Latour), ‘bilmeyen ve bir sorunu olan sensin, o halde bilenlerle ve bu konuyla ilgili hiç sorunu olmayan insanlarla konuşman gerekir’ dediğinde bir araştırmacı olmanın aynı zamanda bir acizliği de barındırdığı hissine kapılmıştım... Ama bugün Latour’un ne demek istediğini sindirdiğimi hissediyorum. Aynı zamanda yer değiştiren ve yemekle sıkı bağı olan biri olarak oturduğum yerden soyut tahminler yürütmeye çalışmak ve ‘başkaları adına’ konuşmaya soyunmak yahut başkalarını temsilen bir takım açıklamalar yapmaktansa, başkalarıyla ‘konuşmak’ ve hatta ‘çalışmak’; meseleyi onlardan öğrenerek tanımlamaya gayret etmek en doğrusu olacak. Kendi bildiğimi bir araştırmacı olarak onlara dayatmaktan ziyade, onların gündelik hayatın amazonlarından gelen sesine kulak vermek zor belki ama en azından daha gerçekçi duruyor.”

¹⁷ CRYER, Pat (1996) **The Research Student’s Guide to Success**, Open University, Buckingham: 138.

¹⁸ RICHARDSON, Laurel (1994) “Writing: A Method of Inquiry”, **Handbook of Qualitative Research**, Derleyen, Denzin, N., Lincoln, Y., Sage, Thousand Oaks, CA: 526.

Araştırmacı ile Araştırılan Arasındaki Hiyerarşik Denklik

Bu düşünceler bağlamında alan araştırmasının ikinci kolunda, anlamların yer değiştirmesi ve hareketliliği ile gündelik pratikler birarada kullanılmış, göç edenlerin yemek alışkanlıkları ve yerleşik norm ile ilişkilerine odaklanılmış, derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Gerçeğin az sayıda muhatap ile etkileşimde yakalanılmaya çalışıldığı, rastgele örneklem tekniklerinin uygulanmadığı, istatistiksel analiz ya da niceliksel değişken ve ölçütler kullanılmadığı niteliksel yöntemde, araştırma yapan ve araştırılan arasında bir hiyerarşiden ziyade bir denklik söz konusudur. Muhataplar sayısal sembollere, değişkenlere, birimlere ya da kuramlara indirgenmez ve gerçeğe dışarıdan yaklaşılmaz, içeriden çalışılır. Ancak ana hatlarıyla ifade edilen niteliksel yöntemden sapma ile bu çalışmada, araştırma günlüğünde de vurgulandığı üzere, içerisi / dışarı karşıtlığı ve ayrımı yok sayılacaktır. Mülakat yapılan kişiler, niteliksel bir araştırmanın amacına ve konusuna uygun olarak seçilmiş, ‘amaçsal örneklem’ yolu uygulanmıştır.¹⁹

Alanda Araştırılanın Nitelikleri ve Araştırmaya Katkıları

Birey ile ortam arasındaki ilişkilerin belirleyici olduğu bir sosyolojik okuma içinde, yer ve alışkanlıkların değişiminin, göç edenler üzerinde daha kolaylıkla gözlenebileceği varsayılmaktadır. Bir başka husus ise yer değiştirme ile ortaya çıkan yabancılaşma hissi ve belirsizlik durumunun aidiyet ve bağlanma duygusunun aranmasına neden olmasıdır. Bir yere, bir şeye, bir kimseye, bir görüşe ait olma ya da bağlı bulunma (*attachment*), bu bağların çözülmesi ve yenilerinin oluşması dinamik bir süreçtir. Toplumsal değişimin günümüzde bu dinamikler ekseninde gerçekleştiği varsayılmaktadır. Göç edenler, daha önce hiçbir yere göç etmemiş

¹⁹ SARANTAKOS, Sotirios (1998) **Social Research**, Macmillan, Londra; SMITH, John (1990) “Alternative research paradigms and the problem of criteria”, **The Paradigm Dialog**, Derleyen, Guba, E., Sage, Newbury Park, CA: 152.

kentliler ile birbirine denk tutulmuştur çünkü göçmen olmayan kentliler, tüketimin güdümündeki zihniyet değişimini sürekli deneyimlemeye tâbidirler. Göçmen olmayanlar, göçmenin maduniyetini ve tabi olma durumunu paylaşırlar. Bu nedenle asimetric olarak birbirine denk tutulabilirler. Bu nedenle göçmenler, anlamda meydana gelen değişim (hareketlilik) ile kırılma noktalarını daha verimli bir şekilde yansıtan bir grup olarak değerlendirilmiştir.

Böylelikle alan araştırmasının ikinci evresinde sekiz farklı ülkeden Paris'e göç etmiş on dört kişi ile görüşülmüştür. Mülakat yapılan kişiler ile ilgili dört kişilik anahtar gruba, Paris'te göçmenlere yönelik bilgilendirme faaliyetleri ve kültürel etkinlikler düzenleyen Association ELELE – Migrations et Cultures de Turquie aracılığı ile ulaşılmıştır. Göçmenlerin kültürel uyumu ile ilgili faaliyetler yapan bu derneğe üye olan dört kişi ve onların temin ettiği diğer isimler ile görüşme ağının bir bölümü oluşturulmuştur. Görüşme ağının diğer bölümü ise Paris'in güney ve kuzey bölgelerinde bulunan uluslararası göçmen işçi lojmanlarında (Foyer Jeunes Travailleurs Paris et Ile-de-France) kurulan kişisel irtibatlar ile oluşturulmuştur. Gerçekleştirilen mülakatlar, niteliksel araştırmada uygulanan mülakatların yapısına uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Hâkim toplumbilim çalışmalarında kullanılan niceliksel ve istatistiksel analizler, bu araştırmanın yöntemi dışında tutulmuştur. Bu nedenle on dört kişi ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar sonucu her bir bireyin yemek ve tat üzerinden geçmişi, ailesi, deneyimleri ile kişiler, kurumlar ve şeyler ile kurduğu ilişkiler analiz edilerek tekil alanlarına odaklanılmıştır. Matematiksel bir ifadeyle belirtmek gerekirse, alan araştırmasının yöntemi aşağıdaki formül ile özetlenebilir:

$$1 \times 14 \times (= > 14) = 1$$

Bir başka deyişle, bir araştırmacının on dört kişi ile yapacağı görüşmeler sonucu on dört'ten sonsuza uzanan ilişkiler ağının içine sızılarak bir sonuca ulaşılmaya çalışılacaktır; çünkü Deleuze ve Guattari'nin de ifade ettiği üzere "birim ne kadar

küçük olursa olsun, eklemenecektir”.²⁰ Bir başka deyişle, mikro / makro, birey/toplum gibi büyüklük, hiyerarşi ve performans bakımından ölçüt olarak kullanılan ikili karşıtlıklar yok sayılarak bir analiz yapılacaktır.

Yemek ve tat alanının tekillikleri oluşturma potansiyeli ise, ‘amatörlük’ nosyonundan yola çıkılarak ele alınmıştır. ‘Amatörlük’ aynı zamanda bağ ve (b)ağ kavramının geliştirilmesine de pratik bir zemin teşkil etmiştir. Mülakat yapılan kişilerin seçiminde rol oynayan en önemli faktör, göçmenlik durumu ve yemek ile bu kişilerin kurdukları amatör bağlar olmuştur. Bu anakroniktik karakter ile çalışılması aynı zamanda bireysel / toplumsal ilişkilerin ve dönüşümün sorgulanması için de bir patika oluşturacaktır. Amatörlük, *a priori* olarak profesyonelliğin karşıtı olarak tanımlanır ve amatör ile profesyoneli bu bağlamda tezatlaştıran temel unsur, amatörün bir işi para kazanmak için değil, o işi yalnız kendi zevki için yapan kimse olması; profesyonelin ise tam tersine bir işi para kazanmak için yapmasıdır. Amatörün bir işi zevk için yapması bireyin o etkinlik ve deneyim ile kurduğu güçlü bağa işaret etmesi nedeniyle tercih edilmiş; analiz yapabilme olasılığını yükseltmiştir. Amatör olarak yemek yapan, tat ile güçlü bağı olan ve yemek üzerine düşünen / tartışan kişilerin geçmişleriyle, değerlerle, normlarla, yurt ve gelenekle ve yemek ile kurdukları ilişkiler amatörlük kıstasının esas alınmasında etken olmuştur. Profesyonel olan kişilerin tüketim kültürü ile geliştirdikleri güçlü bağın tekillik süreci bağlamında değerlendirilme olanağını sınırlama olasılığı göz önünde bulundurularak profesyoneller araştırmada öncelenmemiştir. Böylelikle toplumbilimcilerin ‘amatör’ler olarak dönüşüm üretebilmeleri ile ilgili koşullar ve nitelikler aranabilecektir.

²⁰ DELEUZE, G. - GUATTARI, F (2004) **A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia**, Çeviren, Massumi, B., University of Minneapolis, Minneapolis: 391.

Alan araştırmasının ikinci kısmında mülakat yapılan göçmenler rastgele örneklem yöntemi ile seçilmemiştir. Göçmenler ile ilgili Faist'in yaptığı ayırım, araştırmada göçmenlerin belirlenmesi için gereken ölçütlerden biri olarak kullanılmıştır.²¹ Faist, göçmenleri dört ana grupta sınıflandırmıştır: Birinci göçmenler, bir mekâna ilk kez göç etmiş kimselerdir. Bir yere ilk kez göç eden ve diğer göçmenler için gerekli olan toplumsal, ekonomik ve siyasal ön koşulları hazırlayan 'öncü göçmenler' de olabilirler. Geri dönen göçmenler; gerekli bir süre için, tekrar yerleşmek niyetiyle, anayurduna geri dönen kişilerdir. Bu kişiler, anayurtlarına geri dönüş yapabilir ve yeniden göç edebilirler (geriye göç) veyahut üçüncü bir ülkeye ikinci kez 'birinci göçmen' olarak göç edebilirler. Bunlar da 'sıçramalı göçmen'lerdir. Döngüsel ve tekrarlı göçmenler, ise iki ya da daha çok mekân arasında hareket ederler. Mevsimlik işçi hareketleri bu sınıfı örneklendirmek için uygun düşmektedir. Transit göçmenler, göç veren veya yönelinen ülkelerden birinde yaşayan ve bu ikisi arasında gidip gelen kişilerdir. Ancak bu gidiş-geliş, döngüsel göçmenlerde olduğu gibi mevsimlik değildir. Daha çok yaşam dönemleriyle veya hiper-yer değiştiren (*hyper-mobile*) iş adamları gibi kategoriler arasında tüm bir yaşamla ilgilidir. Araştırmada mülakat yapılan kişiler, ağırlıklı olarak, birinci grupta tanımlanan 'birinci göçmen'lerdir. Sıçramalı göçmen kategorisine de dâhil olabilecek dört kişi bulunmaktadır. Üç kişi ise 'öncü göçmenler' olarak nitelendirilebilir. Mülakat yapılan kişilerin, ağırlıklı olarak bir yere ilk kez göç etmiş kişiler olarak belirlenmesinin nedeni, göç edilen mekânda en az beş yıl, en çok elli iki yıl arasında değişen uzun zaman diliminde yaşayarak alışkanlıkların değişimini sorgulayabilecek bir araştırma zemini oluşturmaktır. Bunun yanı sıra, yabancı olarak gittiği mekânda uzun süre kalarak gittiği yerle birlikte kendisini de dönüştüren zihniyet, tekillik ve göçebelik bağlamında sorgulanmaya elverişli sayılmaktadır.

²¹ Ne var ki bu zorlama sınıflandırma çabası ikinci bölümde tartışılacağı üzere sorunsallaştırılacaktır. FAIST, Thomas (2003) **Uluslararası Göç ve Ulusalı Toplumsal Alanlar**, Çeviren, Gündoğan, A.Z., Nacar, C., Bağlam, İstanbul: 42 – 43.

Araştırmada mülakat yapılan kişilerin dağılımında dikkat edilen diğer unsurlar ise yaş dağılımı, ülke dağılımı, ekonomik gelir düzeyi, göç nedenleri ve göç edilen yer ile ilişkinin derecesidir. Bu kaba ayrıma göre yaş dağılımı, yirmi ki ile atmış yedi yaş arası değişmektedir ve katılımcıların yaş ortalaması otuz sekiz buçuktur. Göç edenlerin ortak niteliklerine odaklanabilmek amacıyla farklı yerlerden göç etmiş olmalarına dikkat edilmiştir. Ülke dağılımı sekiz farklı ülkeyi (Cezayir, Polonya, Nijer, Türkiye, İngiltere, Lübnan, Çin, Mayotte) kapsamaktadır ve sekiz farklı yerden Paris'e göç edenler ile mülakat yapılmıştır. Ekonomik gelir düzeyinde ise tâbi olma durumunu ve tekinsizlik hissini vurgulayabilmek için orta ve düşük gelir seviyesine ağırlık verilmiştir. Katılımcıların yedisi düşük, beşi orta, üçü ise yüksek gelir seviyesi sahibidir. Göç nedenleri araştırmanın sorguladığı ilk unsur olmasa dahi, uyum ve alışkanlıklarını değiştirilmesi açısından bir değişken olarak kabul edilecektir. Göç edilen yer ile ilişkinin derecesi ise katılımcıların geride bırakarak göç ettikleri yer yahut anavatanları ile kurdukları karşılıklı bağımlılık ilişkisinin bir değişken olarak değerlendirilmesinden ibarettir. Bu değişkenlerin dışında cinsiyet, meslek, eğitim durumu, doğum yeri, uyruk ve medeni hal gibi değişkenler katılımcıların seçiminde bir veri olarak değerlendirmeye alınmamıştır.

Araştırılana Göre Değişen Farklı Yaklaşımların Eşzamanlı Benimsenmesi

Her verinin tekilliğinin gözden yitirilme riskini mümkün olan en az seviyeye indirmek amacıyla mülakatların tümüne uygulanan ortak bir yöntem benimsenmemiştir. Genel bir bakış açısının tercih edilmemesi, her mülakatın, dolayısıyla her kişinin ya da deneyimler ağının ayrı ayrı değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır. Ne var ki; ön plana çıkan üç temel yaklaşımı belirtmekte yarar görülmektedir. Bunlardan ilki psikolojik yaklaşım, ikincisi dilbilimsel yaklaşım, üçüncüsü ise sosyo-ekonomik yaklaşımdır. Üç yaklaşım birbirine gönderme yaparak kullanılmıştır. Her mülakatta ağırlık verilen yaklaşım, verinin içeriğine göre değişmiştir. Kısaca toparlamak gerekirse psikolojik yaklaşıma göre, örneğin, çocuklukta farklılıktan alınan hazzın keşfinin yemek üzerinden hatırlanması,

yemeğin sembolleştirilmesi ve yeme ritüelinin tekrar ya da taklit edilmesi vb. üzerine odaklanılmıştır. Dilbilimsel yaklaşıma göre ise tekrar edilen ifadeler ve türevleri, suskunluklar, esler, laf unutmalar gibi konuşma seyrini bozan düzensizliklerin tekrarlarının nerelerde, nasıl ve neden ortaya çıktığı ile ilgilenilmiştir. Aynı zamanda anı cümlelerin yahut konuşmanın içindeki anlamsal ve mantıksal çelişkiler ile zıtlıklar da göz önünde bulundurularak yaşanan değişik yerlerin aksanlarının, yabancı dildeki kelime ve terimlerin yahut argo kelimelerinin kullanımı dikkate alınmıştır. Son olarak, sosyo-ekonomik yaklaşıma göre tekrar edilen yemek yahut yeme ritüelinin arka planını oluşturan ilişkilerin gönderme yaptığı siyasal, tarihsel ve ekonomik olaylar değerlendirilmiştir.

Günelik Hayatta Karşılaşılan Çelişki ve Sorunların Araştırmaya Katkısı

Mülakatların gerçekleştirilme sürecinde karşılaşılan çelişkiler ve sorunlar da bu araştırmanın gelişiminde rol oynamıştır. Örneğin hâkim toplumbilim çalışmalarının sorunsallaştırılması ile ilgili bir takım görüşler araştırma günlüğünde tutulan notlarda da “Bu seferki [mülakat] çok zordu. Epey yoruldu ve nedense hırpalandığımı hissettim. Mülakat yapan olarak hangi noktada bilen ve hangi noktada öğrenmek isteyen konumda olmam gerektiği konusunda kafam epey karıştı. Bu bir otorite sorunu... Ancak bu sorun mülakat yaptığım kişinin araştırmacının otoriter olması gerektiği konusundaki beklentisine bağlıydı... Bir yandan hâkim toplumbilim çalışmalarının kuramsal alandaki dayatmaları üzerine düşünmem gerek bir yandan da bilimin ve araştırmacının hâkim karakteri üzerine sorular sormam gerek... Günelik hayatın içindeki gerilim ve tansiyon alanlarından biri de bu...” ifadesiyle vurgulandığı üzere, 17 Mart 2006 tarihinde yapılan mülakattan sonra belirginleşmeye başlamıştır. Bir diğer örnek ise ‘göç’ ve ‘göçmen’ karakterinin genelleme ve sınıflandırmalara dayanan kuramsallaştırmasının sorgulanması ile ilişkilidir. 22 Nisan 2006 tarihinde araştırma günlüğünde kaleme alınan “Mülakat yapılan kişinin yaşadığı ortamı görmek ve gözlemleyebilmek de neredeyse o kişinin

geçmiş ve gündelik pratikleri hususundaki tutumu ile de benzerlik taşıyabiliyor. Televizyon sehпасının üzerindeki dantel örtü, mutfağın düzeni, alışveriş listeleri, yemek kitaplarının konumu gibi pek çok ayrıntı da yardımcı bilgi olarak kullanılabilir. (ör: Bourdieu – *habitus* kavramı) Ne var ki, bu konuya dikkat etmekte yarar sanırım. Mevcut yargılar ve klişeleri yıkan tekillikler ya da beklenmeyen ile karşılaşmak benim için bir sürpriz oldu. Bu nedenle ‘göçmen’ karakteri hakkında yazılanları eleştirel biçimde okumak ve değerlendirmek gerekecek...” ifadeleri bu konunun geliştirilmesi ile ilgili çıkış noktasını belirtmektedir. Araştırma sürecinde yaşanan gündelik bir takım aksaklıkların da mülakatların içeriğinde rolü olduğu göz ardı edilmemelidir. Araştırma günlüğünde 5 Mayıs 2006 tarihinde tutulan notlardan bir bölüm bu konuya ilişkin ifadeleri kapsamaktadır: “Bugün evden kötü bir haber aldım. Moralim çok bozuk. Mülakata da geç kaldım çünkü kaldığım yurttan geç çıktım ve treni kaçırdım. Kontörüm bittiği için mülakat yapacağım kişiye geç kalacağımı haber de veremedim. Oraya vardığımda sıfırın altında bir güven ile konuşmaya başladık. Konuşulanlara tam yoğunlaşamadım. Bu nedenle nispeten kısa bir görüşme oldu ancak teybi dinlediğimde yalnızca birkaç cümlenin içinde söylenen bir şeyin dahi bağıllık ve bağı olma konusunda ne denli yararlı ifadeler içerdiğini fark ettim.”

Araştırılan ile ‘Birlikte’ Çalışma

Ana hatlarıyla belirtmek gerekirse, mülakatlarda açık uçlu sorular kullanılmış, mülakat yapılan her kişi ile bir kez görüşülmüş, sorular mülakatların ve araştırmanın gelişimine göre esnek bir şekilde yapılandırılarak çeşitlendirilmiştir. Mülakat yapılan kişilere yemek tariflerini değiştirme hususundaki tutumları ve kendi yer değiştirme hikâyelerinin öğrenilmek istediği belirtilerek araştırma hakkında genel bir ön bilgi verilmiştir. Mülakat yapılan kişilerin hem ‘doğru’ bilgi verme endişelerinin yaratacağı sapmayı ortadan kaldırabilmek, hem ‘birlikte’ çalışabilmek, hem de bu kişilerin tekilliklerini ve tekrar yoluyla kurdukları değişik ilişkileri anlayabilmek için araştırmacının görüşleri ve araştırmanın ilerlediği düşünce haritası hakkında da bilgi

verilmiştir. Mülakat yapılan kişilerin görüşleri kendileri ile tartışılmayarak yargısal bir tutum benimsenmemiş, etnografik kazı yöntemi ile kişinin kendi dili ve kurgusuna odaklanılmıştır. Böylelikle mülakat yapılan kişilerin tekilliğini ve değişime karşı tutumunu ortaya çıkaracak geçmişleri yemek ile kurdukları ilişki üzerinden sorunsallaştırılmıştır.

Gerçeği İnşa Etmekten Ziyade, Gerçeği 'Aramak' ve 'Keşfetmek'

Niteliksel araştırmacılar için toplumsal gerçek, nesnel olarak kabul edilmemektedir. Toplumsal gerçek daha ziyade ancak araştırmacının da ayrılmaz bir parçası olduğu etkileşim aracılığı ile var olmaktadır.²² Niteliksel yöntemi benimseyen araştırmaların insanları ve ortaya çıkan durumları ölçmeye değil, anlamaya yönelmesi nedeniyle muhatapların 'kendi' kelimelerinden yola çıkarak ifade ettikleri görüş ve deneyimler ile 'tanımlayıcı' veriler üretilir.²³ Rorty'nin "dünyamız keşfettiğimiz bir şey değil, inşa ettiğimiz bir şeydir" görüşünün tersine, bu araştırmada benimsenen yaklaşım, gerçeği tanımlayıcı veriler ile inşa etmek değil, gerçeği 'aramak' ve 'keşfetmek'tir.²⁴ Gerçeği arama ve keşfetme süreci sonucunda tarafsızlığa erişebilmek amacıyla "araştırmacı ve araştırılan arasındaki ilişkiyi yapay teknikler ile yansızlaştırmaya çalışmaktansa ki bu esasen başarılmaz, araştırma sürecini ve araştırmayı şeffaflaştırmanın yanı sıra, değerlendirmeye ve yargıya açarak geçerliliğini sorgulamak" daha gerçekçi bulunmuştur.²⁵ Araştırma yönteminin açıklandığı bu bölümde bu nedenle araştırmanın hazırlandığı dönemdeki olaylar ve deneyimler ile gerek araştırmacının nitelikleri gerekse araştırma günlüğü ile araştırmanın evrim süreci mümkün olduğunca şeffafça okuyucu ve değerlendirici

²² Bkz. (19), SARANTAKOS, 57.

²³ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için Bkz. (11), LANCY, 64; (19) SARANTAKOS, 167 – 187; (11) PANNAS, 41; CRABTREE, B.F. - MILLER, W.L. (1992) **Doing Qualitative Research**, Sage, Newbury Park, CA., PATTON, Michael (1990) **Qualitative Evaluation and Research Methods**, Sage, Newbury Park, CA.

²⁴ RORTY, Richard (1989) **Contingency, Irony and Solidarity**, Cambridge University Press, Cambridge: 64.

²⁵ BOGUMIL, J. - IMMERSALL, S. (1985) **Empirical Social Research**, Campus Verlag, Frankfurt: 71.

ile paylaşılmaya çalışılmıştır. Bir nevi, araştırmanın nesnel ve öznel niteliği birbirine karşıt olmaktan çok birbirine kenetlenmiştir.

Araştırmanın Dili

Araştırmacının deneyimleri, düşünceleri, eleştirileri, yararlandığı kuramcılar ve mülakatlar ile ortaya çıkan metin dili, araştırma günlüğünde kullanıldığı gibi bir şahıs içermemektedir. Hatırlanacak olursa, araştırma günlüğünde araştırmacının deneyimleri ile düşünceleri notlandırılmıştır. Araştırma günlüğü, araştırmacının deneyimlerini içermesi nedeniyle ‘ben’ ile kuşatılmıştır. Ne de olsa, araştırma günlüğü, Kafka’nın ‘Bir Köpeğin Araştırmaları’ adlı kitabında ‘köpek gibi’ konuşmaması ve köpeğin dilinden konuşmasından yola çıkarak oluşturulmuştur.²⁶ Bir başka deyişle, herhangi bir disipline ait bir araştırmacının öğrendiği / taklit ettiği / tekrar ettiği kavram ve üsluplar ile kullandığı bir dilden ziyade araştırma deneyimini gündelik pratiğe geçiren bir araştırmacının dili ile yazılmıştır. Sonuç olarak ortaya çıkan araştırma metninde kullanılan şahıssız dil, araştırma günlüğünde kullanıldığı gibi bir kişiye (‘ben’e) yani araştırmacıya ya da ait bir gruba (örneğin toplumbilimcilere ve ‘biz’e) ait değildir. Bir başka deyişle, bu araştırmada mümkün olduğunca araştırmacı / araştırılan gibi konuşulmamış, onun yerine araştırmacı ve araştırılanın dilinden konuşulmaya çalışılmıştır. Kısacası metnin dili, araştırılan ile ‘birlikte’ çalışma sonucu oluşan ve gündelik hayattan beslenen kolektif ve tekil bir dil olma iddiasını taşır.

Araştırmanın gündelik hayattan (bilhassa alan çalışmalarından) beslenen kolektif ve tekil dilini (kelimelerini, kavramlarını, vurgularını, tekrarlarını, üslubunu,

²⁶ KAFKA, Franz. (2005) **Bir Köpeğin Araştırmaları**, Çeviren, Doğan, M.H., Can, İstanbul.

aksanını, tonunu) oluşturabilmek amacıyla alan çalışması sonrasında yapılan manipülasyon, kılıfına uydurma ve müdahalelerin verinin içeriğini etkileme ve yönlendirme riskini mümkün olan en az seviyeye indirmek amaçlanmıştır. Örneğin mülakat yapılanın kendi dili, gündelik hayatın sesine kulak verebilmek için araştırmanın merkezi odak noktalarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu konuyla ilgili düşüncelerin gelişmesine ilişkin arka plan, araştırma günlüğünde École Nationale Supérieure des Mines de Paris – Centre de Sociologie de L’innovation’da (İnnovasyon Sosyolojisi Merkezi) alan çalışmasının geliştirilmesi ile ilgili danışmanlık yapan Prof. Antoine Hennion ile yapılan görüşme sonrası şu şekilde ifade edilmiştir. “İlk mülakatın kaset çözümünü yapar yapmaz fark ettiğim en önemli şey, konuşmaya ne kadar müdahale ettiğim ve konuyu ısrarla istediğim yöne çekmeye çalışmamdı. Antoine [Hennion] benden konuşmayı kendi seyrine bırakmamı, konuşmanın da kendine ait bir dinamiği olduğunu ve bazen hiç beklemediğim küçük bir ayrıntının hiç beklemediğim diğer bir konuyla ilişkilendirilebileceğini söylemişti. Bugünkü mülakat sırasında kendime bunu hatırlattım ve mülakat yaptığım kişinin konuşmanın seyrine müdahale etmesine izin verdim. Uzun bir monologdan sonra konunun nasıl da bir önceki konuyla ya da üzerinde durduğum bir kavram ile bir şekilde bağlandığını ya da konuşmacının kendi kurgusunu ve dilini yarattığını görmek heyecan vericiydi.”

Böylelikle araştırmanın bilhassa son bölümlerindeki konu başlıkları, tamamıyla mülakatlardaki ifadelerden yola çıkarak oluşturulmuştur. Mülakatlardaki ifadeler önceden belirlenen kuramsal ve kavramsal arka plana göre açıklanmamış ya da kılıfına uydurulmamış, tam aksine, mülakatlardaki ifadelerden yola çıkarak kavramsallaştırma ve metnin kurgusunu oluşturma yoluna gidilmiştir. Sonuçta edilgen olan bir metinden ziyade okuyucu ile konuşan, tartışan bir üslup yaratmak amacıyla araştırmada agresif (*offensive*) ve savunmacı (*defensive*) bir dil birarada kullanılmıştır. Ne var ki, bu üslubun amacının eleştirilen unsuru ötekileştirmek ve hâkim / çağdaş [yaşanan zaman(lar)ın ve mekân(lar)ın koşullarına uygun]

toplumbilim yaklaşımları gibi bir ikili karşıtlık yaratmak olduğu sanılmamalıdır.²⁷ Bu üslubun bilhassa tercih edilmesinin nedeni, hâkim toplumbilim yaklaşımlarının ulusaşırı sermaye ve kapitalist tüketim normlarının güdümündeki güncel ekonomi ve politikalar ile güçlü bağını vurgulamaktır.

Araştırma İçeriğinin Eleştirisi ve Etkileşime Sürekli Açık Olması

Araştırma, süreç içinde uluslararası akademik ortamlarda değişik ilgi alanlarından beslenen kişiler ile de paylaşılmış ve yorum ile tartışmaya açılarak ön değerlendirmelere tâbi tutulmuştur. Bu girişimler aynı zamanda, metaforik olarak, labaratuarda yapılan bir deneyin farklı ortamlarda ve koşullarda geçerliliğinin sorgulanması için de olanak yaratmıştır. Örneğin (b)ağ (*[net]tachment*) ve bağ (*attachment*) kavramları ile ilgili zemin çalışmaları günümüz teknolojisini ve zihniyetini yansıtan internetin işleyiş mekanizmasının incelenmesi ile başlamıştır. Bu konu ile ilgili yazılan iki makalede her ne kadar bu kavramlardan bahsedilmese de kavramların geliştirilmesi ile ilgili toplumsal yapının irdelenebilmesi mümkün olmuştur. Bu makalelerden biri 12 Haziran 2004 tarihinde Güney Afrika Üniversitesi'nde (Güney Afrika) ulusaşırı piyasalar ile ilgili düzenlenen bir sempozyumda (*Navigating Crisis and Opportunities in Global Markets*) sunulmuş, buradaki tartışmalardan yola çıkarak geliştirilen ikinci bildiri ise 13 Mayıs 2005 tarihinde North Carolina Üniversitesi'nde (Amerika Birleşik Devletleri) düzenlenen 3. Uluslararası İletişim Sempozyumu'nda sunulmuştur. Göçün farklılaştırılması, acayipleştirilmesi, ne idüğü belirsizleştirilmesi ile ilgili düşünceler, Londra Üniversitesi (İngiltere) tarafından 13 Ekim 2006 tarihinde bu konuda (*Queering Migrations*) düzenlenen atölye çalışmasında sunulmuştur. Sömürge-sonrası kuram ile ilgili Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde (Türkiye) Mayıs 2007'de iki sunum yapılarak, konuyla ilgili görüşler tartışılmıştır. Göç ile ilgili görüşler hâkim

²⁷ Araştırmanın geri kalanında da 'çağdaş' ile her seferinde ifade edilmek istenen, yaşanan zaman(lar)ın ve mekân(lar)ın koşullarına uygun olandır.

toplumbilim yaklaşımlarının tutuculuğu hususuna yönelenerek 15 Eylül 2007 tarihinde Kültür Araştırmaları Derneği ve Işık Üniversitesi (Türkiye) tarafından düzenlenen 4. Kültür Araştırmaları Sempozyumu'nda sunulmuş ve tartışılmıştır. Şubat 2007 ve Şubat 2008'de ise Inholland Üniversitesi'nde (Hollanda) göçmen / göçebe düşünce ile ilgili dersler verilmiştir. Son olarak, daha önce de belirtildiği üzere güncel sanat ile bilimin düşünce yolları arasında birbirinden beslenen bir bakış açısı oluşturabilmek amacıyla 2005 – 2007 yılları arasında PLATO güncel sanat dergisi'nde (Türkiye) yemeğin güncel sanatta kullanımı ile tekrar kavramlarının çağdaş tiyatrodaki kullanımı üzerine yazılan denemeler yayınlanmıştır. Böylelikle kavramsal arkaplanın oluşturulması için ön hazırlık yapılmıştır. Ayrıca araştırma metni, 2008 yılındaki son evresinde, farklı disiplin ve uzmanlık alanlarından gelen kişiler ile de sözlü ve yazılı olarak paylaşılarak tartışılmıştır.

Araştırmanın Kurgu Tekniği

Ortaya çıkan iş ya da metin, araştırmanın sürekli etkileşime ve paylaşımına açık tutumu nedeniyle katmanlar halinde ve döngüsel tekrarlar ile oluşturulmuştur. Araştırmanın bölümleri ve konu başlıkları, araştırmacının gündelik deneyimlerinden, düşünce çizgisinden ve mülakatlardan yola çıkılarak (sürekli yeniden) düzenlenmiştir. Mülakat notlarının değerlendirilmesi ise iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Her mülakat sonrası kaset çözümlemesi yapılan on dört mülakat metne dökülmüş ve kuramsal arka plan hazırlığı bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırma günlüğü, mülakat notları, kaynaklar ve araştırmanın yazma aşamasındaki deneyimler sonucunda mülakat notlarına yeniden dönülerek mülakat yapılan kişilerin kullandığı ifadeler ve durumlar analiz edilmiş ve kavramsallaştırma yoluna gidilmiştir. Araştırmanın kuramsal arkaplanı ve temel kurgusunun yanı sıra içeriği, mülakatların bu yaklaşımlar ve deneyimler merceğinde (sürekli yeniden) analiz edilmesi sonucu ortaya çıkan konu başlıkları üzerine inşa edilmiştir. Böylelikle araştırmanın genel yapısı, Deleuze ve Guattari'nin 'oluş' (*becoming*) kavramından

yola çıkararak kurulmuştur.²⁸ Oluş, olduğu ile bir komşuluk ilişkisini ortaya koyan, ama o komşuluk ilişkisini ortaya koyarken olduğunu da dönüştüren bir anlam ifade eder. Oluş bir ikili eylem olarak da ifade edilebilir: Hem olanı, hem de oluşanı dönüştüren, değiştiren ve ikisinin de ortasını geçen bir kavram olur ve her oluş bir belirsizliği, bir süreci belirler. Buna göre, araştırmanın her bölümü ve alt başlığı, önceden tespit edilen ve hâlihazırda var‘olan’ bir taslağa uymaktan ziyade, araştırmacının deneyimleri, elde edilen veriler, bilgiler ile düşünceler ekseninde sürekli gözden geçirilerek ‘oluş’muştur.

Özetle, araştırma bu nedenle kuramsal olarak da tekinsiz bir durum ile karşı karşıyadır çünkü önceden belirlemeye dayanan tasarımlar, genellemeler ve sınıflandırmalardan uzak bir anlatımı benimseme riskini üstlenmeye çalışmıştır. Bunun nedeni, araştırmanın etkilere açık olma tutumu ile yakından ilgilidir. Ne de olsa yöntemsel bağlantıların ‘doğru’ bilgiyi üretme konusundaki etkinliği, araştırmacının ya da bilgi üretenin oynayacağı rolü ya da yapabileceği katkıyı yok edecektir. Araştırmacının ya da bilgi üretenin oynayacağı rolün ve katkının olmaması, çekinilen, reddedilen bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu araştırmada benimsenen araştırma yönteminin bilinçli olarak hataya ve yanlışa açık olma riski ile oluşturulduğunu belirtmekte yarar görülmektedir. Dahası, araştırmanın daha önce var olan bir tasarıma ya da *a priori* bir düşünceye dayandırılmadan süreç içinde hep sapmalara uğrayarak yazıldığı ve araştırmanın sonuçta hafife alınma, anlaşılama ve değersiz olarak algılanma pahasına yürütüldüğü bilhassa vurgulanmalıdır. Ne var ki, bu yaklaşımın ve araştırma yönteminin benimsenmesiyle gerçeğe dair bir söz söylemenin daha mümkün olabileceği öngörülmektedir.

²⁸ Bkz. (20), DELEUZE – GUATTARI

2. GÜNDELİKLİĞİ OLUŞTURAN BİR UNSUR OLARAK TÜKETİMİN TOPLUMBİLİM İLE İLİŞKİSİ

(B)ağsal düşüncenin üzerinde temellendiği zeminin irdelenebilmesi ve hâkim toplumbilim yaklaşımlarının gündelik pratikler üzerinden sorunsallaştırılabilmesi için öncelikle gündelikliği oluşturan unsurları tartışmak gereklidir. Ulusaşırı sermayenin ihtiyaç ve taleplerine göre medya, moda, kentleşme, ticaret gibi ‘Üretim’ sistemleri tarafından her vesileyle dayatılan yaşam tarzları ve ürünlerin kullanım biçimleri, kullanıcılar tarafından ‘kendi’ geçmişleri, çıkarları, ilgileri ve kurallarına göre değiştirilmektedir. Fark ve yeniliği arz eden tüketim, bu değişime ayak uydurmak ve değişimi kendi ihtiyaç ile taleplerine göre yönlendirebilmek amacıyla sürekli gündelik pratikleri anlamaya ve kendisinden kaçanı yakalamaya çalışmaktadır. Bir başka deyişle, tüketimin gündelik pratikler içinde yaşanan değişimi yakalayabilmesi, esasen örtük bir üretimden başka bir şey değildir. Örtük üretim, ürünleri ve söylemleri aracılığı ile kendini açıkça göstermeyen ancak ürünleri ve söylemlerinin ‘kullanılma tarzları’ üzerinden hâkim ekonomik düzeni dayatan bir diğer üretim türü olan ‘tüketim’ içinde atomize olmuş, gündelik hayatın içinde işgal edilen alanlar üzerine dağılmıştır. Ne var ki, kapalı bir devre gibi işleyen üretim-tüketim ilişkisinin gündelik hayatta sürekli içselleştirmeye çalıştığı bu imzasız, okunamaz ve simgeleştirilemez eylem ve iş yapma tarzları, toplumbilimsel açıdan bilginin üretimine dair bir değer sayılmamakta, ‘sıradan’, ‘bayağı’, ‘amiyane’, ‘olağan’, ‘harcıâlem’, ‘niteliksiz’, ‘alelâde’ olarak değerlendirilmekte ve araştırma alanlarının dışında tutulmaktadır. Neyi / nasıl / neden yaptığımız, düşündüğümüz, uyguladığımız, kullandığımız yahut kullanmadığımız, ürünlerin yeniden üretimini de sağlayan bu bilgilerde mevcuttur. Hâlbuki tüketime ivme kazandıran bu alan, reklâm ve pazarlama teknikleri aracılığı ile tüketime / üretime geri dönüşü sağlayacak yatırım danışmanlarının ve pazar araştırmacılarının eline bırakılmıştır. Bu nedenle gündelik hayatın içinde geliştirilen bu saptırma ve dönüştürme pratiklerinin incelenmesi öncelenmelidir.

Gündelik hayatın içinde yaşanan ve toplumbilimsel açıdan ‘sıradan’, ‘bayağı’, ‘amiyane’, ‘olağan’, ‘harcıâlem’, ‘niteliksiz’ ve ‘alelâde’ bulunanların yarattığı dönüştürme ve saptırma pratikleri sonucu ortaya çıkan durumlar ise hâkim toplumbilim yaklaşımları tarafından ‘yeni toplumsallıklar’ olarak değerlendirilmekte ve anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu çaba, nafiye bulunmaktadır çünkü gündelik pratikler ve değişimi kavrama anlayışı arasında bir kopukluk bulunmaktadır. Yeni toplumsallıklar olarak ifade edilen ve değişimi, dönüşümü, disimetrik ilişkileri, ittifakları, iş yapma usullerini ve yaşam tarzlarını oluşturan zihniyeti anlayabilmek için gündelik pratiklere hâkim toplumbilim tarafından atfedilen değerin ve önemin artırılması gerekmektedir. Zira De Certeau’nun da vurguladığı üzere “gündelik pratiklerin de bir mantığı olmalıdır”.²⁹ Dahası, bu mantığın ortaya çıkarılması ile gündelik pratiklerin incelenmesi, esasen ‘siyasal ve etik bir anlayışı’ da ortaya çıkaracaktır. Yeni ilişkileri, dönüşümleri, siyasal ve etik tavırları gündelik hayatın ayrıntılarında aramak için öncelikle gündelikliği doğuran özellikleri saptamak zorunlu gözükmektedir. ‘Gerçek hayat’ denilen gündelik hayatın içinde görünüşte anlamsız olduğu iddia edilen olgular arasından esas olan ‘bir şey’ yakalayarak ve onun ilişkide bulunduğu olguları ‘keşfederek’ gündelikliği aramak mümkün gözükmektedir. Ancak bunu yaparken hâkim toplumbilim anlayışına mesafeli durmak ve yeni açılımlar sağlama potansiyeli taşıyan farklı ifade yöntemlerine kucak açma riskini de göz önünde bulundurmak gereklidir.

Bu kapsamda ele alınacak olan tüketim kültürü üzerine perspektifler, üç ana başlık altında ele alınarak birbirine gönderme yapan bir bölümü oluşturacaktır. Tüketimin farklılaşmayı meşrulaştıracak bir araç işlevi görmesi ile bireylerin arzu ve hayallerinin haz nesnelere dönüştürülmüş metalar aracılığıyla doyuma ulaştırılma çabası ilk iki alt başlıkta vurgulanacak; son olarak da tüketimin aynı zamanda üretimi yaratıyor olmasından kaynaklanan dinamik süreç vurgulanacaktır. Farklılaşma, kapitalizmin sürekliliğini mümkün kılan tüketimin üretimi ve

²⁹ A.g.k., xv.

hayallerin, arzuların ve hazların doyuma ulaştırılması bir makina gibi birlikte işlemektedir. Tüketimi gündelik pratikler üzerinden daha kapsamlı irdeleyebilmek ve hâkim toplumbilim yaklaşımlarının da dâhil olduğu güncel düzeni kavrayabilmek amacıyla bu konu gündelik hayatın en temel alanlarından biri olan ‘yemek ve tat’ üzerinden tartışılacaktır.

2. 1. Farklılaşma Aracı Olarak Tüketimin Toplumbilim ile İlişkisi

Yeni olanı ve değişimi önceleyen kapitalizm, kaçınılmaz olarak tüketimi ve üretimi sağlayacak farklı olanı aramakta ve farklı olana imtiyazlar sağlamaktadır. Modernite ve aydınlanmanın ilerleme nosyonu ile bileşen bu anlayış, günümüzde tüketim içinde hüküm sürmektedir. Tüketim malları, metanın satın alınması ve kullanılması olduğu kadar temsil ettikleri simgesel değerlerin de satın alınmasını içermektedir. Tüketilen ürünler, yaşam tarzları, imajlar, anlamlar, değerler, gelenekler, teknolojiler, kurumlar ile farklılaşma çabası, gündelik hayatın içinde topyekûn bir amaca ya da çabaya dönüşmüştür. Bugüne dek bir araya gelmesi öngörülmeven unsurların hiyerarşi, sınıf, zaman, boyut, performans ve işlev bakımından yeni ilişkiler, ittifak ve uzlaşmalar yaratması planlı, tek merkezden yürütülen bir operasyon olmaktan ziyade, gündelik pratiklerin çokluğunda oluşturulmakta, tekrarlanarak yaygınlaşmakta ve taklit edilerek çoğaltılmaktadır. Tüketimin gündelikliği oluşturan bir unsur olarak değerlendirilmesi ise, tüketimin yerleşik norma bağlı unsurları (sınıf, beğeni, anlam, kurum, kuram, değer, beklenti, gelenek, din ve ulus-devlet anlatısını) gündelik pratikler vesilesiyle ters yüz ederek dönüşüme uğratabilme niteliğinden kaynaklanmaktadır. Bu ters yüz etme işlemi ise bir farklılık yaratır. Farklılıklar, devlet-piyasa ekseninde işleyen tüketim tarafından eşzamanlı gerçekleştirilen iki dinamik ile şekillenir. Tüketim, kendi varlığını sürdürebilmek amacıyla yerleşik norma bağlı unsurları hem yerle bir eder hem de kendi işleyişine destek veren unsurların ayakta kalabilmesine aracılık eder. Ayakta

kalabilen unsurlar ise ancak zıtlıkları ile bir araya gelerek bunu başarabilmişlerdir. Zıtlıkların birbiriyle kenetlenmesi, her şeyin ve her bireyin her an ‘geçici olmak suretiyle’ tüketim ve üretimin bir parçası olarak varsayılmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Lyotard bu durumu ‘eklektizm’ olarak tanımlamış ve eklektizmi çağdaş genel kültürün sıfır derecesi olarak kabul etmiştir.³⁰ Sonuç olarak eklektizm, birbiriyle çelişkili ve karşıt görünen öğelerin bir araya gelebilmeleri ve farklılık yaratmaları ile yeni olan üzerinden kendini güncelleyen kapitalizmin işleyiş mantığını ele vermektedir. Kapitalizmin işleyiş mantığına göre ‘farklılaşma’ adı altında önerilen değişim, yeni olanı öncelese de “farklılaşma adı altında öncelenen yeni, hangi koşullar altında ortaya çıkmaktadır?” sorusu toplumbilim açısından da kritik bir eşik noktasını oluşturmaktadır. Zira toplumbilimdeki kuram, kavram ve yöntemlerin farklı ve yeni olarak öncelenerek tüketilmesine etki eden unsurların farkında olmak, eleştirel düşüncenin geliştirilebilmesine yapılacak katkıyı kendiliğinden yaratacaktır. Bu bağlamda toplumbilimi gündelik pratikler üzerinden sorunsallaşırabilmek için yemek (mikro / çevre) ve toplumbilim (makro / merkez) gibi birbiri ile ilgisiz olarak değerlendirilebilecek iki unsurun birbirine benzer şekilde tüketim perspektifi ile nasıl dönüştüğü tartışılacaktır.

Metalar ve Kavramlar Üzerinden Yaşanan Hareketlilik

Tüketimin güdümünde anlamların ters yüz edilmesi nedeniyle yaşanan hareketlilik ilişkisinin temellendiği esasların tartışılması, hâkim toplumbilim yaklaşımlarının günümüzde hangi dinamikler ile işleyebildiği ile ilgili fikir geliştirilebilmesine olanak tanıyacaktır. Bu nedenle bu alt başlıkta metalar ve kavramlar üzerinden yaşanan hareketliliğe odaklanılacaktır. Öncelikle mutfak alanına bakılacak, daha sonra da toplumbilimde de görülen ve benzer yanları

³⁰ Bkz. (10) LYOTARD, 151. Lyotard, değişik unsurların biraradalığını mümkün kılan günümüz dünyasını şu betimleme ile tarif etmektedir: “Reggae dinlenilir, bir western seyredilir, öğle için McDonald’s ve akşam için yerel mutfaklar tercih edilir, Tokyo’da Paris parfümü kullanılır ve Hong Kong’da ‘retro’ elbiseler giyilir. Bilgi, TV oyunlarının konusudur.”

bulunan gelişmeler değerlendirilecektir. Tüketim söz konusu olduğunda günümüzde malların büsbütün ikame edilebilir olduğu ve bunlara herkesin ulaşabileceği yanılmasını yaratan sürekli bir meta arzından bahsetmek gerekir. Meta arzı ise sınıflar arasındaki hareketliliğin yanı sıra yaşam tarzları, tutum ve davranışlarda sürekli bir değişimi körüklediği için daha iyi kavranmalıdır. Örneğin, sınıfsal olarak bakıldığında, üst gelir sınıfındakiler farklı olma kaygısı ile tüketmeye devam ederken daha parçalı, heterojen bir nitelik arz eden alt gruptakiler de tükettikleri metalar aracılığı ile bu statüye erişmeyi ve bu statüyü paylaşmayı arzu ederler. Bu vesileyle beğeniler (*tastes*) ulusaşırı sermayenin de güdümüyle sınıfsal olarak üstten alta yaygınlaşır. Bu durumda kapitalizm tarafından üretilen artık değeri paylaşan bir zihniyet ortaya çıkmaktadır. Bugün gelir ve bilgi üretimi ile dağılımındaki dengesizlik, yaygın ve yerleşik norm haline gelmiştir. Ulusal ve siyasal kimliğin dayattığı unsurlar karşısında tüketim, hem sınıfsal hareketlilik ile egemen olanların sürekliliğini koruma işlevi görür, hem de bu duruma direnişi imkânsız kılarak adeta sürekli yakalanması gereken ancak bir türlü yetişilemeyen bir yarış sürdürmektedir. Mutfak alanına bakıldığında suşi, McDonald's ve kahvenin sızdıkları ulus-devlet içinde birer farklılaştırma aracı olarak konumlandırılmaları nedeniyle öncelikle üst sınıf liberal entelektüeller tarafından tüketildiği ve daha sonra sınıfsal, kültürel ve simgesel ayırım (*distinction*) aracı işlevi görmeleri nedeniyle orta sınıfa yayıldıkları görülmektedir. Ayırım işlevi, ilerleme nosyonuyla birlikte işlemektedir. Örneğin 1929 yılında Ladies' Home Dergisi tarafından Kuzey Amerika'ya tanıtıldığında suşi, çığ balıktan kaynaklanan 'iğrenç' ve 'yenilemez' algısına sahipken, 1970'lere gelindiğinde bir üst-sınıf ve eğitimsel duruş simgesine dönüşmüştür.³¹ Suşi'ye olan ilginin farklılaşmayı sağlaması nedeniyle artması, pazarın genişlemesine neden olmuş, suşi tariflerinde değişikliğe gidilerek orta sınıfa da hitap edilebilecek yenilikçi (*innovative*) tatlar yaratılmıştır.

³¹ Suşi'ye olan ilginin artması kuşkusuz 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Japonların Amerika'ya göç etmesiyle ve otantiklik ile egzotizmin bu göçmenler tarafından bir pazarlama unsuru olarak kullanılmasıyla yaygınlaşmıştır. Bu konu ile ilgili tartışma ileride derinleştirilecektir. Şimdilik yiyecek maddesinin tüketimindeki sınıfsal hareketliliğin üzerinde durmakla yetinilecektir.

Şekil 1: Geleneksel biçim ve içeriğinden farklılaştırılarak mutasyona uğramış suşi³²

Yahudilerin de pazara dâhil edilebilmesini sağlayan *Shalom Sushi* ve *Kosher Sushi* barları buna örnek gösterilebilir. 1990’lardan itibaren ise suşi, Paris’in en pahalı restoranlarından Los Angeles’taki bir beyzbol stadyumuna, Amsterdam havaalanındaki bir kafeden Madrid’de motosikletle eve sipariş edilen bir apartmana ya da İstanbul’daki lüks otellerin restoranlarına kadar – bir başka deyişle ulusaşırı sermayenin sızdığı ve tüketimin farklılaşma aracı olarak rol oynadığı her noktaya - ulaşmıştır. Günümüzde ise “Aptallar için Suşi”, “Evde Suşi Yapmak ve Japon Yemekleri Hazırlamak”, “Çocuklar için Suşi” gibi yemek kitapları ve Japonya’dan gelen suşi malzemelerinin Londra, New York gibi büyük kentlerdeki marketlerde satılmasıyla suşi, orta sınıfa daha yakınlaşmış ancak bu sınıfsal hareketliliğin sonucu olarak tarihi ve kültürel bağından tamamıyla koparılmış, metalaştırılmıştır.³³ Suşi, Japonya’da hazırlandığı biçim ve içerikten o kadar koparılmıştır ki, Japonya’daki yemek yazarları “Suşi: Japonya’da Yaptığımız Şekilde” gibi kitaplar aracılığı ile

³² YOSHII, Ryuichi (2001) **Sushi**, Aurum Press, Londra.

³³ Bu konuyla ilgili örnek yayınlar arasında: YAMAMATO, Katsuji (1999) **The Sushi Cookbook**, Kodansha America, Tokyo ve DEKURA, Hideo (1999) **The Complete Book Of Sushi**, Tuttle Pub, Londra. STRADA, J. – TAKANE MORENO M.T. (2004) **Sushi for Dummies, For Dummies**, Londra. ve ONO. K., - HOWLETT, P., - MCNAMARA, R. (2003) **Sushi for Kids: Children’s Introduction to Japan’s Favorite Food**, Tuttle for Kids, Londra.

kaybolmaya yüz tutmuş, yozlaşmış ve mutasyona uğramış bu tadı ulusal ve geleneksel bağlamına yeniden ekleme ihtiyacı hissetmişlerdir.³⁴ (Şekil 1)

Toplumbilimde Kavramın Metalaşması ve Hareketliliği

Toplumbilimsel açıdan ele alındığında ise hareketliliğin kuram, kavram ve bilgi üretiminde yaşandığı görülmektedir. Toplumbilim tarafından kullanılan kuram ve kavramların ulusaşırı sermayenin ve bilgi üretiminin yoğun olduğu ülkelerdeki araştırmacılar yahut bu ülkelerin ağırlıklı olarak yer aldığı yayın indeksleri, ödüller, fonlar, teşvik sistemleri gibi ağlara dâhil olanlar tarafından üretildiği yadsınamaz. Bu yargı, eleştiriden ziyade bir tespittir. Toplumbilim, bugün tüketimin güdümündeki kapitalist normu eleştirse dahi kapitalizmin dayattığı normlara ayak uydurmaya çalışmaktan öteye gidememektedir. Hâkim toplumbilim yaklaşımları gerçeği tartışabilme ve ifade edebilme hususunda yozlaşmış ve yavanlaşmış bulunmaktadır. Kalkınma ve modernleşme kavramları ile işleyen ‘epistemik emperyalizmin evrensellik iddiası’, ulusaşırı sermayenin egemen olduğu yerellikleri kapsamakta ve yerellikleri evrensellekle buluşturmaktadır. Buna karşın, epistemik emperyalizmin evrensellik iddiası, ulusaşırı zihniyetin takipçileri tarafından geçerliliği ve içeriği yeterince sorgulanmadan tekrar edilmekte, taklit edilmekte ve yerele temellük edilerek yaygınlaştırılmaktadır. Dolayısıyla kuramsal alanda da sınıfsal olarak olmasa dâhi egemen olandan tâbi olana doğru düşünsel bir ‘sentezci’ hareketlilik ve yer değiştirmeden bahsetmek mümkündür. Bu ayrım, ilerleme nosyonu ile birlikte işlemekte ve tâbi olanların safında yaygınlaşmaya hız kazandırmaktadır. Vurgulamakta yarar görülen, bu yargıyı ortaya koymanın yerelin ve ulusalın özgünlüğünü önceleyerek sentezler geliştirme amacı içermemesidir. Dikkat çekilmek

³⁴ IJMA, Naoko (2004) **Sushi: As We Prepare in Japan**, Kindle, Londra. Kuşkusuz yemeğin güncel sanatta kullanımı da yiyecek ve tadın bağlamından koparılmış bir şekilde yeniden üretilmesi ve yeni anlamlar üretmesini gündeme getirmiştir. 1970’lerde Beuys ile başlayan bu hareket Artur Barrio’nun 2005 yılında Palais de Tokyo’da yaptığı sergide kahve, ekme ve şarabın nasıl farklı anlamlar yarattığını vurgulayarak (EK.1) tüketimin yiyecek maddelerini dönüştürürken yarattığı farklı anlamlara ve anlam kaymalarına dikkat çekilmektedir. Bkz. (16), YETİŞKİN, 20 – 40.

istenen temel mesele, uluslararası sermayenin yoğun olduğu yerlerde ortaya atılan kavramların yaygınlaşması ile birlikte bu kavramların gönderme yaptığı benzer ekonomik ve politik işleyişlerin de sürdürülmesine yapılan katkıdır. Toplumbilim, bu niteliği ile benzer ekonomik ve siyasi işleyişlerin sürdürülebilmesine aracılık eden ve meşrulaştırma rolünü üstlenen bir konumda bulunmaktadır. Küreselleşme (*globalization*) kavramı, bu tartışmanın örneklenmesine ve açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olacak temel toplumbilim kavramlarından biri olarak nitelendirilebileceğinden kavramın metalaşması ve hareketliliği ile yaratılan farklılık ve yeniliğin hangi koşullar altında ve hangi unsurları esas alarak geliştirildiği sorgulanabilecektir.

Küreselleşme Kavramının Metalaşması

Küreselleşme kavramı, uluslararası sermayenin ve politikanın topluma bakışını ifade etmek için işlerlik kazanan ve metalaşan bir kavramdır. Robertson'ın da belirttiği üzere uluslararası sermayenin hâkim olduğu “dünyanın bir bütün olarak çalışabilmesi için (...) odağı toplumbilimden, beşeri bilimlere hatta doğa bilimlerine uzanan bir perspektifle genişletilip, yeniden düzene konulmuş bir toplumbilim kuramına gereksinim” duyulmuştur. Bu bağlamda Robertson, küreselleşme (*globalization*) kavramının ortaya çıkış mantığını tartışarak bir bütün olarak çalışılabilecek dünya düzeni imgesi ile yeniden düzene sokulan ‘toplum’ nosyonunu irdeler.³⁵ Buna göre Tönnies'in cemaat (*gemeinschaft*) ve cemiyet (*gesellschaft*) kavramları ile tartıştığı ‘toplum’ anlayışı yeniden üretilir. Cemaat (*gemeinschaft*) anlayışı ile birleşen küresel dünya düzeni, bireylerin tatminkâr bir yaşamı ancak açık biçimde sınırlanmış ve aidiyetsizlik hissini yönlendirdiği köktendinci hareketler gibi toplumsal cemaatlerde yaşayabilecekleri düşüncesine dayanır. Ya da küresel düzenin ancak küresel çapta birleşen bir cemaat ekseninde

³⁵ ROBERTSON, Roland (1999) **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çeviren, Yolsal, Ü. H., Bilim ve Sanat, İstanbul: 131 – 133.

oluşabileceği ileri sürülür. Küresel çapta birleşen bir cemaat ise ancak ortak bir vicdan arayışı (ki bu düşünceyi ortaya atan Durkheim ekolünün günümüzde yaygın olabilmesinin nedeni de açıklık kazanır) ve çokkültürlü, çoğulcu kültürel siyaset zemininde gelişmektedir. Her iki yaklaşımın da temelini dinsel perspektif oluşturur. Bilhassa kapitalizmin her şeyi tüketen niteliği karşısında Tanrı'nın yarattığı bir eser olan insanlığın bir bütün olarak dünyanın en önemli unsuru olduğu vurgulanır. Yani kapitalizm ya da uluslaşırı sermayenin başıbozukluğu nedeniyle oluşan ekolojik, sağlık, teknolojik vb. tehlikeler, insan türlerinin cemaatsal birliği ile kurduğu güçlü 'bağ' yoluyla aşılabilir. Bu yaklaşımın temelinde tehlikeye karşı olma durumundan dolayı bir tekinsizlik yatmaktadır ve tekinsizliğin toplumbilimde neden olduğu kuramsal reaksiyon ilerleyen bölümlerde de örneklendirilmeye devam edilecektir.³⁶ 'Küresel ısınma', 'küresel salgın', 'küresel savaş', 'küresel güvenlik', 'küresel virüs' gibi alt kavramsallaştırmalar, küresel çapta birleşen bir cemaat fikri doğrultusunda geliştirilmektedir. Cemiyet (*gesselschaft*) anlayışı ile birleşen küresel dünya düzeninin diğer imgesi ise aralarında mübadele ilişkinin yoğun olduğu bir toplumlar dizisini öne çıkarır. Bir başka deyişle, ulus-devletlerin merkezi özelliği vurgulanarak (böylelikle ulus-devletlerin devamlılığı da sürdürülerek) hiyerarşik bir işbirliği ve uzlaşma ekseninde dünyanın kapitalizmin tehlikelerine karşı korunması amaçlanır. Böylelikle her ulus-devlete stratejik, ekonomik ve kültürel bir takım roller atfedilir ve uluslar pek çok açıdan sınıflandırılır. Örneğin işkenceyi yapan ancak ekonomik ivme kazandığı için her alanda işbirliği yapılması yararlı bulunan Çin olur, barışı ve demokrasiyi savaş ile yayan Amerika Birleşik Devletleri olur, bağımsızlık ve yurt mücadelesi veren İsrail ve Filistin olur, 'ılımlı İslam' olarak tanımlanan modeli uygulayan Malezya olur. Bu örnekleri çoğaltmak, dikkat edilirse çok kolay olacaktır. Yerelin bakış açısından mutasyona uğramış ve geleneksel bağlamına yeniden oturtulmaya çalışılan suşi örneğinde olduğu gibi, bu ülkeler kendileriyle ilgili bu algıyı saptırmak, ters yüz etmek için bu tanımları istemeseler de üstlenirler ve küresel dünya düzenine ortak olurlar. Böylelikle toplumbilimde 'parça ve tâbi olduğu bütün'

³⁶ Bilhassa Bkz. 2.3. Tüketimin Üretimi ve Toplumbilimsel Reaksiyoner Tavrılar içinde 'Kültürel Miras Olarak Belirlenenin Fetişleştirilmesi' başlığı altında tartışılan bölüm.

anlayışının hâkim olduğu, disiplinlerarası ‘sistem’ kuramları, egemen ekonomi-politiğe ayak uydurarak ve geçerlilik kazanarak, dünya düzeninin biçimsel ve planlı bir örgütlenme temelinde sürdürülebileceği yargısını pekiştirir. Günümüzde ‘küreselleşme’ kavramı hiç yadırganmadan ve sorgulanmadan toplumbilimcilerin sözcük dağarcığındaki sıradan bir kelime olarak kullanılmaktadır. Görüldüğü üzere, bir kavramın oluşturulmasını hazırlayan koşullar ile kavramın katkıda bulunduğu episteme, ulusaşırı sermayenin yayıldığı alanlarda sorgulanmadan ve katkıda bulunduğu unsurlar değerlendirilmeden yaygınlaşmaktadır.³⁷

Alışkanlığın Değişimi ile Ortaya Çıkan Tarihi Süreksizlik ve Kopuş

Geçerliliği ile hizmet ettiği unsurlar sorgulanmadığı için birer meta olarak kullanılan kavramların, ritüellerin ve iş yapma tarzlarının yaygınlaşması ve tekrar edilmesi ile alışkanlıklar oluşur. Kabul görmüş belirli kuramcılarının yaklaşımlarını, belirli kavramları, tarihsel arkaplanları, önceden belirlenmiş yöntemleri kullanmayı reddeden toplumbilim araştırmacılarının önünde aşılması gereken yüksek bir köklere ve geçmişe ‘bağ’lı olma engeli yer almaktadır. Alışkanlıkları değiştirmek, alışkanlıkları yok saymak ve alışkanlıklara boyun eğmemek zordur, mücadele ve odaklanma ister. Ancak göz ardı edilen, bir tüketim maddesi, ya da metanın dolayına sokulması ile gündelik hayattaki küçük anlarda ve alanlarda, herhangi bir cemaatin gelenek ve ritüeli yoluyla yerleşikleştiği lineer tarihsellik anlayışında kopuşlar meydana getirilebilmektedir. Gündelik pratiklerin çokluğunda gerçekleşen bu değişim(cik)lerin çoğalması ile tarihi bir süreksizlik ve kopuş ortaya çıkar. Nitekim De Certeau’nun Nora’dan aktardığına göre, “tarihi bir metin, pratiklerin olduğu bir bütünde yer alan bir işlemi söylemektedir”.³⁸ Dolayısıyla toplumbilim araştırmalarının da dâhil olduğu gündelik pratiklerde ve alışkanlıklarda kaydedilen

³⁷ ‘Episteme’ kavramı, Foucault’nun kullandığı anlamda, bir dönemin düşüncesinin yapısı olarak kullanılmaktadır. FOUCAULT, Michel (200) **Kelimeler ve Şeyler**, Çeviren, Kılıçbay, M., İmge, Ankara.

³⁸ DE CERTEAU, Michel (1974) “L’opération Historique”, **Faire de L’histoire: Nouveaux Problèmes**, 29.

değişimler, geçmişe bakışı ve tarihi metinlerin içeriğini de etkileyebilecektir. Mutfak alanına geçerek bu konuyu örneklemek gerekirse Çin'in McDonalds deneyimi (ve McDonald's'ın Çin deneyimi) dikkate değer bulunmaktadır. Uzun yıllar dışa kapalı bir ekonomik ve kültürel siyaset yürüten Çin'de McDonald's'ın ilk kurulduğu yıllar, bu restoranın pahalı bir yiyecek arz etmesi nedeniyle daha az rağbet görmesine neden olmuştur. Ne var ki, günümüzde bu yiyecek maddesi dış / ulusötesi dünya ile bağlantıyı simgelerken, yeni nesil gençler için hatırlanmak ve öğrenilmek istenmeyen bir tarihi kopmayı da gerçekleştirmektedir. Özellikle yirmili yaşların altındaki genç ve çocuklar için McDonald's'ın Çin'deki varlığı sorgulanamaz bir konudur çünkü söz konusu yiyecek nesnesi üzerinden inşa edilen tarihsel, kültürel ve siyasal çelişki ile gerilime neden olan ikilik – onlar için- yoktur. Daha açık bir ifadeyle, yaşları ve deneyimleri itibarıyla onlar için McDonald's ürünleri, gündelik hayatın içinde 'hep' var olan ve sonradan kendilerine dayatılmayan ve yabancı olmayan yiyecek maddeleridir. Hâkim komünizm siyasetinin aksine özgür iradeleri ile kendi yiyecek seçimlerini yapabildiğini sergileme imkânı bulan daha ileriki yaştaki tüketiciler ise, çoğu zaman yedikleri bu yiyecek nesnelere nedeniyle devrime karşı bir suç işlemek ile itham edilmişlerdir.³⁹ Mülakatlarda L.X'un., "Evet, tabi ki (*Çin'de de giderdim McDonalds'a*) Neden gitmeyeyim ki? Burada olan orada da var işte... Küçükken annemlerle giderdik değişiklik olsun diye. Onlar çok sevmezdi ve pek birşey yemezlerdi aslında ama beni götürürlerdi." (EK.13) ifadesi, bu görüşün çıkarsanmasına olanak tanımıştır. Görüldüğü üzere, tat üzerinden şekillenen ayırım söylemi, günümüzde kapitalizm nezdindeki ulus-devlet anlatısında açık bir sapmaya işaret etmektedir. Bunun yanı sıra Çin'deki kentsel altyapı yetersizliklerinin karşısında hijyenin titizlikle sağlanması, Çinli tüketiciler tarafından kent yaşamının gelişimini sağlayan ilerlemeci ve çekici bir güç olarak değerlendirilmiştir. McDonald's restoranlarının böylelikle popüler bir buluşma noktası olması bu restoranların yeni kamusal alanlar olma niteliğini de sergilemektedir. Böylelikle bir meta ile bugüne kadar kendilerine dayatılan ulusal değerlerden, normlardan ve

³⁹ WATSON, James (1997) "China's Big Mac Attack", **Golden Arches East: McDonald's in East Asia**, Stanford University, Stanford: 70 – 79.

ritüellerden tarihi bir kopuşu yaratan kullanıcılar, aynı zamanda değişimin de aracıları olmuşlardır.

Ne yapılması gerektiğini söyleyen ve kendi tarzını ortaya koyan tarihi süreksizlik ve kopuşun gerilim ve mücadelesi, bilhassa kökler / atalar ve geçmiş ile güçlü bağ geliştirme hususunda bir çelişki yaratmakta, gündelik pratikler vesilesi ile su yüzüne çıkmakta ve çatışmaktadır. Burada daha fazla ayrıntısına girmeye gerek duyulmayan ve bu vesile ile vurgulanmak istenen, alışkanlığın değişimi ile gündelik pratiklerde ortaya çıkan tarihi süreksizlik ve kopuşun yaratabildiği dönüşümdür. Toplumbilimsel açıdan kavramın metalaşması ve hareketliliği, ulusaşırı sermaye ile bilgi üretiminin yoğun olduğu yerlerden seyrek olduğu yerlere doğru yayılması, sorgulanmadan tekrar edilmesi ve taklit edilerek kullanılması ile gerçekleşmektedir.⁴⁰ Böylelikle bugüne değin kabul görmüş belirli yaklaşımları, belirli kavramları, tarihsel arkaplanları, önceden belirlenmiş yöntemleri ve iş yapma tarzlarını benimseme ile köklere / atalara ve geçmişe ‘bağ’lı olma alışkanlığı, tüketimin güdümündeki kentsel gündelik hayatta bir değişim yaratmıştır. Ancak hâkim toplumbilim yaklaşımlarının da tarihi kopuş ve süreksizliğin yarattığı tekinsizlik vesilesiyle dâhil olduğu bu ağ, değişimleri kavramakta, tartışmakta ve irdeleyebilmekte güçlük çekmektedir. Hâlbuki büyük olaylar dizisi, mikro olaylar ve ikili ayrıma dayanan saflar arasındaki ayırım ve hiyerarşi ortadan kalktığında, tüketimin farklılaşma aracı olarak nasıl işlev gördüğü öncelendiğinde olgular su yüzüne çıkmaktadır. Toplumbilimin (b)âğsal düşünceyi sahiplenemesinin nedeni tartışabilmek için ise toplumbilimin hangi dinamikler ile varlığını sürdürebildiğini irdelemek gereklidir. Bunun için de önceliği meslekleşen, profesyonelleşen ve uzmanlaşan toplumbilime vererek, bu duruma hangi koşulların bağ oluşturduğunu irdelemeye ve içkinleştirmeye ihtiyaç duyulmaktadır.

⁴⁰ Tekrar kavramı ile ilgili ayrıntılı kuramsal tartışma için bkz. 4. ‘Toplumbilimin Çıkmazı’ içinde ‘Tekrar ve Taklit Meselesi’ başlıklı bölüm.

2.2. Arzu ve Umudun Geçici Tatmini ile Toplumbilimin Meslekleşmesi

Bu bölümde kapitalizmin işleyiş mantığı irdelenmeye devam edilerek, toplumbilimin mevcut konumunu koruyabilmesinin zeminini oluşturan koşullar tartışılacaktır. Toparlamak gerekirse, öncelikle kapitalizmin gündelik hayatta yarattığı ve zenginlik, konfor, statü, mevki, yetki, şöhret gibi unsurlar ile meşrulaştırdığı artı-değerin, kapitalizmin iktidarını sağlam tutma ve başkaldırıları engellemek amacıyla kullanıldığı tartışılacaktır. Artı-değere sahip olamayanların tüketici haline gelmelerinin ise hayallerin ve hazların hem geçici olmak suretiyle tatmin edilmesi hem de bu unsurların sürekli karşılanabileceğine dair arzu ve umudun canlı tutulması ile mümkün olduğu ileri sürülecektir. Artı-değere sahip olma umudu ve arzusu ile kapitalizmin dayattığı yaşam koşullarına maruz kalmanın kentte yarattığı duyarsızlık ve yabancılaşma sonucu toplumsallaşmanın ancak tüketilen metalar (toplumbilimciler için bu metalar, kavramlar ve kuramlar olabilir) aracılığı ile gerçekleşmesinden kaynaklanan edilginleşmeye değinilecektir. Anlamaların sürekli ters-yüz edildiği ve arzu ile umudun körüklediği bu düzende, toplumbilimcilerin bir ‘araştırma nesnesi’ olarak değerlendirdikleri toplumun bir parçası değilmişçesine kendilerini bertaraf etmelerini vurgulamak amacıyla ‘insan’ olabilmenin ve ‘insan’ kalabilmenin zorluğu irdelenecektir. Böylelikle kurum, örgütlenme mekanizmaları, kavram, kuram, yöntem ve biçim açısından toplumbilimin bilgi ve düşünce üretimine ivme kazandırma oranı az olanların yoğun olanlara tâbi olmasının hangi koşullara bağlı olduğu tartışılacak, toplumbilimcilerin araştırmalarındaki elverişsizliğin ve yetersizliğin nasıl oluştuğu gündelik pratikler bağlamında irdelenecektir. Böylelikle arzu ve umudun güdümünde bilinçten ve farkındalıktan yoksun olarak talep edileni yerine getirerek edilginleşen toplumbilimin mevcut durumuna neden olan koşullar kavranmaya çalışılacaktır.

Artığın Meşrulaştırılması

Ne de olsa ulusaşırı küresel yatırım organların, emeğin, sermayenin sürekli aktığı, yersizyurdsuzlaştırdığı bir düzen oluşturur ve bu düzenin toprak üzerinden kurulamaması söz konusudur, çünkü küresel ekonominin en belirgin özelliği, sınırı olmayan bir ‘topraksız mekân’ yaratmış olmasıdır. Bu durumun ulus-devletin dayattığı değer ve söylemlere rağmen bu çapta ve hızda ilerleyebilmesinin en belirgin nedeni ise, küresel ekonominin ulaştığı alanlarda emek-yoğun üretimden sermaye-yoğun üretime geçen liberal ekonomi modelinin benimsenmesidir. Liberal ekonomi modelinin üretim yerine tüketim üzerinden dolayımına girmesi, kırsal alanlardan kentlere göçle ulaşan endüstri toplumunun zenginlik, konfor, refah olarak nitelenen artı-değer aracılığı ile sömürgeleştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Gündelik hayatın sıradanlığı aynı zamanda, zenginlik, konfor, mutluluk, huzur ve refaha dair umudun besleyicisidir. Küçük tatminler ve büyük projeler yahut hayaller şeklinde gelişen bu umut, gerçekleştirme anlarını da modelleştirir. Kapitalizm, bu tür aldatma ve cazibe unsurları ile artı-değer yaratan kısmını meşrulaştırır. İnançlı ve umutlu olmak gerekliliği vurgulanır. Böylece ancak tüketimin ihtiyacı olan örnekler modelleştirilecek, geriye kalan inaçlı ve umutlu olanlar ise aradıklarını bulmak ümidiyle çalışıp çabalayacaklar, liberal ekonominin içerdiği ve yürütmekte olduğu kodları yeniden üretecekler veya bunlara karşı çıkanlara direniş göstereceklerdir; çünkü artık yalnızca bir gösterilen ve yeniden imgelendirilen olarak arzu öncelenmektedir.⁴¹ Bu durum, toplumbilim araştırmacılarının yaklaşımlarında ve etkinliklerinde de görülmektedir. Bu yargıyı, pekiştirmeden önce, bu durumun oluşmasına neden olan ve kapitalizmin yarattığı gündelik hayat koşullarını tartışmak öncelenmiştir. Ne de olsa, iktidar toplumbilimcinin de bir bileşeni olduğu gündelik hayatın her alanına sızmıştır ve toplumbilimcinin dahil olduğu unsurları da etkilemektedir.

⁴¹ Tekrar ve taklit üzerinden işleyen bu mekanizma dördüncü bölümde daha ayrıntılı olarak irdelenecektir.

İktidarı Sağlam Tutma ve Başkaldırıları Engelleme Modeli Olarak 'Armağan'

Artı-değer aracılığı ile sömürülme ve sömürülenlerin kapitalizm güdümündeki gündelik hayat unsurları ile kurdukları güçlü bağ statü, mevki, şöhret, yetki ve hiyerarşiye sahip olma umudu ve arzusu ile yakından ilintilidir. Bataille'in Mauss'un 'armağan' (*potlach*) kavramından yola çıkarak yaptığı tartışma, bu yargıyı tartışabilmek için yararlı olacaktır. Weber'in kapitalizmin kurucu ögesi olarak ifade ettiği Protestan ahlakının benimsediği tasarruf ilkesinin tam karşıtı olarak değerlendirilen armağan (*potlach*), Akay'ın ifadesiyle, "anlaşılmadan ve karşılıksız verilen"dir.⁴² Armağan mantığı, bir ahlak modeli olarak biriktirerek değil, aksine tükenerek ve var olanı tüketerek statüyü korumaya dayanmaktadır. Bataille'in sunduğu 'armağan ekonomisi' ise elde olanın fazlasını paylaşmaktan ve vermekten geçer.⁴³ Tüketime endeksli bu yeni alan, statü, mevki, şöhret, yetki ve hiyerarşi elde ederek farklılaşma arzusu ve umudu ile hayallerin ve hazların tatmini üzerinden işlemektedir. Hayallerin, arzuların ve hazların metalaşan her şeyin tüketimi vasıtasıyla doyurulduğu toplumlarda, 'her şeye her an ulaşılabilir' yanılması ortaya çıkar. Oysa umut ve arzu istenci yaratan gösterişten, eğlenceden, lüksten, konfordan, zamandan (yani armağanlardan) yararlanabilen yalnızca toplumun sermayeyi ve bilgiyi elde etmiş kesimidir. Ne var ki, bu durumda geliri, sermayesi, kaynağı, bilgisi yetersiz olanların nasıl sürekli tüketim (ve üretim) yapma yetisini devam ettirebildiği açıklanmalıdır. Bir başka deyişle, sürekli yokluğa maruz kalanın isyan etmemesi olmayanın harcanması ve umut ve arzu ile beslenmesi ile gerçekleşmektedir. Armağan, ya da anlaşılmadan ve karşılıksız verilen, bu anlamda iktidarı sağlam tutma ve başkaldırıları engelleme modeli olarak da ifade edilebilir. Yükselmek, yetki ve gücü artırmak, tanınarak ayrıcalık sahibi olmak gibi hedeflere ulaşmak için var olanı tüketmek ve tüketerek farklılaşmak esas alınmaktadır.

⁴² AKAY, Ali (1999) *Armağan*, Bağlam, İstanbul: 8.

⁴³ A.g.k., 51.

Lanetli Payı Elde Etme Umudu ve Arzusu

Kapitalist toplumlarda armağandan faydalanabilme, ‘olmayanın’ harcanması, ya da Bataille’in ifadesiyle ‘lanetli pay’ın (*part maudite*) ‘amaçsız’ bir büyüme üretmek üzere kullanılmasıyla gerçekleşir. Lanetli pay ile ifade edilen, kısaca toparlamak gerekirse, kapitalizmin sermayeyi ve bilgiyi edinmiş olanlara sunduğu statü, yetki, şöhret, mevki, servet, konfor, ödül gibi olanaklardır. Lanetli paya sahip olmayanlar için statü, yetki, şöhret, mevki, servet, konfor, ödül gibi olanaklara ulaşmak ilerleme nosyonu ile birleşerek arzu edilebilir, hatta amaç edinilebilir. Ne var ki, bu olanaklar yalnızca arzu ile umudu beslemek ve kapitalizmin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla kapitalizm tarafından yaratılmıştır. Statü, yetki, şöhret, mevki, servet, konfor, ödül gibi kapitalizmin nimetleri, herhangi bir vesileyle paylaşılmadığı sürece anlamını yitiren unsurlardır. Zira bu unsurlar ortak bir vicdan arayışı ya da paylaşımının bulunduğu ve hâkim toplumbilim yaklaşımlarının toplumsallaşmanın gerçekleştirildiği alanlar olarak değerlendirdiği unsurlardır. Ancak bu unsurlar ‘lanetli’dir, çünkü kapitalist toplumlarda yaratılan artı değerden - ya da Bataille’in deyişiyle elden çıkarılması gerektiği için lanetli olduğu varsayılan paydan - ancak küçük bir azınlığın yararlanabilmesi ve artığın tüm bireyler tarafından eşit paylaşılmaması, diğer bireylerde bu duruma ulaşabilme arzusu doğurmaktadır. Böylelikle kapitalizme boyun eğen bir toplum anlayışı sürdürülmektedir.

Lanetli pay, kapitalizmin medya, reklâm, pazarlama teknikleri gibi araçları ile ulaşılması gereken nihai bir varış noktası ve bir hedefler silsilesi olarak konumlandırılır. Sınıflar ve gruplar arası uçurumun gelir, kaynak, bilgi paylaşımındaki oransızlık nedeniyle artması, kaynakların mücadelesi konusunda bireyler, kurumlar ve diğer araçların kendilerini diğerlerinden farklı kılmaları ve yararlı ya da değerli olan sermayeyi, Bataille’in ifadesiyle lanetli payı, elde etmeye çalışmaları sonucunu doğurmaktadır. Bu ise yeterli gelir, kaynak, bilgi, (boş) zamana sahip olamayanlar için ancak borç ile mümkün kılınmaktadır. Özellikle büyük kentlerde yaşayanlar için tüketim, ya da statüyü yükselterek kapitalizmin sunduğu

statü, yetki, şöhret, mevki, servet, konfor, ödül gibi olanaklara sahip olma arzusu ve umudu, toplumsallaşmanın yegâne ortamı sayılmalıdır. Her bireyin ve her şeyin birbiriyle bağlanabildiği ve yeni ilişkiler kurduğu eklektik bir düzen içinde, ironik olarak, borç ile birbirine ‘bağ’lı (ya da bağımlı) ve yeni ilişkiler ve aidiyet alanları oluşturma konusunda esnek olamayan ve denetim altında tutulan bir ‘toplum’ ortaya çıkmaktadır. Tüketim içinde dayatılan değerler sorgulanmadan alınmaktadır çünkü amaç yeterince basittir: Daha iyi koşullara sahip olarak statüyü yükseltmek yahut – üst sınıflar için- mevcut statüyü muhafaza etmektir. Bu gelişmeler, toplumbilimcinin de bir parçası olduğu kent hayatının içine gömülüdür ve politika üretim süreci ile güçlü bağı olan hâkim toplumbilimcilerin hangi koşullarda çalıştığını, üretim yaptığını keşfetmek bugün bilginin meşrulaştırılması ve yayılması açısından kritik bir noktada bulunmaktadır.

Academicus Parasituslar ⁴⁴

Artığın meşrulaştırılması açısından değerlendirildiğinde toplumbilimin de armağan ekonomisinden nasibini aldığı görülmektedir. “Bilimin bir meslek olarak örgütlenmesi”nden bahseden Weber’in düşünce izi takip edildiği takdirde toplumbilimin de bir “meslek” olarak değerlendirilmesi mümkündür.⁴⁵ Denetimi sağlayacak ve ekonomi ile politikanın talep ve ihtiyaçlarına göre sürekli yeniden düzenlenecek ‘işe yarar ve kullanılabilir (*useful*) bilgiyi üreten’ profesyonel

⁴⁴ Latince ‘*parasitus*’, Yunanca *para* (için) ve *sitos* (gıda, yemek, besin) kelimelerinden oluşturulmuştur. Yani, kastedilen, bağımlı olarak yaşadığı bir başkasından beslenen ve böylelikle varlığını sürdüren bir organizmadır. Bu organizmaların sayıları fazlaştıkça aldıkları gıda miktarı da artar, bu nedenle beslendikleri ve bağımlı oldukları organizmanın zayıflamasına, tahrip olmasına yol açarlar. Soyucu, sömürücü ve yok edici niteliklerinden ötürü de bağımlı oldukları ve beslendikleri organizmayı diğer hastalıklara dispoze kılmaktadırlar. Bu metaforun kullanımı ile beslenen ve beslendiğine bağımlı olan, kısaca, uzmanlaşan ve profesyonelleşen toplumbilimciler, bağımlı olunan ve tahrip olan ise hakim toplumbilim yaklaşımlarının ‘toplum’ anlayışıdır. Sözkonusu ‘toplum’ anlayışının sömürülmesi ve tahrip edilmesinden ötürü hastalık metaforu ile kastedilen ise, örneğin ötekileştirmenin hüküm sürdüğü faşizm, ırkçılık ve milliyetçiliğin hortlamasıdır. Daha sonraki bölümlerde de tartışılacağı üzere, bu ideolojiler ‘ortak’ bir vicdan arayışına sahip olmayı ve ‘toplum’ olarak tanımlanana uymayanı farklı, yabancı, uyumsuz, zehirli ve yola getirilmesi gerekenler olarak tespit etmekte ve dışlama siyasetini yayabilmektedir.

⁴⁵ GERTH ,H.H., WRIGHT MILLS, C. (1996) **Max Weber: Sosyoloji Yazıları**, Çeviren, Parla, T., İletişim, İstanbul, 207.

toplumbilim uzmanları, fabrikalarda olduğu gibi sahalarda (*field*) ya da istatistiksel dosyalama sistemlerinde gerçekleştirilen hummalı bir hesaplama, tanımlama, açıklama, sınıflandırma, yasa koyma, genelleme, indirgeme ve kılıfına uydurma hizmetini sağlamayı üstlenmiştir. Politika üretim sürecinin bir bileşeni olarak uzman ve profesyonel toplumbilimciler, özel sektöre de danışmanlık yaparak aynı zamanda mevcut toplumbilim yaklaşımlarını tüketirler, bu nedenle Weber'in ifadesiyle "ayrıcalıklı kiralık uşaklar"⁴⁶ dönüşmüşlerdir. Maddi ve manevi anlamda sağlanan bu ayrıcalık, kapitalizmin toplumbilimcilere paye biçtiği artı-değer olarak nitelendirilebilir. Bu artı-değeri elde edebilmek ise adım adım ilerlenmesi gereken ve yıllara yayılan bir denetim sürecine boyun eğmek ile mümkün kılınmıştır.

Bir başka deyişle, akademinin içinde yetişerek bu 'mesleğe' sahip profesyonellerin, yani toplumbilimcilerin, akademik kurumlar içinde söz, ünvan, yetki sahibi olabilmeleri akademinin hiyerarşik örgütlenme yapısı ile bürokratik işleyişine bağlıdır. Örneğin, akademik yükselme ve atanma ölçütleri, hem üniversite içindeki hiyerarşik yapıyı ve bürokratik işleyişi sağlamakta, hem de kariyer anlamında yükselmeyi arzu ve umut eden toplumbilimcilerin bunu gerçekleştirme anlarını (doktor, yardımcı doçent, doçent, profesör gibi) akademik kadrolar, ödüller, yetkiler, statü imkânları vb. ile modelleştirir. Bu ölçütleri karşılamak için ise önceden belirlenmiş ve tanımlanmış koşullara uygun yayın yapma, ders verme, araştırma projelerinin içinde bulunma gibi akademik faaliyetleri yerine getirme yükümlülüğü aranmaktadır. Akademinin içinde yer edinmeye çalışan toplumbilimciler statü, mevki, yetki, şöhret gibi ayrıcalıkları sağlayacak yükümlülük birikimini ya da lanetli payı elde etme arzusu ve umudu taşırlar. Toplumbilimin metalaşan, yavanlaşan, klişeleşen kavram, kuram ve yöntemlerini tüketerek bu unsurları sorgulamadan hem (kendilerinden beklendiği üzere) uygulamaya yönelik araştırmalara yönelirler hem de kuramsal özetler olarak nitelendirilebilecek özgün

⁴⁶ A.g.k., 232. Gerçi Weber, şirketleşen ve devlet ile özel sektör ile birlikte çalışan bugünün üniversitelerini değil, devletin resmi ideolojisini içselleştiren üniversitelerdeki profesörlerden ne yapılması ve nasıl yapılması gerektiğini söylemelerini beklemenin anlamsız kaldığını vurgulamış, bir anlamda 20. yy.ın başında işlevsizleşen akademisyenlerin bugün yeniden nasıl üretim sürecine dahil edildiğine ilişkin başlangıç dönemini aydınlatmıştır.

düşünce yoksunu araştırmalar gerçekleştirirler. Devletin ideolojisine ya da piyasanın güncel taleplerine cevap verebilecek 'işe yarar' akademik çalışmaların ulusal ve uluslararası dergi, kitap, katalog vb.de yayınlanabilmesi ise bu cemaatin kendi içinde kurduğu ağ ilişkilerinin güçlü ya da zayıf olmasına bağlı hale gelir. Gelir, statü ve sosyal haklar hususunda garantililer olarak nitelendirilebilecek söz konusu toplumbilim araştırmacıları ya da araştırma gruplarının kurum, vakıf, şirket, devlet, hükümet, ordu, sivil toplum örgütü gibi taraflar ile kurduğu ittifak da, devlet-ulusaşırı sermaye-piyasa ekseninde işleyen iktidarın (kapitalizmin) yeniden üretimine kaynak teşkil eder.

Böylelikle söz konusu toplumbilimciler, ortak düşünce ve duygu benzerliği paylaşan, önceden (*a priori*) belirlenmiş, tanımlanmış ve kabul edilmiş benzer yolu 'izleyenlerin' birbirine uzmanlaşmış bir dil ile hitap ettiği, tek bir yere, konuma, yaklaşıma ve toplum nosyonuna bağlı, kapalı bir topluluğu ya da ağı oluşturur. Ne var ki, birbirini tekrar ve taklit edenlerin oluşturduğu çokluğun (*multiplicity*) varlığını sürdürebilmesi ancak olmayanın harcanması ile mümkün gözükmektedir. Meslekleşerek profesyonelleşen ve uzmanlaşan toplumbilimciler hâkim toplumbilim yaklaşımlarının 'toplum' anlayışından beslenerek varlığını sürdüren, her defasında yeni olanı ortaya koyduğunu iddia eden ancak olanı tekrar etmekten öteye gidemeyen, sözkonusu 'toplum' yaklaşımının gündelik hayattan kopukluğunu ortaya çıkararak bu toplum anlayışını da tahrip eden ve ancak böylelikle çoğalan, birbirine bağımlı bir çokluk (*multiplicity*) olarak değerlendirilebilir ve *academicus parasituslar* olarak nitelendirilebilir.

Academicus parasituslar, amaçsız bir büyüme yaratmak amacıyla lanetli payı ya da statü, mevki, yetki, ünvan, şöhret gibi ayrıcalıklı konumları elde ederek yükselme arzusu ve umudu taşıyan akademik memurlardır. *Academicus parasituslar* yeni ilişkiler ve aidiyet alanları oluşturma konusunda esnek olamamakta, değişime, eleştiriye, kuşkuya, yeniliğe karşı direniş göstermektedirler. Farklı ve yeni olanı ikili

ayırma dayanan tanım ve sınıflandırmalar yoluyla ötekileştirerek içselleştiren, birbirine olduğu kadar devlet ve piyasaya bağlı (ya da bağımlı), denetim altında tutulan bir toplumbilim anlayışını sürdüren sözkonusu profesyonel, uzman, akademik memurlar bu nedenle toplumbilimin temel dönüşüm dinamiğini oluşturamazlar. *Academicus parasituslar*, tüketimin üretimini toplumbilim alanında sağlayan ve meşrulaştıran araçlardır. Ne var ki, suçlayıcı sayılabilecek, ancak genellemeci ve indirgemeci olarak değerlendirilme pahasına hiçbir ahlaki yargı gözetilmeden mevcut, hakim, yaygın durumun ifade edilmeye çalışıldığı bu bölümde *academicus parasitusların* ya da sözkonusu toplumbilimcilerin de bir bileşeni oldukları kent yaşamındaki duyarsızlaşmanın rolü unutulmamalı, var olanı açıklamaya, yargılamaya ve sınıflandırmaya çalışma basiretsizliğine kapılmayıp, var olanın hangi koşullar altında, nasıl oluştuğunu aramak ve keşfetmek öncelenmelidir.

Kent Koşulları ile Oluşan Duyarsızlaşmanın Etkileri

Borçlanarak tüketime dâhil olma, sınıfsal statüyü koruma ve artırma amacıyla tüketilen metalar ile fark yaratma, kent yaşamı koşullarının etkisiyle ortaya çıkan unsurlardır. Ulusaşırı sermayenin eriştiği ve hâkim olduğu büyük kentlerde ne bireyler birer özne olarak algılanmakta, ne de metalar birer nesne olarak değerlendirilmektedir. Bireyler, (hâkim toplumbilimin yaptığı üzere) istatistikî niceliklere yahut nesnelere indirgenebildiği gibi, metalar da arzu, hayal ve doyumların yaşanabilmesine aracılık eden tüketim araçlarına dönüşmüştür. Simmel, kent yaşamı koşullarının ve tüketim ile ilgili mesajların zihni sürekli uyardığını ve sınırların en güçlü reaksiyonu vermeye tahrik edildiğini ancak sonunda aynı koşullar altında bu çevresel faktörlere devamlı maruz kalan bireyin yeni güç toplayacak zaman bulamadığı için reaksiyon verme konusunda duyarsızlaşmasının söz konusu olduğunu belirtmiştir.⁴⁷ Her şey paraya, mevkiye, statüye, konfora endekslidir;

⁴⁷ SIMMEL, Georg (1996) “Metropol ve Zihinsel Yaşam”, *Cogito*, Çeviren: Düzgören, B.Ö., Yaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

düşünecek ya da değerlendirecek zaman yoktur. Ulusaşırı sermayenin egemen olduğu kent koşullarının yarattığı duyarsızlaşma ve farklı olanın sorgulanmadan benimsenmesi, tat alanında olduğu kadar toplumbilimde de söz konusudur. Öncelikle tat alanına bakılacak olursa, örneğin Camporesi, İtalya’da değişen mutfak kültürü üzerine yaptığı çalışmasında süpermarketlerin tüketicilerin yiyecek nesnelileri kurduğu sınırlı ilişkinin tat anlayışını da değiştirdiğini vurgulamıştır. ⁴⁸ Bakkal, manav, kasap ve balıkçıda koku, dokunma, görme, tatma duyularını kullanarak yiyecek ile doğrudan ilişki kuran tüketicinin bu diyaloga aracı olan ve bunu yorumlayan satıcı ile yüz yüze kurduğu güven ilişkisi günümüzde büyük kentlerde yok olmaya yüz tutmuştur. Günümüzde meta ile kurulan algısal diyalog yalnızca bir farklılaşma aracı olarak sunulmaktadır. Toplumbilimde de duyarsızlaşmanın farklılaşma ile bağdaşabilmesi, benzer bir şekilde gerçekleşmektedir. Daha ziyade akademik ve araştırma kurumlarının bulunduğu kentlerde yaşayan, ekonomi ve politikanın üretildiği yahut ekonomik ve politik ağlar ile güçlü bağı olan toplumbilimciler, gündelik hayatta yaşananları ya da ‘toplumsal’ olarak ifade edileni koklama, duyma, görme ve tatma ile yaşanan değişimleri algılayabilme hususunda duyarsızlaşmış bulunmaktadır. Dahası, araştırılan ile doğrudan ilişki kurma, belirli yöntemler ile çerçevelenmiştir. Örneğin niteliksel araştırmalarda araştırılan ile konuşmaktan ziyade, araştırılanın ifadelerini araştırmacının daha önceden belirlediği kuramsal ve tarihsel arkaplana uyarlama, kılıfına uydurma, açıklama ve tanımlama söz konusudur. Araştırılan ile kurulan bu sınırlı ilişki, hiç kuşku yok ki, toplumbilimin içeriğini de etkilemiştir. Metalaşan kavramların, kuramların, yöntemlerin ve yaklaşımların hiç sorgulanmadan kullanılması duyarsızlaşma ve farkında olmama ile yakından ilintilidir. Bunun yanı sıra, yeni olarak sunulan ve yaygınlaşmış kavramların sorgulanmadan, yalnızca yeni ve farklı olanı benimseyerek farklılaşma sağlamak amacıyla araştırmacılar tarafından tekrar edilmesi söz konusudur.⁴⁹

⁴⁸ CAMPORESI, Piero (1989) **The Magic Harvest: Food, Folklore and Society**, Polity Press, Cambridge, 179.

⁴⁹ Bu konu tekrar ve taklit ile ilgili 4.4 no.lu bölümde daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

Toplumsallaşmanın Metalar Aracılığıyla Gerçekleştirilmesi

Kent gibi birbirine yabancı ve birbirlerini meçhuller olarak gören insanların bir araya geldiği kozmopolit bir mekânda bireylerin birbirlerine – ya da yabancıya - olan güveninin azlığının da bir sonucu olarak ortaya çıkan daha sınırlı ve mesafeli ilişkiler ortaya çıkarmaktadır. Simmel'e göre edilginleşmek bu anlamda bireylerin gündelik hayatlarının sınırlarını daraltan bir durum olarak değerlendirilmektedir. Sennett, yabancılar ya da farklı olanla/rla kurulan toplumsal ilişkilerin bu nedenle küçümsendiğini belirtir.⁵⁰ Bu görüşler çerçevesinde gündelik hayatta yabancıyı ya da ötekini tanımak için ne zaman vardır ne de güveni zedeleyebilecek bir risk alma gereksinimi. Sözü'nün düşüşü ile imajların ve simulakralların iletişimi sağlayan unsurlar haline gelmesi, insanların birbiriyle toplumsallaşma yollarının ancak eylemleri ve tükettikleri nesnelere yoluyla gerçekleşmesine neden olmuştur. Tat alanına bakılacak olursa örneğin, Türkiye'de yılın belirli bir zaman aralığında evlerde pişirilerek komşulara ve muhtaçlara dağıtılan *aşure* adlı tatlı, kırk bir adet malzeme ile yapılmasından dolayı bereketin ve zenginliğin paylaşılması, İslam'a ve Allah'a bağlılık, yardımlaşma, geleneğe uyma ve geleneği yaşatma gibi pek çok değeri temsil etmektedir. Göç ile hızla nüfusu artan ve kentleşen İstanbul'da bu tatlının evlerde hazırlanması ve paylaşılması komşular arasında yabancılaşma, güvensizlik, dine ve geleneğe bağlılığın azalması, hazırlanması için gereken sürenin kent yaşamında başka etkinliklere yönlendirilmesi, farklı, yeni yahut moda tatlı çeşitlerine yönelmesi gibi nedenlerden ötürü giderek azalmaktadır. Günümüzde *aşure*, temsil ettiği değerlerden alınacak tatmin ve haz ile birlikte İstanbul'daki tatlı dükkânlarında ve modern pastanelerde tüketime hazır bir metaya dönüşmüştür. Gündelik hayatın içinde statünün bir yiyecek maddesi, örnekse *aşure*, üzerinden paylaşılmaması, kentte yaşayan ve birbirini tanımayan değişik kültürlerdeki insanlar arasındaki paylaşımın ve diyalogun başka araçlar vesilesiyle gerçekleştirildiğine işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle, *aşurenin* geleneksel, dinsel, toplumsal işlevi konum değiştirmiştir.

⁵⁰ A.g.k., 24.

Toplumbilimde ise şirket, ordu, hükümet ve devlet ile yargılama yetisini budayan ve eleştirel keskinliği körelten ittifaklar kuran nomotetik toplumbilimcilerin ancak hâkim toplumbilim yaklaşımlarının temelinde duran ‘toplum’ ve ‘toplumsal’ kavramları temelinde iletişim kurabildikleri gözlenmektedir. Metalaşarak simülaklaşan bu kavramların paylaşılması ve ortak kullanımı üzerinden, aynı zamanda birbirini hiç tanımayan toplumbilimciler ve uzmanlar arasındaki yatay (*horizontal*) düzlemde bir diyalog da mümkün hale gelebilmekte, tekilliklerin göz ardı edildiği standart bir toplum anlayışının hüküm sürdüğü yaklaşımlar yaygınlaşmaktadır. Eleştirel yargıların zayıflığı nedeniyle yeniyi ortaya koyma hususunda güdük kalan nomotetik toplumbilim yaklaşımları, ulusaşırı sermaye – devlet ve piyasanın ihtiyaç ve taleplerine yanıt verebildiği ölçüde takdir almakta, kullanılmakta, değer adledilmekte ve edilgin bir yüceltilme sürecinin parçası haline gelmektedirler.⁵¹

Anlamların Tersyüz Edilmesi

Toplumsallaşmanın ve sınıflar arası diyalog ve paylaşımın ancak tüketim aracılığı ile gerçekleşmesi nedeniyle büyümeyi yahut değişimi etkili bir şekilde

51 Edilginleşme ve tüketim arasındaki ilişki 19.yy.dan beri varolduğu tartışılan bir meseledir. Günümüzde metaların maddi bağlamlarından koparılarak bir hayal, arzu ve doyum aracı olarak işlev görmesi, 19. yy. ortalarından itibaren güçlenmeye ve yayılmaya başlamıştır. Benjamin, 19. yy.ın ortalarında Paris’te ortaya çıkan ve daha sonra diğer büyük kentlerin tümüne yayılan pasajları tasvir ederek vitrinlerde sergilenen gösterişli malların bir rüya âlemi yarattığını belirtmiştir. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için Bkz. BENJAMIN, Walter (2004), **Pasajlar**, Çeviren, Cemal, A., Yapı Kredi, İstanbul. Benjamin, kapitalist ve modern yenilik itkisinin parçası olarak sürekli yenilenip sergilenen metaların yarattığı engin *fantazmagori*’nin, çağrışımlara ve yarı yarıya unutulmuş yanılmalara güç kazandıran rüya imgelerinin kaynağı olduğunu vurgulamıştır. Vitrinlere bakan aylak gezentinin (*flâneur*) merak ve belleğinin nesnelerin bağlamlarından kopartılmış halde ortaya çıkması Benjamin’e göre 19. yy.ın nesnelere dünyasının sanki düşünmüş nesnelere dönüşmüş bir dünya söz konusu olmuş gibi algılanmasına neden olmaktadır. 20.yy.ın başında ise, kapitalist üretimin bilimsel yönetimden ve Fordizm’den aldığı destekten sonra, kaydettiği genişlemenin yeni pazarların inşa edilmesini ve kamuların tüketicilere dönüştürülmek üzere reklâm ve diğer medya yoluyla eğitilmesini zorunlu kıldığı savunulmuştur. Sözelimi, Horkheimer ve Adorno, üretim alanında tezahür eden meta mantığının ve bu araçsal rasyonelliğin aynısının tüketim alanında da görülebileceğini savunur. ADORNO, W. T. - HORKHEIMER, M. (2000), “The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception”, **The City Cultures Reader**, Derleyen: Miles, M., Borden, I., Hall, T., Routledge, New York, Londra: 95 – 103. Boş zaman uğraşları, sanatlar ve genelde kültür, kültür endüstrisinin süzgecinden geçer. Frankfurt Okulu’nun çalışmalarında da olumsuz bir değerlendirme mevcuttur. Aile ve özel hayattaki geleneksel biraradalık biçimlerinin sağlamaya çaba gösterdiği mutluluk ve doyum vaadinin, en düşük ortak paydayı hedefleyen meta kültürüne katılan atomlaşmış, manipüle edilen ve edilgin bir kitle doğurduğu ileri sürülmektedir.

denetlemenin ve artığı dizginlemenin tek yolu, harcamayı din, sanat, savaşlar, ölüm biçiminde yok etmektir. Bu tüketim süreci, yani metanın kullanım değerinin değişim değerine dönüştürülmesi ise eğlenceler, gösteriş ve tüketim kampanyaları ve karnaval tarzındaki etkinlikler yoluyla gerçekleştirilir. Günümüzde merak ve belleğin nesnelere bağlamlarından kopartılması en etkin olarak popüler kültür aracılığı ile gerçekleşmekte, bir nesneye yahut kuruma ait anlamlar tersyüz edilerek ilerlemenin ön koşulu olarak varsayılan önyargılar ve yargılar yıkılmakta, mevcut değerler yeniden üretilmekte ve geliştirilmektedir. Popüler kültür ve medya aracılığı ile işlenen ve yaygınlaştırılan örnekleri çoğaltmak pekâlâ kolaydır.⁵² Örneğin margarin ve ordu ile ilgili önyargıların homojenleştirilerek ters yüz edildiği reklâmları ‘Harekât Margarini’ adlı makalesinde ele alan Barthes, bir yiyecek maddesinin kullanımı ile ordunun işlevi arasında tek-yönlü bir benzerlik ilişkisi kurulduğunu ve bu temsil aracılığı ile ordu ve margarin hakkındaki algının nasıl değiştirildiğini açıklamıştır. Ordunun yaptığı harekâtla bir alanı işgal etmesi ve ele geçirmesi ile margarin ile ilgili yargıların yakalanarak değiştirilmesi arasındaki benzerlik anlamların yer değiştirme ve ters yüz edilmesine ilişkin stratejiyi açığa çıkarmaktadır. Ordu ve margarin gibi birbirinden bağımsız iki konu arasında kurulan eklettik ilişki ise daha önce belirtildiği üzere kapitalizmin zıtlıkları ve çelişkileri bir araya getiren mantığından beslenmektedir.⁵³ Bu örnek, aynı zamanda ordu (merkez

⁵² Örneğin “Ramazan ayının odağı, oruç tutarak ibadet etmekten gösterişli bir akşam yemeğine dönmüştür”. Ramazan ayında Türkiye’deki televizyonlarda yayınlanan Coca-Cola reklâmlarında ailenin bir araya gelmesi, geleneğin sürdürülmesi gibi değerler temsil edilerek bir içecek maddesi üzerinden metalaştırılan din ön plana çıkmaktadır. Keza, Sevgililer Günü, Noel kutlamaları ve Cadılar Bayramı gibi karnavalesk etkinlikler yoluyla geleneğin sürdürülmesi, sevgililerin birbirine bağlılığı ve korku, endişe, güvensizlik ve tekinsizlik temasının canlı tutulması, tüketimi körükleyen unsurlar olarak kullanılmaktadır. GROSS, J. - MCMURRAY, D. – SWEDENBURG, T. (2002) “Arab Noise and Ramadan nights: Rai, Rap and Franco-Maghrebi Identity”, **The Anthropology of Globalization: A Reader**, Derleyen, Xavier J., Rosaldo, R., Blackwell Publishers, Oxford: 209. Otuz yaşında orta sınıf bir kadının, hayatı ile ilgili duyduğu keyifsizlik ve mutsuzluğu yemek yiyerek ve alkol içerek yok etmeye çalışması ve ‘ancak’ bu alışkanlığından vazgeçerek hayatının denetimini ele alması ile hayatının akışını değiştirmesi “Bridget Jones’un Günlüğü” adlı film ile bir diğer popüler kültür örneğini oluşturmaktadır. MAGUIRE, Sharon (2001) **Bridget Jones’s Diary**, Little Bird, Londra. Mutlu ve huzurlu olma arzusu ya da hayali ancak tüketimin denetlenmesi ve tüketimin kendisi aracılığı ile gerçekleştirilebilir söylemi yaygınlaştırılmaktadır. Medyaya ve reklâmlara bakıldığında da benzer bir ters-yüz etme ile karşılaşılır.

⁵³ BARTHES, Roland (1993) “Operational Margarine”, **Mythologies**, Vintage, Londra: 41- 42. Barthes’e göre, bir yiyecek maddesi, bir malumat (*information*) maddesidir. Bütün yiyeceklerin iletişim düzeninde bir işaret olduğu varsayılmaktadır. Kuramsal olarak, yemeği tanımlamak için kullanılan kavramsal birimler semantik olarak sentaksları (ya da menüleri) ve tarzları (ya da beslenme biçimlerini) oluştururlar. Böylelikle, yemek işaretlendirmelerinin (*signification*) neye gönderme yaptığını sorgulayabilmek mümkün hale gelir. Yemek ile ilgili reklâmları inceleyen Barthes, geleneğin ve geçmişin kullanılmasıyla devamlılığın sağlandığını, erkek ve kadın arasındaki ayrım aracılığıyla cinselliğin içerildiğini ve enerji sağlayan, rahatlatan ya da uyarıcı etkileri olan

ve makro) ile margarin (çevre ve mikro) gibi iki ilgisiz unsurun bir arada kullanımı ile anlamların ters yüz edilmesinin bir yöntem olarak kullanıldığını da tasdikler ve bu araştırmada benimsenen yöntemin tutarlılığının vurgulanmasına olanak sağlar. Anlamların ters yüz edilmesi Bourdieu'nun yeni kültür araçları olarak nitelendirdiği kişiler (gurmeler, halkla ilişkilerciler, ünlüler, gazeteciler gibi) tarafından televizyon, basın ve internette yayınlanan haberler, gurme yazıları, stil ve yaşam tazı programları, yemek programları, yemek kitapları ve yemek tariflerinin paylaşıldığı internet bloglarında beğeniler (*tastes*) ve zevkler vesilesiyle yaygınlaştırılmaktadır. Yeni kültür araçları, her geçen gün yazıyla, sözle neyin, nasıl yenilip içilmesi gerektiği hususunda uyarılar yapmakta ve farklılığın tüketim yoluyla gerçekleştirilebileceğini vurgulayarak tüketimin üretilmesine aracı olmaktadır. Böylelikle fazla çaba sarf etmeden türlü türlü zayıflama yöntemlerinin kerametlerini, kışın dondurma yemenin yararlarını veya 'hoş bir mekânda yeni tatlar keşfetmenin' kestirme yolları öğretilerek beğeniler yaygınlaştırılmakta ve tüketim hızlandırılmaktadır. Bunu yaparken görsel olarak sıkça kullanılan bir yöntem ise yiyecek nesnelere çok yakından görüntülendiği ve iştah uyandıran 'gastro-pornografik' fotoğraflardır.⁵⁴ Bu fotoğraflar aracılığı ile dahi – yiyeceği tüketmeden ve tadı almadan - bir hazza ve doyuma ulaşmanın mümkün olduğu ileri sürülebilir. (Şekil 2) Nitekim Barthes, Benjamin'in de *fantazmagori* olarak ifade ettiği üzere, "tüketimin yalnızca bakılarak dahi yapılabileceği"ni belirtmiştir.⁵⁵

yiyecekler yiyerek beden bakımının sağlandığını vurgulayan temaları ele almaktadır. Barthes'a göre, gelişmiş ülkelerde beslenme ile ilgili bir bilincin varlığı, insanların modern dünyaya ayak uydurmasını sağlayan mitler aracılığıyla yönlendirilmektedir. Yemek ise, bu kapsamda, iş, spor, boş zaman ve kutlama gibi konularda giderek artan değişik davranış biçimlerinin ifade edilmesine aracılık etmektedir. Barthes'ın yaklaşımı, üçüncü bölümde daha ayrıntılı olarak tartışılacak basit tekrarı içeren ve ancak bir değişim yanılması içeren bir temsile dayanmaktadır. Dolayısıyla, anlamlar ters yüz edilse de bu yalnızca tüketimin esaslarının içindeki bir hareketliliği vurgular ve tekilliği göz ardı eder. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için Bkz. A.g.k. 171.

⁵⁴ COCKBURN, Alexander (1988) **Corruptions of Empire: Life Studies and the Reagan Era**, Verso, Londra: 125.

⁵⁵ A.g.k., 79. Ayrıca Nil Yalter'in 1967 yılında kadın mahkûmların hapis hane koşullarını sorguladığı video işinde bir mahkûmun bir dergideki yemek fotoğrafının bulunduğu sayfayı parça parça - lokmalar gibi – kopararak yemesi, simülasyonun yarattığı gerçek illüzyonuna gönderme yaparak, illüzyonlar üzerinden sağlanan doyum ve tatmini vurgulamış; tüketim sürecine dâhil olmadığı için toplumun dışında yer alan ve yok sayılan mahkûmun eksiklik duygusu çarpıcı bir üslupla anlatılmıştır.

Kapitalist üretim koşullarının altındaki tarihin, düş gören bireyin ya da tüketicinin bilinçsiz eylemiyle ya da tüketimi ile benzeştiği nokta ise, ilerleme nosyonuna dayanan bir tarihin insanlar tarafından, ama bilinçten ve plandan yoksun, sanki düşteymişçesine, yalnızca bakılarak dahi yapılabilmesidir. Bu ise hayallerin, arzuların ve hazların tüketim aracılığıyla tatmin edilmesi ve algının yönlendirilmesi ile gerçekleştirilmektedir. Haz ve zevk alınan bir gösteriyi seyrederken tatmin edilen doyumunu sürekli kılmak için tekrar ederek yaygınlaştırmak, aynı zamanda aynının tekrarını oluşturması nedeniyle yeni ve farklı düşünceyi üretme hususunda bir sınırlama da yaratmaktadır. Tekrar vesilesiyle her taklit edildiğinde, tekrar ve taklit edenin kendi geçmişi, koşulları, elverişlilikleri ile değişime uğrayan ve özünden uzaklaşan modelin böylelikle içi de boşaltılmış, anlamı ters yüz edilmiş olur. Bu gelişmeler, kuramsal alanda da oluşmaktadır.

Şekil 2. Gastro-pornografik yemek temsili

Kuram ve Kavramların Popülerleştirilmesi ile İçeriğinin Boşaltılması

Toplumbilime geri dönülecek olursa, kuram ve kavramların popülerleştirilmesi ile içeriğinin boşaltılmasının da anlamların ters-yüz edilmesi ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Örneğin 'sömürge-sonrası kuramcılar'ın popülerleştirilmesi ile genellemeci ve indirgemeci bir yaklaşımla sınıflandırılması ve metalaştırılması, bu kuram altında değerlendirilen araştırmacıların ötekileştirilerek yaptıkları eleştirilerin özünün kaçırılacağı ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. 'Biz ve öteki' ikili ayrımı üzerinden yapılan kavramsallaştırmanın ters yüz edilerek bu düşüncenin sonunu getirebileceğine dikkat çeken Spivak, sömürge sonrası kuramcılarının sömürge düşüncesinin yerinden edilmesine ilişkin çalışmalarını desteklemeye devam etmiştir. Ancak sömürge sonrası kuramcılarının popülerleştirilerek imtiyazlı yahut ayrıcalıklı kılınmasının aslında kendi sonlarını getireceği ve 'farklı' olarak temsil edilmenin kendi hezimetleri olacağını ileri sürmüştür. Bir başka deyişle, Spivak, farklılaşmanın sömürge sonrası kuramcılarının düşüncelerinin içeriğinin anlaşılmadan, sorgulanmadan bir metalaşma doğurabileceğine ve hazmedilmeden tüketilip değersizleştirilebileceğine dikkat çekmektedir. Bu eleştiri, bir anlamda toplumbilimcilerin sabit, tutarlı, durağan, dogmatik, tanımcı, özcü yahut temsile dayanan yargılardan dikkatle kaçınması gerektiğine dikkat çeker ve büyük epistemolojik tuzağa ya da şiddete işaret eder. Spivak'ın ifade ettiği epistemik şiddet, sömürge-sonrası kuramcılarının Popper'cı anlamda Batı düşüncesini yanlışlama gayreti içinde iken genellemelere yol açması ve Batı düşüncesine güvenilirlik sağlaması olmuştur.

Sömürge-sonrası kuramcılar bir yandan eleştirilerini yaparken diğer yandan özcü konumu benimseyerek bir cevap bulma işini de üstlenmemişlerdir. Ne de olsa özcülük anlayışına göre bilim, bir tutarlı kendilik ya da yöntem olarak anlaşılmaya devam eder ve deyim yerindeyse bir cevap bulma işini sürekli erteler. Spivak'ın metodolojik bir gereklilik olarak gördüğü nominalist reaksiyon ise, tam tersine

bilimin daima yeniden müzakereye ve yeniden sınıflandırmaya açık olduğunu savunur ve bilimin karakteristiği olarak sunulan özelliklerin felsefecilerin, tarihçilerin, sosyologların tanımlama ‘pratiklerinden’ oluştuğunu vurgular. Bu yaklaşım nedeniyle varlığını Marksizm, feminizm, yapıbozum gibi sömürgeci Batı tarafından geliştirilen kavramlar ve kuramlar üzerine inşa eden sömürge-sonrası kuramcılar, yeni bir tarih yazmak için kendilerini sürekli eleştirmeye mahkûmdurlar. Ne de olsa, aynı özelliklere sahip insanların akıl-merkezli (*logocentric*) kolektif ve kültürel dayanışması, entelektüellerin başkaları ‘için’ konuşmalarına yol açacaktır hâlbuki sömürge sonrası kuramcıların ‘kendileri adına’ konuşmaları, gerek maduniyeti yeniden kaydedecek gerekse epistemik yarılmayı derinleştirecektir. Burada üzerinde durulması gereken mesele, toplumbilimcinin gündelik hayattaki konumu ve pratikleri ile de yakından ilintili gözükmektedir. Bu konu ise mülakatlardaki ifadelerden yola çıkarak ‘insan’ olabilme üzerinden tartışılacaktır.

İnsan Olabilme ve İnsan Kalabilmenin Zorluğu

Kapitalizmin tüketim alanlarını genişleterek iktidar ve denetimi yaygınlaştırması, belirsizlik ve duyarsızlık ile karşı karşıya kalan bireyleri de dönüştürmektedir. Bugün tüketim, özellikle ulusaşırı sermayenin ulaştığı ve yaygınlaştığı büyük kentlerdeki her alana yayılmıştır; sızmıştır. Biriktirme gereksinimini sağlayan arzu, bireylerde harcama dürtüsünü harekete geçirir ve olmayanın harcanmasını sağlayarak tüketimi artırır; borç ekonomisini yaratır. Bu durum ise sürekli borç içinde olan, haz ve mutluluk peşinde koşan bireylerin tüketim altında ezilmesine neden olur. Freud, ‘Uygarlığın Huzursuzluğu’ adlı yapıtında insanların duyarsızlık ve müphemliğin yarattığı sürekli kaygı, umutsuzluk ve çaresizlik nedeniyle mutluluk peşinde olduğunu vurgulayarak, haz ilkesinin işleyişinin ve biriktirme mantığının tüketim tarafından nasıl kullanılabildiğinin kavranabilmesine yardımcı olur.⁵⁶ Bir

⁵⁶ Daha geniş bilgi için Bkz. FREUD, Sigmund (1999) **Uygarlığın Huzursuzluğu**, Çeviren, Barışcan H., Metis, İstanbul.

yandan acı ve keyifsizliğin yokluğunu hissetmek isteyen insan, dar anlamdaki mutluluğu ise yoğun haz duygularını yaşayarak tatmak istemektedir. Freud'un dar anlamda mutluluk ile ifade etmek istediği, iyice birikmiş gereksinimlerin daha ziyade ani bir tatmini olup doğası gereği yalnızca kısa dönemli bir görüngü olması ile mümkündür. Borç içindeki huzursuzlukla yaşayan ve bu keyifsizliği hissetmemek isteyen insan her türlü gösterinin seyircisi haline gelir; hayatının denetimini bilinçten ve plandan yoksun olarak yaşar. Tüketimin özne / nesne ayrımı yapmadan bilinçsiz bir eyleme dönüşmesi, aynı zamanda arzunun harcamaya yönelimi ile de ilintilidir. Mülakatlarda Z.Ç., “Ben valla artık nereli olduğumu bilmiyorum... İnsan kendini bulunca pek nereli olduğu önemli olmuyor biliyor musunuz? ... Benim için önemli olan sen nerelisin, kimsin önemli değil anlıyor musunuz? İnsan olmak, insan kalabilmek daha zor bugün.” ifadesiyle insan olabilmek ve insan kalabilmek konusunu gündeme getirmektedir. (EK.10) ‘İnsan olabilmek’ ve ‘insan kalabilmek’ zor bulunmaktadır. İnsanlığından çıkmış insan ya da insan kalamamış insan ile ifade edilen, tüketim ve ulus-devlet anlatısının uluslaşırılma kodları ile dayattığı, tanımlamalara ve sınıflandırmalara maruz kalan ‘nevrotik kişilikli insan’dır. Deleuze ile Guattari, kapitalizmin tarihte bilinen en büyük ‘arzu bastırma hareketi’ olduğunun altını özellikle çizerek, bunun böyle olmasının başlıca nedeninin kapitalizmin şizofrenik yapısında aranması gerektiğini savunmuşlardır.⁵⁷ Nereli olmanın önemini yitirdiği yurtsuzlaştırma harekâtı, aralıksız süren bir yeniden yurtlulaştırma ile birlikte yürütülürken, yerleşik normlar yerlerinden edilmekte, dönüştürülmektedir. Buna bağlı olarak devlet, aile, vatan, yemek tarifi, gelenek, kimlik hep başka içerik ve biçimlerle yeniden yapılandırılmaktadır. Bütün bunlar yapılırken kapitalizmin arzu bastırma taarruzu kurallar, şablonlar, yasalar, tanımlar, normlar ve tariflerin tekrar edilmesi ile meşru kılınmaktadır. Kapitalist dizgenin ‘normal’ saydığı kişi, bu açıdan bakıldığında, toplumsal sınırlar içindeki kafeste ya da denetim altında tutulması başarılabilen ‘nevrotik kişilikli’ bir insan olmak zorundadır.

⁵⁷ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz.(20) DELEUZE.

Toplumbilimci de bu bölümde bahsi geçen koşulların tümüne gündelik hayatın içinde maruz kalmaktadır. Bir mesleğin ifa edilmesi şeklinde yapılan toplumbilim araştırmaları böylelikle önceden belirlenmiş kurallar, biçimler, yöntemler ve güncel konular ile kuşatılmıştır. Kapitalist dizgenin ‘normal’ saydığı ve işe yarar bilgiyi üretmek ile yükümlü toplumbilimciler, denetim altında tutulabilenler çokluğu haline dönüşmüştür. Statü, mevki, yetki gibi kapitalizmin artı-değer olarak sunduğu olanaklardan yararlanarak gündelik hayatlarında huzur bulma arzusu ve ümidi taşıyan toplumbilimciler, maruz kaldıkları tüketim düzeninin güçlü ve sıklığı yoğun uyarılarına karşısında duyarsızlaşmakta ve eleştirel yetilerini kullanabilme bakımından körelmektedir. Dahası ısmarlama ya da başkalarının talep ve ihtiyaçlarına göre yapılan araştırmalar, düşünsel bir tembelliği körüklemektedir. İtaatin ve boyun eğişin güdümünde bir güçsüzlüğün, ümitsizliğin, koyvermenin hâkim olduğu bu durumda toplumbilimciler kendi merak, deneyim, genel kültür ve tutkularını bir dizi otoriteye ve kural haline gelmiş fikirlere feda etmektedir.

Niceliksel olarak çoğalmış ve toplumbilim disiplinlerinde hizmet veren memurların ya da *academicus parasitusların* bilim ve araştırma kurumlarının şirketleşmesi ve profesyonelleşmesi karşısında uzmanlaşması ve meslekdaşlaşması, ‘araştırma amatörizmi’ni ütöpik, naif, romantik ve idealist bir konuma itmiştir. Ne var ki, farkında olmadan bunu gerçekleştiren toplumbilimcilerin, ya da *academicus parasitusların* değerlendirildiği bu durumun en büyük nedeni tüketicinin üretimine sağladıkları faydadan kaynaklanmakta, toplumbilimciler kendilerini böylelikle işe yarar, faydalı hissetmektedirler. Academicus parasitusların, tüketicinin güdümündeki liberal ekonomi ve politikalar ile geliştirdiği güçlü bağ, hem mevcut olanın yeniden üretimini yeniden sağlamakta hem de liberal ekonomi ve politikaların talep ve ihtiyaçlarına göre çare bulma ve meşrulaştırma işlevini yerine getirmektedir. Bu nedenle tüketicinin üretimi hususunu tartışmak gereklidir.

2.3 Tüketimin Üretimi ve Toplumbilimsel Reaksiyoner Tavrılar

Tüketimin üretimi, değişen durumlara ayak uydurabilen, ya da tüketicinin nabzını tuttuğu ileri sürülen bir niteliğe sahip olması nedeniyle değişimin kavranması için gerekli olan en önemli unsurlardan biridir çünkü üretimin sürekli kılınabilmesi için tüketimin gündelik hayatın içinde izini sürdüğü gerilim ve mücadele noktaları farklılaştırılmakta ve metalaştırılmaktadır. Toplumbilimin, farklılaşma ve metalaşmayı ‘sağlayan’ (*let / make happen*) tüketim düzenini meşrulaştıran bir bileşen olduğu ileri sürüldüğüne göre bu konu irdelenmelidir. Ne var ki, buraya kadar genellemeci ve indirgemeci (ve kaba) bir biçimde ele alınan toplumbilim çalışmalarını örneklendirmek amacıyla bu bölümde yemek ile ilgili çalışmalara odaklanılması, tartışmayı daha gerçekçi kılabilmek için yararlı bulunmaktadır. Tüketim kültürü, kapitalizmin meta üretiminin genişlemesine dayanmaktadır. Klasik iktisatçılara göre bireylerin giderek genişleyen mallar dizisini satın alarak doyumlarını artırmaya çalıştıkları üretimin tek amacı ise tüketim olarak kabul edilmektedir.⁵⁸ Kapitalizm, meta üretme ve tüketimi körükleme harekâtını ise bizzat gündelik hayatın içinde örgütler çünkü “gündelik hayat, artık itinayla incelenen bir nesne olmuştur: örgütlenmenin alanı, iradi ve planlı bir öz-düzenlemenin uzay-zamanı haline gelmiştir. Örgütlenen gündelik hayat, kapalı bir devre (üretim-tüketim-üretim) haline gelmiştir”.⁵⁹ Bu kapalı devrenin incelenmesi, ulusaşırı sermayenin hâkim olduğu kapitalist düzen içinde geçerliliği sorgulanmaya değer unsurların hala nasıl ayakta kalabildiği ve hangi dinamikler ile bunun mümkün olabildiği sorusunu gündeme getirir. Ulus-devlet ve ulusalın yeniden üretimi bu hususu anlayabilmek için yararlı bir başlangıç sayılır. Sınırı olmayan bir topraksız mekân üzerinde gündelik hayatın her alanına sızan kapitalizm, ulusalın yeniden üretimini sağlayarak içselleştiren yapısı ile yayılma stratejisini uygulamaktadır. İçselleştiren bu düşünceyi daha iyi kavramak, bugünü daha iyi anlayabilmek için bir kaçınılmaz bir zorunluluk gibi durmaktadır.

⁵⁸ FEATHERSTONE, Michael (1996), *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, Ayrıntı, İstanbul: 38.

⁵⁹ Bk.z. (14), LEFEBVRE, 77.

Ulusalın Yeniden Üretimi

Ulus devlet, yurttaşlar arasında dil, yurttaşlık bilgisi, eğitim, vatanseverlik gibi ortak iletişim ortamları ve değerleri yaratarak kendi tarihini ve varlığını kurar. Ulusalın yeniden üretimi konusunda gündelik pratiklere bakıldığında örneğin yemek alanındaki gerilimin, kendisini fiziksel koordinatlarla belirleyen ve bir mekâna, *toposa* sahip ulus-devlet anlayışına dayanan geleneksel mutfaklarda yaşandığı görülür. Ulus-devlet ile ulusal mutfaklar arasında temsili bir ilişkinin varlığı ön kabulü ile kurallar (*nomos*) ve ritüeller üzerinden işleyen bir karşılıklı ilişkiden bahsetmek mümkündür çünkü “ulusçu bir proje biçimindeki siyaset, modern mutfakların da başlıca biçimlendiricisidir... Ulusal kültürün yüzyıllar boyunca kesintiye uğramadan sürdürüldüğü gösterilmelidir”.⁶⁰ Dahası “mutfak ile ilgili etkinliklerin toplumsal olarak inşa edildiği” ileri sürülmektedir.⁶¹ Bireylerin gündelik pratikleri, ulusal yahut geleneksel tatların tekrarından ziyade günümüz kent koşullarında giderek çok katmanlı bir zamana ve mekâna yayılmaktadır.⁶² Bhabba,

⁶⁰ ZUBAIDA, Sami (2000) **Ortadoğu Mutfak Kültürleri**, Çeviren, Tansel, Ü., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul: 9.

⁶¹ LU, S., - FINE, G.A. (1995) The Presentation of Ethnic Authenticity: Chinese Food as a Social Accomplishment, **The Sociological Quarterly**, XXXVI (3): 553.

⁶² Birey ile ortam arasındaki ilişkilerin belirleyici olduğu bir sosyolojik okuma içinde ‘*habitus*’ kavramı üzerinden Bourdieu da bunu tartışmaktadır. *Habitus*, en basit anlamıyla yaşam alanıdır ancak bunun çok daha ötesinde kişinin eylemi ve pratiğinden ibarettir. Bir bakıma “alışkanlık coğrafyası” olarak da tanımlanabilir ve bir toposu oluşturur. *Habitus*, öznelerin bedenlerinde zihinsel duruşlar, algı ve düşünce şemaları halinde yer alır ve sosyal dünya hakkındaki düşüncü biçimlemiş olan ikilikleri dönüştürür. BOURDIEU, Pierre (1974) **Outline of Theory of Practice**, Çeviren, Nice, R., Cambridge University, Cambridge. Alışkanlıklar, sosyo-kültürel eğitim, cinsiyet, yaş gibi ‘*habitus*’u oluşturan unsurlar ile şekillenen beğeni, bu nedenle farklılaşma açısından da bir eşik olarak değerlendirilmelidir. Appadurai, *habitus*’u katmanlı bir yapı olarak göstererek, *habitus* ve alışkanlığın katmanlarının sadece Bu nedenle “*habitus*, toplumsal ve bireysel geride kalmışların yeni baştan gündeme gelmesini ifade ediyor: Bkz. APPADURAI, Arjun (1996) **Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization**, University of Minnesota Press, Minneapolis. Yani bilinçli yahut bilinçsiz, toplumsal yahut bireysel bilinçdışından gelen alışkanlıkların yeniden gündeme gelmesi...” Bkz. (44), AKAY: 123. Vurgulanmak istenen, yemek gibi gündelik hayatın basit, sıradan ve bayağı mikro alanlarında bireyin kendisine dayatılan unsurlara direnmesi yahut bu unsurları benimseyerek kendini yeniden oluşturabilme potansiyeline sahip olması ya da içe bastırılanın yeniden gündeme gelmesi ise, bu husus bireyin toplumsallaşma süreci ile yakından ilintili gözükmektedir. Çok katmanlı bir zaman ve mekânda yaşanan değişimler ise, gündelikliği doğuran unsurlardan biri olan tüketimin içinde çözülmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken geçmişin tekrar edilmesi ile geleceğe yönelik olumlayıcı ve yeni eylemin ortaya çıkmasıdır. Üçüncü bölümde daha ayrıntılı tartışılacağı üzere “...tekrar geleceğin düşüncesidir: eski sınıflandırma olan anya ve modern sınıflandırma olan *habitus*’a karşıdır. Bilinçdışı olumsal ve üstün bir bilinçdışı olurken Unutma tekrarın içinde ve tekrar tarafından olumsal bir güç olur.” Bkz. DELEUZE, Gilles (1994) **Difference and Repetition**, Çeviren, Patton, P., Columbia University, New York, 8. Dolayısıyla, geçmişi yeniden gündeme getirerek ve kullanarak gündelik bilinci aşmak, bir kendini aşma egzersizi olarak tekrar koşulunda ve unutmaya ile mümkün kılınmaktadır.

ulus fikrinin nasıl yazıldığını açıklayabilmek amacıyla ikili bir zaman anlatısından bahseder ve ulusun ikili anlatısal bir hareket olarak farklı söylemler içinde kurgulandığını vurgular.⁶³ Bir başka ifadeyle Bhabba, ulusun milliyetçi pedagoji için yalnızca tarihsel bir ‘nesne’ olmakla kalmayıp, ulus-devletin aynı zamanda karmaşık retoriksel stratejiler üzerinden kışkırttığı, konudan konuya atlayan ve anlamsal açıklamalar içinde yeniden üretilen ‘özne’ler olduğunu ileri sürmektedir. Aslında Bhabba’nın karmaşık retoriksel stratejiler olarak vurguladığı konudan konuya atlama meselesi, gerek kapitalizmin tüketim aracılığı ile gerçekleştirdiği eklettizme gerekse sürekli yer değiştiren, sabit olmayan, dinamik bir sürece işaret etmektedir. Özne / nesne ikiliğine gönderme yapan bu tartışma, aynı zamanda hem özneyi hem de nesneyi aşan ve birbiriyle eşzamanlı işleyen bir makineye de işaret etmiş olur. Buna göre ortak değerlere, ritüellere, kültüre sahip homojen ulus devlet anlayışının karşısında sürekli yer değiştiren, homojen olmayan dillere, kültürlere, geleneklere, ritüellere sahip ‘hayali cemaatler’ söz konusudur ki bunlar Bhabba’ya göre ‘göçmenler ve kentliler’dir.⁶⁴ Değişimi göçmenler ve kentliler üzerinden nasıl daha iyi kavrayabileceğimiz ile ilgili konu daha sonra ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Şimdilik göçmen ve kentliler üzerinde durulmasının temel nedeninin, değişimi tetikleyenlerin bu hayali cemaatler olduğunu belirtmekle yetinilecektir. Vurgulanmak istenen, yemek gibi gündelik hayatın basit, sıradan ve bayağı mikro alanlarında, bireyin kendisine dayatılan unsurlara direnmesi yahut bu unsurları benimseyerek kendini yeniden oluşturabilme potansiyeline sahip olması ya da içe bastırılanın yeniden gündeme gelmesi ise, bu husus bireyin toplumsallaşma süreci ile yakından ilintili gözükmektedir. Dolayısıyla gündelik yaşam içinde yeniden üretilen özneler olarak ulus-devletin nasıl tüketildiği ve üretildiği, bilhassa göçmen ve kentlilerin yaşam alanlarında anlatısallaştırılmaktadır. Özetle, bu bölümün odağı, daha kesin olarak, gündelik hayatın içinde anlatısallaştırılan ulus-devlet anlayışı ve ulusaşırılaşma ile bu anlayıştan sapmanın yarattığı tüketime, göçe ve hareketliliğe bağlı gelişmelerdir.

⁶³ BHABBA, Homi (1990) “DissemiNation: Time, Narrative and The Margins of The Modern Nation”, **Nation and Narration**, Routledge, Londra, New York: 297 – 300.

⁶⁴ BHABBA, Homi (1995) “Cultural Diversity and Cultural Differences”, **The Post-colonial Studies Reader**, Derleyen, Ashcroft, B. Griffiths, G., Tiffin P., Sage, Londra: 293.

Gündelik hayatın içinde ulus-devletin ilerlemeye dayanan, lineer, resmi, bütünlükçü ve homojen söylemi bir yandan eğitim, ordu, medya, üniversite gibi kurumlar vasıtasıyla çoğaltılmaya devam ederken diğer yandan tüketim aracılığı ile heterojenleştirilerek, ‘ulus-devlet tarihinde bir sapmaya neden olmaktadır. Bu sapma, ulus-aşırı sermayenin ulus-devlet sınırları içine girdiği alanda tüketim aracılığı ile öncelikle üst sınıf liberal entelektüeller tarafından deneyimlenmekte ve gündelik pratikler içinde atomize olmaktadır. Daha sonra medya, reklamlar, restoranlar, yemek kitapları, alışveriş merkezleri, yarışmalar, promosyon kampanyaları, gösteriler, festivaller ve internet blogları gibi mecralar aracılığı ile orta ve alt sınıflara yayılmaktadır. Yayılma, buraya kadar tartışıldığı üzere tüketime farklılaştırma aracı olarak kullanılması ile hayallerin, arzuların ve hazların doyuma ulaştırılması vaadi ile gerçekleşmektedir. Söz konusu sapmadan yola çıkarak oluşan kolektif bilinç değişimi ise, ulus-devlet ve aydınlanma ile modernite anlatısı içinde dayatılan yaşam tarzı ve değerlerin reddedilmesi yahut sorgulanması ile su yüzüne çıkmaktadır. Dolayısıyla bireylerin gündelik yaşamı içinde yeniden üretilen özneler olarak ulus-devletin nasıl tüketildiği ve üretildiği, bireylerin yaşam alanlarında anlatisallaştırılmaktadır. Bu anlatisallaştırılmanın oluşturulmasına kaynaklık edenlerden biri ise hâkim toplumbilim kuramlarından yola çıkılarak yapılan araştırmalardır.

Toplumbilim Tarafından Ulusalın Yeniden Üretimi

Ulus-devletin – ulus-devlet fikrinden sapma ile birlikte – nasıl üretildiği, tüketildiği ve yeniden üretildiği hâkim toplumbilim kuramlarının da dâhil olduğu bir süreç içinde keşfedilebilir. Hâkim toplumbilim yaklaşımları açısından bakıldığında ulus-devlet nosyonu altındaki ulusal mutfak anlatısı kapsamında, ortak değerlerin ve normların paylaşımındaki parçalanmaya dayalı ‘kuramsal bir kaygı’ ön plana çıkmaktadır. Bir başka deyişle, tekinsizliğin yemek alanındaki kuramsal bilgi

üretimine de yansdığı görülmektedir.⁶⁵ Kuramsal kaygı meselesine geçmeden önce hâkim toplumbilim yaklaşımları tarafından ulusalın yeniden üretimine yapılan katkı ele alınmalı, daha sonra ise ulusalın merkezleştirildiği araştırmaların sınırları tartışılmalıdır. Yemek tariflerini ve yemek yapma usullerini tanımlayan, sınıflandıran ve ‘ulusal’ denilen ortak zeminler altına yerleştiren toplumbilim araştırmalarına eleştirel bir gözle bakıldığında Lévi-Strauss’un içsel / dışsal (yerel yemekler / egzotik yemekler), merkezi / çevresel (temel yiyecekler / eşlik eden ya da garnitür yiyecekler) yahut göze çarpan / dikkati çekmeyen (keskin tadı olan ağır yiyecekler / mideye dokunmayan hafif yiyecekler) gibi ikili karşıtlıklar üzerinden İngiliz ve Fransız mutfağını karşılaştırarak, iki kültür ve toplum arasındaki farklılıkları ortaya koyduğu ve ulusalın yeniden üretimini sağlayan düşünceye katkıda bulunduğu ileri sürülebilir.⁶⁶

Ne var ki, bu araştırma açısından ilginç bulunan Lévi-Strauss’un daha sonra ulusal mutfak alanından sıyrılarak tarihsel açıdan birbirinden farklı olarak değerlendirilen toplumlara yönelmesi ile ortaya çıkar. Yemeklerin sınıflandırılmasını, hazırlanmasını ve birbiriyle uyumunu sağlayan kurallar ve konvansiyonları inceleyen Lévi-Strauss yemek pişirme ile ilgili yüzeysel kuralların bizzat kendilerinin daha derinde yer alan ve temeli teşkil eden yapıların tezahürleri olduğu varsayımını esas almıştır.⁶⁷ Bu kurallar, tıpkı dilin kuralları gibi, çözümlenip anlaşıldığı zaman insan aklının ve insan toplumunun organizasyonu ve yapısı

⁶⁵ Sosyo-psikolojik açıdan değerlendirildiğinde, bu değişim sonucu kendine, geçmişine, bir yere, ailesine, kökenine, dine, geleneklerine ve ulusal tarihine yabancılığı ortaya çıkaran ‘tekinsizliğin’ üzerinde durmak gereklidir. Freud’un 1919 yılında kavramsallaştırdığı “tekinsizlik” (*unheimlich*) bireylere dayatılan kimlikler ve bu kodlaştırmalara yüklenen anlamlar ve yükümlülüklerin baskısı nedeniyle ortaya çıkar. Bireylere normlar, eğitim, gelenekler, ritüeller, kurallar, din ve kültür aracılığı ile dayatılan kimlikler ve kodlar sabit olmayı gerektirir; ne var ki birey karşılaştığı ve ilişki kurduğu objeler, kişiler, kavramlar, semboller ve kurallar vasıtasıyla sürekli bir etkileşim ve değişim halindedir. Kendinin - en tanıdık ve yakın olanın - bile tanınmazlığı ise, bir sıkıntıyı, güvende olmama halini ve yalnızlık duygusuyla kendini küçücük hissetmeyi beraberinde getirir.. Tekinsizliğin aksine bir yere, bir şeye, bir kimseye, bir görüşe ait olma ya da bağlı bulunma ise güvenli bir histir. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için Bkz. FREUD, Sigmund (2003) **The Uncanny**, Çeviren, McLintock, D., Penguin, Londra.

⁶⁶ LEVI-STRAUSS, Claude (1963) **Structural Anthropology**, Çeviren, Jacobson C. and Brooke G.S., Basic Books, New York.

⁶⁷ LEVI-STRAUSS, Claude (1969) **The Raw and The Cooked, Introduction to a Science of Mythology**, Penguin, Harmondsworth.

hakkında bilgi verecektir. İnsan düşüncesinin evrenselliğinin ham malzemeler ile pişmiş yiyecekler arasındaki ayrımı birleştirdiği kadar doğa ile kültür arasındaki ana ayrımı da kapsadığını tartışan Lévi-Strauss, ilkel ve uygar ayrımının geçersizliğini tarihsel açıdan birbirinden kopuk olarak değerlendirilen toplumlar üzerine yaptığı analiz ile ortaya koymuştur.⁶⁸ Bu bakış açısı ile Lévi-Strauss ulusal ile sınırlandırılma ve sınıflandırılmanın yeniden sorgulanmasına neden olmuştur. Ne var ki, Lévi-Strauss'un yaklaşımının daha geniş anlamda kullanabilmesine bu alanda kuramsal çalışma yapanlar belirli bir coğrafi, tarihsel, ekonomik ve politik alana odaklanarak mesafeli bir tavır sergilemişlerdir. Örneğin, Mennell, İngiltere ve Fransa'daki yiyecek ve yeme alışkanlıklarının toplumsal, kültürel, ekonomik ve politik düzenlemelerin değişimine göre nasıl değiştiğini, karşılaştırmalı analiz yöntemiyle ortaya koyarak bu yaklaşımın Avrupa toplumlarının yemek alışkanlıklarını açıklamada yetersiz kaldığını savunmaktadır.⁶⁹ Goody ise yeme pratikleri gibi yüzeysel yapıların daha derin yapılar tarafından oluşturulmasından ötürü yüzeysel yapıları analiz etmenin döngüsel bir tartışmaya neden olacağını ileri sürmektedir.⁷⁰ Goody'e göre küresel ölçekte yaşanan makro değişim süreci, daha küçük çaptaki mikro ortamdaki yemek alışkanlıklarının değişim sürecinde açığa çıkmaktadır ve ilkel olarak değerlendirilen toplumların yaşadığı endüstrileşme süreci

⁶⁸ Yemek yeme ve yemek pişirme alanı böylelikle, doğanın, yani ham malzemelerin, insanların yiyecek olarak kabul ettiği kültüre dönüşme alanı olarak kabul edilmektedir. Doğa ve kültür arasındaki dönüşümün yemek ile ilişkilendirilmesi, 'yemek üçgeni' ile anlatılır. Yemek üçgeni'nin üst noktasında yer alan çiğ yiyecekler, kültürel dönüşüm aracılığıyla pişmiş hale gelmektedir ancak pişmiş yiyecekler doğal yolla çürütülerek de dönüşüme uğratılmaktadır. Bu Lévi-Strauss'a göre, örneğin etin içeriğinde çok az bir değişiklik meydana gelmesinden dolayı etin ateşte kızartılarak pişirilmesi, dayanıklı bir metaya dönüştürülmesinden ötürü "çiğ" noktaya daha yakın durmaktadır. Tütsüleme tekniği kültürel dönüşüme daha yakın dururken, haşlama yöntemi ise çürüme ucunda yer alır. A.g.k., 26-34.

⁶⁹ Daha geniş bilgi için Bkz. MENNELL, Stephen (1985) **All Manner of Foods: Eating and Taste in England and France from the Middle Ages to the Present**; Blackwell, Oxford. Bu çalışma kuramsal temelini, Norbert Elias'ın "Uygarlık Süreci"nde açıkladığı Batı toplumlarında modern devletin ortaya çıkmasıyla modern bireyin kişiliğini kurması ve yönetmesi üzerinde inşa eder. Elias'ın konuyla ilgili görüşleri için Bkz. ELIAS, Norbert (2004) **Uygarlık Süreci**, Çeviren, Özbek, E., I ve II, İletişim, İstanbul.

⁷⁰ Goody Afrika'da yer alan Kuzey Gana'daki iki etnik grup ile yaptığı antropolojik çalışmada, Afrikalıların sömürgeleştirme hareketi sonucu politikada, dinde ve eğitimde İngilizce konuşmaya başlamasından itibaren geleneksel mutfaklarını terk ettiklerini ve İngiliz pişirme teknikleri ile konvansiyonlarını kullanmaya başladıklarını tartışır. Endüstri yemeklerinin hazırlanması, konserveleme, pastörize etme, dondurma, şoklama gibi ve saklama tekniklerinin kullanılması, mekanize dağıtım ve perakende satış, endüstrileşmenin ve kapitalizmin günümüzde neredeyse sıradan sayılabilecek etkileri olarak sayılabilir. Goody'e göre bu süreç, endüstriyel yemeğin gelişiminin değerlendirilmesine olanak tanır. Daha geniş bilgi için Bkz. GOODY, Jack (1982) **Cooking, Cuisine and Class. A Study in Comparative Sociology**. Cambridge University Press, New York: 184- 187.

bu bakımdan bir gelişme ve ilerleme olarak değerlendirilmektedir. Goody'nin tartışmasında, açıkça hâkim toplumbilim yaklaşımlarının değerlendirdiği üzere parçanın bütüne olan tâbiyeti görülmektedir. Son olarak Mintz ise, şekerin 19.yy.dan önce çok yaygın bir yiyecek malzemesi olmadığını vurgulayarak, şekerin ucuz bir yiyecek malzemesi olarak kullanımının yaygınlaşmasını tarihsel, ekonomik ve politik süreç içinde açıklamıştır. Mintz, şeker üretimi ve kullanımının artmasının nedenini, 19.yy.dan itibaren endüstrinin kentlerde yoğunlaşması sonucu, nüfusun taşradan kentlere göç etmesi ve fabrikalarda çalışan işçi sınıfının beslenme pratikleri ile tercihlerinin enerji yoğunluklu yiyeceklere yönelmesiyle doğan ihtiyaçtan kaynaklandığını belirtmiştir. Şeker ve şeker ile yapılan yiyeceklerin tüketimindeki dramatik artışın küresel ölçekte politik ve ekonomik süreçlere bağlı olduğunu gösteren Mintz, gelişime dikkat çekerek yemek alışkanlıklarındaki yapısal dönüşümü sorunsallaştırmaktadır.⁷¹ Görüldüğü üzere ulusalın yeniden üretimi, hâkim toplumbilim araştırmaları tarafından ekonomi ve politika ile ilişkilendirilerek gerçekleştirilmektedir.

Gündelik ile Buluşan Kuramsal Reaksiyonlar

Konunun bir başka boyutu ise, bir ulusa, coğrafyaya, dine, etnik gruba ait olduğu ileri sürülen bir tadın değişim ya da kaybolma riskine karşılık geliştirilen kuramsal reaksiyonda saklıdır. İlerlemeci ve Aydınlanmacı olarak nitelendirilebilecek – yukarıda örnekleri de verilen hâkim toplumbilim yaklaşımına göre yiyecek sınıflandırılması toplumun sınıflandırılması ile eş değer tutulmaktadır ve bir sosyal sınıfa yahut ulusa ait olduğu varsayılan yiyecek sınıflandırmasının değişmesi bu denklemin bozulmasına işaret etmektedir.⁷² Bu yaklaşıma göre, örneğin bir ulusun

⁷¹ MINTZ, Sidney W. (1985) **Sweetness and Power: The Place of Sugar in Modern History**, Viking, New York.

⁷² Kuşkusuz, Bourdieu'nun ayırım ile ilgili analizi bu konuya yararlı bir örnek teşkil eder. Kısaca Bourdieu, örneğin, işçi sınıfından gelenlerin beden işi yapmalarından dolayı enerji yoğun gıdalarla ve protein ve karbonhidrat ağırlıklı beslendiklerini tespit ederek, yiyecek sınıflandırmasına uymayan bir yiyeceğin sınıf atlama

geleneksel bir yemeğindeki ana malzemelerden birini çıkarmak, bütünsel bir organik sistem olarak değerlendirilen toplumun işleyişini ve varlığını tehdit edeceği için uyumsuzluk, istikrarsızlık ve risk olarak değerlendirilmektedir.⁷³ Kuramsal bir tekinsizliğin ve kaygının hüküm sürdüğü bu bakış açısı, değişime karşı tutunduğu tavır ve tekillikleri yadsıması bakımından sorunlu bulunmaktadır. Aslında bir başka ifade ile sorun, Batı metafiziğine dayanan ve evrensel olduğu ileri sürülen düşüncenin sekteye uğraması ile baş etmek durumunda kalınan ontolojik bir sorundur. Nitekim Aydınlanma'ya dayanan ilerlemeci düşüncenin sorgulanması Aydınlanma'ya dayalı söylemlerin, kurumların, politikaların tümünün kendileriyle gelişmesine de neden olmaktadır. Bu ise temellerin sarsılmasıdır ve tekrar ederek bugüne kadar süregelenin muhafaza edilmesini engelleyebilme potansiyelini doğuran bu durumun neden kaygı veren bir olay olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Modern ulus-devlet anlatısının güvenli kulvarından ayrılanların yarattığı tekinsizlik nedeniyle tüketimin güdümünde üç farklı 'reaksiyoner' tavrın ortaya çıktığı ileri sürülebilir. Bunlardan ilki, sapma ve uyumsuzluk yaratan yabancının ya da ötekiliğin hâkim olana yedirilerek ortak zemine ya da ulusala uyumlu hale getirilmesi, dönüştürülmesidir. Mutfak alanına bakıldığında, yerel tatlar otantiklik ve etniklik söylemleri üzerinden biçim ve içerik değiştirmiştir. Ulusalın yeniden üretimine uyum sağlayan ve tüketimin farklılık anlayışına yanıt veren bu değişimin göç edenlerin göç edilen toplumda ayakta kalabilmesine katkısı büyüktür. İkincisi ise geleneğin korunması adı altında kültürel mirasın fetişleştirilmesi ve yeni global pazarların kurulmasıdır. Son olarak ise zevkin, hazzın ve doyumun ahlaki sorunsallaştırılması üzerinden obezite, diyet, vejetaryenlik ve sağlıklı beslenme eğilimlerinin yeni hayat tarzlarını ortaya çıkarmasının, modernite ile beraber ulus-devlet anlayışının ve buna bağlı olarak ortak yaşam biçimi ve değerlerinin –ya da

ve ayırım işlevi göreceğini belirtmiştir. Daha geniş açıklamalar için Bkz. BOURDIEU, Pierre (1984) **Distinction: A Social Critique of Judgement of Taste**, Harvard University, Cambridge, Massachusettes, Londra.

⁷³ Örneğin Mennell, İngiliz mutfağında geniş yeri olan etin sebze ile değiştirilmesinden bahsetmekte ve batılı tat tercihlerinin evrensel olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. MENNELL, S, - MURCOTT, A – VAN OTTERLOO, A. (1992) **The Sociology of Food: Eating, Diet and Culture**, Sage, Londra.

toplum olarak ifade edilen çokluğun - ayakta kalabilmesine katkıda bulunmasıdır. Tüketimin ve ulus-devlet / ulusaşırılama –sözde- ikili karşıtlığının güdümünde gelişen bu üç reaksiyoner tavır, aynı zamanda bu alanda yapılan kuramsal çalışmaların da yönelimini ve içeriğini belirlemiştir. Bu kuramsal reaksiyonlardan ilki, ötekiliğin hâkim olana yedirilmesidir.

Ötekiliğin Hâkim Olana Yedirilmesi

Ulusaşırı sermayenin yaygın olduğu büyük ve göç alan kentlerde ötekiliğin hâkim olana yedirilmesi ile gerek yerellik, otantiklik, etniklik söylemleri üzerinden biçim ve içerikler değişmekte, gerekse bu şekilde farklı ve yeni olarak temsil edilen unsurlar, ulusal ile eklenilerek ulusalın yeniden üretimini gerçekleştirmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden İtalyan, Meksikalı ve Çinli göçmenlerin deneyimleri ile açıklanabilir. Bu göçmenler önceleri kapalı bir cemaat içinde karşılıklı dayanışma, yardımlaşma ve memleketleri / akrabaları ile kurdukları sıkı ilişkilere dayanarak yaşamışlar, daha sonra ise yiyecek üzerinden kurdukları ilişkiler ile kendi özgün kimliklerini kurmuşlardır. İlginç bulunan ise, bugün Meksika, Çin ve İtalyan mutfakları olarak tanımlanan mutfakların, kendi uluslarının ötesine geçtiklerinde biçim ve içerik açısından başkalaşmış ve farklılaşmış durumda olmalarıdır. Daha önce öteki olarak değerlendirilen göçmenlerin, bu durumun yarattığı tekinsizliğe bir reaksiyon olarak hâkim düzen içinde kendi özgünlüklerini yiyecekleri ve tat anlayışları üzerinden inşa ettikleri bir toplumsallaşma süreci deneyimledikleri görülmüştür. Kapitalizme ivme kazandıran yeni ve farklılık nosyonu, egzotizmin ve otantikliğin öne çıkarılması ile kültürel olarak güncellenmektedir. Böylelikle etnik mutfak olarak tanımlanan ve hâkim olana uyum gösteren bir tat alanının oluşturulmasıyla 'yabancı', 'tanıdık olmayan', 'evde hissi vermeyen'ler denetim altına alınmıştır. Denetim, kapitalizmin denetimidir. Çinli diasporanın yaşadığı bölgelerde ortaya çıkan bu farklı karışımlar nedeniyle Amerikan Chow Mein'i, Kanada Chow Mein'i ve Hint Chow Mein'i gibi farklı ürünler ortaya çıkarak hâkim damak zevkinin içinde farklı tatlar yaratılmakta ve

pazarlanmaktadır. Yani ortak paylaşım alanını farklılığı ile tehdit eden ve tekinsiz bulunan, tekinleştirilmiş, uyarlanmıştır. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki pizza ile İtalya'daki pizzanın birbirine benzememesinin nedeni ötekiliğin hâkim olana yedirilmesinden kaynaklanmaktadır.⁷⁴

Gelenek, uyum ve yenilik (*innovation*) konusunda gündelik pratiklerde sağlanan (*let / make happen*) esneklik, etnik mutfağın ve diasporanın varolabilmesi ve sürmesi için şart gözükmektedir çünkü bu dönüşüm, kimlik ve aidiyet anlayışında da bir dönüşümü içermektedir.⁷⁵ Göç alan büyük bir kentin içindeki gettolara itilen, ötekileştirilen alt sınıf göçmenlerin daha üst sınıfa hareketliliği, değiştirilen yemek tarifleri, pişirme teknikleri ve tatlar ile olduğu ölçüde kimlik anlayışlarında da gözlemlenebilmektedir. Örneğin daha önce kendilerine iş bulamayan nitelsiz Çinli göçmen işçiler için Çin restoranları, yeni bir iş sahası yaratarak ekonomik bağımsızlığın da yolunu açmıştır. Daha önce ulusal kimlikleri ile sıkı bir bağ ilişkisi geliştiren ve kapalı bir cemaat niteliği arz eden Çinli diasporanın eğitim ve kariyer aracılığı ile sınıf atlama peşinde olan ikinci ve üçüncü nesil çocukları ise değişen mutfak kültürlerine paralel olarak daha esnek bir kimlik anlayışından bahsetmektedirler. Kendilerini Çinli veya Amerikan ulusal kimlikten bağımsız bir yerde konumlamaktadırlar. Büyük kentlerde, örneğin Paris'te, daha önce üst sınıfların rağbet ettiği ve statü sembolü olarak tüketilen Çin ve Japon yemekleri ise, her ne kadar iki ayrı gastronomik kültüre (yahut ulus devlete, kültüre ve tarihe) sahip olsalar ve içerik itibarı ile de ayrılıyor olsalar dahi, bugün aynı mekânın içinde sunulmaktadırlar. Böylelikle hızlı yemek kültürünün bir parçası olmaktan kaçamayarak tüketicilerin dar bakışlı 'Uzakdoğu' anlayışının içine sıkışmakta ve özgünlüklerini korumaya çalışmaktadırlar. Ne var ki mutasyona uğrayan geleneksel tatlar, neredeyse tanınamayacak hale geldikleri için standartlaşma, aynılaştırma ve

⁷⁴ Sanchez'in Amerika'ya göç eden İtalyan diaspora ve pizzanın tadının değişimi üzerine yaptığı araştırma da yiyecek ve tadın içinde çözülen kimlik, çok anlamlılık ve uyum ile ilgili benzer sonuçlar ortaya konmaktadır. SANCHEZ, Sylvie (2007) **Pizza Connexion: Une Séduction Transculturelle**, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.

⁷⁵ Bkz. (61) LU – FINE, 542.

metalaşmanın kurbanı olmaktadır. Örneğin geleneksel Çin mutfağının ayrılmaz parçalarından Chow Mein ve Moğol Bifteği, China Town'da yer alan restoranlarda neredeyse bir Çinli'nin tanıyamayacağı bir içerikte sunulmaktadır.⁷⁶

Mülakat yapılan L.X. "Bazıları (*Paris'teki Çin restoranları*) gerçekten tam bir felaket... Yani ne yediğini bile anlamıyorsun. Çin'de neredeyse her yörenin kendine has gelenekleri ve yemekleri var. Yani çok farklı ve çok çeşitli... Ama burada insanlar yalnızca kırmızı bir dekor ve Çin restoranı tabelası görünce hangi yöreden ne yediklerine bile bakmadan Çin yemeği diye bir şeyler yiyorlar. Hatta Çin olması bile gerekmez, bildiğim bir sürü insan Çin, Vietnam ve Kore mutfakları arasındaki farkı pek bilmez ve Uzakdoğu der geçer işte. Tabi böyle bir anlayış var, çoğu insan Uzakdoğuyu tanımıyor ama bu çok ucuz ve turistik geliyor bana. Etnik mutfak zırvallıkları, değil mi? Bilmiyorum, bunu (*geleneksel ve yöresel yemek tariflerinin Fransız damak zevkine adapte edilmesi*) neden yaptıklarını anlayabiliyorum, yani herhalde bazı yemekler ya çok yağlı geliyor ya da çok baharatlı ve değiştiriliyor ama evdeki tadından da uzaklaşıyor bu arada yemekler. Yani acayip bir tat çıkıyor ortaya. Bilmiyorum ben tanıyamıyorum bazı yemekleri, benim hoşuma gitmiyor... Avrupa'ya giren Çin malları da buradaki Çin restoranlarından farksız, yani aslında söylediğim çok da tutarsız bir şey değil. Her iki mal da ancak bu şekilde Avrupa pazarında kendilerine yer bulabiliyor ve bunun üzerine işleyen muazzam bir ekonomi var." (EK. 13) ifadesiyle ait hissedilen ve sahiplenilen mutfağı tanıyamama konusunda duyulan rahatsızlık ve endişenin çıkarsanmasına olanak tanıyarak dönüşüm sonucu ortaya çıkan metalaşma ve standartlaşma üzerinde durmuştur.

⁷⁶ Chow Mein adlı yemek, eriştelerin haşlanarak kızartılması ile hazırlanmaktadır. Kızartılmış yiyecekleri beğenen ve çubuk yerine çatal ile yemek yiyen Amerikan mutfak kültüründe erişteler bu nedenle kesilerek çatalla daha kolay yenebilecek bir biçime kavuşturulmuş, ana yemek sos ile servis edilmiş ve yalnızca kızartılmış erişte üzerinde sunulmuştur. Moğol Bifteğinde ise malzemeler değiştirilerek pişirme sürecinde bir değişikliğe gidilmemiştir. Bu yemek daha az baharatlı ve daha şekerli hazırlanarak sunulmaktadır. Böylelikle farklı ve yeni olan hâkim kültürün damak tadına uydurularak senkretik bir yapıya kavuşturulmuştur.

Göç ile birlikte etnik ve yöresel mutfak olarak bilinen tatların dönüşümünün Türkiye’de de yaşandığı ileri sürülebilir. Örneğin Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal kalkınma açısından geride bırakılmış güney ve doğu bölgelerinden İstanbul’a göç edenler yörelerine ait *kebab* ve *lahmacun* dükkânları ile ayakta kalmaya çalışmışlardır. Yine Türkiye’nin güneydoğu kentlerinden biri olan Mardin’den İstanbul’a göç edenler ise *midye dolmayı* sahiplenerek, güneydoğu mutfağının etkisiyle baharatlı ve acılı bir hale dönüştürmüşlerdir. Bugün *lahmacun* ya da *kebab* yiyenlerin / satanların ‘pis’, ‘iğrenç’, ‘kültürsüz’, ‘cahil’, ‘fakir’, ‘alt kültür’ olarak ötekileştirildiğinden bahsetmek mümkündür. Bu durum, yabancı, benzemeyen, farklı, başka olanın dışlanmasını içeren bir direniş ile ilintilidir. Böylelikle İstanbul’un hâkim damak zevki, ki toplumsal hayat ile eşdeğer kabul edilmiştir ve özellikle liberal ekonominin benimsendiği ve göçün arttığı 1980’lerden sonra oldukça farklılaşmıştır. Bu durum, tekinsizliğe karşı geliştirilen reaksiyoner tavırdan nasibini alarak İstanbul mutfağının ‘istila edilmesi’, ‘ele geçirilmesi’, ‘bozulması’ ve ‘yok edilmesi’ olarak da yorumlanmaktadır. Hâlbuki farklı, yabancı, benzemeyen, öteki olarak nitelendirilenin tanınması ve dışlanmayarak benimsenmesi gerek iki taraflı ve iki kutuplu tekdüzeliği ve sıradanlığı kıracak gerekse tekillığın yenilik ile oluşturacağı yeni alanlar yaratabilecektir. Nitekim *lahmacun* ve *kebaba* nazaran *midye dolmanın* dönüşmüş halinin senkretik niteliği ile (Ermeni ve Rum mutfağı olarak sınıflandırılan tat alanlarında da görülmesi nedeniyle) çokkültürlülüğü ve tekilliği temsil etmesi, midye dolmanın ötekilik söyleminden sıyrılarak egzotiklik, yerellik, otantiklik söylemi içinde romantize edilmesi ile gerçekleşmektedir. Çinli göçmenlerin neredeyse yok denecek kadar az sayıda olduğu İstanbul’un Arnavutköy semtinde yaklaşık beş ay açık kalmayı başarabilen ve ‘pilav üstü Çin yemeği’ ilanı ile hakim olana (öğle yemeği servisi yapan esnaf lokantaları pilav üstü sebze ve et yemekleri sunarlar) ayak uydurmaya çalışan Çin restoranı ise benzer yöntemin uygulandığı minör bir örnek olarak hatırlanabilir.

Göç alan büyük bir kentin içindeki gettolara ve varoş olarak nitelendirilen gecekondu bölgelerine itilen, ötekileştirilen alt sınıf göçmenlerin daha üst sınıfa

hareketliliği, değiştirilen yemek tarifleri, pişirme teknikleri ve tatlar ile olduğu ölçüde kimlik anlayışlarında da gözlemlenebilmektedir. Söz konusu değişimin, Türkiye'deki ikinci ve üçüncü kuşak göçmen çocuklarında da yaşandığı görülmektedir. Yerel kültürleri ve ritüelleri ile zayıf bağlara sahip bu grup, daha esnek bir ulusal kimlik anlayışını benimseyerek, yalnızca etnik bir kimlik anlayışını benimsemekten ziyade dinsel, cinsel ve sınıfsal bir kimlik elde etme peşindedir. İhtiyaç olunan bir yere / şeye ait olma hissi, tüketimin farklılaştırma edimi üzerinden metalar aracılığı ile gerçekleştirilmekte, ulusal ya da siyasi kimlik bilincinden yoksun bir kitle ortaya çıkmaktadır. Bu yoksunluk ise bu çalışmada kuramsal açıdan kaygı yahut endişe veren bir durum olarak değerlendirilmemekte, esnek bir ulusal-kimlik anlayışı ve toplumsal değişim açısından yalnızca bir tespit olarak anlaşılmaya çalışılmaktadır. Ayrıca, bir kez daha vurgulamak gerekirse, bu dönüşümler kesinlikle yalnızca gastronomik bir mesele olarak değerlendirilmemelidir; göç ile ortaya çıkan durum, toplumsallaşma sürecinin bir kesiti olması nedeniyle dikkat çekicidir ve gündelik hayatın bizzat kendisinden beslenen bu bakış açısı, çağdaş toplumbilim analizleri yapabilme açısından daha 'gerçekçi' bulunmaktadır.

Kültürel Miras Olarak Belirlenenin Fetişleştirilmesi

Geleneğin korunması anlatısı içinde kültürel miras olarak belirlenenin fetişleştirilmesi ve yeni global pazarların kurulması ise tekinsizliğe karşı oluşan, ulusalın ve tüketimin yeniden üretimini sağlayan (*let / make happen*) ikinci reaksiyondur. Örneğin, gastronominin kurulduğu Fransa'da yiyecek söz konusu olduğu zaman da hâkim olan kurallara, normlara ve ritüellere bağlı olan resmi ve ciddi mutfak kültüründen bağımsız olma ihtiyacı, modern ulus-devletin dayattığı anlayışa karşı bir direnişi yansıtmaya potansiyeli taşımaktadır. McDonald's ile birlikte hızlı yemek restoran zincirlerinin Fransa'ya girişi üzerine ulus-devletin içselleştirdiği bu anlayışa bir direnişten bahsetmek mümkündür çünkü yüksek mutfaktan (*haute cuisine*) alçak mutfağa geçiş aynı zamanda yeni bir hareketliliği de ortaya çıkarmaktadır. Örneğin, 1960'ların sonundan itibaren Fransız mutfağı, farklılaşma ve

ayrım yapan niteliklerin temsilcisi olarak Amerika Birleşik Devlet'lerinin büyük metropollerinde biftek, ıstakoz ve rozbifin yerini alarak yüksek mutfağı oluşturmaya başlamışken, 1980'lerde hızlı yemek restoranlarının Fransa'ya girişiyle kurallara, ritüellere ve ciddiyete bağlı, resmi ulusal mutfaktan uzaklaşma yaşanarak alçak kültürün sıcak, samimi, hızlı, lezzetli ve ucuz mutfak anlayışına kucak açılmıştır. Mutfak kültürleri üzerinden okunabilen bu yer değiştirme, her iki hareketlilik durumunda da ulus-devletin yarattığı ve dayattığı unsurlardan sapmaya işaret etmektedir. Ne var ki, bu sapma direniş ile karşılaşır.

Gündelik hayatın içindeki pratikler ile gelişen bu sapma ve direniş, kendisini kuramsal alanda tekinsizlik söylemi aracılığı ile meşrulaştırır. Örneğin Fischler, insanın yiyeceğini şekillendiren yapılar olan geleneksel kuralların, normların ve anlamların (ki aynı zamanda bu unsurların gastronominin kolektif kuralları olduklarını da vurgular) yıkılarak ayrışmaya tâbi tutulduğunu belirtir.⁷⁷ Geleneksel mutfağın yıkılması ile oluşan bu yıkımın bir kriz olduğunun altını çizen Fischler, bu durumu, Durkheim'in anomi kavramından yola çıkarak, 'gastro-anomi' terimi ile kavramsallaştırır. Bir başka deyişle, bir ulusun geleneksel mutfağında bir unsurun değiştirilmesi ya da yok edilmesi aynı zamanda bütünsel bir organizma olarak işleyen toplumun ekonomik, politik kurumları ile üzerine temellendiği anlamların işlev görememesine neden olacaktır. Gastro-anomi tarafından yaratılan belirsizlik ile endişeler, tarım endüstrisinin genişlemesi ve endüstriyel yiyeceklerin üretiminin artması, bireyin kendi kimliğinin yemek kültürü yardımıyla yaratıldığı ve devamlılığının sağladığı süreçlerde bir rahatsızlık oluşturmaktadır.⁷⁸ Fischler'in, 'kriz', 'belirsizlik', 'endişe' ve 'rahatsızlık' olarak ifade ettiği tüm durumlar tekinsizlik olarak ifade edilmeye çalışılan reaksiyonun bir parçası olmakta ve yemek ile ilgili kuramsal yaklaşımların ve bilgi üretiminin de bu reaksiyondan nasibini

⁷⁷ FISCHLER, Claude (1980) "Food Habits, Social Change and the Nature / Culture Dilemma", **Social Science Information**, XIX, 6: 947.

⁷⁸ FISCHLER, Claude (1988) "Food, Self and Identity", **Social Science Information**, XXVII, 2: 288 – 290. Benzer yaklaşımlar Fischler'in diğer eserlerinde de görülmektedir. Örneğin bkz. FISCHLER, Claude (1990) **L'Homnivore**, Odile Jacob, Paris.

olarak retoriğini inşa ettiğini göstermektedir. Dahası, kültürel mirasın fetişleştirilmesi ve mutfak mirasının savunulması adına, hızlı yemek restoranlarına karşı muhafazakâr bir söylem üreten ve yayanların çeşitli örgüt, vakıf ve dernekler aracılığıyla ‘kendi’, ‘ulusal’ hızlı yemek kültürlerinin pazarlanması için bir söylem oluşturduğu görülmektedir. Örneğin 1986 yılında “bilinmez ancak homojenleştirici bir güce sahip olduğu muhakkak olana karşı mutfak mirasını savunmak” amacıyla Fransa’da kurulan Brillant-Savarin Vakfı’nın söylemi 1989 yılında Fransız Kültür Bakanlığı tarafından kurulan Ulusal Mutfak Sanatları Konseyi’nin söylemi ile benzerlik göstermektedir: “Fransız mutfak mirasının envanterinin çıkarılması, geleneksel mutfağa düşkün olanlar için milli bir gün düzenlenmesi, araştırma, sergi ve eğitim etkinlikleri düzenleyerek mutfak mirasını tanıtacak bir konservatuar kurulması ve bir Fransız gastronomi müzesi kurulması gibi geniş bir alanda faaliyet göstererek kültürel mirasın korunmasına yönelik çalışmalar yapmak” hedeflenmiştir.⁷⁹ Zira yemek, Brillant-Savarin’in vurguladığı üzere, her zaman “yönetimin aracı olmuştur”.⁸⁰ Bugün bu amaçlardan hangilerinin gerçekleştirilmiş olduğuna odaklanmaktan ziyade bu anlatı aracılığı ile nasıl bir dönüşüm yaşandığına odaklanmak daha yerinde bulunmaktadır; zira ortaya çıkan durum, bu grupların gündelik pratikleri açısından son derece tutarsız ve hatta ironiktir. Örneğin Brillant-Savarin Vakfı’nın kurucusu ve eski başkanlarından Gerard Pelisson’un aynı zamanda ‘*Bun et Burger*’, ‘*Freetime*’ ve ‘*Brioche Dorée*’ gibi ‘Fransız’ hızlı yemek restoranlarının sahibidir. Ayrıca vakfın McDonalds’ın muadili sayılan France Quick hamburger zincir restoranlarının sahibi Casino grubu tarafından maddi olarak desteklenmesi, bu muhafazakâr tekinsizlik söyleminin, söylemi inşa edenler lehine nasıl işlev gördüğünü açıkça sergilemektedir.

⁷⁹ FANTASIA, Richard. (1995) “Fast Food in France”, **Theory and Society**, 201 – 243.

⁸⁰ Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için Bkz. BRILLANT-SAVARIN, Jean-Anthelme (1994) **The Physiology of Taste**, Penguin, Londra: 55. Ayrıca Ory “Gastronomy” adlı makalesinde, Fransa’da modern ulus devletin ve ulus kimliğinin ortaya çıkışıyla gastronominin teknolojik, bilimsel, ekonomik bir ritüeller alanı olarak oluşumu arasındaki benzer süreci tartışmıştır. Bkz. ORY, Pascal (1997) “Gastronomy”, **Realms of Memory: The Construction of the French Past**, II, Columbia University, New York: 443 – 466. Son olarak, Csergo da Fransız mutfağının modern devlet nosyonuyla birlikte nasıl geliştirildiğini bölgesel mutfakların yükselişi bağlamında tartışarak bu konuyu vurgulamıştır. Bkz. CSERGO, Julia (1999) “*The Emergence of Regional Cuisines*”, **Food: Culinary History**, Columbia University, New York: 500 – 515.

Benzer bir durum 1980'lerin ortalarından itibaren yabancı sermayenin Türkiye'ye girişiyle birlikte Türkiye'de de yaşanmıştır. Yabancı sermayenin yatırım ve teşviki ile dış ticaretin geliştirilmesine yönelik faaliyetleri olan İstanbul Ticaret Odası, yaşanan hızlı gelişme ve rekabet sonucunda, 16 Ekim 2000 tarihinde “Türk Mutfağı'nın Fast Food Karşısındaki Yeri” konulu bir panel düzenlemiştir. Kültürel ve ulusal miras olarak belirlenen belirli yemek ve tatları fetişleştirerek hızlı yemek restoranlarının gelişimini tartışmaya açmış; bir yandan yabancı sermayenin girişini hızlandırmaya çalışırken diğer yandan değerlerin, kimliğin kaybolması üzerinden bir tekinsizlik söylemi kullanmıştır. Kültürel *pathos* üzerinden bir yandan ulus aşırı sermaye ile ulus-devlet sınırları içine sızan hızlı yemek kültürüne karşı bir direniş sürdürülürken, diğer yandan yerel unsurlardan beslenen ancak küresel yemek kültürünün de bir parçası olan global bir pazar meşrulaştırılmaktadır. Daha güncel bir tartışma ise 2006 yılında *baklava* adlı tatlının kökeni ile ilgili gerçekleşmiştir.

Şekil 3. Baklava Türk'tür, Türk Kalacaktır!

Bir yiyecek maddesinin gelenek ve kültürel miras temsili olarak fetişleştirilmesi ve ulus-devlet ile milliyetçilik söylemlerinin yürütülmesi yine bu tartışmayı tüketimin üretimi bağlamında ilginç kılmıştır. (Şekil 3) Kuramsal açıdan da bu söyleme destek bulan ve popüler kültür zemininde ilerleyen tartışma Perry'nin “Göçebe Türkler, Katmerli Ekmek ve Baklava'nın Orta Asya'daki Kökleri” adlı

makalesinden de yararlanarak konuyla ilgili diğer çalışmaları yok saymıştır.⁸¹ Daha önce de belirtildiği üzere, bu çalışma açısından dikkat çeken unsur, yemeğin kökenine ilişkin kuramsal bir çalışmanın gerçekliğini ve doğruluğunu sorgulamaktan ziyade, toplumbilim çalışmalarının politika üretme süreçlerinde nasıl bir boşluğu doldurduğunu fark edebilmektir. Ulusalın yeniden üretimi ile ortak yaşam tarzlarının dönüştürülerek muhafaza edilmesi, gündelik hayatın küçücük alanlarında gerçekleşmekte, benimsetilmekte ve dayatılmaktadır. Böylelikle ortak bir paylaşımı olan ve ortak vicdan arayışına sahip hâkim toplum anlayışı da sürdürülmekte ve bu anlayışa bağlı olarak uyarlanan ve önerilen politikalar işlerlik kazanmaktadır.

Ortak Yaşam Tarzlarının Benimsenmesi ve Dayatılması

Kuramsal reaksiyonlar ile ilgili son olarak gündelik hayat içinde zevkin, hazzın ve doyumun ahlaki sorunsallaştırılması üzerinden obezite, anoreksiya nervoza, diyet, vejetaryenlik ve sağlıklı beslenme eğilimlerinin ortak yaşam tarzlarını ortaya çıkarmasının üzerinde durulmalıdır. Gündelik pratikleri doğrudan etkileyen bu (iyi) ortak yaşam tarzı modelleri, birbirinin içine geçmiş kompozit tarafların eşgüdümlü ağzıbirliği ile yaygınlaşmakta ve neyin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili bir alt söylem oluşturmaktadır. Toparlamak gerekirse, bu (iyi) ortak yaşam tarzlarını benimseme, dayatma ve savunma reaksiyoner tavırlar ile gelişmekte, medenileşme ve ilerleme nosyonları ile eklemlenmekte ve ahlak üzerinden kurulan güncel bir denetim politikasını oluşturmaktadır. Tüketimin üretimi ile ilgili bu son kısımda, hem söz konusu denetim politikasının gündelik hayatta nasıl kendine yer edindiği hem de toplumbilimin bu reaksiyondan nasibini alarak ne yönde araştırmalar yaptığı sorunsallaştırılacaktır. Modern devletin ortaya çıkmasıyla birlikte uygarlığın bir getirisi olarak bireyin kamusal alanda davranış biçimlerini kısıtlaması ve denetim altında tutması, bireyin giderek içe dönmesine ve özel alanında mahremi ile ilgili

⁸¹ PERRY, Charles (2003) “Göçebe Türkler, Katmerli Ekmek ve Baklavanın Orta Asya’daki Kökleri”, **Ortadoğu Mutfak Kültürleri**, Derleyen, Zubaida, S.; Tapper, S., Tarih Vakfı Yurt, İstanbul: 85 – 90

dünyasını korumaya çalışmasına neden olmaktadır. Ailenin bu anlamda özel alanın ve bireysel olanın korunma alanı olarak değer kazanması ya da cinselliğin bu mahrem alanlardan biri olarak denetimin daha ziyade daha az yaşanabildiği yegâne sığınaklardan biri haline dönüşmesi bu iki alanın toplumda ‘ahlak’ üzerinden tartışılmasına ve uygarlaşmanın temeli olarak görülmesine neden olmaktadır. Ailenin birliği, geleneksel, statik değerlerin, yerleşik normun ya da ulusal devletin mevcut düzeninin korunması ile eş tutulurken, cinselliğin ‘ahlak’ nosyonu ile denetim sağlanması, bütünsel bir beden olarak değerlendirilen toplumun değişim sürecinde hâkim toplumbilim yaklaşımları ve tâbi olduğu reel ekonomi-politik düzen tarafından çürüme ve hastalanma söylemi ile yeniden üretilmektedir. Dolayısıyla bütünsel bir beden olarak değerlendirilen toplumun değişmesi, toplumbilimin sorun olarak tanımladığı ve sınıflandırdığı unsurların çürüme, hastalanma ve bozulma yarattığı söylemi ile yeniden üretilmektedir. Böylelikle hem mevcut düzenin muhafaza edilerek sürdürülmesi sağlanacak, hem de yeni ve farklı olana karşı tekinsizlik körüklenerek ‘başbozuk’ bir değişim sınırlanmaya çalışılacaktır.

Ahlaki Bir Kod Olarak Tüketimin Denetim Altında Tutulması Gerekliği

Beden ve ahlak üzerinden denetimi sağlayarak kuramsal tekinsizliğe karşı bir reaksiyon olarak gelişen iyi yaşam tarzı modelleri, modern ulus-devlet anlayışının ve buna bağlı olarak ortak sayılan değerlerin ayakta kalabilmesine katkıda bulunmaktadır. “İnsanın nefsiyle ilişkilerinin oluşturulması ve geliştirilmesi, kişinin kendi üzerine düşünmesi, kendini tanıması, sınaması ve deşifre etmesi için, kendi üzerinde gerçekleştirilmeye çabaladığı değişimler için önerilen modeller” üzerinden işlemektedir.⁸² Yüzyıllar süren uygarlaşma sürecinin, örneğin davranış kurallarının ortaya çıkmasıyla dışsal kısıtlamaların bireylerin içsel dünyalarında etkisini artırmasıyla geliştiği ileri sürülmektedir. Dışsal kısıtlamalardan içsel kısıtlamalara olan bu ‘ilerlemeci’ dönüşün, toplumsal yaşamın birçok alanında etkisi

⁸² FOUCAULT, Michel (2003) *Cinselliğin Tarihi*, Çeviren, Tanrıöver, H., Ayrıntı, İstanbul: 141.

bulunmaktadır ve yemek alanı da Mennell'e göre bu alanlardan birisidir. Psikolojik ve fizyolojik bir olgu olan 'açlığın' disiplin altında tutulması ya da belirli yiyecekler ve tatların tercih edilmesi ile 'açlığın' 'iştah'a dönüşmesi, çeşitli durumlara uygun davranış kurallarının belirlenmesi ile modernleşme sürecinde ortaya çıkan bir 'gelişme' olarak açıklanmaktadır. Bu dönüşüm Mennell tarafından 'iştahın uygarlaşması' olarak kavramsallaştırılır.⁸³ Günümüz dünyasında hızla değişen koşullara ve metalara ayak uydurmak zorunda kalan insanın kendine dâhi yabancılaşması ve bu nedenle duyduğu kaygı, kendisini ve nefisini denetim altında tutma gereksinimini yaratır.

Tüketimin ürettiği haz ve arzuların tatmini ile doyuma ulaşma vaadi, yemek ve tat alanındaki vejetaryenlik, sağlıklı beslenme gibi pratikler ile önceden belirlenmiş, ortak yaşam tarzlarının ortaya çıkmasına neden olur. Pek çok dini inanışın da bir ritüeli olan rejim, yahut yiyecekten, tattan ve dünya nimetlerinden süreli yoksun kalma, oruç, iştahı denetleme ve arzulanan şeyin eksikliğini çekme, eyleme götüren arzunun, hazza bağlı olan eylemin ve arzuyu doğuran haz üçlüsünün kurduğu dinamik ahlak düşüncesinin malzemesi olarak kabul edilebilir. Foucault'ya göre "...ahlaksızlığın hep abartma, fazlalık ve aşırılıkla ilgili olması, herkesin ortak arzuları olduğunda yapılabilecek hataların yalnızca nicelik düzeyinde olduğuna ilişkindir.⁸⁴ Bu hatalar 'fazla'ya (*to pleion*) ilişkindirler. Doğal arzu, yalnızca gereksinimi karşılamakla ilgiliyken tıka basa doyana değin ne olursa olsun yemek ve tüketmek doğanın istediğini nicel olarak aşmaktır. Aristoteles'e göre ölçsüzlüğü oluşturan şey, o alandaki aşırılıktır ve bu 'kınanması gereken' bir şeydir." Dolayısıyla bu ahlaksal değerlendirmeden yola çıkarak aşırılığın denetim altına alınması gereken bir husus olduğu sonucundan hareketle, gereksinim ('ihtiyaç olunan' miktarı), *kairos* ('uygun' anda), ve statü stratejileri ('doğru' üslupla tüketme) üzerinden işleyen bir düzen tartışabilir. Nitekim "iyi bir ekonomik üretim için de herkesin üzerinde uzlaştığı bir ahlaki kodun bulunması şart" yargısı

⁸³ Bkz. (69), MENNELL, 20 – 21.

⁸⁴ A.g.k., 152.

pekiştirilmektedir çünkü “ahlaki bir kod endüstriyel üretim için yani tüketim için bir programdır – ikisi asla birbirinden bağımsız değil”dir.⁸⁵ Denetimi sağlayan ahlaki kodların gündelik hayatın içinde neyin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili kanıksanmış yargıları son derece yaygındır. Beden ve yemek arasındaki tüketim ilişkisi de bu denetimden nasibini alarak, denetime ayak uydurmayı sağlık, güvenlik, güzellik gibi unsurlar üzerinden dayatmaktadır.

Tüketimin Dizginlenemeyebileceğine Dair Bir Gösteren: Obezite

Günümüzde yaşanan kendilik kaygısı giderek bireyin zaafının altını çizer ve bedeni evrensel bir biçime tâbi kılmanın gereğini vurgular. Böylelikle kişi, arzu ve haz vaadeden metalar karşısında kendi üzerindeki denetimi sağlayacak ve onu katıksız bir kendilik hazzına ulaştıracak tüm pratikleri uygulamaya çalışacaktır ki ortak değerlere, ritüellere, kültüre sahip homojen toplum anlayışından – modern düşünceden ve ulus devlet anlatısından – kopmasın.⁸⁶ Bilhassa beyindeki iştah merkezlerindeki bozukluk olarak tanımlanan bir patoloji olarak obeziteye karşı oluşturulan söylem, tüketim ve ulusaşırı sermayenin kurduğu kapitalizme karşı nitelikler sergilemesi açısından çarpıcıdır. Aşırı şişmanlığa karşı söylem, obezitenin hareketi ve hızı engellemesi, eğlenceli olmaması, sağlıklı ve dengeli beslenmeden mahrum kalınması nedeniyle daha alt gelir seviyesine sahip olunması, değişikliğin olmaması, estetik olmaması, modasının olmaması, cinselliği ve arzuyu kısıtlaması, haz alınmasını engellemesi ve denetimin olmaması gibi öğeler üzerine kuruludur. Obezite, tüketimin dizginlenemeyebileceğine ilişkin yargıyı güçlendiren bir temsile dönüşmüştür. (Şekil 4) Kapitalizmin de ‘vahşi’ (uygar olmayan) olarak

⁸⁵ DE TARDE, Gabriel (2004a) *Monadoloji ve Sosyoloji*, Çeviren, Doğan, Ö., Öteki, Ankara, 16.

⁸⁶ Bu anlamda güvenli cinsel ilişki ile sağlıklı beslenme yahut obezite ile AIDS üzerine geliştirilen söylemlerde bir benzerlikten bahsedilebilir.

nitelendirilmesi, her şeyi ve herkesi sınır tanımadan yutmasından kaynaklanmamakta mıdır? Kapitalizm, antropofajinin (*anthropophagy*) obez halidir.⁸⁷

Yemek ve tat alanındaki değişiklikler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler gibi makro yapılar ve güç ilişkileri açısından da ele alınmıştır. Örneğin, Orbach kadınlar ve erkekler tarafından tüketilen yiyeceklerin çeşidi ve miktarını karşılaştırarak, ataerkil yapıda hâkim olan kadın imajına uyum göstermek isteyen kadınların diyet yapmaları ve yiyecek ile kurdukları patolojik ilişkiyi güç ilişkileri bağlamında analiz etmiştir.⁸⁹ Yeme alışkanlıkları ve pratikleri sürekli olarak değişmektedir. Ne var ki; bilinçli bir direniş veya politik mücadele etkisine gerek kalmadan bu değişimin çoğu kez süratle yaşandığı açıktır. Oysa bu konu kadın / erkek, özne / nesne, güçlü / güçsüz ayrımını aşan bir boyutta değerlendirilmelidir. Tüketebilmek var olmanın

⁸⁷ Antropofagi kavramı Yunanca '*anthropos*', yani insan ve '*phagein*', yani tüketmek kelimelerinin biraradalığından oluşmuştur ve insanın diğer insanı tüketmesi edimi anlamına gelmektedir. Antropofagi, yamyamlıktır. Bu konuyla ilgili görüşlere Nil Yalter'in kendi arşivinde yer alan ve her şeyi yutan kapitalizmi yamyamlık üzerinden sorunsallaştırdığı video çalışmasından ulaşılmıştır.

⁸⁸ JANTHEAU, Mark. (2005), **Fat Man Stop Consuming**, (20.04.2007), http://www.grinningplanet.com/2005/05-31/5_fat-man-stop-consuming-copyright4.gif

⁸⁹ ORBACH, Susan (1988) **Fat is a Feminist Issue**, Berkeley, San Francisco.

koşulu olarak sunulduğu için, tüketimden mahrum kalmak yahut tüketimini denetim altına alamadığı için yok olmaya mahkûm olmak bu söylemin alt metnini oluşturmaktadır. Bu korkutucu ve tedirgin edici söylemle birlikte işleyen ötekileştirme süreci, obez bireylerin ahlaksal olarak yargılanması sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Aydınlanmacı uygarlaşma hareketinden gücünü alan bu durum ise, Batılı bireyin de madunlaştırılmasına yalnızca bir örnek teşkil etmektedir. Mülakat yapılan M.B. aşırı kilolu olması ile görüşlerini ve yaşadığı durumu şu şekilde anlatıyor : “...şişman olmak pek de iyi karşılanan bir şey değil, biliyorum. Onun için fazla uzatmayacağım... Ben aslında halimden memnunum. Ben zaten küçüklüğümden beri fazla kiloluyum. İlkokulda çocuklardan biri bir gün yanıma gelip bana “senin gibi bir kızın nasıl bu kadar şişman olabildiğini anlayamıyorum” demişti, ya da buna benzer bir şey, düşünebiliyor musun? Çocuklar bazen çok acımasız olabiliyorlar, değil mi? Bu sorunun cevabını bilmiyordum, aslına bakarsan çok da anlamamıştım. Tek anladığım, şişman olduğum için eleştirildiğimdi. Ayrıca, neredeyse herşey standart beden ölçülerine göre yapılmıştı... (Güler) Mesela kıcımlı bir türlü salıncağa sığdıramıyordum ve herkes bana gülerdi, bu epey bir alay konusu olmuştu hatta bir dönem. Şimdi bunlar komik geliyor ama bu tip sorunlar tabii ki hep var. Mesela uçağa bindiğim zaman, herkes cam kenarını ister, ben hep koridor tarafındayım. Anlıyor musun? Bilmiyorum... Zaten yabancı olduğun bir ülkedesin ve standart güzellik kalıplarına da uymuyorsun. Bazen yemek yediğim yerlerde insanlar tuhaf tuhaf bakıyorlar gibi geliyor bana... Bilmiyorum bu belki benim kuruntum da olabilir... Burada şişman insan sayısı çok az, sen de fark etmişsindir. Ben Çin’de de yaşadım iki sene ama orada neredeyse herkes zayıf olmasına rağmen aynı şeyi hissettiğimi söyleyemem. Nedense şişman insanlar doğrudan tembeldir gibi bir önyargı var, değil mi? Bu tabii yaptığın işe de bağlı, değil mi? Ben bunu bildiğim için mesela işe hiç geç kalmamaya çalışıyorum... İnsanların arkamdan “biraz daha az yeseydin de yetişseydin trene” demesi beni sinir eder, anlıyor musun? Mesela benden bahçıvan ya da çöpçü olmazdı herhalde, yani işin bedenle yapığın bir iş olmasa dahi, böyle bir şey var tabii... Bu kendini kabul ettirmek için daha fazla çalışmanı ve yaptığın her neyse daha iyi yapmanı gerektiriyor gibi geliyor burada bana bazen...” (EK.6) Yemek ve tat üzerine çalışan Fischler ile yapılan söyleşide, Fischler obezitenin daha ziyade Batı toplumlarında

görülmesinden hareketle bu bireylerin kendilerine ‘fazla’ seçme şansı tanındığında kendi sonlarını getireceklerini belirtmiştir. Dolayısıyla Fischler, devletin denetiminin ve demokrasinin gücünün artırılması – yani biri için / biri adına seçim yapılmasının, temsilin- günümüz için eskisinden daha gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Ne var ki, Fischler’in yadsıma ihtimali olan mesele, bu yargının aynı zamanda Batı düşüncesi’nin de üzerine inşa edildiği bir aydınlanma sorunu olmasıdır.

Nitekim Kant’ın “*Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt*”ta ifade ettiği üzere, “Aydınlanma, insanın kendi suçu ile düşmüş olduğu bir ergin olmama durumundan kurtulmasıdır. Bu ergin olmayış durumu ise, insanın kendi aklını bir başkasının kılavuzluğuna başvurmaksızın kullanamayışıdır.”⁹⁰ Dolayısıyla, obez olan bireyler kendi seçimlerini ahlaki bir değerlendirme, yani gereksinim (ihtiyaç olunan miktarı), *kairos* (- uygun- anda), ve statü stratejileri (doğru üslupla yeme) doğrultusunda ‘yapamadıkları’ için bir suç işler muamelesi görmekte ve ergin olamama yargısıyla karşı karşıya kalmaktadır. Oysa obez bireylerin ve bilinçli ve rasyonel seçimden ziyade bilinçten yoksun bir şekilde nasıl tüketim yaptığı ilk iki bölümde tartışılmıştı. Zira günümüzde obeziteye karşı eğitimin ve dolayısıyla denetimin çocuklara yönelmesi de bu ergin olamama yargısını güçlendiren bir başka unsur olmakla birlikte denetimin giderek çocuğa yönelmesi ve denetimin içselleştirilmeye çalışılma arzusunun ön plana çıkarmaktadır. Hâlbuki obeziteye karşı ahlaki bir yargı benimsemekten ziyade, obezitenin kapitalizmin işleyişini yavaşlatan bir unsur olarak değerlendirilmesi, daha gerçekçi bir yaklaşımdır.⁹¹

⁹⁰ KANT, Immanuel (1983) “‘Aydınlanma Nedir?’ Sorusuna Yanıt”, Çeviren, Bozkurt, F., **Yazko Felsefe Yazıları**, XI: 139 – 148.

⁹¹ “Obezitenin yalnızca ABD’deki maliyetinin 93 milyar dolar olduğu obez insanlara daha az iş verildiği, daha az ev kiralandığı, üniversiteye gitme oranlarının düştüğü”, göz önünde bulundurulursa ötekileştirme sürecinin nasıl işlediği daha iyi fark edilebilecektir. Spor salonları, zayıflama merkezleri, güzellik salonları, sağlıklı beslenme ile ilgili kuruluşlar ve yayınlar birlikte işleyen büyük bir sektörün var olmasına kaynak teşkil etmektedir. Bkz. ALLISON, D. - FONTAINE, K. - MANSON, J. - STEVENS, J. - VANILTAILLE, T. (1999) “Annual Deaths Attributable to Obesity in the United States”, **The Journal of the American Medical Association**, 282: 1530 – 1538. Kuşkusuz burada vurgulanmak istenen obezitenin savunulması değildir. Aksine obezite hakkındaki ekonomik, toplumsal ve kültürel yargıların gündelik hayatın için nasıl çözüldüğünü göstererek ötekileştirme aracılığı ile tüketimin üretilmesine kaynak oluşturmasıdır.

Tüketimin Olmamasına İlişkin Bir Gösteren: Anoreksiya Nervoz

Bu ötekileştirme kurgusundan nasibini alma korkusu ise bir başka patoloji ile kendini gösterir: anoreksiya nervoz. Şişmanlama ve toplumdan ahlaki olarak dışlanma korkusu nedeniyle kilo alma kaygısı taşıyan anoreksia nervozaya sahip kadının –yalnızca kadınlarda görüldüğü için kadının - sadistik bir yaklaşımı olduğu ileri sürülebilir, yani, hiçbir şey yemeye ihtiyacı kalmadan tamamıyla iştahın verdiği açlığı öldürmek ve bundan haz duymak öncelenmektedir. Anoreksiya nervoz olmasa da aşırı (az) bir beslenme düzeni yüzünden sağlık sorunları yaşayan, Fransız tarihi öğretmenliği yapan, Fransız kadınlar ‘gibi olmaya’ çalışarak hep ince olmaya aşırı özen gösteren ve göçmenleri dışlayan ifadeler kullanmasına rağmen kendisi de ikinci kuşak bir göçmen olan W.L., yemek düzenini oluşturan nedenleri şu şekilde ifade ediyor⁹²: “...gündelik hayatımda yıllardır ‘tamamen’ yağsız, şekersiz ve unsuz besleniyorum... Aslına bakarsanız gençliğimden beri böyleyim diyebilirim. Ama şimdi çok ciddi sağlık sorunları yaşıyorum bu yüzden. Bağırsaklarım düğümleniyor. Hiç acıkıyor olmayı isterdim, yani benimki yalnızca mecburiyetten yemek... Ben aslında çok nadir bozarım yemek düzenimi. Yani, tabi ki bazen birileriyle buluşuyorum ya da bir yere gidiyorum ama genelde evdeyken bu düzene uymaya çalışırım, anlatabiliyorum mu? Ne yiyeceğimi, nasıl yiyeceğimi genelde bilirim ve bu düzenin bozulmasına da pek müsaade etmemeye özen gösteririm. İnsan tek başına olunca her şeyi planlamak durumunda kalıyor. Her gün dışarıda yemek yeme fikri de bana göre değil. Hastayım çünkü... Vücudum en ufak yağlı bir şey yediğim zaman kilitleniyor... Bu bağırsaklar ve sindirim sistemi ile ilgili bir sorun dedi doktorum. Onun için az ve öz besleniyorum diyebilirim... Yemek neredeyse bütün rutinimi oluşturuyor diyebilirim. İşlerimi ona göre düzenliyorum. Hemen hemen herşeyi... Çok fazla yememeye özen gösteriyorum... Böyle daha estetik olduğunu düşünüyorum. Kadınlar ince olmalı ki daha zarif gözükebilsinler... Biliyorsunuz Fransız kadınları da zaten hep incedir. Ayrıca deli gibi yemek yemek bana hep

⁹² 5. nolu “Değişim Yanılsamasını Üreten Bağlar” adlı bölümde ‘Gibi Olmak’ başlığı altında tekrar ve taklit etme meselesi daha ayrıntılı olarak irdelenecektir.

‘itici’, ‘iğrenç’, ‘tikindirici’ (*repulsive*) gelmiştir...” (EK.11) Bu ifadeden yola çıkarak, anoreksiya nervoza, tüketmemenin ya da aşırı az tüketmenin ölüme ve sağlıksızlığa neden olabileceği ile ilgili bir gösteren olarak değerlendirilmiş, günümüz yönetimselliğinin ihtiyaç ve taleplerine göre arzunun, hazzın ve umudun sürekli dengede tutulması gereken unsurlar olması gerekliliğinin vurgulanmasını sağlamıştır. ‘Normal’ ve ‘sağlıklı’ sayılabilmek ve benzerlerin olduğu bütünün bir parçası olabilmek için bir uyarıcı olarak işleyen anoreksiya nervoza, tüketmemek ya da aşırı az tüketmek bu nedenle kaygı oluşturan bir unsur olarak temsil edilmektedir.

Kaygının Standartlaştırılması ve Ortaklaştırılması

Tüketim koşulları nedeniyle oluşan olumsuzluklar hususunda duyulan kaygının standartlaştırılması ve ortaklaştırılması, uluslararası sermayenin yoğun olduğu kentlerde yaşayanlar arasında ortak bir dilin yaratılmasını sağlayarak, ortak bir vicdan arayışına neden olmaktadır. Örneğin obezite ile anoreksiya nervoza gibi iki uç durum arasındaki tekinsizliğin ve kaygının standartlaştırılması ve normalizasyonu süreci, Lupton’ın deyişiyle “yemek / sağlık / güzellik üçlüsü” içinde çözülmektedir.⁹³ Zarif ve ince olan Fransız kadın temsilinin taklit edilerek tekrarlandığı ve iyi bir yaşam tarzına dönüştürülmeye çalışıldığı görülmektedir. Anlaşılan kendi kimliğini ya da kendiliğini kuramadığının farkında olmak eksiklik olarak değerlendirilmektedir çünkü eksikliğin kabul edilmesi aynı zamanda benlikten iğrenmeyi de beraberinde getirmektedir. Anoreksiya nervoza teşhisi konan kadın iğrenmekle aslında bir nevi kendini dışarı atmakta, kendini tükürmekte ve kendinden tiksinimektedir. Ne var ki Kristeva, iğrence varlık kazandıran kişinin, özdeşleşmek, arzulamak, ait olmak ya da reddetmek yerine (kendisini) yerleştiren, (kendisini) (ötekinden) *ayıran*, (kendisini) konumlandıran bir dışlanmış olduğunu vurgulamaktadır.⁹⁴ Kristeva kendini kendi dışında, [örneğin bir temsilde], arama

⁹³ LUPTON, Deborah (1999) **Food, The Body and The Self**, Sage, Londra: 137.

⁹⁴ A.g.k., 21.

çabalarından bitkin düşmüş öznenin, imkânsızın tam da kendi *varlığını*, iğrencin ta kendisinden başka bir şey *olmayan* varlığını oluşturduğunu gördüğünde, kendisini gücünün doruklarında deneyimlendiğine dikkat çekmektedir.⁹⁵ Kısacası, uyuşturucu ile bağ geliştirenlerde de görüldüğü gibi ancak eşikte olmak ile yaşanabilen ve kendiliği terk etmeyi sağlayan (*let / make happen*) haz almak esastır. Dolayısıyla sağlıklı beslenme, arzu uyandıracak bir estetik cazibeye sahip olma ve zayıf kalma nosyonları üzerinden geliştirilen (kendini) denetim sürecinin yerleşik norm ile güçlü bağlar kurma ve tüketimin üretilmesi için verimli bir kaynak oluşturduğu söylenebilir. Ne de olsa haz, tüketimin arzu ve umut yaratarak kullandığı bir unsurdur ve ortak bir paylaşım düzlemi olarak tanımlanan topluma dâhil olabilmek için ahlaki olarak hazın denetlenmesi gerekliliği vurgulanır.

Güvenli, sağlıklı ve iyi yaşam tarzlarının benimsenmesi ve dayatılmasıyla gerek tüketim tarafından yönetimselliğin (*governmentality*) uygulanmasıyla yaygın bir denetim sağlanır, gerekse bu yaşam tarzlarının üretimi ile tüketim körüklenir. Böylelikle ulusaşırı sermayenin hüküm sürdüğü yerlerde ‘standart’ ve ‘benzer’ kaygıları paylaşan, ahlaki olarak denetim altında tutulan, ne yapılması ve nasıl yapılması gerektiğinin benimsetildiği ve dayatıldığı bir çokluk (*multiplicity*) ortaya çıkar. Bu çokluk, küreselleşme kavramı ile yeniden üretilen, metalaştırılan ve ortak bir vicdan arayışına sahip ‘toplum’ anlayışı ile bağdaştırılır. ‘Ortak bir vicdan arayışı’nın ahlaki olarak güvenli, sağlıklı ve iyi yaşam tarzlarının benimsenmesi ile güncellendiği ‘toplum’ anlayışı, böylelikle ulusaşırı sermayenin yoğun olduğu yerlerde ortaya çıkarak merkezleştirilir. Bu nedenle de ulusaşırı sermayenin geç girdiği yerlerde bu yaşam tarzı modelleri öncelikle yadırganır, gereksiz bulunarak alaya dahi alınır ve reddedilir. Ancak, bu ortak vicdan arayışına sahip, tüketim tarafından denetim altında tutulan ‘toplum’ anlayışına uymayanlar yahut tüketimin üretimini sağlayacak unsurları sahiplenmeyenler de, obezite ve anoreksiya nervoza örneklerinde olduğu gibi, ötekileştirilir ve bir sorun olarak temsil edilir.

⁹⁵ KRISTEVA, Julia (2004) **Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Deneme**, Çeviren Tural, N., Ayrıntı, İstanbul: 17.

Göçmenlik meselesi, bu nedenle gerek göçmenlerin göç edilen yerde yarattığı farklılık ve uyumsuzluk bağlamında, gerekse anlamsal, simgesel, temsili, metasal ve düşünsel hareketliliğin denetim altında tutulma ihtiyacından ötürü toplumbilimin de aracı olduğu güncel ekonomi-politik için merkezde konumlandırılır. Ne de olsa gündelikliği oluşturan unsurlardan biri olarak tüketimin dinamik süreci, sürekli hareket halinde olan anlamları, yargıları, sınıfları, kavramları gündeme getirmektedir. Gündelik yaşamın içinde yaşanan değişimi daha iyi kavrayabilmek için ise kavramların, değerlerin, normların ve anlamların ters yüz edildiği ve yer değiştirdiği tüketimden yola çıkarak ulusaşırılaşma, göç, göçmenlik ve göçebelik kavramları yeniden okunmalıdır. Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki, tüketici ve üretici olarak, özellikle büyük kentlerde yaşayan bireylerin uzamsal olarak yer değiştirmeseler (ya da kendilerinin göçmenlik ile bir bağları olmasa) dahi göçmenlik ve göçebelik halini gündelik pratikleri aracılığıyla, tüketim içinde deneyimlemekte olmalarından kaynaklanmaktadır. Diğeri ise, bir iktidar mekanizması haline gelen tüketimin modernite ve ulus-devlet anlayışını sürdüren kuramsal bilgi üretimini de tehdit etmesidir. Zira sürekli hareket halinde olan bu dinamik sürecin toplumsal yaşamın ahlaki olarak sürdürülmesini sağlamak ve ortak hareket edip reaksiyon verilebilmesini sağlamak için hareketin esas alındığı göç konusunun kültürel, tarihi ve sembolik bağları sapmaya uğratması nedeniyle sorunsallaştırılması gerekmektedir. Bundan sonraki bölümde kuramsal bilgi üretimine dair toplumbilimsel yaklaşım, eleştirel bir bakış açısıyla tartışılmaya devam edilecektir.

3. GÜNDELİKLİĞİ DOĞURAN UNSURLAR OLARAK GÖÇ VE HAREKETLİLİĞİN TOPLUMBİLİM İLE İLİŞKİSİ

Kâra yönelik olarak hareket eden tüketim, ortak bir vicdan ve ahlak anlayışı ile denetim altında tutabildiği ‘toplum’un kendi ihtiyaç ve taleplerinin dışında hareket etmesiyle ortaya çıkan direniş ve başkaldırı durumlarında kendi mantığını işletemez hale gelir, bu nedenle de kapitalizm iktidarını güçlendirmek zorunda kalır. Yeni üst yapının egemenliğinde kalmamak için emek dünyasını ve kültürel kodları yeniden düzenleyerek, istikrarı oluşturmaya çalışır. Burası, aynı zamanda, krizler ve risklerin ortaya çıktığı yaşam aralıkları olarak da nitelendirilebilir. Toplumsal değişim, gerilim ve mücadele, hareketliliğin ve dönüşümün esas alındığı bir alanda oluşuyor ise sermayenin, nüfusun, bilimin, endüstrinin, emtianın, teknolojik gelişmenin ve ticaretin akışını düzenlemek ve bu unsurları yönlendirebilmek için hızın denetim altına alındığı, dolaşımın düzenlendiği, hareketin görecelendirildiği ve ölçüldüğü mekanizmalar yaratılması olağandır.⁹⁶ Benzer mantık, kendisini toplumbilimde de gösteriri. Toplumbilim, göçü ve göçmeni bir sorun olarak önceler. Böylelikle toplumbilim, kapitalizmin yabancı ve farklıyı tespit etmesine ve denetim altına alabilmesine yarayacak veri üreten bir makine gibi işler. Bu bölümde tartışılacak meselelerden biri budur. Öte yandan günümüzde tüketimin verili heterojen ve değişken unsurları ile örülmüş durumda olanlar ise, hâkim ekonomik düzen içinde kendilerine dayatılan yahut sunulan ürünlerin kullanım biçimlerini ve yaşam tarzlarını benimseyerek, o ürün yahut yaşam tarzını ilerlemeci ve reaksiyoner tavırlar ile ‘kendi’ geçmişlerine, çıkarlarına, ilgilerine, kurallarına ve kullanma tarzlarına göre saptırırlar. Tüketim tarafından sunulan ve Devlet-Piyasa ekseninde ilerleyen bu verili ve değişken unsurlar ile geleneksel olanın sınırları hızla kırılmakta ve değişime tâbi

⁹⁶ Örneğin, Avrupa Birliği’nin (AB) Araştırmacıların Dolaşımını desteklemek üzere uygulamaya koyduğu destek fonlarından biri olan 6. ve 7. Çerçeve Programı ile Marie Curie İnsan Kaynakları ve Araştırmacıların Dolaşımı Programı, bürokratik işlemlerin çokluğu, seçilme ve gidiş arasındaki sürenin uzunluğu açısından eleştirilmekte ve dolaşımın hızını düşürmektedir. Söz konusu yargıya, AB Araştırma Alanı – Araştırmacıların Dolaşımı Türkiye Ağı – İstanbul ve Marmara Bölgesi Koordinatörü olarak 2004–2005 yılında elde edilmiş gündelik deneyim ve pratikler vesilesiyle erişilmiştir.

tutulmaktadır. Gündelik hayatta bu değişiklikler son derece yaygınlaşmış durumdadır. Anlamlar, kurumlar, işlevler ve kavramlar tarihsel bağlamlarından koparılır, böylelikle sabit, değişmez, tek anlamlı ve tek bir yere bağlı olmak gündelik hayatın içinde imkânsızlaşır. Hiyerarşi, konum, değer, sınıf, gelir, rol, performans, boyut, işlev bakımından bugüne kadar birbirine karşıt yahut birbiriyle ilgisiz olarak daha önceden belirlenen ve yerleşikleştirilenler birbirinin yerine geçerek ve birbirinin işlevlerini üstlenerek yeni işlevler, kurumlar, anlamlar, simgeler, roller ve davranışları oluşturur. Bu anlamda bir yerleşiklikten kopma, yer değiştirme ve hareketlilik söz konusudur.

Örneğin, günümüzde kiliseler belediye binalarına dönüşürken anayasaların ve karmaşık oy verme usullerinin manastırlarda hazırlandığı bilinmektedir. Parlamentolar iki takımın mücadelesini destekleyen futbol tribünlerini anımsatırken, futbol takımları parlamenter sisteme uygun örgütsel bir yapıyı benimser, laboratuvarlar forumlara dönüşürken, süper marketlerde ürünlerin tadılması ile ilgili promosyon ve deneme usulleri laboratuvarlardan kapılır, sanatsal enstalasyonlar bilimsel kuramlara gönderme yaparken, bilim sanatsal temsilleri retorik olarak kullanır. Bu örnekler, gündelik hayatın içinde alanlar arasındaki bir hareketliliğe ve alanlara 'ait' –olduğu ileri sürülen - niteliklerin değiş-tokuşuna işaret etmektedir.⁹⁷ Yer değiştirme süreci, devingenliği, hareketliliği, anlam kaymalarını gerektirdiği için günümüzde bu durumun toplumbilimde en somut olarak tartışıldığı ulusaşırılaşma, göç, göçmenler ve göçebeler ile ilgili kuramsal çalışmaların yeniden değerlendirilmesi, ortaya çıkan yeni durumun daha iyi irdelenebilmesine yardımcı olacaktır. Bu husus da, bu bölümdeki tartışmalardan ikincisidir.

⁹⁷ Bruno Latour ve Peter Weibel'in küratörlüğünde 2005 yılında Karlsruhe'de gerçekleştirilen "How to Make Things Public" başlıklı sergideki işler bu hareketliliği tartışmıştır. Bkz. [http://onl.zkm.de/zkm/stories/storyReader\\$4581](http://onl.zkm.de/zkm/stories/storyReader$4581)

‘Uluslaşırılma’, ‘göç’ ve göçmenlik’ kavramları hakkındaki kuramlar, eleştirel bir bakış açısıyla irdelenerek, yer ve alışkanlıklarını değiştiren bireylerin gündelik hayatta yarattıkları değişimi tartışmak amacıyla kuramsal bir zemin oluşturulacaktır. Bunun başlıca iki nedeni vardır. Bunlardan ilki, bugüne kadar toplumbilim çalışmalarının merkezlerine ‘sosyo-ekonomik perspektifi’ koymalarını ve konuyu öznele süreçlerden uzak tartışmalarının eksikliğini vurgulamaktır. Böylelikle iktisat ile toplumbilimin keşiştiği bir toplumbilim anlayışının ekonomi ve politika üretim sürecine katkısı mümkün kılınmaktadır. Örneğin göç sosyolojisinin kuramsal oluşumunu açıkladığı makalesinde Portes, göç üzerinde çalışmanın sosyolojinin ‘ekonomik hayat ile ilgili’ söylemek istediklerini sunmak için ‘stratejik bir araştırma alanı’ olduğunu savunmaktadır.⁹⁸ Portes, göç sosyolojisinin göçün ‘nedenleri’ ve göçmenlerin ekonomik uyumu konusundaki neo-klasik ekonomi analizlerini doğrularak, göç sosyolojisinin temelini ekonomik yaklaşımdan aldığını vurgulamakta, ekonomist ve toplumbilimcilerin ekonomik bir faaliyet olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirttiği göçü bireysel yaklaşımlardan kurtarmaya çalıştığını ileri sürmektedir. Portes’e göre “toplumbilimsel bir yaklaşımla en iyi şekilde açıklanabilecek ekonomik yaşamın ‘belirli’ alanlarının izole edilebilmesi ve kuramsal düşüncelerin en yararlı uygulamalarının teşhis edilebilmesi mümkün olduğu takdirde” ortaya çıkan yeni bir alana katkıda bulunulabilecektir ki bu stratejik araştırma alanı da ‘göç sosyolojisidir’. Söz konusu yaklaşımı benimseme tercihinin ikinci nedeni ise politika üretim sürecine katkı amacıyla yapılan toplumbilim çalışmalarının bireysellikleri ve sürekli değişen dinamik durumları göz önünde bulundurmamasını ve politikaların bu dinamik sürece uyum hususunda esnek olamamasına dikkat çekmektir. Dolayısıyla, bu tartışma eksenini takip ederek, öncelikle hâkim toplumbilim kavramlarının oluşma koşullarının tartışılması gerekli bulunmuştur.

⁹⁸ PORTES, Alejandro. (1998) “Economic Sociology and Sociology of Immigration: A Conceptual Overview”, **The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship**, Derleyen, Portes, A., Russel Sage Foundation, New York: 1-41.

3.1. Hâkim Toplumbilim Kavramlarının Oluşma Koşulları

Bu bölümde hâkim toplumbilim kavramlarının kapitalizmin talep ve ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde oluşturulması irdelenecektir. Kapitalizmin sürekli yeniyi ve farklıyı arz etmesinden dolayı gündelik hayatta sürekli yenilik ve değişiklik arz etmesi, anlamların, sembollerin, kurumların, rollerin sürekli değişmesini gerektirmektedir. İnsan ve mal mübadelesinin sermaye akışı ile hızlanması göç ve uluslaşırılma kavramlarının toplumbilim açısından merkezleştirilmesi sonucunu doğurmuştur. Değişimin ve hareketliliğin denetim altına alınabilmesi ve tüketimin güdümündeki ekonomi ve politikanın ihtiyaç ve taleplerine yanıt verebilmesi için toplumbilim seferber edilir. Bu nedenle bu bölümde uluslaşırılma ve göç ile ilgili hâkim toplumbilim kuramları irdelenecek, böylelikle toplumbilimin angaje olduğu ve sorun olarak belirlediği konuların ele alınış şekli, eleştirel bir anlayış ile tartışılacaktır.

Göç ile İlgili Kuramsal Yaklaşımların İrdelenmesi

En geniş anlamı ile “göç, yaşanılan yerin, daimi veya yarı-daimi olarak, genellikle bir çeşit idari sınırın dışına doğru değiştirilmesidir”.⁹⁹ 20. yy. toplumbilimcileri göç ile ilgili farklı kavramlar, farklı varsayımlar ve farklı başvuru kalıpları kullanmak suretiyle çeşitli kuramsal modeller geliştirmişlerdir. Bu kuramlar göçün bilhassa ‘nedenlerine’ odaklanarak göç sürecinin nasıl geliştiği konusunda çeşitli varsayımlarda bulunurlar ve göç ile ilgili politikaların geliştirilmesi hususunda bazı çözüm yolları önerirler. İndirgemeci bir üslup ile irdelenmek gerekirse, göç ile ilgili kuramsal çalışmaların üç düzeyde analiz edildiği ileri sürülmektedir: mikro: birey düzeyinde karar verme; orta: ağ içerisindeki insanlar ve ara düzeydeki bağların içeriği ve makro: hayli toplu ve daha geniş yapısal düzey. Her ne kadar hiçbir önde

⁹⁹ Bkz. (21) FAIST, 41.

gelen göç araştırmacısının analizinin, aşırı basitleştirilmiş ve ağır biçimde stilize edilmiş mikro, makro ve orta kategorilerinin sunduğu amansız temele tam olarak oturduğu ileri sürülemez de bu ayırım, göç araştırmalarının analitik yaklaşımı hakkında genel bir bakış açısı oluşturmaya yardımcı olmaktadır.¹⁰⁰ Mikro-kuramlar, bireye odaklanan kuramlardır; özellikle genişletilmiş rasyonel seçim kuramları, mesela değer-beklenti kuramları insanların değerlerine, yani arzularına ve bu çeşit tercihlerin gitmek ya da kalmak kararına nasıl çevrildiğine vurgu yapar. Gizil bir göçmenin, yani bireyin gitme ya da kalma kararını verebilme yetisinin ‘derecesini’ analiz etmektedir. Kalanlar ve göçmen fertleri arasındaki toplumsal ve sembolik bağlar bütünü ile bu ilişkilerin doğasında bulunan kaynaklar orta düzeyi oluşturur. Bu ilişki boyut, akraba grupları, hane halkları, dini gruplar, hane halkları, etnik topluluklar ve uluslar arasındaki ilişkiler hakkındadır. Makro-kuramlar ise, göç veren ülkelerle göç alan ülkeler arasındaki gelir farkları ve giriş çıkışın yasal-kurumsal düzenlemesi gibi yapısal sınırlamalar ve fırsatlar üzerine yoğunlaşırlar. Makro-düzeydeki kuramlara dayanan analitik çalışmalar, ekonomik güçler ve yer değiştiren piyasaların gereksinimleri üzerine yoğunlaşmıştır.¹⁰¹ Bu tür sistematik analizler, hem gönderen (göç-veren) hem de kabul eden (göç-alan) ülkeleri kapsamakta ve iki yönlü bir yeniden düzenlemenin, geçici bir dengenin yaratılabileceği varsayımına dayanmaktadır. Kuramsal açıdan konu değerlendirildiğinde, güncel çalışmaların bu sınıflandırma ve sınırlamaları aşmaya çalıştığı gözlemlenmektedir. Uşaşırılışma ve uluslararası göç ile ilgili daha önceki kuramsal yaklaşımları reddederek ampirik olumsuzlama yöntemini izlemekten

100 20. yy. toplumbilimcilerin göç ile ilgili kuramsal çalışmaları daha pek çok alt kategoride toparlanabilir. Örneğin, Abadan Unat göç ile ilgili kuramsal çalışmaları dokuz başlık altında özetler: Neo-klasik ekonominin makro kuramı, Neo-klasik ekonominin mikro kuramı, Yeni Ekonomi kuramları, İkiye Bölünmüş (Segmented) Emek Piyasası Kuramı, Dünya Sistemleri kuramı, İlişkiler Ağı (Network) kuramı, Kurumsal Kuram, Kümülatif Nedensellik ve Göç Sistemleri Kuramları. Ne var ki, bu kuramlar da yaklaşımları nedeniyle mikro, orta ve makro analiz düzeyleri altında ele alınabilmektedir. ABADAN UNAT, Nermin (2002) **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul: 6 – 25. Faist, de aynı noktaya işaret etmiştir. A.g.k., 29.

101 Bu konuyla ilgili çalışmalar için Bkz. PORTES, A. - GUARNIZO, L. E. - LANDOLT, P. (1999) “The Study of Transnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field”, **Ethnic and Racial Studies**, Vol. XXII, 2: 217–237; PIRELLI, Michael. J. (1979) **Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies**, Cambridge University, Londra, HOFFMANN-NOWOTNY, Hans J. (1981) “Migration: Towards a New Paradigm”, **International Social Science Journal**, XXXIII: 307- 329.

ziyade farklı bakış açısı arayışları da sürmektedir.¹⁰² Örneğin Faist, uluslararası göçte günümüze değin en çok kullanılan üç temel paradigmaya yahut kendi deyişi ile ‘üç göç çalışması kuşağı’na işaret ederek göç ile ilgili yapılan kuramsal çalışmalardaki dönemsel ve yapısal dönüşümleri vurgulamaktadır.¹⁰³ Faist’e göre uluslararası göçte günümüze değin en çok kullanılan paradigma ‘çekici ve itici faktörler’ (*pull-push factors*) paradigmasıdır. Bu paradigma, göçmenler için anavatanlarının yaşamın sürdürülebilmesi için beklenti ve arzularına cevap vermekte yetersiz kalmasından dolayı itici olduğunu buna karşın, göç edilen ülkenin ise çekici bir nitelik sergilediğini vurgulamaktadır. Bir diğer paradigma ise kalkınmamış ve / veya az kalkınmış bölgeler olarak nitelendirilen ve sınıflandırılan kapitalist merkezlere doğru göçün yaşandığını ileri süren ‘Marksist kalkınma anlayışı’dır. Son yıllarda yaygınlık kazanan üçüncü bir yaklaşım ise, Faist’in de kullandığı ‘ulusaşırı toplumsal alanlar’ paradigmasıdır. Bu tür bir yaklaşım, kendinden önce gelen diğer iki yaklaşım gibi, göçmenlik durumunu değişmeyen bir statü olarak değerlendirmez ve göçmenlik halini tözselleştirmekten uzak kalır. Üç göç çalışması kuşağı, değişen ekonomik ve politik düzen ile uyumlu üç toplumbilimsel bakış açısını tarihsel bir perspektif ile ortaya çıkararak, bir kez daha toplumbilimin müteakip bakış açılarındaki farklılığın ekonomi ve politikanın değişimi ile paralel olduğunun çıkarsanmasına olanak tanır.

Uluslaşırılışma Kavramına Duyulan İhtiyaç ve Talebin Nedenleri

Kapitalizmin gelişmiş olduğu ileri sürülen ülkelerden dünyanın geri kalanına yayılması, geniş çapta bir toplumsal hareketliliğin yanı sıra değişimi de tetikleyen en

¹⁰² Örneğin Faist, Kuhn’un ‘paradigma değişimi’ yöntemini benimsemiştir. Kuhn, bilimin yeni bilginin lineer birikimi yolu ile ilerleyemeyeceğini belirterek, bilimsel bilginin dönemsel devrimler olarak nitelediği paradigma değişimleri sonucu dönüştüğü tezini savunmuştur. Kuhn’a göre, birbirine karşı görüşler içeren kuramların doğrudan karşılaştırılması mümkün değil ise, Popper tarafından önerilen ampirik olumsuzlama yöntemi ile hangi kuramın daha iyi olduğuna dair akılcı bir seçim yapmak da mümkün olamayacaktır. Daha geniş bilgi için Bkz. KUHN, Thomas S. (1962) **The Structure of Scientific Revolutions**, University of Chicago, Chicago.

¹⁰³ Bkz. (21) FAIST, 34 – 36.

büyük etkenlerden biri haline gelmiştir. Akışkan sermayenin ulusların sınırlarını aşarak hızla yer değiştirmesi, iletişim ve ulaşım olanaklarının gelişmesi ile yayılması, piyasaların ulusaşırı şirketlerle birbirine bağlanması giderek artan göçmen bir nüfus yaratmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomisini hızla geliştirmeyi hedefleyen ülkelere göç eden işçi akımı, aile birleşimleri, siyasi nedenlerle ve hayatta kalmak amacıyla yer değiştirmek zorunda kalma durumları da, kabaca, diğer etkenler olarak değerlendirilebilir. Ulus-devlet anlayışının ötesinde bir bakış açısıyla değerlendirilmesi gereken bu gelişme ise, 'ulusaşırılaşma' kavramı ile son yıllarda göç çalışmalarının yeniden değerlendirilmesi sonucunu yaratmıştır. Uluşasırlaşma kavramının tartışılmasındaki ana unsurlar analiz edildiğinde, kapitalizmin küresel bir olgu olarak tartışılması, ulusaşırı sivil toplum örgütlerinin gelişmesi ve artması, ulus ötesi dönemde vatandaşlık nosyonunun yeniden gözden geçirilme ihtiyacı, popüler kültürün kreolizasyonu ve melezleşmesi (*hybridization*), yeni yerleşim alanlarının oluşumu gibi konular ön plana çıkmaktadır.¹⁰⁴ Uluşasırlaşma kavramı, ekonomik olarak gelişmemiş ülkelerden gelişmiş ülkelere yüksek oranda yaşanan işçi göçünün yanı sıra Sovyetler Birliği'nin dağılması ile yaşanan çatışmalar, savaşlar ve istikrasızlıklardan kaçan Üçüncü dünya ülkelerindeki siyasi mültecilerin göçünün yaşandığı bir dönemde ortaya çıkarak geliştirilmiştir.¹⁰⁵

Bir başka deyişle, ekonomik ve politik olarak beklenmeyen bir yük oluşturanları ve çoğalmalarını denetim altında tutmak amacıyla ulusaşırılaşma, göç, göçmenler ile ilgili toplumbilim çalışmaları hâkim siyasete paralel olarak öncelenmeye başlamıştır. Ekonomik ve Toplumsal Araştırma Konseyi'nin 'Uluşasırlı Topluluklar' araştırma programını yürüten Vertovec, 'ulusaşırılaşma' kavramının yaygınlaşmasında etkin

¹⁰⁴ Bu konuyla ilgili çalışmalar için Bkz. SOYSAL, Yasemin. N. (2000) 'Citizenship and identity: living in diasporas in Post-War Europe', **Ethnic and Racial Studies**, XXIII, 1: 1-15; Bkz. (62), APPADURAI; CASTELLS, Manuel (1996) **The Rise of Network Society, I, The Information Age: Economy, Culture and Society**, Blackwell, Oxford; HANNERZ, Ulf (1996) **Transnational Connections: Culture, People, Places**, Routledge, Londra; SASSEN, Saskia (1996) **Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization**, Columbia University, New York.

¹⁰⁵ CASTLES, S. MILLER, M.J. (1993) **The Age of Migration: International Population Movements in The Modern World**, The Guilford, New York.

rol üstlenerek, kavramı altı niteliği ile tanımlamış ve kullanım alanlarına işaret etmiştir. Buna göre, uluslaşırılma kavramı toplumsal düzeni kapsayarak yeni bir sınıra yoğunlaşan toplumsal bir yapıbilimi olarak; diasporik bir bilinç olarak; melezleşme, brikolaj, kreolizasyon, kültürel tercüme ve senkretizasyon olarak tanımlanan kültürel bir yeniden üretim tarzı olarak; ulusşırı kurumlar için bir sermaye caddesi ve göçmenlerin anavatanlarındaki arkadaş ve ailelerine gönderdikleri döviz olarak; göç-veren ve göç-alan ülkeler arasında etkinliği gelişmiş uluslararası sivil toplum örgütleri ve göçmen toplulukları vasıtasıyla oluşan politik bağlantı alanı olarak ve yerelden, yereli aşan bir mekân nosyonunun yeniden inşa edilmesi olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Bu tanımların birbirleriyle karşılıklı olarak bağlantılı olduğu gerçeği, bize kavramın ilişkide olduğu geniş alan hakkında fikir vermektedir. Antropologlar, coğrafyacılar, tarihçiler, ekonomistler, siyaset bilimcileri ve sosyologlar gibi uzmanlar tarafından kullanılan kavram ile ilgili tüm çalışmaların irdelenmesinden ziyade, ilk etapta, daha önceki çalışmaları kümülatif bir bilgi deposu olarak kullanarak kavramı tartışan uluslararası göç ve uluslaşırılma alanındaki çalışmaların incelenmesi gereklidir. Böylelikle uluslaşırılma, göç ve göçmen kavramlarının ifade ettiği farklı boyutların ve hâkim toplumbilim yaklaşımları tarafından ele alınma tarzlarının tartışılabilmesi için uygun bir zemin oluşturulabileceği varsayılmaktadır. Ulus-devletin ithal-ikameci sermaye modelinden dışa açılan sermaye modeline geçişi ile uluslararası ortama hazır bir toplumsal durumun gerçekliği ortaya çıkar.¹⁰⁷

¹⁰⁶ VERTOVEC, Steve (1999) "Conceiving and Researching Transnationalism", **Ethnic and Racial Studies**, XXII, 2: 449 – 456.

¹⁰⁷ Özellikle 1990'lı yıllarda 'uluslaşırılma' kavramı da, göç ile ilgili akademik araştırma yapanların ilgi alanlarına girerek, küresel kapitalist sistem içinde yer alan endüstrisi gelişmiş ülkelerdeki yeni göçmen topluluklarının niteliklerini belirten hususları keşfetmek için uğraş vermiştir. Bu yargı ile ilgili daha spesifik çalışmalar için Bkz. ROBERTS, Bryan (1995) 'Socially Expected Durations and the Economic Adjustment of Immigrants', **The Economic Sociology of Immigration**, Derleyen, Portes, A., Russell Sage, New York: 42 – 86; GLICK SCHILLER, Nina (1997) 'The Situation of Transnational Studies', **Identities**, IV, II: 155 – 166; PORTES, A. - GUARNIZO, L. E. - LANDOLT, P. (1999) "The Study of Tansnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field", **Ethnic and Racial Studies**, Vol. XXII, 2: 217–237; FAIST, Thomas (2000a) **The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces**, Oxford; URRY, John. (2000) **Sociology Beyond Societies. Mobilities for the 21 st Century**, Routledge, Londra and New York.

Bir Denetim Kavramı Olarak Ulusaşırı Toplumsal Alanlar

Göçmenlerin kolektif politik faaliyetlerini, kültürel kodlarını ve ekonomik işbirliğini sadece fiziksel mekân ve coğrafi mesafeye göre planlamadıkları vurgulanarak, ulusaşırı toplumsal alanlardan bahsedilmektedir. Ulusaşırı toplumsal alanlar, ilk aşamada hâkim toplumbilim yaklaşımları açısından uluslararası göçün bir yan ürünü olarak değerlendirilmektedir. Ulusaşırı (toplumsal) alanlar metaforu, göç çalışmalarının sadece insan hareketlerini değil, fikir, sembol ve maddi kültür dolaşımını da içerecek şekilde genişletilmesine yardımcı olmaktadır.¹⁰⁸ ‘Ulusaşırı toplumsal alanlar’ kavramı, göç ile ilgili söz konusu güncel toplumbilim çalışmaları arasında sorunları doğrudan kapitalizm ile ilişkilendiren ortak zemini oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Sorun olarak kaygı nedeni oluşturan konuların kapitalizm ile ilişkilendirilmesi bir gereklilik olarak belirlenmiş ve öncelenmiş gözükmektedir. Bu gerekliliğin en büyük nedeni ise hem kapitalizmin kuramsal olarak da onaylanması hem de dünya ekonomisinin liberalizme açıldığı 80’li yılların ulusaşırılaşma kavramının hâkimiyetini oluşturmasındaki en önemli etkenlerden biri olmasıdır. Faist, ‘ulusaşırı toplumsal alanlar’ yaklaşımı, göçle birlikte ortaya çıkan ulusaşırı toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel ilişkilerin söz konusu olduğu ülkelerin sınırları ötesinde / arasında ulusaşırı dinamik bir alanın yaratıldığını iddia eder. Böyle bir yaklaşım, göçün, yapı içerisinde yer alan bireylerin (göçmenlerin) kendi rasyonel tercihleriyle ve öznellikleriyle şekillenen bir olgu olduğunu hatırlatarak, göçün yapısal bir olgudan ibaret olmadığını vurgulamaktadır. Buna göre, göçmenler, indirgemeci bir yaklaşımla sömürgeciliğin, kapitalizmin ya da endüstrileşmenin edilgen kurbanları şeklinde değil, göç sürecinin karar alıcı, etken toplumsal aşanları olarak değerlendirilmelidirler. Faist, her ne kadar göçmenleri etken, değişken ve heterojen bir nitelikte konumlandırmış olsa da, bahsettiği ‘alan’ gündelik hayatın ayrıntılarında yer almaktadır, ne var ki bu ‘alan’ genelleme niteliğinden ötürü muğlâk bulunmaktadır. Faist, bu anlamda kuramsal konumunu, çalışmasını üzerine inşa edeceği ‘alan’ kavramını öncelikle bir daire içine alarak

¹⁰⁸ Bkz. (21) FAIST, 13 – 14.

sınırlaması ile kazanmış olur. Böylelikle alan kavramından dışsal olarak ayrılan bir araştırma nesnesi -ki bu ulusaşırılaşmanın ta kendisidir- üretmek üzere kendi 'nesnel' yahut 'bağımsız' temelini muğlâk bulunan toplumsal kavramı ile kurar ve kuramsal iktidarını oluşturur.

Ulus ötesi toplumsal alanların 'farklı' çeşitlerinde olarak tanımlanmaya çalışılan bu muğlâk alan, gündelik hayatın içinde bireyler ve şeyler arasındaki bağlara işaret etmektedir. Ortaya çıkan 'bastırılmış heterojenlik', anlaşılan, ulusaşırı sermayenin yahut biyo-iktidarın gündelik hayatın içinde henüz keşfettiği ve işgal ederek denetim altına almak üzere sömürgeleştireceği yeni alandır. Oysa yaratıcı ve yeni (*innovative*) bir niteliği olduğunu ileri sürdüğü 'kreolizasyon' kavramıyla ilgili görüşlerinde Hannerz devlet, piyasa ve gündelik hayat arasındaki karşılıklı etkileşime dikkat çekerek ulusaşırılaşma söylemi aracılığı ile merkez-çevre ilişkisi kapsamında denetim altına alınacak bu alanın nasıl keşfedildiğine ve kullanıldığına dair süreci açıklamaktadır.¹⁰⁹ Ulusaşırılaşma ile ilgili ilginç bulunan bir diğer yaklaşım Hannerz'e aittir. Hannerz ise her ne kadar kitabının başlığını 'Ulusaşırı Bağlantılar' (Transnational Connections) koyarak *a priori* tanımlanmış ve sorgulanmadan kabul edilmiş ulusaşırılaşma kavramının iktidar alanından yararlı olsa da, daha giriş bölümünde itirafını yaparak aslında ulusaşırılaşma metaforuna mesafeli durduğunu belirtir.¹¹⁰ Verdery'nin uyuşmazlık ve mücadelelerin alanı

¹⁰⁹ Bkz. (104) HANNERZ, 68-78.

¹¹⁰ Örneğin Faist'in ulusaşırı toplumsal alanlar konusundaki yaklaşımına geçmeden önce kendisinin kuramsal yöntemini ortaya koyabilmek amacı ile 'alan' olarak ifade ettiği olgunun mekândan farklılığı üzerinde durmak gerekir. Kivisto'ya göre Faist, Bourdieu'nun kullandığı 'toplumsal alan' kavramından ziyade, İsveç Zaman-Coğrafyacıları ekolünden, hatta daha spesifik olarak belirtmek gerekirse, Hagerstrand'ın çalışmalarından etkilenmiştir. Bu kuramsal perspektife göre, kabaca denilebilir ki: "Mekân', 'yer'e denk düşmemektedir." Kaya, Faist'in 'Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal' adlı kitabının Türkçe çevirisinin önsözünde bu konuya açıklık kazandırır: "'Alan' hem maddi hem de söylemsel düzlemde ortaya çıkan davranış, eylem, tutum, sözler ile birlikte üzerinde yaşadığımız coğrafyayı ve mekânı içine alır. 'Mekân' ise sadece maddi olan coğrafyayı ve yeri ifade eder. Bir başka ifadeyle, 'alan' maddi mekânın ötesinde haritada görülmeyen özneler, aileler, kurumlar, işletmeler, ağlar, imajlar, biçimler, diller, sesler, söylemler, sanatlar, ritüeller ve semboller arasındaki tüm gerçek ve sembolik nitelikte sayılabilecek sosyal, kültürel, iktisadi ve siyasal ilişkilerin bütününe kapsar. 'Mekân' ontolojik olarak önceden vardır; ancak 'alan' özneler tarafından inşa edilir ve zaman içerisinde değişime uğrar." Alan, yalnızca fiziksel niteliklere değil, aynı zamanda belirli ve sınırlı mekânın göçmenlere sunduğu daha geniş fırsat yapılarına, toplumsal yaşam ile öznel imgelere, değerlere, anlamlara da denk gelmektedir. Bu durum, bireylerin zaman içinde uzamsal bir geçici boyut içeren davranışlar sergilemesini ve bireylerin bağlandıkları değerleri ortaya çıkarır. A.g.k. 3-6.

olarak tanımladığı uluslaşırılma kavramından yola çıkarak yaptığı tartışmada Hannerz, öncelikle kavramın bireyler, gruplar, hareketler, şirketler ve değişik örgütlerin çeşitliliğine vurgu yaptığını ve ulus-devleti aşan bir yönü olduğunu belirtir.¹¹¹ Hannerz, uluslaşırılmanın ulus-devletin varlığını onayladığına ve onu aşan bir durumu belirttiğine dikkat çekerek ulus-devletin bu kavram aracılığı ile daha imtiyazlı bir konumda değerlendirildiğini ileri sürer.

Bir Denetim Kavramı Olarak 'Kreolizasyon'

'Kreolizasyon', kabaca ifade etmek gerekirse, birbirinden farklı unsurların birbirinin içine geçerek yeni bir biçim, ürün, anlayış doğurmasıdır. Hannerz'e göre, çevrede yer alan kültürel girişimciler, daha ziyade kendi yerel tüketicilerinin niteliklerine uyan bir ürünü geliştirerek kendi niş ürünlerini seçerler ve pazar paylarını bulurlar. Kültürel haklar ve duyarlılıklar üzerinden bir siyaset yürüten merkezdeki kültür ticareti ise, yaşamın yerel biçimlerindeki köklerinden pazar payına tercüme edilecek zevkleri, tatları ve düşünceleri çevredeki kültür girişimcilerinden temin ederek ürünleri, söylemleri, davranış biçimlerini metalaştırmaya yönelirler. Bu yeniden üretim süreci sonunda ortaya çıkan yeni anlamlar ve sembolik biçimler ise, teknolojik ve örgütsel mekanizmalar yoluyla yenilikçi ve yaratıcı ürünler ile yaşam tarzlarının keşfedilmesini ve kullanılmasını sağlarlar. Devletlerin benimsediği çokkültürlülük ve kozmopolitanizm politikaları gerek yerel kültürlerin varlığını kabul ederler gerekse çevreden piyasaya aktarılacak yeni pazar paylarını teşvik ederler. De Certeau'nun ifadesiyle belirtmek gerekirse gündelik hayatın taktiksel saptırma ve temellük etme eylemleri, stratejik piyasa-

¹¹¹ VERDERY, Katherine (1994) "Ethnicity, Nationalism, and State-Making. Ethnic Groups and Boundaries: Past and Future.", **The Anthropology of Ethnicity: Beyond Ethnic Groups and Boundaries**, 42.

devlet iktidarı içine yedirilmektedir.¹¹² İronik olan ise, ulus-devletin birçok araç vasıtasıyla milliyetçilik ve çokkültürlülük söylemini teşvik ederek özendirilmesine rağmen, kendisinin kreolize olması, yeni bir biçim alması ve dönüşmesidir. Bu konu, tüketim ile ilgili bölümde kültürel mirasın fetişleştirilmesi üzerinden tüketime üretime dönüştürülmesi üzerinden de tartışılmıştır. Basit ve indirgemeci olması pahasına belirtilmesinde bir zarar görülmeyen diğer bir husus ise, gündelik hayattan beslenen bu denetim sürecinin tüketime ve küresel sermayenin işlev görmesiyle yayılmasının arka planını oluşturmasıdır.

Tüketim ile Göçmenlerin Gündelik Hayatının Denetim Altına Alınması:

Dönerin Kreolizasyonu

Daha önce de belirtildiği üzere yerleşik normu bozduğu ve tahrip ettiği ileri sürülen göçmenler, gittikleri yerde bir değişim yaratmalarından ötürü farklı ve yeni olarak değerlendirilmişlerdir. Kapitalizmin tüketime üretimini gerçekleştirebilmesi için farklı ve yeninin içselleştirilmesi ve denetim altına alınması gerekmektedir. Bu süreç ise gündelik hayatın içindeki pratiklere yakından bakıldığında rahatlıkla gözlemlenebilecektir. Bu konu ile ilgili gündelik hayatın değişmezlerinden biri olan yemek, gündelik hayat üzerinden kurulan denetim sürecinin nasıl işlediğini ortaya çıkaracaktır. Örneğin Çağlar'ın Almanya'da yaşayan Türk göçmenler tarafından Almanların damak zevklerine uygun bir biçimde geliştirilen *döner kebabın* geçirdiği değişim üzerinden analiz ettiği kreolizasyon süreci, yemek ve tat aracılığı ile yaşanan toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşüm sonucu ulaşılan noktayı çarpıcı bir şekilde yansıtmaktadır.¹¹³ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra işçi açığını kapatmak üzere Türkiye'den misafir işçi alan Almanya'da, 1973 yılındaki petrol krizinin ardından

¹¹² Zira 'Stratejiler', kurnaz 'birleşimler' ve kurallar arasında 'seyrederler'; 'gelenekler tarafından sunulan imkânlar ile oynarlar', bir gelenekten diğerine göre daha çok yararlanarak birini diğeri ile telafi ederler. Stratejiler, yararlılıklarını bu ağ içinde yaratırlar... Bkz. (13) DE CERTEAU, 54.

¹¹³ ÇAĞLAR, Ayşe S. (1995) "McDöner: Döner Kebab and The Social Positioning Struggle of German Turks", **Marketing in a Multicultural World**, Derleyen, Costa, J., Banmosy, G., Sage: Londra, 209 – 230.

doğan işsizlik, Türk göçmen işçilerin kendi niş ürünleri olarak *döner* adlı yiyeceği seçmelerine ve yeni bir iş kolu yaratmalarına neden olur. Alman damak tadına uydurularak yeni bir biçimde sunulan *dönerli sandviç* olan yoğun talep, Alman medyasının da dikkatini çeker ve *dönerli sandviç* 1980'lere gelindiğinde sağlıklı beslenme eğilimini de arkasına alarak günlük, taze, doyurucu, ucuz ve estetik nitelikleri ile Alman yiyecek piyasasında pazarlanır. Böylelikle *döner*, iyi, sağlıklı ve güvenli yaşam anlayışına dayanan ve tüketimin üretimi ile ahlaki olarak ortak bir vicdan arayan 'toplum' ile bütünleşir. 1990'lara gelindiğinde artan *dönerli sandviç* işletmeleri arasındaki haksız rekabeti ve kalite düşüklüğünü önlemek amacıyla Alman yetkilileri *döner* yapılacak malzemenin içeriğine ve oranına standartlar getirerek belirli yasal düzenlemeler yaparlar. *Döner*, böylelikle ekonomiye hizmet ettikten sonra politikanın güdümüne girerek standartlaştırılır. Almanların dünyaya açıldığı "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası ve egzotik tatlara olan ilgisi"nin folklorik ve etnik çağrışımlarla pazarlanmakta olan *dönerli sandviç* ile karşılandığını söylemek yanlış olmaz.¹¹⁴

Tüketim bölümünde tartışıldığı üzere, farklı olarak değerlendirilen, hâkim olana yedirilmiştir. 1991 yılında Almanca *Duden* sözlüğüne giren '*döner kebab*' Türklük, İslamiyet ve şarklılık ile özdeşleştirilerek söylemsel olarak da metalaştırılmıştır. Gündelik hayatın içinde yarattığı dönüşüm ile davranış biçimlerine uzanan bu metalaştırma süreci, iki Alman polislin park cezası kestiği Türk sürücünün makbuzunda yer alan doğum yeri kısmına, İstanbul yerine "döner-şehri" (*doner town*) yazmalarıyla doruk noktasına ulaşır. Alman devletinin benimsediği çok kültürlülük politikası içinde bir yiyecek ürünü üzerinden ötekileştirilen ve toplumsal olarak dışlanan Türk göçmenler, işletmelerinde yer alan etnik ve folklorik dekoratif unsurlardan vazgeçerek, ürünlerini Ritzer'in deyişiyle McDonaldlaştırma sürecine sokarlar.¹¹⁵ Bunun yegâne nedeni ise, gündelik hayatın içinde eriyen bir

¹¹⁴ WILDT, Michael (1995) "Plurality of Taste: Food and Consumption in West Germany During the 1950s", *History Workshop Journal*, XXXIX, Edition Con, Bremen: 25.

¹¹⁵ RITZER, George. (1998) *Toplumun McDonaldlaştırılması*, Çeviren: Kaya, Ş.S., Ayrıntı, İstanbul.

ötekileştirme söylemi kullanarak ulus-ötesi bir kimlik tanımlama çabasıdır. Bu süreç içinde bir ürünün Türk göçmen nüfusu ile beraber yenilikçi konumlandırmasıyla kreolize olması, aynı zamanda tüketimin içinde yayılan dönüşümleri de açıkça sergilemektedir. Farklı olan ile ilgili genelleştirmelere ve sınıflandırmalara dayanan tanımlar ile ekonomi-politiğin içselleştirilmesi, böylelikle birbirinin varolmasını sağlayan iki alanı oluşturmakta, aynı mantığı takip eden hâkim toplumbilim yaklaşımları da bu nedenle sorunlu bulunmaktadır.

Tanım ve Sınıflandırmaların İşlevini Sorunsallaştırmak

Politika üretim sürecinde tanımlama ve sınıflandırmaya dayanan ölçütler kullanılmakta, bu ölçütler ise toplumbilimciler tarafından da sahiplenilerek çoğaltılmaktadır. Örneğin, en geniş anlamıyla ‘göçmen’, bir ülkeden diğerine yerleşmek amacıyla uygun bir zaman dilimi için hareket eden kişiye karşılık gelmektedir. Göçmenler hareket ettikleri alan, hareketlerinin sıklığı ile hareketlerinin tekrarına göre analiz edilebilir. Faist, bu yaklaşımı kullanarak göçmenleri dört ana grupta sınıflandırmıştır: ‘Birinci göçmenler’, bir mekâna ilk kez göç etmiş kimselerdir. Bir yere ilk kez göç eden ve diğer göçmenler için gerekli olan toplumsal, ekonomik ve siyasal ön koşulları hazırlayan ‘öncü göçmenler’ de olabilirler. ‘Geri dönen göçmenler’; gerekli bir süre için, tekrar yerleşmek niyetiyle, anayurduna geri dönen kişilerdir. Bu kişiler anayurtlarına geri dönüş yapabilir ve yeniden göç edebilirler (geriye göç) veyahut üçüncü bir ülkeye ikinci kez ‘birinci göçmen’ olarak göç edebilirler. Bunlar da ‘sıçramalı göçmen’lerdir. ‘Döngüsel ve tekrarlı göçmenler’, iki ya da daha çok mekân arasında hareket ederler. Mevsimlik işçi hareketleri bu sınıfı örneklendirmek için uygun düşmektedir. ‘Transit göçmenler’ ise, göç veren veya yönelinen ülkelerden birinde yaşayan ve bu ikisi arasında gidip gelen kişilerdir. Ancak bu gidiş-geliş, döngüsel göçmenlerde olduğu gibi mevsimlik değildir. Daha çok yaşam dönemleriyle veya hiper-yer değiştiren iş

adamları gibi kategoriler arasında tüm bir yaşamla ilgilidir.¹¹⁶ Hannerz ise, uluslaşırılmayı dört kategoride sınıflandırarak, Faist'in daha ziyade transit göçmenler aralığında değerlendirdiği göçmenlere odaklanır.¹¹⁷ Bu sınıflar bankacılık, finans, muhasebe, teknik danışmanlık, telekomünikasyon, bilgi-işlem, nakliye, araştırma ve yüksek öğrenim kurumları kapsamında uluslararası ticaret ağının içine dâhil olanlar; Üçüncü dünya ülkeleri olarak nitelendirilen ülkelere gelen göçmenleri barındıran 'dünya' şehirlerinde yaşayanlar; sanat, otomobil yarışları, moda fuarları gibi pahalı etkinlikler ile kültürel akımlardan yararlananlar ve turistlerdir.¹¹⁸ Baumann ise kısa dönemli yer değiştirmeye odaklanarak turist figürünün 'özgürlük', 'özerklik' ve 'bağımsızlık' kavramları altında yer değiştirmesini, gündelik hayatın çıkmazından kısa dönemli bir kurtulma yolu olarak değerlendirir ve turistlerin yarattığı hareketlilik ile uluslararası tüketim arasındaki ilişki boyutunu tartışır.¹¹⁹ Bu yaklaşım bu çalışmada gündelikliğin unsurlarından biri olarak değerlendirilen tüketim ve yer değiştirmeyi gündelik hayatın çıkmazı olarak ifade edilen liberal ekonominin hâkim olduğu düzen ile birleştirmesi açısından çarpıcıdır. Bir başka deyişle, özgürlük, bağımsızlık ve özerklik kavramlarının birer söylem olarak kullanıldığı – kısa süreli de olsa- yer değiştirme, liberal ekonominin güdümünde işleyen yaşam koşullarının sınırlarından sıyrılmayı talep eden değişim ihtiyacını telafi etmektedir.

Göçmenler ile ilgili sınıflandırmalara devam etmek gerekirse Faist, aynı zamanda bir takım göçmen tipolojilerinden de bahsetmektedir.¹²⁰ Bu göçmen tipolojileri arasında örneğin sürekli yerleşimciler, geçici sözleşmeli ve sürekli işçiler, geçici

¹¹⁶ Bkz. (21) FAIST, 42 – 43.

¹¹⁷ A.g.k., 128 – 132.

¹¹⁸ Hannerz'in 'dünya' şehirleri (*world cities*), post-kolonyal bir ötekileştirme söylemini de içinde barındırmaktadır. Nitekim ekonomik bir sınıflandırmadan yola çıkılarak temellendirilen söz konusu "dünya şehirlerinin" karşısında küresel sermayeden payını alamamış ve gelişmemiş yahut gelişmekte olan ülkeler olarak nitelendirilen 'öteki' ülkeler / şehirler yer almaktadır.

¹¹⁹ BAUMAN, Zygmunt (1997) "Tourists and Vagabonds: the Heroes and Victims of Postmodernity", **Postmodernity and Its Discontents**, New York University, New York: 89 – 94.

¹²⁰ Bkz. (21) FAIST, 46 – 47.

mesleki misafirler, dış / iç göçmenler, gizli ya da yasadışı işçiler, sığınma hakkı arayanlar ile mülteciler gibi alt sınıflandırmalar yapılmaktadır. Kabaca ifade etmek gerekirse, bu tür kategorileri oluşturmak için belirli ölçütler kullanılmaktadır. Bu ölçütler, göç eden kişinin değiştirdiği alanın ulus/lar ölçeğindeki hacmine, göçün süresine, göç eden kişilerin dâhil olduğu akışın boyutuna, göç nedenlerine ve yasal durumlara bakılarak tespit edilmektedir. (Tablo.1)

Tablo.1			
Göçmen Kategorilerini Belirlemek Amacı ile Kullanılan Ölçütler			
Alan	İç / Yerli	Dış / Uluslar arası	-
Zaman	Geçici	Daimi	-
Akışın Boyutu	Bireysel	Grup	Kitlesele
Sebepe	Gönüllü İşçi Göçü	Gönülsüz Kaçış	Zorunlu Mülteci Kaçış
Yasal Durum	Yasal	Yasadışı	-

Ne var ki, bu sınıflandırma çabasının nafi olduğunu ileri sürmek neredeyse kaçınılmazdır, çünkü “kategoriler sızdırır”.¹²¹ Statik ve dogmatik bir göçmen tipolojisi ortaya koymayı amaçlayan bu sınıflar, yatay ve çapraz olarak birbirini kapsamaktadır. Örneğin, ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan (gönüllü ya da zorunlu kaçış) dolayı köyden kente göç eden (iç göç) bir çiftçi ve ailesi, (bireysel ve grup olarak) köylerindeki yahut ülkelerindeki koşullar düzeldiği vakit köylerine dönmek üzere (geçici) yasadışı yollar ile yerleştikleri bir ülkede (dış göç) zaman içinde göç ettikleri ülkenin vatandaşı (yasal ya da daimi) olurlar. Mülakat yapılan kişilerden M.Ç.(EK.2), K.Y. (EK.12) ve Z.D.’nin (EK.14) göç hikâyeleri de bu geçişliliği örneklemektedir. Hâkim toplumbilim analizleri her ne kadar bireylerin araştırma için tespit edilen dönemdeki mevcut durumunu veri olarak kabul etse de, kesin ayrımları

¹²¹ CHAMBERS, Ian (2005) **Göç, Kültür, Kimlik**, Çeviren, Türkmen, İ. Beşikçi, M., Ayrıntı: İstanbul: 40.

birer çıkış noktası olarak varsaymak, bugüne değin oluşmuş sınıflandırma, kavramsallaştırma ve tanımlar ile klişe söylemlere katkıda bulunmaktan öteye gidememek olacaktır. Bu araştırmada benimsenecek toplumbilim anlayışına açıklık getirmek amacıyla söz konusu analitik yaklaşımı eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirmek gerekmektedir.

3.2. Yerleşik Norm Bağlamında Toplumbilim Kuramlarının Eleştirisi

Öncelikle, insanoğlunun doğası gereği ‘yerleşik’ olduğunun farz edildiğine dair antropolojik ve toplumbilim görüşlerini vurgulamakta yarar vardır. Yerleşikçi norm, “ana yurdun herhangi bir kişi için yalnızca normal değil, aynı zamanda ideal bir yaşam yeri olduğunu” ileri sürer.¹²² Anayurt yahut ‘ev’ (*home*) “kişinin uyum gösterdiği, içinde huzurlu bir yaşam sürdüğü ve sorunsuz bir kültüre, bireysel ya da kolektif bir kimliğe sahip olduğu yer” olarak düşünülmektedir.¹²³ Bu yaklaşım dikkat çekicidir. Nitekim hâkim toplumbilim ekolünün nüveleri hâkim söylemde ve güncel toplumbilim çalışmalarında baskın gözükmektedir. Yerleşik normun toplumbilimsel çalışmaların içeriğine ve retorikine etkilerini tartışabilmek amacıyla hâkim toplumbilim yaklaşımını yeniden değerlendirmek gereklidir.¹²⁴

¹²² STEIN, Barry N. (1981) “The Refugee Experience: Defining the Parameters of a Field of Study”, *International Migration Review*, XV, 1: 320- 330.

¹²³ Bkz. (21) FAIST, 43.

¹²⁴ Yerleşik norma bağlı hâkim toplumbilim yaklaşımının esasları hatırlanacak olunursa örneğin Durkheim’a göre toplum beden gibi bütünsel ve organik bir sistem olarak ele alınmaktadır. Tıpkı bedenin bir takım organlardan meydana geldiği ve her organın bedenin sağlığını muhafaza etmek ya da bedenin sürekliliğini sağlamak için kendine özgü ve vazgeçilmez işlevi olduğu gibi; toplumun da bir takım yapılardan ve kurumlardan meydana geldiği ve her unsurun toplumsal sistemin uyumunu ve devamlılığını sağladığı bakış açısı hâkimdir. Faist de uluslararası toplumsal alanların oluşumu hakkındaki tartışmasına sosyolojik bir zemin oluşturmak amacıyla Durkheim’in görüşlerinden faydalanarak bu fırsatı ‘yegâne’ olarak nitelendirmiştir. Bkz. (21) FAIST, 267. Durkheim’in ifadesiyle “toplum kuramcılarına göre toplumsal yaşamın ahlaki olarak kurulabilmesi için toplumsal işlemler; normların, değerlerin ve standartların ortak hale geldiği ve paylaşıldığı bir kanal olmalıdır. Bu işlemler düzenli, yoğun ve anlamlı da olmalıdır. Hareket edilebilmesi ve reaksiyon verilebilmesi için

Çare Bulma Misyonunu Üstlenen Hâkim Toplum Bilim Yaklaşımı

Bu noktada, açıklığa kavuşturulmak istenen iki husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, sorun olarak belirlenen ve öncelenen unsurun, örneğin göçün, toplumun organik yapısını yahut yerleşik normlarını bozması ve bu durumun beden hastalanması şeklindeki algısal ifadesidir. Bu algısalığa göre, bu hastalığa çare bulunmalıdır. Bir başka deyişle, toplumsal yaşamın ahlaki olarak kurulabilmesini sağlayacak ‘ortak’ işlemler, normlar, değerler ve standartlar söz konusu sorun ile örneği devam ettirmek gerekirse, göç ile bir darbe almıştır. Bu bakış açısına göre değişik kültürlerden, ırklardan, dinlerden, tarihsel arka planlardan, iklimlerden gelen ve farklı değer, inanç, norm ve yargılara sahip pek çok insanın birlikte hareket edebilmesi ve reaksiyon verebilmesi için gerekli olan bağlar, mevcut (hâkim) ekonomik, toplumsal ve politik işleyişin varlığını sürdürülebilmesi için yeniden kurulmalıdır. Hastalığın nedenlerinin yahut bugüne değin korunarak sürdürülen koşulların bozulmasına neden olan unsurların tespit edilerek, toplumun –eskiden olduğu gibi- sağlıklı bir şekilde işlev görmesini sağlayacak çarelerin, politikaların ve ekonomik tedbirler ile yasaların üretilmesi gerekliliği bu bakış açısının temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşım, özetle, hâlihazırda temelini ekonomik sosyolojiden alan göç çalışmalarında da benimsenen kuramsal yaklaşımdır. Göç sosyolojisi altında sınıflandırılan araştırmalar, benzer mantıktan hareketle göçün nedenlerine odaklanarak, sorunu çözecek yasalar ararlar. Toplum bilimi, bir kez daha görülüyor ki, çare bulma, meşrulaştırma ve politika üretim sürecinde işlev görecektir kritik bir işlev üstlenmiştir.

toplumsal ve sembolik bağların yeterli olması gerekir. DURKHEIM, Emile (2004) **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, Çeviren, Saraçoğlu, C., Bordo Siyah Klasik, İstanbul: 262. Durkheim’e göre, toplumsal olguların gözlenmesine ilişkin ilk ve en temel kural toplumsal olguları şeyler (nesnelere) gibi ele almaktır. A.g.k. 51. Bunun yanı sıra, Durkheim, toplumbilimin amacının ‘nedensellik’ ilişkileri kurmaktan ibaret olduğunu vurgulamaktadır: “Bir görüngünün (*phenomenon*) diğer bir görüngünün nedeni olduğunu anlamak için elimizde tek bir araç vardır, o da her iki görüngünün ‘aynı anda’ var oldukları ve var olmadıkları durumları karşılaştırmak, şartların bu farklı kombinasyonlarda gösterdikleri değişikliklerin bu görüngülerin birbirlerine bağımlılığına tanıklık edip etmediğini araştırmaktır”. A.g.k. 185.

Sorunun Meşrulaştırılmasına Aracılık Eden Hâkim Toplumbilim Yaklaşımı

İkinci husus ise, soruna neden olan unsurların bağışıklık sistemini önce zayıflatan, daha sonra da bağışıklık sistemi yahut toplumun sosyo-ekonomik, kültürel, siyasi ve ahlaki işleyişini çökertmek üzere yayıldığı varsayılan ‘virüsler’ olarak kabul edilmiş gözükmektedir.¹²⁵ Örneğin Portes’in göç sosyolojisi ile ilgili düşüncelerine göre belirtmek gerekirse, “güya felsefi nitelikteki soyut tartışmalara yahut anlamlı ancak birikimsiz ampirik araştırmalara ayrılan ekonomik sosyolojinin bir alt dalı olarak gelişen göç sosyolojisi”, bilgi hiyerarşisini Marksist ve işlevsel analizlerden ayırarak Durkheim ve Weber’in yaklaşımları üzerine kurmuştur. Buna göre, göç sosyologları ampirik anomaliler, ya da bir başka deyişle göçmenlerin ekonomik yaşamın içindeki ortak değer, norm ve standartların dışına çıkmalarıyla ortaya çıkan uyumsuzluklarının deneysel analizi, ve sınıflandırmalarla belirlenen ideal tipler ile çalışmaktadırlar. Millet, din, ırk, yasal statü, yetki, ekonomik durum gibi ölçütler ile önceden belirlenen (genelleştirilmiş, sınıflandırılmış ve ötekileştirilmiş) ideal tipler araştırma nesnesi olarak değerlendirilmekte, kapitalizmin ve kapitalizmin güdümündeki unsurların işleyişini yavaşlatan sorunlar olarak algılanmaktadır. Ne de olsa, Parsons’a göre, “başarılı dinamik bir analizin en esas şartı, her sorunun bir bütün olarak sistemin durumuna sürekli ve sistematik olarak gönderilmesidir”.¹²⁶ Bu yaklaşım, günümüzde yaşanan pek çok sorunun bilimsel platformda ele alınma, değerlendirilme ve çözümü konusunda da görülmektedir. Göç, iklim değişikliği, obezite, işsizlik, çevre kirliliği gibi eş zamanlı yayılan ‘virüsler’e ‘küresel’ kapitalizmin işleyişine uygun çareler bulunması için tüm disiplinler seferber olur. 19. yy.ın sonundan beri her biri ‘kendi uzmanlık alanının ayakta kalmasını sağlayacak çalışmalar’ ile uğraşan farklı disiplinler, 20. yy. sonunda böylelikle yeniden birbirini keşfeder. Disiplinler‘arası’ alışveriş başlar. Ulusaşırılama kavramı ile disiplinlerarasılık anlayışının aynı dönemde ortaya çıkmasının ve yaygınlaşmasının temel nedeni budur. Birçok disiplinin aynı soruna

¹²⁵ Bu yargının çıkarsanmasına olanak tanıyan görüşler için Bkz. (98) PORTES, 33.

¹²⁶ PARSONS, Talcott (1949) *Essays in Sociological Theory Pure and Applied*, Free, Glecoe III: 216.

farklı açılardan odaklandığı, kapitalizme ivme kazandıran ve yeniliğe (*innovation*) yönelik araştırmalar için fonlar, sponsorlar bulunur. Araştırma merkezleri, strateji geliştirme ve *think-tank* örgütleri kurulur. Bilimsel konferanslar, burslar, ödüller ve yayınlar ile politika üretme odaklı faydacı çalışmalar teşvik edilir, sonuçları politika üretimine ya da liberal ekonomiye somut çözüm önerileri ortaya koyan çalışmalar ‘değer’ addedilir. Ne var ki yakından bakıldığında, söz konusu bilimsel çalışmaların sonuçlarında bir tutarsızlık ve ‘belirsizlik’ de ortaya çıkar. Sorunun tanımı, nedenleri ve sorunun boyutunu tespit etmek üzere kullanılan farklı bilimsel yöntemler, birimler ve tanımlar sonucu birbirini ile örtüşmeyen bilimsel sonuçlar ortaya çıkar.¹²⁷ Bilimsel ve popüler yayınlar aracılığı ile politika üretim sürecine etkisi olan her kurumun kendi amacına, hedefine ve vizyonuna göre benimsediği bilimsel sonuçlar yaygınlaştırılarak bu çalışmalar bilinir hale getirilir, meşrulaştırılır.¹²⁸ Ortak çıkarı olanlar arasında geçici ittifaklar, uzlaşmalar, ağlar, örgütler kurulur, güç ve iktidar elde edilir. Liberal ekonominin ve küresel kapitalizmin işleyişine uygun politikalar söz konusu güç ve iktidar ile üretilir ve uygulanır.¹²⁹ Toplumsal uyum ile devamlılığı sağlamak ve sorun olarak tespit edilen unsurların nedenleri ile karşılaştırmalı örnekler analiz edilir. Uzmanlaşmaya dayanan bu topyekûn çabanın içinde yer alan sosyo-ekonomik çalışmalar ise, istatikselsel veriler, eğriler, diyagramlar ve anlaşılması güç soyut sınıflandırmalar ile sorun olarak tespit edilen unsuru elle tutulamayan, gözle görülemeyen bir ‘şey’ olarak ortaya koyar. Günümüzde toplumbilim çalışmalarının çoğu politika üretim süreçlerine hizmet edebilecek içerikte yapılmakta ve istatistikî veriler, modeller, adım adım izlenmesi gereken reçeteler vasıtasıyla

¹²⁷ Bu konuyla ilgili yargı, 2002 yılında Université Louis Pasteur’de “Politics of Knowledge in Public Space: Rethinking Democratic Participation and Communication of Science and Technology” alanında tamamlanan yüksek lisans tezi sonucu elde edilmiştir. Örneğin, ‘orman’ ve ‘ormansızlaşma’ ile ilgili üretilen bilimsel algıdaki belirsizlik, ormansızlaşma konusunda üretilmeye çalışılan politikaları ve sivil toplum faaliyetlerini de etkilemiştir. Dolayısıyla her kurum kendi vizyon, hedef ve ilkelerine uygun bilimsel sonucu kullanmayı tercih etmektedir. Bkz. (3) YETİŞKİN.

¹²⁸ Nelkin, biyoteknoloji, küresel ısınma ve tatlandırıcı kullanımı ile ilgili birbirinden farklı bilimsel sonuçları vurgulayarak bilimsel algıdaki belirsizliğin medya ve politika üretenler – ki onlar da gerçek kişilerden oluşmaktadır- tarafından nasıl kullanıldığını anlatmıştır. Bunun yanı sıra, bireylerin bu bilgiyi gündelik hayatlarında nasıl kullandıklarına da işaret eden Nelkin, bilimin nasıl satıldığını açıklığa kavuşturarak uzmanlar ile politika üretenler arasındaki işbirliğini sorgulamaktadır. Bkz. NELKIN, Dorothy (1995) **Selling Science: How The Press Covers Science and Technology**, W.H. Freeman and Company, New York.

¹²⁹ Asimilasyon, bütünleşme ve uyum ile ilgili kuramsal çalışmalar, başlangıç için örnek teşkil etmektedir. Çokkültürlülük ve kozmopolitanizm arasında yaşanan çekişme de bu yargıyı güçlendiren en güncel sorunlardan biri olarak varsayılabılır.

toplumun röntgenini çekerek tahlil etmektedir. Buna karşı bir anlayışı ‘bilinçli olarak’ benimsemeyen çalışmaların ‘değer’ sayılması bu nedenle güç gözükmetedir. İnsanlara sayılar olarak muamele etmek, onları budanacak ağaçlar ya da şekillendirerek modelleştirilecek geometrik figürler olarak muamele etmekten daha kötü değildir. Asıl sorun, nitekim niceliksel değil, niceliğin hangi düzenleme ve kurumlar tarafından ne amaçla kullanıldığı ile ilintilidir. Böylelikle liberal ekonominin ve ona bağlı gelişen siyaset ile güçlü bağı olan hâkim toplumbilim günümüzde meşru statüsünü ve varlığını muhafaza edebilmektedir. Görüldüğü üzere gündelikliği oluşturan unsurlar olarak tüketim, göç ve hareketlilik meseleleri, toplumbilim kavramları, kuramları ve yöntemlerinin içeriğini etkileyerek, toplumbilimin bir meşrulaştırma aracı olarak konumlandırılmasına neden olmaktadır. İşte, tam da bu nedenlerden ötürü, hâkim toplumbilim yaklaşımları sorunlu bulunmaktadır.

3.3. Göçmen ve Göçebe Perspektiflerine Göre Toplumbilim

Bölümün başında da belirtildiği üzere, göçmenlik ve göçebelik, birbirinden farklı iki toplumbilim yaklaşımını anlatabilmek amacıyla kullanılan araçlar olarak değerlendirilmişlerdir. Yaygın kullanım açısından aslında yerleşik olan göçmen, bir yere gider ancak geride bıraktığı yurda, kökene, aileye, geçmişe geri dönmenin arzusu ve umudunu taşır, gittiği yerde yeri, yurdu, kökeni, ailesi, geleneği ve geçmişi gibi sabit unsurları yeniden üretir. Göçmen, yersizyurtsuzlaşmaz. Göçebenin ise değişmeyen, sabit bir evi ve yurdu yoktur. Göçebe sürekli hareket halinde olmasına rağmen ancak bulunduğu yerin koşulları kendisi için yaşanamaz, ayak uyduramaz, benimsenemez ve mücadele edilemez olması halinde başka bir yere gider. Kavramsal açıdan bakıldığında da göçebe ile göçmeni birbirinden ayıran en çarpıcı unsur, ‘hareketin niteliği’dir. “Göçebe, göçmen ile aynı şey değildir, göçmen genellikle ikinci nokta sabit olmasa ya da belirsiz ve beklenmedik olsa dahi bir

noktadan diğere gider. Fakat göçebe, bir noktadan diğere yalnızca bir akıbet yahut olaylara dayanan bir gereklilik halinde gider...”¹³⁰ çünkü “...göçebe, yola çıkmayan, ayrılmayan, hareket etmeyen, gitmeyen ve gitmek istemeyendir... Kuşkusuz, göçebe hareket eder, ama sabitken hareket eder ve yalnızca hareket ederken sabittir”.¹³¹ Göçebe için çelişki gibi duran bu tanım, aslında bir arada olma halidir (*inter / mezzo*). Göçmen ile göçebenin arasındaki fark, yerleşik norm ile kurulan güçlü ve zayıf bağların yanı sıra (b)âğsal düşüncede aranmalıdır. Bunun için, öncelikle göçmen perspektife göre toplumbilim tartışılacak, daha sonra göçebe perspektife göre toplumbilim irdelenerek, iki perspektif arasındaki karşılıklı ilişki ortaya konacaktır.

Göçmen Perspektife Göre Toplumbilim

Göçmen toplumbilim perspektifi ile tartışılacak olan, yerleşik norm ile güçlü bağı olan hâkim toplumbilim anlayışının ta kendisidir. Göçmenin yer değiştirse dahi yerleşik norma, geleneklerine, yurduna bağlı kalması, hâkim toplumbilim yaklaşımlarının günümüz koşulları değişse de yerleşik norma ve ‘toplum’ anlayışına bağlı kalması ile denk tutulmaktadır. Göçmen perspektifini benimseyen araştırmalar, araştırma nesnesi olarak belirlediği alanı yasa (şablon, tanım, norm vb.) koymaya yönelik veriler ile dönüştürmeye çalışır, dolayısıyla olması gerekene göre dış dünyayı yeniden düzenlemeye çalışır, bir ‘yer’e gider. Ancak araştırma nesnesinin bulunduğu ‘yer’i daha önceden belirlenmiş kavram, kural ve yöntemler ile açıklamaya ve tanımlamaya çalışarak, yani yerleşik norma ve belirli bir ‘toplum’ anlayışına bağlı kalarak, o ‘yer’i dönüştürmeye çalışır.

¹³⁰ Bkz (20) DELEUZE – GUATTARI, 380.

¹³¹ Bkz. (20) DELEUZE – GUATTARI, 381.

Hareketlilik açısından değerlendirildiğinde göçmen toplumbilim perspektifi ile yapılan araştırmalar, hem başka bir ‘yer’e gidip, hem de gittiği ‘yer’i dönüştürmeye odaklandığı için kendisi üzerindeki denetimi yitirerek etkiye ve kendi denetiminde olmayan bir değişime açık hale gelir. Bir başka deyişle, buraya kadar tartışıldığı üzere yerleşik norma bağlı kalan göçmen ve hâkim toplumbilim yaklaşımları, kapitalizm ve modern ulus-devletin kuşattığı ekonomi ve politikaların güdümünde bir dönüşüme tâbidir. Tanıma, sınıflandırmaya, yasaya, şablona yönelik ve politika ile ekonominin işine yarayan, değerli adledilen veriler üretir. Politika ve ekonominin ihtiyaç ve taleplerine yanıt verme peşinde sürüklenir. Ne de olsa göçmenin gittiği yerde yerleşik normları bozması tehdidine karşılık asimile edilmesi ve hâkim olana uyum göstermesi, tüketime (ve beraberindeki yönetimselliğe) dâhil edilmesi ve denetim altına alınması ile mümkündür. Benzer durum, toplumbilim için de geçerlidir. Göçmen perspektifi ile ele alınan toplumbilim yaklaşımlarının politika üretme sürecine kaynak teşkil edebilmesi için kapitalizm ile eklemlenmesi ve denetim altına alınmasına ihtiyaç duyulmuştur. Tüketim ile eklemlenmeyen, hâkim olana uyum gösterememiş bir toplumbilim, politika üretim sürecinin ya da yasa, kural, norm ve standartların yeniden üretimini sağlayamayacak, işe yaramaz bir konuma sahip olacaktır. Bu ise ötekileştirilme, değersiz ve yararsız bulunma tehlikesi yaratır. Bu ontolojik sorun bir tekinsizlik içermekte, eylemsizliğe ve edilginliğe neden olmaktadır. Dahası edilginleşen, uzmanlaşan ve profesyonelleşen toplumbilimcilerin üreteceği veriler, gerek tüketim ekseninde gerçekleşen değişimi sonradan takip ederek sorun olarak tespit edilenlerin yola getirilmesi için gerekli yasaları meşrulaştıracak, gerekse politika üretimine kaynak teşkil edecektir. Göçmenin ikinci nokta sabit olmasa ya da belirsiz ve beklenmedik olsa dahi bir noktadan diğerine gitmesinde olduğu gibi, toplumbilimin gideceği noktanın ya da sorun olarak araştıracağı konuların yasaya, şablona, tanıma, sınıflandırmaya uymayarak sapma yaratması, dolayısıyla da belirsizliğe ve müphemliğe açık olması, kapitalizmin ihtiyaç ve talepleri ile yönlendirilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle denetimin yaygınlaştırılması ve meşrulaştırma işlevini üstlenen toplumbilimin hegemonyasının sürdürülmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Örneğin, daha önce de tartışıldığı üzere küreselleşme kavramının oluşumu için gerekli toplum anlayışının yeniden üretilmesi, ulusaşırı sermayenin hâkim olduğu alanlarda ortak

bir zemin yaratabilme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Göçmen perspektifine sahip hâkim toplumbilim yaklaşımlarının merkezinde duran ‘toplum’ nosyonuna uyumlu yeni kavramlar, kuramlar ve yöntemler geliştirilir. Bir başka ifadeyle, yere, yurda, kökene ve ‘yerleşik norma bağlı kalınarak’ bir değişim yaşanır. Böylelikle göçmen toplumbilim perspektifini benimseyen araştırmalar, gündelik hayatta yaşananları yakından takip edemeyen, ancak sorulduğu zaman sesini duyurabilen, sabit fikirli ve dar bakışlı (basit) tekrarlar ile yürütülmektedir.

Göçebe Perspektife Göre Toplumbilim

Göçebe, göçmene göre farklı bir zihniyetin sahibidir. Göçebe perspektifi benimseyen toplumbilim, kısaca, buraya kadar çağdaş toplumbilim yaklaşımları olarak tartışıldır. Göçebenin ancak bulunduğu yerin koşulları kendisi için yaşanamaz, ayak uyduramaz, benimsenemez ve mücadele edilemez olması halinde başka bir yere gitmesi, toplumbilimin içinde bulunduğu koşulların benzer niteliklere sahip olması ile eş anlamlı sayılmalıdır. Gündelik olanı kavrayamayan, ekonomi ve politikanın talep ve ihtiyaçlarına boyun eğerek neye hizmet ettiği hususunda farkındalığını yitiren hâkim toplumbilime ayak uyduramaz, bu yaklaşım gerçekçi bulunmadığı için benimsenemez, yaygınlaşmış ve genel kabul gören ikili karşıtlıkların hegemonyası ile mücadele edilemez. Ne var ki, göçebenin yola çıkmak, ayrılmak, hareket etmek, gitmek istemeyen olması ve ancak sabitken hareket etmesi ile hareket ederken sabit olması, toplumbilimi (kendini) dönüştürme çabası ile mümkündür. Göçebe toplumbilim perspektifi, dâhil olduğu hâkim toplumbilim yaklaşımının kavram, kuram, yöntemlerini eleştirerek dönüştürmeye çabalar. Ancak bu dönüştürmeyi gerçekleştirebilmesi için öncelikle dönüştürmek istediği unsurları içselleştirmesi, anlayabilmesi, yargılamaması gerekir, çünkü göçebe bulunduğu alanın kodlarını bozarak alanı dönüştürmeye çabalarken, kendisiyle yüzleşme cesaretini gösteren ve kendisini de dönüştürendir. Ne de olsa o, göçebenin bir söylem olarak nitelendirilmesinden hareketle, hâkim olan kuram, kavram, yaklaşım, biçimlere tâbidir. Dolayısıyla göçebelik kavramını esas alan bu perspektif,

toplumbilimin sınırları içinde kalarak ve toplumbilimin ekonomi ile politikanın güdümünde işlemlerini içselleştirerek toplumbilimi dönüştürmeye ve farklı bir noktaya hareket etmeye koyulur. Bir başka ifadeyle her iki toplumbilim yaklaşımı birbirinin karşıtı olarak algılanmaz, kapitalizmin koşullarına uyumlu politika ve ekonomi (yani ağ) ile hâkim toplumbilim (yani bağ) arasında bir fark gözetilmez, dönüşümü sağlayacak olan (b)ağsal düşünce esas alınır. Bu nedenle göçebeliğin, gündelik hayatın içindeki ufacık anlarda ortaya çıkan bir sessiz başkaldırı ve direniş olma niteliği göz önünde bulundurularak, göçebe toplumbilim perspektifinin, kuralların, yasanın, rollerin, engel koyanın, hiyerarşinin çatlaklarından sızan ve belirsizlik ile boşlukları yaratan zihniyetin sahibi olduğu ileri sürülebilir. Bu da bir nevi ‘avarelik’ olarak değerlendirilse de taktiği itibariyle bir dönüşüm çabasını içermektedir.¹³² Göçebe perspektife sahip, çağdaş toplumbilim yaklaşımları böylelikle kendisini de yeni kavramlar üretmek suretiyle dönüştürmeye çalışır. ‘Birey / toplum’, ‘merkez / çevre’, ‘mikro / makro’, ‘biz / öteki’, ‘içerisi / dışarı’ gibi karşıtlığa ve birbirine bağlılığa dayanan ikili ayrımların kanıksanmış, yaygınlaşmış ve sıradanlaşmış olması nedeniyle göçebe toplumbilim perspektifi, kanıksanmış, yaygınlaşmış ve sıradanlaşmış bu unsurlara kapılmamak için tetikte olmalıdır. Sürekli tetikte olmak ise ancak gündelik pratiklere odaklanmak ya da gerçeği oluşturan koşulları ‘amatörce’, daha yakından görerek mümkün gözükmektedir. Neyse ki o, ‘amatör’ olabilmenin sağladığı hareket serbestisi ile pek çok kategoriye ‘aynı anda’ dâhil olabilir, birbiriyle karşıt ya da ilgisiz olarak tanımlanan alanlar ile eşzamanlı aidiyet ilişkileri kurabilir ve bozabilir. Göçebe toplumbilim perspektifi tek bir yere, bakış açısına, yaklaşıma bağlı olmadan, daha önceden (*a priori*) belirlenen tanım, sınıf ve ölçütlerin sınırlarını yok saymanın mümkün olabileceğini göstermeye koyulur. Ne var ki, öncelikle toplumbilimin çıkmazından kurtulması gerekmektedir.

¹³² Bauman post-modernliğin kahramanları ve kurbanları olarak nitelendirdiği turistler ve avareler (*vagabonds*) arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Bu ayrıma göre, avareler de göçebeler gibi ancak karşı koyamayacakları bir durum ile karşılaştıkları için yer değiştirmek zorunda kalmışlardır; ‘özgür olmak’ avareler için yer değiştirmek zorunda kalmamaktır. Bkz. (119) BAUMANN, 83 – 94. “Turistler dünyayı karşı konulamaz bir şekilde çekici bulmalarından dolayı hareket ediyorlarsa, avareler dünyayı katlanılamayacak kadar barınılmaz buldukları için hareket ederler”. A.g.m., 92.

4. TOPLUMBİLİMİN ÇIKMAZI

Durkheim’cı bir okumayla, ulus ötesi toplumsal alanların ‘farklı’ çeşitleri, toplumsal yaşamın ahlaki olarak kurulabilmesi için toplumsal işlemler; normlar, değerler ve standartların ‘ortak’ hale geldiği ve paylaşıldığı bir kanal olmalıdır. Hareket edilebilmesi ve reaksiyon verilebilmesi için toplumsal ve sembolik bağların yeterli olması gerekliliğinden hareketle ulus-ötesi toplumsal alanların farklı çeşitleri, baskın kültürün yeni odağı haline gelir. Farklılıklar kültürel, politik ve ekonomik hâkimin ‘ortak paylaşım alanı’ söylemi içinde homojenize edilerek çözülecektir. Bir başka deyişle, farklılıklar yüceltilerek, direniş, yenilik, başkaldırı, eleştiri altında bir şeye karşı alınan bir konum ile özdeşleştirilerek ikili karşıtlığa ve ayrıma indirgenecek, böylelikle kökleri genelleme, tanımlar ve sınıflandırmaya dayanan tüketimin ilerleme hedefi kesintiye uğramamış olacaktır. Kuramsal alanda ortaya çıkan çağdaş kavramların ve analizlerin, söz konusu epistemik yarılma ve ayrışma sürecine tâbi tutulması hususunda son derece dikkatli olması gerekmektedir, ancak yayılma ile bilinirliğin artması süreci de dışla(n)manın güdümünde işlemektedir. Dolayısıyla, bu konu toplumbilimin çıkmağı olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde toplumbilimin çıkmağına gören kuramsal yaklaşımlar da gerek bu çıkmağı kavramaya çalışarak üstesinden gelmeye çalışmakta gerekse eleştirel niteliğinden ötürü genellemeci ve indirgemeci bir bakış açısıyla kapitalizmin karşısında konumlandırılarak kapitalizmin güdümündeki hâkim toplumbilim yaklaşımının varlığını sürdürmesine –arzu etmese, inanmasa ve kaçınsa da – katkıda bulunmaktadır. Örneğin, sömürge sonrası kuramın öncülerinden Spivak, Derrida’nın fallus / logos merkezli tarihinden yola çıkarak, toplumbilim ve özellikle kültürel çalışmaların 18. yy. yarısından itibaren başlayan ve ikili karşıtlık temelinde gelişen

bir kültürel tarihe dayandığını ileri sürmektedir.¹³³ (Spivak'ın kültür ile açıkladığı, kapitalizmin yanı sıra sömürgecilik ile güçlü bağı olan ve 'Batı', 'gelişmiş', 'ilerlemiş' olarak ifade edilenlerin 'kültür' olarak belirlediği bir alandır.) Fallus / logos merkezli tarih anlayışına göre, önce bir dizi ikili karşıtlık yaratılır, sonra da ikinci terimler birinciye tâbi kılınır: Akıl-Delilik, Batı-Doğu, Erkek-Kadın, Uygar-İlkel, Birey-Toplum, İnsan-Doğa gibi. Bu bağlamda modernleşme, kısaca, bir dizi 'öteki'nin yaratılması, güç kullanılarak dışlanması ve bastırılmasını hedefleyen 'strateji'lerden oluşmuş karmaşık bir ağ olarak da ifade edilebilir.

Strateji Uygulayan Toplumbilim

Nitekim De Certeau'ya göre "Bir strateji, sahibi olarak sınırlandırdığı bir yer (*topos*) farz eder ve böylelikle dışsal olarak ayrılan ilişkiler (rakipler, muhalifler, müşteriler, hedefler ve araştırma 'nesnelere') üretmek üzere bir temel olma işini görür."¹³⁴ Bir başka deyişle, strateji uygulayan birinin 'bu yer vesilesi ile' kazanılmış avantajları hayata geçirdiği, gelecekte gerçekleştirebileceği büyümeyi hazırlayabildiği ve değişen durumlara karşı belirli bir dokunulmazlık kazandığı söylenebilir. Stratejileri uygulayan olarak toplumbilim, bir yer olarak üzerinde konuşulduğu 'toplum' vesilesiyle yayılarak gücünü arttırmakta, politika ve ekonominin kendisine paye biçtiği meşrulaştırma işlevi ile büyümeyi, gelişmeyi, ilerlemeyi sağlamakta ve değişen durumlara karşı bu nedenlerden ötürü belli bir dokunulmazlık kazanmaktadır. Ötekileştirme, tanımlama, sınıflandırma ve dışlama ile ikili karşıtlıklara dayanarak sınırları belli alanlar hakkında hüküm sürme, böylelikle işlev kazanmakta ve güncellenmektedir. Ne var ki günümüzde, uluslaşırılma kavramının da vurguladığı üzere, Batı / Doğu, duygu / akıl, uygar /

¹³³ SPIVAK, Gayatri. C. (2003) **A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of The Vanishing Present**, Harvard University Cambridge, Massachusetts, Londra: 312.

¹³⁴ 'Sahip olmak' hususuna özellikle vurgu yapılmıştır. Bu meseleye daha sonra yeniden dönülecektir. Şimdilik yalnızca strateji uygulayanlar, stratejinin kendi mantığı ve sahip olmanın koşutluğuna dikkat çekmekle yetinilecektir. Bkz. (13) DE CERTEAU, 36.

ilkel, özne / nesne, gelişmiş / az gelişmiş gibi yapay ikili karşıtıklara dayanan söz konusu anlayış, her ne kadar belirli bir düzenin işlemlerini sağlayan lokomotif güç olarak işlev görse de, anlamsızlaşmıştır.

Riskin Paylaşımı

Varlığını sürdürmeye çalışan ve varlığı sorunsallaştırılan bir aşamada bu tartışma, modernleşmeye bağlı ‘toplum’ nosyonunun varlığını sürdürebilmesi için tekinsiz bir durum ve bir ‘risk’ teşkil ettiği yanılığını yaratmaktadır. Ne var ki, ulusaşırı sorunlardan kaynaklanan tartışmalar, bu yanılığının açıklanabilmesi için bir geçit oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Örneğin Beck, moderniteyi yeni baştan sorunsallaştırdığı ‘Risk Toplumu’ adlı çalışmasında, endüstri toplumunun endüstri aracılığı ile yarattığı ekolojik, siyasi ve ekonomik risklerden yola çıkarak felaketlere neden olduğunu ve ancak doğal afetler vesilesiyle toplumun daha önce yaptığı işlerle ilgili olarak daha düşünümsele (*reflexive*) ve eleştirel bir yaklaşımı benimseyeceğini ileri sürmektedir.¹³⁵ Ne var ki, özellikle çevre sorunları, kirlilik, kaynak tüketimi gibi başlıklarla kendini gösteren ve endüstrileşme sürecinin olumsuz yüzünü temsil eden gerçekler, gelişmiş olduğu ileri sürülen toplumlar tarafından endüstrileşme ve modernleşme yolundaki – gelişmiş olanlar tarafından gelişmemiş yahut az gelişmiş olarak tanımlanan, sınıflandırılan- toplumlara devredilebilen riskler olarak görülmektedir. Bir başka deyişle, Batı toplumlarının risk toplumu haline gelmeleri yalnızca o toplumlarla sınırlı değilken, riskleri paylaştığı ya da devrettiği diğer toplumlar da bu süreçte önemli bir fonksiyonu yerine getirmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler çoğunlukla kirliliği endüstrileri bir başka deyişle riskleri üstlenmektedir. Gelişmiş ülkeler olarak tanımlanan bu ülkeler, bir taraftan endüstri transferi yaparak kendi ülkelerinde bilgi teknolojilerinin yoğunlaştığı bir üretim modelini benimser ve

¹³⁵ Beck ‘düşünümsele’ kavramı ile endüstri toplumunun gerçekleştirdikleriyle kendi kendini yansıttığını ve ancak kendini, kendisinin önünde gördüğünde, kendisi hakkında düşünebileceğini açıklamıştır. Daha geniş bilgi için Bkz. BECK, Ulrich (1986) **Risk Society: Towards a New Modernity**, Sage: Londra

yasal ve maddi yaptırımlar ile yükümlülüklerden bir anlamda muaf kalırken, dünya ölçeğinde yaşanan doğal afetlere maruz kalmaya da –doğal olarak- devam etmektedirler. Modernliğe ait ‘ya o, ya da diğeri’ni dayatan karşıtlık ve ikilik anlayışı, bu söylemi kullanarak ‘hem o, hem de diğeri’ anlayışının hâkim olduğu bir yaklaşımı gündelik hayatın parçacıklarında gerçekleştirerek ile kendisini yeniden üretmekte ve güncellemektedir. Bu anlamda Latour’un da isabetle ifade ettiği gibi bugüne kadar ‘Biz Hiç Modern Olmadık’ demek tutarlı ve gerçekçi durmaktadır.¹³⁶ Risk ile ilgili mantık kendisini aynı zamanda, Castells’in deyişiyle ‘Dördüncü Dünya’da, yani Batı’nın içindeki Üçüncü Dünya’da, göstermektedir.¹³⁷ Toplumsal dışlanmanın yaşandığı ve metropollerin kara delikleri olarak nitelenen gettolarda ve banliyölerde yaşayan, ulusaşırı sermaye ile yahut küresel kapitalizm ile bilginin üretimine dair bir bağımsızlık ilişkisi deneyimleyen yoksullar, garantisizler, kayıtsızlar, alt sınıf göçmenler, madun olanlar bir risk yahut zorla taşınılması gereken bir yük oluşturur gözükürler. Toplumsal dışlanmaya maruz kalan madunlar zenginler, kayıtlılar, garantililer, yönetici üst sınıflar ve madun olmayanlara tâbidirler. Örneğin, bu kara deliklerde aslında nasıl bir trajedinin yaşandığını anlatan ‘Kirlili Küçük Şeyler’ adlı filmde hikâye, alt-sınıftan yoksullar ve oturma / çalışma izni olmayan göçmenlerin etrafında gelişmektedir.¹³⁸ Filmdeki karakterlerden bir fahişeye, tecavüz edilen evsiz bir işçi kadına ve doktor olan bir taksi şoförüne beyaz, üst-sınıf bir İngiliz tarafından kim oldukları sorulduğunda verilen yanıt, madun olanların kimler olduğunu özetlemektedir:

“Bizler sizin görmediğiniz, duymadığınız, günlük yaşamınızda fark etmediğiniz insanlarız. Arabalarımızı sürer, (...) temizliğinizi yaparız”

¹³⁶ LATOUR, Bruno (1993) **We Have Never Been Modern**, Çeviren, Porter, C., Harvard University, Cambridge, Massachusetts.

¹³⁷ CASTELLS, Manuel (2004) “The Rise of the Fourth World: Information Capitalism, Poverty and Social Exclusion” **End of Millennium: The Information Age, Economy, Society and Culture**, III, Blackwell, Oxford: 68–168.

¹³⁸ FREARS, Stephen (2002) **Dirty Little Things**, Miramax

Madun olanların maruz kaldıkları risk, yaşam alanında verilen acımasız mücadele içinde hayatta kalabilme çabasını çağrıştıran bir tekinsizlik hali ile yakından ilintili durmaktadır. Bu tekinsizliğin ve belirsizliğin yarattığı güvensizlik alanı madun olanlar arasındaki dayanışmanın ve ‘biz’ kimliğinin inşa edilmesinde esas rolü oynamaktadır.

Ortak Birşeyleri Olmayanların Ortaklığı

Vurgulanması gereken bir başka husus ise daha önce varsayıldığı üzere söz konusu gruplaşma, cemaatleşme ve ‘biz’ kurgusunun ‘aynı’ ya da ‘homojen’ etnik, milli, dini, ekonomik, coğrafi kökenlere sahip ‘olmayanlar’ tarafından paylaşılabilir olmasıdır. Dolayısıyla, örneğin göçmenlik hali, gündelik hayatın dinamikleri ekseninde göçmen olmayanlar tarafından da paylaşılabilir. Riskin neden olduğu tekinsizlik ve belirsizlik durumları işsizlik, çevre kirliliği ve salgın hastalıkların yanı sıra doğal afetler ve ekonomik krizler ile baş göstermekte ve gündelik hayatın ayrılmaz parçacıklarını oluşturmakta, riskin bu nedenle herkes tarafından paylaşılabilirliğine işaret etmektedir. Yeni bir ortak, paylaşım alanı oluşmuş gözükmemektedir ancak ifade edilmekte güçlük çekilmektedir. Burası bir ‘mücadele alanı’ olarak da tanımlanabilir. Karşı karşıya kalınan riskler, hem biri hem de çoğu kapsayan bir çokluk alanını oluşturmaktadır. Tekinsizlik, kaygı ve belirsizlik durumları ‘hem’ göçmen ‘hem de’ göçmen olmayanlar tarafından paylaşıldığı ortak bir platform oluşturması açısından önem taşımaktadır. Tekinsizlik, kaygı ve belirsizlik durumları toplumsallaşmanın gerçekleştiği yerlerdir. Göçmenler ve göçmen olmayanlar arasında yapılan ayırım, bu anlamda iktidarın kendisini yeniden üretmek için kullandığı karşıtlık ve ikilik mantığının işlemesine neden olan en büyük itici güç olarak tanımlanabilir.¹³⁹ Zira “esas mesele iktidarın sonuçlarını ezilenlerin nasıl izah ettiklerinin anlaşılmasında gizlidir”.¹⁴⁰

¹³⁹ Clifford da, bu durumun kuramsal alandaki yansımalarına odaklanarak uluslaşırılışmanın gözlemlenebileceği diaspora söyleminin (yerinden edilme deneyimlerinin nasıl temsil ettiği, nasıl yurttan uzak yeni yurtlar kurduğu

O halde, Lingis'in deyişiyile "ortak bir şeyleri olmayanların ortaklığı" nasıl kurulacaktır? ¹⁴¹ Her şeyden önce toplumsal dışlanmaya maruz kalanların – delinin, şizofrenin, fahişenin, türbanlının, teröristin, işsiz, göçmenin, travestinin, kadının, yoksulun, vahşinin, mistiğin, kısaca toplumda farklı, ayrıksı ve uyumsuz olarak nitelenenlerin – iletişim değeri olmadığı varsayılan mesajlarını 'gürültü yahut mırıltı' saymayarak kulak vermek, dinlemek gerektiği söylenebilir. Ne var ki, insanı homojen bir unsur olarak ele alan bu bakış açısı, Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı ile bir benzerlik taşıması ve 'özneler' arasılığı öngörmesi nedeniyle hayata geçirilemez gözükmektedir.¹⁴² Hâlbuki ortada özneleri nesnelere olarak değerlendiren, bu nedenle de özne / nesne ikiliğini aşan bir durumun varlığından bahsetmek kaçınılmazdır. İncelenmesi gereken "seçilmiş muhatabımız olarak 'öteki'nin güçlü ve sembolik bir dışlanması değildir. Özellikle dikkat etmemiz gereken, gündelik hayatın içinde "ötekileştirme" sürecinin ortaya çıkmasını sağlayan farklı iktidarlar, tarihler, sınırlar ve dillerin kazındığı diyalog koşullarıdır".¹⁴³

Gündelik Hayata Odaklanarak 4 Göz, 4 Kulak Olma

Nesnelere ve şeylere karışan öznellikler, bizi her türlü demokratik girişimin ve politikanın yetersiz kaldığı bir alana taşımaktadır. Latour'un "Kaybolan Kitleler Nerede? Kapının Sosyolojisi" adlı makalesinde vurguladığı üzere, bizi birbirimize bağlayacak toplumsal bağları ve uyumlu (ya da iktidarın söylemi ile doğru düzgün)

ve hangi deneyimleri reddettiği, değiştirdiği ya da dışladığı) ulus-devlet ve küresel kapitalizm eleştirisi yapan sömürge-sonrası kurama kaynak oluşturduğunu ileri sürmektedir. Böylelikle diyaspora kavramı, yalnızca uluslaşırılışmanın ve hareketliliğin göstereni olmakla kalmayıp, hususi bir toplum olarak yereli de tanımlamaktadır. CLIFFORD, James (1997) "Diasporas", **Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century**, Harvard University: Massachusettes: 45 – 277.

¹⁴⁰ LATOUR, Bruno (1998) "La gauche a-t-elle besoin de Bourdieu?", **Libération**, 15 Eylül 1998, <http://homme-moderne.org/societe/socio/bourdieu/Slatour.html>, (22.04.2007)

¹⁴¹ LINGIS, Alphonso (1997) **Ortak bir şeyleri Olmayanların Ortaklığı**, Çeviren, Birkan, T., Ayrıntı, İstanbul.

¹⁴² HABERMAS, Jürgen (2001) **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çeviren, Tüzel, M., Kabalcı, İstanbul.

¹⁴³ Bkz.(121) CHAMBERS, 24.

davranabilmemizi sağlayacak sertlikteki ahlaki yasaları çaresizce arayan toplumbilimcilerin ilgi alanlarını insanlardan, insan-olmayanlara (*non-humans*) yöneltmeleri daha inandırıcı durmaktadır.¹⁴⁴ Bir kapının üzerinde “Uşak / Kapı otomatı grevde, Allah aşkına, kapıyı kapalı tutun” yazan bir ibareden yola çıkarak yaptığı çözümlemelerde Latour, emek ilişkileri, din, reklâmcılık ve tekniğin gündelik hayatın içindeki önemsiz, küçücük bir dönüşümün içinde var olduğuna işaret ederek, toplumda ortak paydada buluşması öngörülen kayıp kitlenin nerede bulunduğu dikkatimizi çekmektedir.¹⁴⁵

Gündelik hayatın içinde işlev gören küçücük bir parçacığın analiz edilmesi, bugüne değin hüküm süren baskın toplumbilim anlayışının kendisini yeni yaklaşımlara açması ihtiyacını ortaya çıkarıyor. Yemek ve tat alanı da, gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası olarak, söz konusu yaklaşımın gerçekleştirilebilmesi için bu araştırmada yalnızca bir deney alanı yaratmaktadır. Bu noktada önemli olan, ulusaşırı toplumsal alanlarda henüz keşfedilmemiş gündelik hayatın küçücük ayrıntıları üzerinden okumalar ile toplumbilim analizleri yapmak olacaktır. Bataille’in deyişiyle lanetli pay’ı kapmak gerekmektedir. Henüz tüketimin farklılaştırma edimi için bir alan yaratmadığı bu parçacıklar, yeni toplumsallıkların gözlenebilmesine olanak tanıma potansiyeli taşır. Hâkim göçmen çalışmalarının ve toplumbilim çalışmalarının uygulamalı bilimlere haline gelerek uzmanlaşmaya yönelmesi, mevcut politikaların bu amaçla değiştirilmesine hizmet edebilmektedir. Ne de olsa “gündelik hayatın incelenmesi, uzmanlaşmış bilimlere bir karşılaşma zemini, hatta ondan da öte bir şey sunar. Bizim toplumumuzda, bizim çağımızda, akılcı ile akıldışı arasındaki çatışmaların mekânını gösterir. Böylece, geniş anlamda üretimin somut sorunlarının dile getirildiği mekânı belirtir... Gündelik hayatın potansiyellerini açığa çıkarmak, uyarlamayı, yani doğadan ve zorunluluktan

¹⁴⁴ LATOUR, Bruno (1992) “Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Door”, **Shaping Technology / Building Society. Studies in Sociotechnical Change**, Derleyen, Bijker W., Law J., The MIT, Cambridge Mass.: 225-258.

¹⁴⁵ Makalede yer alan İngilizce ifade şöyledir: “*The groom is on strike, for God's sake, keep the door closed!*” Latour, kapı otomatının uşağın görevini üstlendiği ve her iki anlamı da içeren “*groom*” kelimesini isabetle kullanıyor. A.g.m. 225.

kaynaklanan şeyin yapıta, insani etkinlik için ve insani etkinlik yoluyla, özgürlüğe dönüştürülmesini sağlayan yaratıcı etkinliğin ayırt edici özelliğini yeniden kurmak değil midir?”¹⁴⁶ Gündelik hayatın içinde ortaya çıkan anlık olay ve anlık tavırların anlaşılabilmesi için daha önce var olan bir tasarıma ya da düşünceye dayandırılmamaları ve her şeyin yahut her bireyin her an bir öneme ya da değere sahip olma(ma) olasılığı konusunda yaşanan gerilim, üzerinde durulması gereken bir meseledir.

Gündelik hayatı oluşturan unsurlar olarak bir önceki bölümde tüketim, ulusaşırılaşma, göç, göçmenlik ve göçebelik kavramları ile birbiriyle çelişen unsurların biraradalığı, disimetrik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi anlaşılmaya çalışılmıştır. Gündelik pratiklerin en değişmezi olan yemek ve tat alanı üzerinden sorunsallaştırılmaya çalışılan bu durum ile bir yandan hâkim toplumbilim çalışmalarının yaklaşımları irdelenmiş, diğer yandan kuramsal alanda da ortaya çıkan boşluklar, kopmalar, elverişsizlikler ve süreksizlikler vurgulanmaya çalışılmıştır. ‘Toplumsallaşma’ adı altında incelenen ve modern ulus-devlet anlatısı içinde tekrarlanan egemen ekonomik düzen ile dayatılan düzenin saptırılması, bugün kendisini en açık şekliyle gündelik hayatın içindeki küçücük tutum, davranış, tavır, performans ve söylemlerde açığa çıkarmaktadır. Birbirinden bağımsız ve ilgisiz gibi algılanan sonsuz sayıdaki bu ayrıntılar arasında kurulabilecek olan ilişki ise bugün yaşananların daha iyi anlaşılabilmesi için yeni bir bakış açısını sergileme imkânı sunacaktır. Bunu gerçekleştirmek için ise yeni düşünme biçimlerine ve yeni kavramlara ihtiyaç duyulmaktadır, zira içinden çıkılmaz gibi duran esas mesele ‘ifade edememe sorunu’ ile yakından ilgili durmaktadır. Bu bölümde, bu nedenle mevcut toplumbilim çalışmalarını eleştiren yaklaşımın ifade sorunundan yola çıkarak, disimetrik ilişkilerin kurduğu ve yeniden kurduğu dinamik süreçler vurgulanarak birbiriyle kesişen düzenler arasındaki çelişki ve uyum daha iyi kavranmaya çalışılacaktır. Bağ (*attachment*) ve (B)ağ [*(net)tachment*] kavramıyla

¹⁴⁶ Bkz. (14) LEFEBVRE, 30.

birey / toplum, mikro / makro gibi ikili karşıtlık mantığına dayanan ve hâkim toplumbilim yaklaşımının üzerinde temellendiği ‘toplumsal’ kavramı yerinden edilmeye çalışılacaktır.

4.1. Toplumbilimin İfade Sorunu

“İyi bir sosyolog olmak için yükselmeyi, daha geniş bakmayı ve düşlenen kocaman nesne dizilerini (vistas) derlemeyi reddetmek gerekir. Siz sosyologlar, aşağıya bakın! Hatta daha kör, daha sınırlı, daha gerçekçi, daha dünyaya yakın, daha miyop olun...”¹⁴⁷

Gündelik hayatın içinde yaşanan değişikliklerin toplumbilim alanında tam olarak kavranamadığını, görülemediğini, algılanamadığını ve tartışmakta güçlük çekildiğini ileri sürmek, günümüze değin benimsenen hâkim toplumbilim yaklaşımlarına biraz daha mesafe ile bakmayı zorunlu kılmaktadır. Bugün toplumbilim çalışmalarının üzerine inşa edildiği ‘toplum’ ve ‘toplumsal’ kavramlarına Latour’un ifadesiyle daha miyop bakıldığında, bu kavramların ve çalışmaların neredeyse içi boş ve tam olarak ne ifade ettiği belirsiz bir konumda bulunduğunu ileri sürmek kaçınılmazdır. Bu klişe, zorlama ve tartışmalı kullanımlar, örneğin ‘toplumsal gelişim’, ‘toplumsal duyarlılık’, ‘toplum yararı’, ‘toplumsal platform’, ‘toplumsal uzlaşma’, ‘toplumsal güvenlik’, ‘toplumsal gerçekler’ ve ‘toplumsal saydamlık’ vb. ile ne kastedildiği muğlâktır. Toplum ve toplumsal ile ifade edilen bu muğlâk, sisli alanda sorunları pürüzsüz görmeye çalışmak, anlayabilmek ve sorunsallaştırmak nafîle gözükmektedir. Artık gözlükleri çıkarmak ve miyop bakmak gerekir.¹⁴⁸

¹⁴⁷ LATOUR, Bruno (2002b) “Gabriel Tarde and the End of the Social”, **The Social in Question. New Bearings in History and the Social Sciences**, Derleyen, Joyce, P., Routledge, Londra: 124.

¹⁴⁸ Bu, bir başka deyişle, çekimser oydur, yani tıpkı hâkim toplumbilim yaklaşımlarına kapılmayarak sosyoloji dalında yeterliliğini/elverişliliğini (*competence*) ispatlamak üzere stratejilerden kaçınmak ve bir taktiği hayata geçirmeye çalışmaktır.

Günümüz bilim dünyasını ve bilhassa toplumbilim çalışmalarını eleştiren bakış, esasen dil ile ya da ifade sorunu ile ilintilidir. Bu yaklaşımlara mesafeli durmak için sarf edilen cılız ve çelimsiz çaba, ya da başıbozuk bir kara koyun oluş, aslında bir ‘madunluk’ ve ‘tâbi olma’ (*subalternity*) hali olarak değerlendirilebilir çünkü madun / tâbi, hâkim ilişkiler ve hegemonik düzen içinde kendini bir türlü ifade edememektedir.¹⁴⁹ Zira “madun / tâbi konuşabildiğinde bile kendi olarak konuşamaz, hep kolektif olarak konuşur, çünkü hiyerarşik ve hegemonik ilişkilerden bağımsız olamamaktadır.”¹⁵⁰ Dolayısıyla tüketimden, uluslaşırılasmadan ve göçmenden bahsetmeden farklı bir noktaya varmak mümkün gözükmediği için bu araştırmada da bu konulara tâbi olunmuştur. Ne var ki bu durum, aynı zamanda sorgulanmayan, sorgulandığı vakit de kendisiyle çeliştiği için bir türlü bir sonuca varamayan tekinsiz ve içe kapalı, döngüsel bir duruma işaret eder. Bu nedenle çoğunlukla yeniden başa dönülür ve tekrara devam edilir; böylelikle farkı ortaya koyarak yeni bir yaklaşım sergilemek neredeyse olanaksız gibi algılanır. Sıklıkla itiraf edilmese de sessiz bir boyun eğişin güdümünde, kapitalizm ve tüketim ile uluslaşırılasmının beslediği, kurumsallaştırdığı, örgütlediği ve evrensel olduğu iddia edilen hummalı ve topyekûn bir düzen sürdürülmektedir. Dolayısıyla bu tartışmada ötekileştirilen hâkim toplumbilim çalışmalarının ‘toplumsal’ ile ifade ettiği belirsiz alan, kültürel söylem içinde normal, olağan, sıradan ön-kabulü ile ekonomi, hukuk, siyaset, teknoloji hatta bizzat toplumbilim gibi alanlarda tekrarlanarak yaygınlaşmaktadır. Bilginin üretimini gündelik hayatta aramak bu nedenle daha gerçekçi sayılmalıdır.

Çatallara, dallara ve perçemlere ayrılmış disiplinlere bağlı araştırmacıların tutucu, dogmatik, sabit, durağan, yerleşik ve bugüne kadar geçerliliği

¹⁴⁹ Madun yahut tâbi olarak Türkçe’ye çevrilmesi uygun bulunan “*subaltern*” kavramı Gramsci’den alınmıştır. Bu kavram, “Öteki” kavramı yahut dışlananlar, kendilerine pay almak için sıra gelmeyenler yerine ve çoğu zaman yanlış olarak kullanılmaktadır. Oysa Gramsci bir toplumda sesi olmayan, kendilerini temsil edemeyen, toplumun işleyiş mekanizmaları içinde kendini ifade edemeyen işçiler, köylü kadınlar gibi kişilerin, klasik Marksist kuramdaki proleteriyadan farklı olduğunu belirtmek için bu kişilere madun/ tâbi (*subaltern*) adını vermiştir. Bu anlamda aslında bu kavram kapitalist burjuvazi anlatısının güçlü bir eleştirisi olarak ifade edilmelidir. Bkz. GRAMSCI, Antonio (1992) **Prison Notebooks**, Çeviren, Buttigieg J.A.; Callari A., Columbia University, New York.

¹⁵⁰ Bkz. (133) SPIVAK.

sorgulanmamış, ya da pek az sorgulanmış kavramlar, şemalar, istatistikler ve ölçütler ile kendilerini yahut disiplinlerinin nüfuzlu ‘stratejilerini’ tekrar etmeleri, günümüzde yavan ve bir o kadar da anlaşılmasız bir bilimsel dili ortaya çıkarmaktadır. Çünkü disiplinlerin hâkim stratejileri ve düşünceleri her çalışmada ‘taklit edilerek sahiplenilir’. Böylelikle birbirini tekrar eden bilimsel bir anlayış daha da yerleşikleşerek, yaygınlaşır, baskınlaşır. Bu stratejik bir uygulamadır. Nitekim “stratejiler ilkeleri yahut kuralları ‘uygulamazlar’; ilke ve uygulamalardan birini yahut birkaçını seçerek kendi eylem repertuarlarını hazırlarlar, yararlılıklarını bu ağ içinde yaratırlar”.¹⁵¹ Yer değiştirmenin, tüketimin, göçün, göçmenin ve uluslaşırılmanın bir sorun olarak ve stratejik olarak seçilerek mevcut düzende yer alanların kazanılmış avantajlarını tehdit etmesi, gelecek ile ilgili kaygı yaratması ve büyümeyi yavaşlatması, güncel ekonomik ve politik ağın yararına kullanılmaktadır. Zira politik, ekonomik ve bilimsel rasyonellik bu stratejik modele göre inşa edilmiştir. Bu nedenle bu kavramlar, bu araştırmada hâkim toplumbilim yaklaşımlarının da güncel altyapısını kuran ve gündelikliği oluşturan temel unsurlar olarak değerlendirilmişlerdir. Kendi ‘nesnel’ yahut ‘bağımsız’ alanı içinde yarattığı bilgi, bu iktidar alanlarının var olabilmesinin baş şartıdır. Günümüz koşullarında bilimsel bilgidaki boşluk, belirsizlik ve muğlâklığın ekonomi-politiğin üretim sürecine katkısı, bilimsel bilginin popülerleştirilmesi ile gerçekleştirilmektedir.¹⁵²

De Tarde, henüz 1902 yılında “tüm bilimler toplumbilimin alt dalları olmaya yönelik gibi görünüyorlar” dediğinde bir bakıma günümüz bilim alanının durumunu öngörmüştür.¹⁵³ Bir başka deyişle, bilimsel çalışmaların sorun edindiği konular, benimsediği yaklaşımlar, araştırmacıların bilimsel kurumlardaki görev ve yükümlülükleri, bilimsel kurumların hükümet-sanayi-ulusaşırı kurumlar ve sivil toplum örgütleri ile organik ilişkileri günümüzde toplumbilim tarafından

¹⁵¹ Bkz. (14) DE CERTEAU, 54.

¹⁵² YETİŞKİN, Ebru B. (2004b) “Filling The Blanks of Science with ‘Communication’ in The Policy Making Process”, *Communication in The Millenium*, 855 – 877.

¹⁵³ Bkz. (85) DE TARDE, 48.

sorunsallaştırılmaktadır. Liberal ekonomi ve politikaya göre işleyen bu hâkim düzeni eleştiren kuramsal yaklaşımlar ise gerek kavramsal gerek örgütsel olarak bu düzene tâbi oldukları için hem bu düzeni eleştirerek düzenin varlığını sürdürmekte ve doğrulamakta, hem de yeni kavramlar üretme konusunda sınırlanmaktadırlar. Dahası bu yaklaşımlar ‘faydalı’ ve ‘işe yarar’ yönleri bulunmadığı takdirde yok sayılmakta, ‘gerçeği’ görememek ve romantik olmakla değersiz ve önemsiz adledilmektedir. Bu nedenle, bir önceki bölümde tartışıldığı üzere, yapı, toplum, birey gibi düşsel nesne dizileri ile derlenen toplumbilim çalışmalarının çoğunu eleştiren yaklaşım, Spivak’ın madunluğu tanımladığı üzere, ancak “bir uğultu, mırıltı yahut geveleme” olarak algılanmaktadır. De Tarde’in dediğini tekrar etmekte fayda var: “*Hipotez fingo!..*”¹⁵⁴ Bir başka deyişle, zihinlerde kararsız olan düşünce hayaletlerinden biri de ‘evrensel’ toplumbilimsel bakış açısidir. De Tarde’in toplumbilim ile ilgili yaklaşımının, sömürge-sonrası kuramcılar olarak tanımlanan düşünürlerin Batı düşüncesine dair yaptıkları eleştiriler ile çarpıcı bir benzerlik gösterdiği aşırı yorum yapmak pahasına ileri sürülebilir.¹⁵⁵ “...aynı yerden gelenlerin ve atalarının taklidinden başka tam olarak toplumsal olan hiçbir şey yoktur” diyerek, De Tarde ‘toplumsal’ olarak ifade edilenin ‘rasyonel’, ‘aydınlanmacı’, ‘evrensel’ bakış açısıyla muhafaza etmeye çalıştığı ve dayattığı (toplum)bilim anlayışını vurgulamaktadır.¹⁵⁶ Ayrıca bu ifadeyle

¹⁵⁴ Bkz. (85) DE TARDE, 56.

¹⁵⁵ Bkz. (85) DE TARDE, 74. Örneğin, sömürge-sonrası kuramcılardan biri olarak değerlendirilen Spivak, evrensellik ve aydınlatma düşünceleri üzerine inşa edilen Batı aklının eleştirisini yaparak bu temelleri yapıbozumuna uğratmıştır. Kant, ‘Yargının Eleştirisi’nde “Yüceye ulaşma ile ilgili yargının kültüre ihtiyaç duymasına rağmen, kültür tarafından üretilmediğini” ve “yüceye ulaşma ile ilgili yargının temelini insanın doğasında... pratik düşünceler hissetmeye ya da ahlaka eğiliminde bulunduğunu” belirtmiştir. Spivak, Kant’tan yaptığı bu alıntıdan yola çıkarak söz konusu kültüre yabancı olanın *doğal olarak* o kültür içinde ıslah edilemeyeceğini yahut *kültürlü olamayacağını* vurgulamaktadır. Dahası Spivak, Kant’ın insanın kültür içinde uygun bir şekilde nasıl insanlaştırılmasına ilişkin açıklamasını yahut arzusunu eleştirerek bu görüşünü retoriksel olarak pekiştirmiş ve madun olanın eksikliğini bir kez daha şu şekilde ortaya çıkarmıştır. Kant’a göre “ahlaki görüşlerin gelişimi olmaksızın, kültür tarafından hazırlanan/donatılan bizlerin yüce olarak sunduğu, işlenmemiş/ham/çiğ olanlara (*dem rohen Menschen/ man in the raw*) yalnızca korkunç gözükecektir”. Spivak, Kant’ın işlenmemiş/ham/çiğ kelimesini seçmesini imalı bulmaktadır ve bu kelimenin eğitilmiş olmayanlar, yani çocuklar, yoksullar, kadınlar, vahşiler ve ilkelleri teşkil ettiğini ileri sürmektedir. İşte madun’un eksikliğinin ortaya çıktığı, dışlandığı yer Spivak’a göre kültürün ortaya çıktığı yerde durmaktadır. Kültür ile “pişen” özneye nazaran henüz-özne-olarak-değerlendirilmeyen bu kişiler, Kant’a göre ahlaki değerler geliştiremezler ve Spivak kültür içindeki eğitim ile oluşturduğu ileri sürülen yüceye ulaşma arzusu ve özgür, rasyonel irade üzerinden işleyen emperyalizmin aydınlanma ve evrenselliğe uzanan dayanak noktalarından birini bu şekilde eleştirmektedir..İlgili tartışma için Bkz. (92) KANT, 105 ve Bkz. (133) SPIVAK, 12, 14-15.

¹⁵⁶ Vurgu a.g.k.ta yalnızca ‘taklide’ yapılmıştır. De Tarde’in toplumsallaşma ve toplumsal iletişim tarzını ‘bilgi’ olarak değerlendirdiğini ileri sürmek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu çalışmada benimsenen yaklaşım da, bu görüşten yola çıkılarak geliştirilmiştir. Bkz. DE TARDE, Gabriel (2004b) **Geleceğin Tarihinden Alıntılar**,

De Tarde, günümüzde yer değiştirme ve uyumsuzluk nedeniyle gündelik hayatın her alanında süre giden ve özellikle göçmenleri hedef alan dışlama, anti-sosyallik ve ötekilik meselesinin değerlendirilme ve tartişılma yaklaşımına da ışık tutar. Toparlamak gerekirse, toplumbilim çalışmalarının madunluğu kesinlikle kuramsal bir sorundur; bu nedenle de kuramsal bir sorun olarak ele alınmalıdır.

4.2. Ayrıksı Bir ‘Toplumsallık’ Anlayışı

‘Toplum’ kelimesinin kökeni ve şeceresine bakıldığında birini yahut bir şeyi izleme, müttefiklik etme ve de ortak bir şeye sahip olma ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁷ Oysa bugün siyaset, biyoloji, ekonomi, hukuk, psikoloji, teknoloji vb.den arta kalan ‘toplum’ kavramı yerine De Tarde ve Latour’un düşünce çizgilerini takip ederek, ortaklığı, birliği ve ilişkileri ifade etmek için bağ (*attachment*) ve (b)ağ [*(net)tachment*] kavramının kullanılması daha kavranabilir ve tartişılabilir bir ortamı (*topos*) sağlayabilir. Bu nedenle öncelikle bu düşüncelerin izini sürmek gereklidir. Hâkim toplumbilim çalışmalarının yavan tekrarlarından kaçınmak için gelinen noktada, toplumu bütünsel bir organizma olarak varsayan ve bireylerin toplumu oluşturduğunu ileri süren Durkheim’dan ziyade her bireyin toplumlar olduğunu savunan De Tarde’in yaklaşımı benimsenecektir. De Tarde’in düşüncesini anlayabilmek için öncelikle mikro ve makro arasında yapılan kartezyen ayrımın yanı sıra ikili karşıtlığın birbirine olan bağını (örneğin bir kanun ile kanuna tâbi olanı da) eşelemek yararlı olabilir. De Tarde, Durkheim’in toplum anlayışının aksine, açıkça, toplumun insanlardan oluştuğuna ve ‘makro’ anlayışının yalnızca ‘mikro’ eylemlerin biraradalığından meydana geldiğine karşı çıkmaktadır. De Tarde özetle, toplumbilim yaklaşımını tekilikler üzerine kurmuştur. De Tarde’in ifadesiyle “tekil olan birey

Çeviren,: Baker, U., Öteki, Ankara ve Bkz. DE TARDE, Gabriel (2004c) **Ekonomik Psikoloji**, 1. Cilt, Çeviren, Doğan, Ö., Öteki, Ankara.

157 ‘Toplumsal’ (*social*) kelimesinin kökü Latince ‘izlemek, takip etmek’ anlamına gelen *-seq* ve *-sequi*’ye yakındır. Latince ‘*socius*’ ortak, eş, paydaş, arkadaş, müttefik anlamlarını taşıırken, ‘*socio*’ birleşme, ilişki kurma ve ortaklık etmeyi ifade eder.

değil, onun çokluğudur; her bir bireyleşme eğilimi kolektif olmaya devam etmektedir. Herkes bir toplumdur. Toplum insanların içinde oldukları alan olmaktan çok, toplumlar insanların içindedir. İnsanlar toplumda değil, toplumlar bir insanın içinde vardır... Tekil düşünce çoğulluğumuzu göstermektedir.”¹⁵⁸ De Tarde’ın tekillik olarak ifade ettiği her bireye ve her şeye ‘biriciklik’ niteliği veren, hayatın her küçük parçacığdır.

Bu farklı toplumbilim yaklaşımını daha iyi kavrayabilmek için biraz daha açmak gereklidir. De Tarde, “kökenin, varlık nedeninin... sonsuzun, küçüğün, görünmezin içinde” olduğunu iddia etmektedir.¹⁵⁹ Özerk olan, varyasyonlar olan ve eylemler olan sonsuz küçük parçacıklar ise tek başlarına bir şey ifade etmezler. Örneğin yemeğin içindeki bir malzeme anlamsızdır. Oysa her küçücük parçacığın anlamlı olmasını sağlayan ve yaratıcı bir nitelik kazanmasına neden olan diğer unsurlar ile olan ‘ilişkileri’ ve ‘eylemleri’dir. Her ‘uyumlu ilişki’ bir eylem, paylaşım ve tanımlı oluşturur ve bunların tümü de (monadlar ya da noktalar, ilişkiler ve eylemler) toplumu ya da ağı oluşturur. Örneği devam ettirmek gerekirse önemli olan, bir yemeği oluşturan malzemelerin ve yemeğin yanı sıra yemeği yapanın kimlik, aile, yurt, milliyet, din, ulus, tarih, gelenek gibi diğer unsurlar ile olan ilişkileri ve böylelikle ortaya çıkan tavır, düşünce ve eylemlerin dönüşümüdür. Dikkat sarfetmekte yarar görülen ise, bu tavır, düşünce ve eylemlerin daha sonra ne yemek ile ne de yemek yapan bireyin kimlik, aile, yurt, milliyet, din, ulus, tarih, gelenek gibi diğer unsurlar ile ‘doğrudan’ ilgili olmayabileceğidir. Bu köksapsal (*rhizomatic*) bir ilişkidir. Bir başka deyişle, “herhangi bir yerden bir anda ortaya çıkan ve çıktığı yerle kökensel bir bağı olmadan yeni ağlar yahut tavır, düşünce ve eylemler kurmakta olan ilişkiler”...¹⁶⁰ Ne var ki, örneğin, göçmenler ile göçmenlerin tavır, düşünce ve eylemleri gibi hâkim toplumbilim çalışmaları tarafından ‘tekinsiz’ bulunarak ve bir sorun olarak değerlendirilenler ise bu aniden ortaya çıkan

¹⁵⁸ De Tarde’dan aktaran AKAY, Ali (2004) **Tekil Düşünce**, Bağlam, İstanbul: 8.

¹⁵⁹ Bkz. (85) DE TARDE, 24.

¹⁶⁰ AKAY, Ali (2002a) **Kapitalizm ve Pop Kültür**, Bağlam, İstanbul: 109.

uyumsuzluklardır. Önceden belirlenen yerleşik norma uyumsuzluktan kaynaklanan değişiklik ve direniş, anti-sosyallik olarak değerlendirilmekte, toplum olduğu iddia edilen ortak paydaya, ağı karşı ya da mevcut durumun bozulmasına neden olan unsurlar olarak algılanmaktadır.

Toplumbilimcinin Müteakip Bakış Açılarındaki Değişime Odaklanmak

Oysa odağı araştırma nesnesi olarak tespit edilenden kendine çevirerek, yüzleşmek toplumbilimin içinde bulunduğu çıkmaz ve ifadesizlik için bir açılım sağlayabilir. Örneğin De Tarde'ın toplumbilim yaklaşımını bugüne taşıyan Latour'un 'eyleyen-ağ kuramı' (*actor-network theory*) da, "mikro düzey (yani yüz yüze etkileşimler, yerel alanlar, üyeler, katılımcılar, fail, birey vb.) ve makro düzey (yani toplum, normlar, değerler, kültür, yapı vb.) arasında hep bir şey kaçırdığı sonucuna ulaşan ve bir türlü tatmin olamayan toplumbilimcinin müteakip bakış açılarındaki değişim hareketine odaklanmaktadır".¹⁶¹ Bu çaba, kabaca toparlamak gerekirse, bilimin nasıl işlediğine odaklanmaktadır. Aslında "eyleyen-ağ kuramı, olumsuz bir tartışmadır, hiçbir durum hakkında olumlu bir şey söylemez" ne var ki, "bir şeyin nasıl çalışılabileceği ya da çalışılmayacağı ve eyleyenlerin kendilerini ifade etmeleri için nasıl bir yere sahip olabileceği ile ilgilidir".¹⁶² Acaba bu yaklaşım madunların kendilerini ifade edebilmeleri için bir olanak sayılabilir mi? Zira biri ya da bir şey adına konuşma (*representation*) ya da yeniden sunmadan (*re-presentation*) ziyade, şeylerde saklı olana, şeylerin kendilerine odaklanılmaktadır.¹⁶³ Onları

¹⁶¹ LATOUR, Bruno (1999a) "On recalling ANT", Derleyen, Hassard J, Law, J., **Actor Network Theory, The Sociological Review**, Blackwell Publishers, Oxford: 16 – 17.

¹⁶² A.g.k., 62.

¹⁶³ Dolayısıyla Latour'un nominalist bir bilim anlayışı olduğunu ileri sürmek mümkündür. De Certeau'nun strateji ile ifade ettiği özcü (*essentialist*) bilim anlayışına göre bilim, tanımlanması ve tasvir edilmesi zor bir nesne olsa da, bir tutarlı varlık (*entity*) ya da yöntem olarak anlaşılmaya devam eder...Bu reaksiyon sadece, deyim yerindeyse bir cevap bulma işini erteler. Bilim tanımlamalarındaki nominalist reaksiyon ise, tam tersine, nihai bir tanım arayışının nafi olduğu görüşünü benimser. Bir ya da daha fazla sınırlandırma ölçütü belirleme teşebbüsleri, bilimin ilgi çekici ve temel bir karakteristiği olduğu anlaşılan şeyi görmezlikten gelirler, yani, onun daima, yeniden müzakereye ve yeniden sınıflandırmaya açık olduğunu görmezden gelirler...Özcülük, bilim tanımlarının, hiç değilse kısmen, 'bilim' denilen bir aşkın (*transcendental*) nesnenin yansıması olduğu görüşüne

açıklamaktan ziyade onların kurduğu ilişkileri ve dönüşümleri sürekli aramaktır esas olan. “Eyleyenler ne yaptıklarını bilirler ve bizler onlardan yalnızca ne yaptıklarını öğrenmekle kalmayıp, nasıl ve neden yaptıklarını da öğrenmeliyiz. Toplumbilimcilerin yetkili bakışları, şablonları ve yöntemleri tarafından bilinen ancak bundan haberleri olmayanların ve kendileri dışındaki güçler tarafından neden manipüle edildikleri hakkındaki bir açıklamaya sahip olmayanların değil, toplumbilimciler olarak bizlerin onların ne yaptığı hakkında bilgi noksanlığı bulunmaktadır”.¹⁶⁴ Dolayısıyla, eyleyen-ağ kuramı, “eyleyenlerin dünya-inşa etme kapasitelerine *a priori* bir tanım dayatmadan onlardan öğrenmeye dayalı ham bir yöntemdir”.¹⁶⁵ Bu nedenle bu yöntem, “eyleyenlerin davranışlarını ve anlayışlarını açıklamaktan ziyade onların dünya-inşa etme etkinlikleri aracılığıyla kendi yollarını müzakere edebilmelerini sağlayan usulleri ve işlemleri (*procedure*) aramaktadır”.¹⁶⁶

En basit ve kökten yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için eyleyen-ağ kuramının birey / toplum, fail / yapı, özne / nesne gibi ikili karşıtlıklar olarak algılanmaması gerektiğine yeniden dikkat çekmekte yarar vardır. Latour’a göre, ikili karşıtlıkların üzerine gitmektense, onları yok saymak gerekir. “Zıtlıklar ve çelişkilerin, çoğunlukla ve özellikle modernist yaklaşım ile ilgili olmaları nedeniyle üstesinden gelinmemeli, zıtlıklar ve çelişkiler yalnızca görmezden gelinmeli ve atlanmalıdır”.¹⁶⁷ Hiçbir zaman modern olmadığını, modernitenin ancak bir tözden ibaret olduğunu tartışan Latour’un, gündelik hayata dair gerçeği ya da gündelikliği yakalama peşinde olduğunu belirtmek yanlış sayılmaz, nitekim “eski değerlere

yatkınken, nominalizm, bilimin karakteristiği olarak sunulan özelliklerin, katılımcıların bizatihi kendilerinin tanımlama pratiklerinden doğduğunu öne sürerler. Nitekim soyut nesnelere onları algılama tarzımızdan bağımsız oldukları fikrini benimseyen özcülüğün bakış açısı, temsil (*representation*) fikrine destek sağlar... Temsil, yalnızca bilim için değil, aynı zamanda, nesnel epistemolojinin sırtından geçinen pratiklerin, kısacası bir özelliği eylemin ve etkinliğin dışında (ötesinde) kavrama iddiasında bulunan pratiklerin tümü için kabul edilmiş bir gerçektir (*axiomatic*). Bkz. (6) WOOLGAR, 29 – 42.

¹⁶⁴ Vurgu özellikle bu metinde yapılmıştır. Bkz. (161) LATOUR, 19.

¹⁶⁵ A.g.k., 20.

¹⁶⁶ A.g.k., 21.

¹⁶⁷ LATOUR, Bruno (1999b) “Factures/Fractures: from the concept of Network to the concept of Attachment”, *Antropology and Aesthetics*, Res, XXXVI: 22.

gönderme yaparak ne yeni koşullar açıklanabilir, ne de devlet yönetilebilir”.¹⁶⁸ ‘Eyleyen’ (*actor / actant*), tekrar vurgulamakta yarar vardır, fail (*agency*), özne ya da birey anlamına gelmediği gibi, insan ve insan olmayanları kapsayan ve semiyotikten kapılan bir kavramdır. Bu yaklaşıma göre, insan eyleyenlerin (*actor*) ve insan olmayan eyleyenlerin (*actant*) yetkinlikleri ve elverişlikleri, bir varlığı “değiştirebilme” hususundaki deneyimlerinden, yaptıklarından ve performanslarından çıkarsanabilir. Eyleyen, örneğin bir daktilo, bir kapı, bir kelime hatta bir ses ya da yemek olabilir. Eyleyen, bizzat gündelik pratiklerde gömülüdür. Ancak “eyleyenlerin, basitçe, bir ağ içinde olduklarını ileri sürmek, vakit kaybından bir şey değildir... Herhangi bir fark yaratmayan bir eyleyen, hiçbir surette ‘eyleyen’ olarak ifade edilemez. Bir eyleyen... bir başkası için kesinlikle ikame edilemez olandır... O, bir olaydır. Deleuze’ün ifadesiyle beklenmeyen gerçekleşmesidir”.¹⁶⁹ Ağ ise ne toplumun ne de yapının karşılığına denk düşmektedir. ‘Ağ’ kavramı, internetin ve bugünkü popüler kullanımının içerdiği bozulma (*deformation*) olmadan nakletme ya da her tür malumata anında ve doğrudan ulaşma anlamının tamamıyla dışında, Deleuze ve Guattari’nin ‘kök-sap’ı (*rhizome*) gibi ‘dönüşümler’i ifade etmektedir.¹⁷⁰ Yani, Akay’ın ifadesi ile “kökü olup, o kökten itibaren dallana budaklana ilerleyen bir düşünce silsilesi değil, (...) tekrar etmekte yarar var, “herhangi bir yerden bir anda ortaya çıkan ve çıktığı yerle herhangi bir kökense bir bağı olmadan yeni ağlar kurmakta olan ilişkiler”den bahsedilmektedir”.¹⁷¹ Eyleyenler ile ağ arasındaki tire [-] vurgulanması gereken bir diğer unsurdur. Zira zıtlıkların ve çelişkilerin birarada bulunabilmesini de sağlayan, bireylerin, kurumların, anlamların, araçların, ilişkilerin yeni ve önceden tanımlanmamış ilişkiler, anlamlar, düzenler, teknolojiler, örgütlenmeler ve ittifaklara dâhil olabilmesini ve onları üretmesini olası kılan tirenin kendisidir. Çünkü tire birarada bulundurur ve hep arada bulunur. Tüketim ile ilgili bölümde tartışıldığı üzere ‘ilerlemeci’ ve ‘reaksiyoner’ tavırlar ile içselleştirilen dönüşüm, farklılaşma, hayallerin, arzuların ve hazların doyuma

¹⁶⁸ Bkz. (160) AKAY, 113.

¹⁶⁹ Bkz. (12) LATOUR, 73.

¹⁷⁰ Bkz. (161) LATOUR, 15.

¹⁷¹ A.g.k., 109.

ulaştırılma çabası ve tüketimin üretimi döngüsü içinde, yeni bağların ve ilişkilerin kurulmasına neden olmaktadır. Ulaşırılma ve göç ile ilgili bölümde ise her alana ‘ait’ niteliklerin nasıl değiş tokuş edilerek harekete sokulduğu sorunsallaştırılmış; hâkim göç ve hareketlilik çalışmaları eleştirel bir bakış açasıyla tartışılmıştır.¹⁷² O halde gelinen noktada üzerinde durulması gereken, sürekli hareket halinde olan, devingen bireylerin, kurumların anlamların, araçların, ilişkilerin –*eyleyenlerin*- ‘nasıl’ ve ‘neden’ yeni ve daha önceden tanımlanmamış ilişkiler, anlamlar, düzenler, teknolojiler, örgütlenmeler ve ittifaklar ürettiğini aramak ile ilgilidir. Açıklamak ise nafiyledir. Aslında bu naif çaba, bir anlamda suçun işlendiği anda hep başka bir yerde olanı yakalama girişiminden başka bir şey değildir. Yine de, bu çaba sarf edilmelidir.

4.3. Güçlü / Zayıf Bağlar ve (B) ağlar

Değişerek ve değiştirerek mevcut olanı sürdürenlerin yanı sıra yenilik yapanların hangi koşullar içinde, neden ve nasıl yeni birliktelikler, birleşmeler ve paylaşımlar oluşturduğunu keşfetmek amacıyla eylemi (*action*) gerçekteştirmeyi ve eylemi engelleyen unsurları ayırt etmek gerekir. Etkinlik (*activity*) ve edilgenliğin (*passivity*) birbirini mümkün kıldığı olaylar ya da durumların varlığı ön kabulünden hareketle, Hennion ve Gomart eyleyen-ağ kuramındaki eyleyenin (*actor / actant*) ve eylemin yerine, olay olmasını sağlayan (*let / make happen*) bağlara odaklanmaktadır.¹⁷³ Bu çalışmada ise, bağ kavramının çizgisi takip edilerek bu kavram geliştirilmeye çalışılacaktır. Bu araştırmada bağ kavramından yola çıkarak gerçekteştirilecek tartışmada öncelikle bir kelime oyunundan –ya da Türkçe’nin kayganlığından- yararlanılacak, bağ, ağ ve dönüşüm arasındaki karşılıklı ilişkilerin

¹⁷² Bkz. 3. no. lu “Gündelikliği Doğuran Unsurlar Olarak Göç ve Hareketliliğin Toplumbilim ile İlişkisi” adlı bölümde ulaşırılma, göç ve göçmenlik kavramlarının yeniden okunması ile ilgili tartışma.

¹⁷³ HENNION, A. - GOMART, E. (1999) “A Sociology of Attachments: Music Amateurs, Drug Users”, **The Sociological Review**, Blackwell, Oxford: 220 – 247. Ayrıca Latour’un bağ kavramı ile ilgili tek çalışması için Bkz. (167) LATOUR.

‘(b)ağ’ [(net)tachment] kavramı ile ifade edilmesi uygun görülecektir. ¹⁷⁴ “(B)ağ” gerek devingen ve dönüştürücü hareketleri, gerekse yeni anlam alanlarını oluşturma potansiyeli taşıyan tutarlı, sabit, durağan ve dogmatik olmayan, dinamik ve sürekli tanımlanmaktan kaçan ilişkileri ifade etmektedir. (B)ağ, hem bir/çok ağa dâhil olmakta, hem sahip olduğu nitelikler nedeniyle kendisi bir ağ oluşturmakta, hem de devingen ve tutarsız karakterinden ötürü yeni ağlar oluşturmaktadır. Dönüştürücü niteliğinden ötürü (b)ağ kavramındaki bağın kendisinin de bir ağ olabileceği gibi ağ da bir bağ olabilir. Bu nedenle bağ ve ağın söz konusu nitelikleri nedeniyle, (b)ağ kavramında birlikte kullanılması kaçınılmaz gözükmektedir. Durkheim’cı toplumbilim yaklaşımı açısından ya da hâkim olanın dilinden ifade etmek gerekirse, toplumsal meydana getiren unsurlar ve koşullar, yani bağlar ile toplumsalın yerine getirdiği işlev yani ağ, birbirinden bağımsız olarak algılanmamalıdır, çünkü toplumsalın yerine getiren unsur ve koşullar değiştiği ölçüde, toplumsalın yerine getirdiği işlevlerde de bir dönüşüm oluşacaktır. Bu nedenle (b)ağ kavramı, günümüzde tekilliklere bağlı olarak değişen dinamik işleyişlere odaklanarak, disimetrik birliktelikler, birleşmeler, ortaklıklar ve paylaşımları içkinleştirmektedir.

Sahip Olma Meselesi

(B)ağlar, özünde toplum tanımı ve sahip olma ile ilgilidir. De Tarde’a göre, toplum birliğin, ortaklığın, ilişkinin, her türlü biçimi olabilir ve her şey toplumdur.

¹⁷⁴ (B)ağ kavramı, içindeki çok anlamlı düzen bozulmadan tercüme edilmeye çalışılmış, bağ kelimesinin bir diğer karşılığı olan ‘connection’ ve ağ anlamına gelen ‘net’ kelimelerinden yola çıkarak ‘con(net)tion’ yahut ‘relation’ ve yine ağ anlamına gelen ‘reseau’ kelimelerinden yola çıkarak ‘(re)seau(lation)’ kelimeleri türetilmiştir. Ne var ki, Hennion, Gomart ve Latour’un bilhassa bağ kelimesinin tam karşılığı sayılabilecek ‘tie’, ‘connection’, ‘relation’ yerine bilhassa ‘attachment’ kelimesinden yola çıkarak kavramsallaşmaya gitmeleri (b)ağ kavramının bağ (attachment) ve ağ (net) kelimelerinin İngilizce karşılıklarına bağlı kalarak “(net)tachment” olarak türetilmesi için yeterli bir nedeni oluşturmuştur. Bir diğer neden, ‘attachment’ kelimesinin yan anlamında örtülüdür. ‘Attachment’ bağ, bağlılık ve bağlantı anlamına geldiği gibi bir şeyin performansını ve işleyişini olumlu ya da olumsuz etkileyen bir parça ya da eki de ifade etmektedir. Kuşkusuz Derridacı bir ‘ek’tir bahsedilen, yeni “bir anlam ya da işlev kazananın bir fazlalık olarak ortaya çıkması, ancak katılan şeyin yüzergezer olması ve vekâleten iş görmesi nedeniyle bir noksanlığı ikame etmesi”dir. Araştırmanın bundan sonraki bölümünde bağ kavramı attachment, (b)ağ kavramı da [(net)tachment] karşılığı ifade edilmeden kullanılacaktır. Ek kavramı ile ilgili açıklama için Bkz. DERRIDA, Jacques (1999) “İnsan Bilimlerinin Söyleminde Yapı, Gösterge ve Oyun”, Çeviren, Gözel, Ö., **Toplumbilim, Jacques Derrida Özel Sayısı**, Bağlam, İstanbul, X: 171. ve Bkz. (133) SPIVAK, 428.

Kısaca ifade etmek gerekirse; “Toplum nedir? Bizim bakış açımızdan bunu tanımlayabiliriz: Son derece değişik biçimlerde herkesin tek tek ve karşılıklı olarak birbirine sahip olmasıdır”.¹⁷⁵ De Tarde, var olmayı, ünlü (Düşünüyorum, o halde varım!) (*Cogito, ergosum!*) mottosu yerine arzu ve inanç güçleri ile sahip olma edimini birleştirerek ifade eder: “İstiyorum, inanıyorum, o halde sahibim!”.¹⁷⁶ “Güçler (arzu ve inanç) yasaların hizmetindedir, deniyor ve yasaların hepsi olgulara uygulanırlar. Bu olgular değişik tekrarlamalar değil de, eksiksiz, kusursuz tekrarlamalar olduğu ölçüde, bu güçlerin hepsi açık bir şekilde yapıların tam olarak yeniden üretimini ve her türden dengenin tam bir stabilitesini sağlamaya, bozulmalarını, değişmelerini ve yenilenmelerini engellemeye yöneliktir”.¹⁷⁷ Bir başka deyişle, her varlık, kendisini dış varlıklara uygun hale getirmek değil de, arzu ve inanç gücünü kullanarak onları kendisine uygun hale getirmek ve sahiplenmeye çalışır. Sahipliğin ve ‘benzerliklerini kendilerine mal etmenin’ yollarını bulmak için can atar ve buradan ‘kısmi olarak’ merkezileşmeleri ve dönüşümleri sonucu çıkar. Disiplin ve uzmanlık alanlarına bölünerek ayrılmış hâkim toplumbilimin yerleşik norma dayalı bakış açısını eksiksiz ve kusursuz tekrar etmesi, mevcut düzenin yeniden üretiminin yanı sıra toplumsal yahut ortak payda olarak ifade edilen dengenin de bozulmasını, değişmesini, yenilenmesini engelleyecek arzu ve inanç güçlerini oluşturmaktadır. Buna göre (b)ağlar, gücü kullanmak ve dış varlıkları kendisine uygun hale getirmek için kendisine dayatılan ve kendisini düzenleyenleri sahiplenerek, içkinleştirerek dönüşür, istismar eder ve dönüştürür. (B)ağlar, dinamik ve değişen bir yapıya sahiptir ve açıklanmaktan, adlandırılmaktan, sınıflandırılmaktan kaçan ilişkileri ifade eder. Bu nedenle, strateji uygulayarak yasa, tanım, ölçüt, sınıf ve şablonlar ile çalışan nomotetik ve ampirik toplumbilimlere göre, (b)ağsal düşünceye dayan toplumbilim anlayışı taktiksel bir yöntem ile çalışır.

¹⁷⁵ Bkz. (85) DE TARDE, 78. Ayrıca, ‘olmak’ yerine, ‘sahip olmak’ ile ilgili düşüncenin öne çıkarılabilmesi amacıyla vurgu bilhassa yapılmıştır.

¹⁷⁶ Bkz. (85) DE TARDE, 80.

¹⁷⁷ Bkz. (85) DE TARDE, 71.

(B)ağlar ve Taktik Meselesi

(B)ağlar, taktiklere açıktır, taktiksel olarak çalışır. De Certeau'ya göre “taktik ne kazansa, kazandığını muhafaza ederek alı koymaz. Hiçbir yere bağlı olmayan taktik ‘anın’ içinde yararlanabileceği değişkenliklere ve olasılıklara açıktır. Taktik, olayları fırsatlara çevirmek için sürekli istismar eder”.¹⁷⁸ Hep yeni ilişkiler kurar, sürprizler ve olaylar (*event*) yaratır çünkü hep en az beklendiği yerdedir. Taktik, yasak bölgede avlanan kaçak avcı ya da oyunbozanın ta kendisidir. Hile, oyun ya da düzenbazlık güçsüzün çoğu zaman tek seçeneğidir. Bu ise, heterojen ve değişken unsurların uygun bir ‘anda’ bir araya getirilmesiyle başılır. Uygun anı, mekânı ve durumu kollamak gereklidir. De Certeau'ya göre konuşma, okuma, alış veriş yapma, yemek pişirme gibi birçok gündelik pratik taktiksel niteliklere sahiptir ve bunlar ‘iş yapma tarzları’dır.¹⁷⁹ Dolayısıyla (b)ağları gündelik hayatın ayrıntılarında yer alan güçsüzün güçlü üzerindeki zaferi, zekice yapılan hileler, paçayı kurtarma ve yanına kâr sayma, avcının kurnazlığı, manevralar, çok anlamlı (*polymorphic*) simülasyonlar, keyifli, şiirsel ve bir o kadar da savaşı andıran keşifler gibi iş yapma tarzlarında gözlemek gereklidir.¹⁸⁰ Hakim toplumbilim yaklaşımının uyguladığı gibi, gerçeği, toplumda, orada, dışarıda aramaktansa, dahil olunan gündelik hayatın ayrıntılarında deneyimlemek ve keşfetmek mümkündür. Örneğin, misafirlerine bir akşam yemeği yapacak olan süper marketteki bir ev hanımı, heterojen ve değişken veriler ile karşılaşır – buzdolabında neyi olduğu, geçmişi, deneyimi, bilgi dağarcığı, damak zevki, bütçesi, dini, misafirlerinin ruh hali, indirimler ve kampanyalar gibi. Bunların her biri birer bağdır ve bu unsurların biraradalığından bir eylem ya da bir yemek ortaya çıkar. Eylemin niteliği ise (b)ağları oluşturma potansiyeline sahiptir çünkü (b)ağlar genel ve soyut bir formülasyonu olmayan ve fakat konjonktürlere ve

¹⁷⁸ Bkz. (13) DE CERTEAU, 37 – 43.

¹⁷⁹ Bkz. (13) DE CERTEAU, xix.

¹⁸⁰ Yunanlılar bu ‘iş yapma tarzları’na *metis* demekte idiler. *Metis* ki aynı zamanda melez olandır ve güçsüzün yasa, gelenek, kural, norm karşısında geliştirdiği heterolojik, saptırıcı pratikler repertuarı olarak tanımlanabilir. De Certeau'nun Detienne ve Vernant'ın çalışmalarından alarak geliştirdiği bir kavram olan *metis*, sonsuz çeşitlilikteki taktik yaratıcılık, kurnazlık, hile, düzenbazlık, gizlenme, kılık değiştirme, numara yapma, simülasyon, dissimülasyon, savuşturma, kaytarma, tetiktelik, kinizm biçimlerini anlatır. Bkz. (13) DE CERTEAU, 30.

durumlara bağılı olarak devreye sokulan, tekil (*singular*), parçalı, homojen olmayan, benzeşmeyen öğelerden oluşur. Verili heterojen ve değişken unsurların bilişsel sentezi ise, söylemin olmasa da kararın kendisinin, fırsatın 'yakalandığı' eylemin ve tavrın biçimini almaktadır. Bir başka deyişle, önceden planlanmamış, belirlenmeden yoksun ve değişik koşullara göre kendisini uyarlayabilen esnek, oynak ve kaygan bir tavidir söz konusu olan. Gündelik pratikte yakalanabilecek olan böylesi bir tavır siyasal ve etik bir tavidir ancak bu konu bir sonraki bölümde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Neyin, nasıl ve neden yapılması gerektiği hususunda verili olan unsurları içselleştirerek 'kendi' geçmişine, koşullarına, durumuna temellük etmek, (*appropriate*) aynı zamanda eylemin niteliğini ve içeriğini de değiştirmekte, sürekli yapılanın aynılığını kırmakta ve dönüşüm(cükler) yaratmaktadır.

(B)ağsal Düşünce ile 'Ek' Oluşturmak

(B)ağlar, toplumsalın tam ve nihai kapanımının imkânsızlığını ve söylemsel bir komut ile onun alımlanan-temellük edilen biçimi-etkisi arasındaki kaymayı gösterir, mesajın adrese 'ulaşmamasının' zorunlu bir ihtimal olduğunu hatırlatır. Çünkü iş yapma tarzları olan bu gündelik pratikler, anlamı bozan, anlamdan kaçan, hala dâhil edilememiş olan, iktidarın her şeyi kapsayan hükmünden kaçınan şeyin izlerini yeniden yazarlar veya kazırlar. Bu nedenle (b)ağlar yapısı olmayan, indirgenemez, vesilelere, durumlara, fırsatlara bağılı olarak ortaya çıkan tekilliklere işaret eder. Gündelik hayatın küçük ayrıntılarında ve yerleşik norma bağılı iktidar ile karşılaşılan hallerde devreye girerler. Bu repertuar, tâbi / madun olanların iktidarla baş etme, iktidarı idare etme, kendini gizleme, simülasyon ve dissimülasyona başvurma, yapıyormuş ve yapmıyormuş numarası yapma, hileye başvurma, terk etmeden kaçma vb. öğeler içeren taktiklerinden oluşmuştur. Zira (b)ağlar, doğrudan müdahaleyi, bozup yapmayı, çığneyip geçmeyi değil, dolaylı müdahaleyi, ayak uydurmayı ve etrafından dolaşmayı içerir; eyleyen-ağ kuramından yola çıkarak (b)ağların bu nedenle dolaylı olumsuz eylemler olduğu ileri sürülebilir. Bu araştırmada ise (b)ağ kavramı, toplumbilimin nasıl çalışılabileceği ya da çalışamayacağı hakkında olumlu

birşey söylememekte, aksine tâbi olduğu akademik dilin ve üslubun elverdiği ölçüde hâkim toplumbilim yaklaşımı olarak iktidara sahip olanı hem eleştirerek, hem onu yok sayarak ve etrafından dolanarak bir ek ve bir fark yaratmaya çalışmaktadır.

Farklı Şeyler ile Eşzamanlı İlişkiler Deneyimlemek

Bir diğer tartışma ise mevcut ağlara eklenen yeni (b)ağlardır, çünkü bu vesileyle ağın ve bağın karakteri de değişmekte, dönüşmektedir. Örneğin bir cemaate üye olan ve o güne kadar cemaatin ritüellerine uymayan birinin yahut bir şeyin o cemaat ile kurduğu ilişkiler, cemaatin kendisinde ve cemaatin o güne kadar eklemlendiği diğer unsurlarda bir uyumsuzluk yaratacaktır. Bu uyumsuzluk beklenmeyeni oluşturacak ve bir olay ortaya çıkaracaktır. Uyumsuzluk nedeniyle cemaatten kopan için ise bıraktığı şeyi ve yeri terk etme, unutma, vazgeçme ve bırakma ile tamamen silme de geçerli ve gerçekçi gözükmektedir çünkü bu deneyim de yeni bir bağ (ilişki, etkileşim) oluşturma potansiyeline sahip olacaktır ve bu deneyim bağ kuranın ilerideki eylem, performans, tavır ve tutumlarını etkileyecektir. Terk etme, unutma, vazgeçme, bırakma ile tamamen silme gibi deneyim ve ilişkilerin geçerli olabileceği varsayımların ise toplumbilimin de dâhil olduğu bir yaklaşımla tanımlama ve sınıflandırma yoluna giderek katı, muhafazakâr, yerleşik, sabit, dogmatik bir dışlama siyaseti ile güncel reel-politiğe ve ekonomiye işlerlik kazandırdığı görülmektedir. (Bu konu arzuların, hazların doyuma ulaştırılması bağlamında tüketim bölümünde ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır.)

Toparlamak gerekirse, güncel tartışmalar daha ziyade ‘bağ’ üzerinden kurularak ağa ‘bağlı olma’nın yahut güçlü ya da zayıf bağlara ‘sahip olmanın’ teşhisiyle tanımlama ve sınıflandırma çabası üzerinden işlemektedir.¹⁸¹ Saf tutma ve saflara

¹⁸¹ Güçlü ve zayıf bağlar (*strong and weak attachmenst*) ile ilgili tartışma için Bkz. (169) LATOUR, 23.

ayrılma bir zorunluluk olarak dayatılmaktadır. Hâkim toplumbilim kuramlarının ikili karşıtlığa, genellemelere, sınıflandırmalara ve (sabit) tanımlamalara dayanan bakış açısı da bu dayatmanın bir parçası olarak işlev görmektedir. Hâlbuki bugün mesele bağları koparma yahut çözmeden ziyade hangi cemaat, din, birey, teknoloji, kuramsal yaklaşım, kurum, millet, yani değişik büyüklükteki ve nitelikteki unsurlar ile ‘eş-zamanlı’ ilişkiler deneyimlemektir.¹⁸² Bu nedenle, bağların koparılması, çözülmesi, bozulması yerine ‘aynı anda’ değişik unsurlar ile ‘güçlü ya da zayıf bağlara’ sahip olmak ve (b)ağsal düşünce ile dönüşüm yaratmak daha gerçekçi bir bakış açısını ortaya koymaktadır.

Güçlü / Zayıf Bağlar

(B)ağ ile ilgili bu tartışmayı daha anlaşılır kılabilmek için bu konuyu biraz daha açmak gereklidir. Güçlü bağlar, gündelik hayatta örneğin demokrasiye bağlılık, laikliğe bağlılık, diline bağlılık, islama bağlılık, eşine bağlılık yahut alkole bağ(ım)lılık, uyuşturucuya bağ(ım)lılık, çukulataya bağ(ım)lılık ile ifade edilirken, zayıf bağların eyleyenlerin tarihinden, kültüründen, geleneklerinden, ailesinden, kökeninden, sağlıklı beslenme iradesinden kopmasına ya da sapmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Oysa körleştirici, sağırlaştırıcı, dilsizleştirici olan, güçlü bağlara sahip olanların eylemlerini, yaşam tarzlarını ve tutumlarını artık kimin yahut neyin denetim altında tuttuğu ile ‘ilgilenmemeleri’ gerçeğidir. Aynı anda birden çok yere dahil olmaktan ya da sürekli birçok kimliğe, zihniyete, geleneğe, role eşzamanlı olarak uyum sağlamak ve sahip olmak durumunda kalmaktan yorulan, bikan için tek bir yere / şeye bağlı olmak, sahip olmak ve aidiyet hissetmek tercih edilmektedir. Denetim altında tutulma nosyonu karşı konulamaz olduğu ile ilişkilendirilerek yok sayılmaktadır. Güçlü bağı olan, Hennion ve Gomart’ın uyuşturucu bağımlıları üzerine yaptıkları araştırmada da vurguladıkları üzere, bir kendinden çıkmayı,

¹⁸² Değişik büyüklükteki unsurlar ile ifade edilmek istenen mikro ve makro arasındaki ikili ayırmadan ziyade daha göreceli bir büyüklük anlayışından, yani birbirini iten, durduran, hızlandıran, yavaşlatan, birbirinin içine dâhil olan, durumlara ve ana göre değişen ve devingen boyutlardan bahsedilmektedir.

kendini terk etmeyi ve kendini bırakmayı da deneyimlemektedir. Dahası (bir şey ve yer ile) güçlü bağa sahip olanlar, dahil oldukları yerleşik norm, sınıf, tanım, kurum, cemaat, din, gelenek, yani ağa, ve bu ağı temsil eden ve gösteren simgelerin değiştirilmesine yahut yok sayılmasına şiddetle reaksiyon göstermektedirler. Zayıf bağlara sahip olanların bu nedenle güçlü bağlara sahip olanlar tarafından cahil, ilkel, vahşi, vatan haini, fahişe, obur, medeniyetsiz gibi ötekileştirme mekanizmaları aracılığı ile sınıflandırıldıkları ve dışlandıkları görülmektedir.

Gündelik 'Şeylere' Odaklanmak

Çağdaş toplumbilim yaklaşımı açısından göz ardı edilmemesi gereken ise, homojenleştirici bir bakış açısı ile değerlendirilen Biz ve Öteki'nin 'ötesinde' farklı bir takım kurallara, protokollere, vasıflara 'aynı anda' bağlı olanlar arasındaki ilişkiler ve eylemlerdir. Bu husus, bugün gündelik hayatın değişik alanlarında son derece güncel diğer bir soru ile tekrarlanmaktadır: Farklılıklarımızla hep birlikte nasıl yaşayabiliriz? Latour, "felsefecilerin zamanı, birbirinin yerine geçme ve intikal dizileri, mekânı ise eşzamanlılık dizileri olarak tanımladıklarını" ileri sürerek aynı anda birlikte var olabilme sorununa vurgu yapmaktadır.¹⁸³ Günümüzde sürekli birbirinin yerine geçen ve kendilerine ait nitelikleri birbirine taşıyan eyleyenlerin etkinliklerinden ötürü zamanın artık önemini yitirdiğini, hâlbuki aynı anda birbiriyle var olabilme üzerine kurulu alanın (*space*) ise esas düzen ilkesini oluşturduğu tartışılmaktadır. Bu görüşe katılmamak mümkün değildir, zira hâkim ve hegemonik düzen, ya da iktidar, stratejiler üzerinden işlemektedir ve stratejiler de iktidarın alanı, kuramsalın (gözlemsel mesafe ve tarafsızlaşma sonucu ortaya çıkan homojen,

¹⁸³ LATOUR, Bruno (2005d) "From Realpolitik to Dingpolitik or How to Make Things Public", **Making Things Public. Atmospheres of Democracy**, Derleyen, Latour B., Weibel P., ZKM, MIT, Karlsruhe, Cambridge (MA): 39 – 40.

benzeşen üretimlerin ve bütünleştiren söylemlerin) alanı ve güçlerin dağıtıldığı fizikselin alanını birleştiren eylemlerdir.¹⁸⁴

İktidarı, kuramsalı ve fizikseli daha iyi kavrayabilmek ve farklılıklarımızla hep birlikte nasıl yaşayabileceğimizi tartışabilmek için gündelik pratiklere odaklanmak gereklidir. Nitekim iktidar aygıtının dayattığı yasayla baş etme, yolundan saptırma, kaçma veya idare etmeye dayalı bir ilişki tarzı olarak gündelik pratikler içine gömülü olan (b)ağlar, ileriye görebileceği, kendisini koruyabileceği, geri çekilebileceği, kazanımlarını yığabileceği, kendisine ait bir ‘mevki’ inşa edebileceği ve akınlara planlayabileceği herhangi bir üsse sahip değildir. Dolayısıyla kendine ait belirli yeri bütüne dair bir bakış açısı olmayan, anın olanakları ile kısıtlanan (b)ağlar, stratejinin iktidarın talebi ile düzenlenmesinin tersine iktidarın ‘yokluğu’ tarafından belirlenmektedir. Ne de olsa, direniş iktidardan önce vardır. Deleuze’ün ifadesi ile (b)ağlar, yersizyurdsuzdur. (B)ağlar bir ‘arada olma’, ‘arada yaşama’ sanatı olma niteliği arz etmektedir. Bu nedenle (b)ağlar uygulandığı ‘yer’in yerasından ve iktidar aygıtından bağımsız olmadığı ölçüde, bu yasa veya aygıtın doğurduğu boşlukları ve yarattığı fırsatları kollayarak kendisini ötekinin alanına kurnazca sızdırır; dolayısıyla ‘idare etmeyi’, ‘ötekinin alanında yaşamayı’, ‘düşmanın görüş alanının içinde hareket edebilmeyi’, ‘terk etmeden kaçmayı’ ve ‘idare-i maslahatı’ içerir.¹⁸⁵ Dolayısıyla söz konusu gündelik pratikler içinde olanların dönüşümü sağladığını kavramak önemsenmektedir. Bir başka deyişle, özne / nesne arasındaki ayrımı, *a priori* tanımlamaları, sınıflandırmaları ve yargılamayı bir kenara bırakıp, belirli bir biçime ve içeriğe dolayısıyla ilişkilere, anlamlara, düzenlere sahip gündelik şeylere odaklanmak, (b)ağları aramak için bir pusula olacaktır.

¹⁸⁴ Böylelikle bu çalışmada toplumbilimin neden göç gibi hareketliliği referans alan ve yemek gibi farklı unsurların dönüştürülmesi ile oluşan bir alan (*space*) üzerinden yeniden okunduğu bir kez daha açıklanmıştır.

¹⁸⁵ ‘İdare-i maslahat’ (*making do*) kelimesi, Arapça’dan gelen idare (yani çekip, çevirme ve tutumlu davranarak ancak gerektiği zaman, gerektiğince harcama, tutum) ve maslahat (yani, iş) kelimelerinden oluşmakta; “bir işi gerektiğince, yolunca değil de yapıyor izlenimi vermek için yapma, yapıyor görünme, işi oluruna bırakarak yürütme” anlamına gelmektedir. Bkz. PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2005) **Türkçe Sözlük**, Can, İstanbul.

(B)ağları görebilmek için gündelik hayatın içindeki fark edilemeyen, okunamayan, imzasız alanlara ve pratiklere bakmak gerekir. Böyle bir yaklaşım aynı zamanda siyasi tavırlar ile ilgili bir takım ipuçlarını su yüzüne çıkarma potansiyeli taşır çünkü sağ ve sol söylem arasındaki ayrımın kaybolması ve önemini yitirmesi nedeniyle, sağın ya da solun nerede, hangi koşullar altında, nasıl yeniden bir anda ortaya çıktığı ve yeniden üretildiği keşfedilmelidir. Bu nedenle gündelik pratiklerin vazgeçilmez parçalarından biri olan ve bugüne kadar bayağı, sıradan, harcıâlem, niteliksiz, amiyane olarak değerlendirilen yemek de önemli bir yere sahip olabilir çünkü yemek toprağa, aileye, geleneğe bağlı olma ihtiyacını açığa çıkaran bir biçime ve içeriğe sahiptir. Bir yemek tarifinin biçiminin yanı sıra içeriğinin değişmesi aynı zamanda değişikliği gerçekleştiren eyleyenlerin dönüşüm sürecini de vurgulayabilir. Buradan yola çıkarak, yemek yapan ve yemeğin kendisi arasında, ya da bir başka ifadeyle özne ile nesne arasındaki bir ayrımdan bahsedilemez. Özne ile nesne arasında yapılan ayrımın günümüzdeki dönüşümü ve farkı ifade edemeyeceğinden hareketle eyleyenlerin, kavramlar, makineler, teknikler, semboller, kuramlar, örgütlenmelerin yanı sıra diğer eyleyenler ve ağlar ile karşılaşma, ilişki ve etkileşimde bulunma ve (b)ağ oluşturma usullerinin gündelik hayatın içinde gizli olduğu ileri sürülebilir.

4.4. Tekrar ve Taklit Meselesi

Gündelik hayatın içinde yer alan imzasız, fark edilemeyen ve okunamayan pratikler, aynı zamanda tekrar edilen eylemler olma niteliği de taşımaktadır. “Tekrarın unsurlarından biri olan taklit” ise yeni olan ile siyasi ve etik tavırlar içinde çözülen (b)ağları ortaya çıkarmaktadır.¹⁸⁶ Ana hatlarıyla belirtilen bu görüşü irdeleyebilmek ve tartışabilmek için bu ve bundan sonraki bölümlerde öncelikle De

¹⁸⁶ Taklit ve tekrar arasındaki ilişki ile ilgili daha geniş açıklama için Bkz. DE TARDE, Gabriel (2000) *Social Laws*, Çeviren, Warren, H. C., Batoshe Books, New York: 12 – 37.

Tarde ve Deleuze'ün 'tekrar' kavramından yola çıkarak yeniden dolayımına sokulan ve yeniden üretilen aidiyet, gelenek, kimlik ilişkileri sorunsallaştırılmaya çalışılacaktır. Böylelikle hâkim toplumbilim kuramlarının da nasıl yeniden üretilebildiği ile ilgili fikir sahibi olunabilecektir. Deleuze'ün "basit tekrar" (*bare repetition*) ve "örtülü / karmaşık tekrar" (*covered / complex repetition*) kavramları arasındaki ayrımın ve ilişkinin vurgulanacağı bölümde, tekrarın unsurlarından biri olan taklit, odak noktasında bulunmaktadır. Zira De Tarde, Durkheim'ın ve hâkim toplumbilim anlayışının aksine toplumun mübadele ilişkilerinin çok öncesinde, bir insanın diğerini taklit ettiği zaman başladığını vurgulamış ve toplumu bizzat 'taklit' olarak tanımlamıştır.¹⁸⁷ Bir başka ifadeyle, De Tarde'a göre, dil, ibadet ve din anlayışı, yönetim, ekonomi, ahlak, sanat, davranış kuralları ve normlar taklit üzerinden inşa edilmiştir.¹⁸⁸ Bu yaklaşım, (b)âğ kavramını açabilmek ve

¹⁸⁷ DE TARDE, Gabriel (1962) **The Laws of Imitation**, Çeviren, Parsons, E.C., Peter Smith, Gloucester, MA: 37, 74.

¹⁸⁸ De Tarde'ın taklit, tekrar ve fark ile ilgili görüşlerini kısaca toplamak bu noktada yararlı olacaktır. Her varlık, kendisini dış varlıklara uygun hale getirmeyi değil de; onları kendisine uygun hale getirmeyi, sahiplenmeyi arzu eder, bu nedenle sahip olmak istediği modelin seçtiği niteliklerini alır, kopyalar ve taklit eder. Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için Bkz. (85) DE TARDE, 83. De Tarde, 'Taklidin Yasaları' adlı çalışmasında toplumsal oluşturan dil, din, yönetim, ekonomi, ahlak ve sanatın gelişimini bu bağlamda tartışır. Doğayla ve hayvanlarla mücadele etmek durumunda kalan ilk insan başa edemediği bu yenilmez varlıkları taklit ederek onların gücüne ve iktidarına sahip olmayı arzu eder. Konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Ag.k., 244 – 344. Doğaya ve hayvanlara totemler ve yıkıcı mit tanrılar ile tapma ve ibadet ederek inanma bu dönemin belirleyici unsurlarındandır. Böylelikle arzu ve inanç güçleri ile kendi gücünü ve yeteneğini, bedeninin ve aklının bir uzantısı olarak tasarladığı ve yarattığı teknik araçlarla geliştiren insan, hayvanları ve doğayı yenerek evcilleştirir. Doğanın yıkıcı niteliğinden sonra yaratıcı niteliğini 'sahiplenen' insan, inançlarında da benzer bir taklit ve sahiplenme yaşayarak yıkıcı tanrılardan yaratıcı tanrılara yönelir. Bu yaklaşıma göre yıkma kudretine sahip olan aynı zamanda yaratma kudretine de sahip olacaktır, tıpkı insanoğlunun kendisini ve doğayı tekrar etmesi gibi... Bu hususu daha anlaşılır kılabilmek için bir gedik açarak De Tarde'ın sahip olma ile ilgili görüşlerini tartışmakta yarar vardır. "Toplum nedir? Bizim bakış açımızdan bunu tanımlayabiliriz: Son derece değişik biçimlerde herkesin tek tek ve karşılıklı olarak birbirine sahip olmasıdır." A.g.k., 78. De Tarde'a göre, kabaca sonsuz küçük / büyük olarak ifade edilebilecek monadların her biri - ki bu insan da olabilir, mikrop da - yayılmayı arzu eder yahut dünyayı kendi etrafında dönüyor olarak algılar ki bu kendini daha iyi kavramanın ta kendisidir. Monadlar, birbirlerinin parçasıdır elbette ama kendi başlarına da var olabilirler. Her biri sahipliğin ve "benzerliklerini kendilerine mal etmenin" yollarını bulmak için can atar ve buradan 'kısmi olarak' merkezleşmeleri ve dönüşümleri sonucu çıkar. Monadlar, insanların ilk başlarda doğayla ve hayvanlarla mücadelesindeki gibi, fethetmek ve kazanmak için dönüşür ve değişirler ama kendi aralarından birine sadece çıkar için boyun eğdiklerinden, hiçbirinin büyük hayali tam olarak gerçekleşmez, bağımlı monadlar büyük monadı kullanırlar ve bu sonucusu da onları kullanır. De Tarde tarafından bağımlı monadlar olarak ifade edilenler aynı zamanda bu araştırmada (bir yer yahut şey ile) güçlü bağa sahip olanlar, büyük monadlar ise iktidar, dil, yönetim, mübadele, ibadet gibi 'ortak' olduğu varsayılan düzenlere sahip cemaat, ulus, kurum, teknoloji gibi ağlardır. Bu ortak düzenlerin kurulmasının ise önemli bir nedeni vardır. İnsanın doğa ile ilk ilişkisine geri dönülecek olursa, önceleri başa çıkılmayan hayvanların evcilleştirilmesi gibi topluluklar büyüdükçe kuşkusuz ehil olanlar ve olmayanları düzende tutmak amacıyla yönetim tekniklerinin geliştirilmesi de icap edecektir. Doğa ve hayvanları taklit ederek onların niteliklerine sahip olan insan, ehil olanlar ile olmayanlar arasında dil, yönetim, mübadele, ibadet gibi ortak düzenler kurar. Bir başka ifadeyle büyük monad olarak ifade edilebilecek ve kendi kurdukları bu düzenlerin aynı zamanda bir parçası haline gelirler. Her insan ve dolayısıyla dâhil olduğu ilk toplumsal ağ olan her sözcük-aile (*pseudo-family*) de, aslında kendi dili ile birlikte kendi varlığını yaymak ister, böylelikle temelini dilden alan ulus anlayışının tohumları da serpilmiş olur. Üreme faaliyetinin tekrar edilmesi ile ki bu basit

kullanabilmek için son derece elverişli bulunmaktadır, çünkü bağ ve ağı, mikro ve makronun yahut birey ve toplumun birbirinden ayrı unsurlar olmayabileceğinin somut ispatı, aynı zamanda model ve kopya arasındaki ilişkinin niteliğinde bulunmaktadır. Model ve kopya arasındaki ilişki bağlamında siyasi ve etik tavırlar esas alındığında birbirinden bağımsız olmayan iki gruptan başka bir ayrışma söz konusu olmadığı görülecektir. Bir başka deyişle, atalardan kalan gelenek, ritüel, norm, davranış biçimi, zihniyet ve yasaların yanı sıra nesilden nesile aktarılanların tekrar ve taklit edilerek korunmasını ve sürdürülmesini arzu edenler ile tekrar ve taklit ederek yeniyi üreten ve sahiplenen yaratıcılar ya da yenilikçiler arasındaki mücadele söz konusudur. Bu mücadelenin değişik alanlarda ortaya çıktığını ileri sürmek pekâlâ mümkündür. Örneğin küresel ısınma konusunda bir yandan önlem alınmasını savunan sivil toplum örgütleri, politikacılar, bilimciler ve değişik disiplinlerdeki uzmanlar ile küresel ısınmaya çeşitli yollarla katkıda bulunduğu ileri sürülen ulusaşırı sermayeye dayalı endüstri kuruluşlarının söylem ve eylemleri ‘sürdürülebilir kalkınma’ kavramı üzerinden tekrar ve taklit edilmektedir. ‘Küresel ısınma’ olarak meşrulaştırılan ve adlandırılan sorunu tekrar ederek, değiştirildiği ileri sürülen mevcut düzen, sivil toplum örgütleri, politikacılar, bilimciler, uzmanlar ve endüstri kuruluşlarının varlıklarının sürdürülmesine hizmet etmektedir. Öte yandan ise küresel ısınmanın tehditlerine karşı alternatif çözüm önerileri, yasaları, standartları, kurumları ve teknolojileri önerenler ise yeniyi üretme peşindedir. Birbirinden bağımsız iki karşıt gibi tanımlanan bu iki grubun varlıklarını sürdürebilmeleri de birbirlerine bağlıdır. Biri, sorun olarak tanımladığı riski üretmeyi sürdürürken aynı zamanda riski üreten koşullara karşı önlem alınması gerekliliğini ifade eden, diğeri ise yine sorun olarak tanımlanan riskten yola çıkarak fark yaratanlar, yeni dünyalar kuranlar bulunmaktadır.

tekrardır, giderek genişleyen ailelerin, klan ve kabilelerin birbirleriyle anlaşabilmek için kullandıkları ses ve diller ile ibadet biçimleri, kalıtımsal olarak nesilden nesile aktarılır, yayılır ve tekrar edilir. Dolayısıyla aslında kökü ailelere, klan ve kabilelere dayanan her ırkın kendine ait ve birbirinden farklı dil, yönetim, üretim, tüketim, sanat, ahlak ve ibadet biçimi, topluluklar büyüdükçe ve geliştikçe karşıtlıklar (*oppositions*) ve ayrımların çoğalması nedeniyle birbirine uyum göstermeye (*adaptation*) başlar. Bu uyumun ve benzeşmenin bir başka nedeni tartışma, rekabet ve en nihayetinde savaş gibi dereceleri olan karşıtlık sonucunda, monadların fethetmek ve kazanmak için dönüşmesi, değişmesi ve kendi aralarından birine sadece çıkar için boyun eğmesinde olduğu gibi, birinin taklit ve tekrar edilmesinden ibarettir. Farklı dil, yönetim, üretim, tüketim, sanat, ahlak ve ibadet biçimleri, topluluklar büyüdükçe ve geliştikçe böylelikle kültleşmeye ve kurumlaşmaya başlar. Bu noktada aslında öğelerin her birinin “fetihçi özgünlüğünün” ve benzerlikleri kendilerine mal edecek, taktiksel tekilliğin toplumsal değişime neden olduğunu kabul etmek gerçekçi gözükmektedir.

Bugün, etik ile ilgili ayrımın yapılabilmesini güçleştiren de budur. Etik, kelimesinin kökeni Yunanca'da *ethos*'a dayanır, *ethos* ayırt edici bir niteliği, ahlaki bir doğayı, töreyi, rehberlik eden bir duyguyu ifade eder. Söz konusu ayırt edici niteliğe sahip olmak için ise iyiyi, doğruyu, estetiği göstererek neyin, nasıl yapılması gerektiğine dair gereklilikleri ortaya koyan etik devreye girer, dolayısıyla etik tekrara ve taklide açıktır. Kopya edenler için modelin yahut ayırt edici niteliğinden ötürü taklit edilecek yeninin var olmaması tekinsizlik yaratır. Bu nedenle, atalardan kalan gelenek, ritüel, norm, davranış biçimi, zihniyet ve yasaların yanı sıra nesilden nesile aktarılanların tekrarı ve taklidi sürdürülerek temsiliyete dayanan düzenler yeniden dolayımına sokulur. Yeniye üretenler için ise mevcut düzeni kullanarak ona karşı söylem üretenlerin düşünce ve eylemlerinin sorunu ortadan kaldırmaması nedeniyle bu durum ne ayırt edici bir niteliğe sahiptir, ne ahlakidir, ne töredir ne de rehberlik edebilir. Farklı olanı ve yeniliği oluşturanlar, farklı olan ve yeniliğin kendisiyle beraber etik sayılmaz. Atalardan kalan gelenek, ritüel, norm, davranış biçimi, zihniyet ve yasaların yanı sıra nesilden nesile aktarılanları değiştirerek tekrar etmedikleri sürece etiğe aykırı ya da etik-dışı bulunurlar. Bugüne kadar mevcut olan ve genel kabul görerek yaygınlaşmış olandansa, *ethosa* dayanan, saptırıcı, hâkim olana yedirilemeyen ayırt edici niteliklere sahip olunur. Böylelikle fark ya da yenilik, etik ve *ethos* arasındaki döngüsel ve içkinleştiren ilişkiler ile yeniden üretilerek çoğaltılır ya da silinir. Tekil ve (b)aşsal etik anlayışının benimsenmesi, ayırt edici niteliği ile *ethosa* dayanan, saptıran, dönüştüren ilişkilerden bahsetmektir. Bu meseleyi, taklidin yarattığı dönüşüm çelişkisi ile açmakta yarar vardır.

Taklidin Yarattığı Toplumsal Dönüşüm Çelişkisi

Taklit etme yahut taklit edilecek modelin içinde yer aldığı ağa dâhil olma kararı, her şeyden önce insanın kendi içinde yaşadığı karşıtıktan çıkış noktası kazanır. O güne değin edindiği bilgi ve deneyim birikimiyle –bu nedendir ki en küçük olanın da ağ olması söz konusudur - öncelikle kendi içindeki çelişkide bir konum bulan insan, taklit etme kararı ve eylemi ile toplumsal olana ya da taklide yönelir. Taklit

edilecek ya da tekrar edilecek olan/lar ile kurulan bağ, insanın kendisi, eylemleri, teknolojileri, prosedürleri, inanışları, tasarımları vb. aracılığı ile gerçekleşir. Arzu ve inanç güçlerinin güdümünde yayılan taklit, tüketim ve üretim döngüsü içinde çözülmektedir. İkinci bölümde tartışıldığı üzere, taklit tüketim yoluyla, hem sınıflar arasında yukarıdan aşağıya doğru yayılır, hem hayallerin, arzuların ve hazların doyuma ulaştırılması ile gerçekleştirilir, hem de tüketimin üretimi ile döngüsel tekrarlar ile çoğalarak yaygınlaştırılır. Sonuç itibariyle taklit, alanlar, anlamlar, kurumlar, iş yapma tarzları, tutumlar, kullanılan, üretilen ve tüketilen şeyler arasındaki hareketliliğe ve alanlara ‘ait’ –olduğu ileri sürülen - niteliklerin değiş-tokuşuna ya da yer değişimine işaret etmektedir. Öte yandan ise, karışıklık ve uyum ilişkisi içinde gerçekleştirilen taklit, mevcut olanın da tekrar edilerek korunmasını ve mevcut olana sahip olunmasını mümkün hale getirir. Öyleyse, kuramsal alanda anlaşılmaya çalışılan toplumsal dönüşüm bir çelişki içermemekte midir? Bir yandan sürekli bir değişim söz konusu iken, diğer yandan yenilikler gündeme gelmekte ve her iki alan arasında geçişler söz konusu olmaktadır. Zira bilginin üretimi, paylaşımı ve gelişiminin de taklit yarasından nasibini aldığı varsayıldığında, eğitim kurumları, araştırma merkezleri, düşünce merkezleri gibi kurumlardaki araştırmacılar tarafından tekrarlanarak yaygınlaşan hâkim toplumbilim çalışmalarının mevcut ekonomik, siyasi ve ahlaksal düzen ile benzer bir nitelik arz etmesi yeniye olan evrilmeyi yavaşlatacağı varsayılmaktadır. Bu nedenle dönüşümün izdüşümlerini gündelik hayatın önemsiz küçük ayrıntılarında görebilmek, toplumbilimciler açısından kritik bir konumda bulunmaktadır.

Neden Sayısız Yenilik Arasından Birkaçı Yayılır?

‘Tesadüf ile ortaya çıkan özgünlükler ve tekillikler’ ile ve ‘yasa, norm, gelenek, kimlik ve devlet tarafından bastırılmış olanın ortaya çıkarılması için can atan, boyunduruktan kurtulmak için karşı çıkarak mücadele edenler’ arasındaki farkı göz önünde bulundurmak gerekir. Mücadele edenlerin belirli bir hâkim düzenden bağımsız, amaçsız, plansız, düzensiz farklılıklar, başkaldırıları, fantaziler olup

olmadığı sorgulanmalıdır, çünkü tesadüf ile ortaya çıkanlar dâhil oldukları düzen tarafından da kullanılacakları için etkisiz hale getirilebilirler. Burada önemli olan yüzleşebilmek, farkında olarak ve odaklanarak dönüşümü gerçekleştirmektir. İnnovatif yahut yenilikçi olanın tekrar ve taklit üzerine kurulan siyaset, ekonomi, din, yönetim gibi düzenler ile kuracağı dönüştürücü ilişkiler ya da (b)ağlar, tesadüfler ile de çoğalsa da, yayılması ancak hâkim olanı içkinleştirebilme yetkinliği ile mümkün olabilir. Yani bu aynı zamanda De Tarde’in neden binlerce icat arasından birkaç tanesi yükselir sorusunun yanıtı gibidir. Ne var ki bu noktada, hatırlamakta yarar görülen, değişimin bu küçük olaylar ile son derece yavaş, süreklilik ve kopuşlar ile meydana geldiğidir. Gündelik pratikler, bir kez daha vurgulamak gerekirse, bu nedenle bu küçük değişimlerin gözlenebileceği en somut alanlardan biri olarak değerlendirilmekte ve gündelik pratikler üzerinden sorunsallaştırılan toplumbilim bu nedenle kuramsal bir bilgi sorunu olarak irdelenmektedir. İnnovatif yahut yenilikçi olanın tekrar ve taklit üzerine kurulan siyaset, ekonomi, din, yönetim gibi düzenler ile kuracağı (b)ağlar düşünüldüğünde basit ancak bir o kadar da temel bir soru karşımıza çıkmaktadır: tekrar ve taklit ederek yeniliklere nasıl ulaşılabilecektir? Bir başka deyişle tekrarların arasındaki farklar, yeniliği ve değişimi ortaya çıkarabilir mi? Bu tekrarların niteliği ne olmalıdır? Bu soruları tartışabilmek için her şeyden önce gündelik hayatın içinde tekrarlanır olanın keşfi yapılmalıdır. Yemek de tekrarlanma ve taklit edilme niteliğinden ötürü bu arayışa ‘geçici olmak suretiyle’ yanıt sağlayabilir. ‘Tekrar’ kavramı ile bu sorular etrafında düşünülüyorsa eğer, Deleuze’ün De Tarde’in görüşlerinden yararlanarak geliştirdiği ‘basit tekrar’ ve ‘örtülü tekrar’a kısaca değinmek yararlı olacaktır.¹⁸⁹

Basit Tekrar ve Örtülü ya da Karmaşık Tekrar

Kabaca toparlamak gerekirse, basit (*bare, simple*) tekrar aynı ögenin mekanik ve klişeleşmiş olarak tekrar edilmesinden ibarettir. “Bütün sıradanlığı içinde gündelik

189 Bkz. (62) DELEUZE, 27.

hayat, tekrarlardan oluşur: işteki ve iş dışındaki tavırlar, mekanik hareketler (ellerin ve vücudun hareketleri, aynı zamanda parçalar ve tertibatların hareketleri, rotasyon veya gidiş-gelişler), saatler, günler, haftalar, aylar, yıllar, çizgisel tekrarlar ve döngüsel tekrarlar, doğal zaman ve akılcı zaman, vs”.¹⁹⁰ Öte yandan örtülü (*clothed, covered*) ya da karmaşık (*complex*) tekrar ise farkın içinde gizli olduğu bir tekrar olup içinde birbirini çoğaltan öğeler ya da teklikler barındırır. Deleuze’e göre “ilk tekrar (basit tekrar), kavramın kimliği ya da temsil ile açıklanan Aynının (*Same*) tekrarıdır; ikinci tekrar (örtülü / karmaşık tekrar) ise fark içerir, kendisini bir temsilsizliğin (*a-presentation*) heterojenliği ve Düşüncenin (*Idea*) değişikliği içine dâhil eder. Biri olumsuzdur; kavramın içinde varsayılarak meydana gelir; diğer ise olumlayıcıdır, Düşüncüyü aşarak meydana gelir. Biri farazi, diğeri kategoriktir... Biri durağandır, diğeri dinamik... Biri sonuçta, diğeri nedende tekrardır. Biri kapsamlı, diğer yoğunudur. Biri sıradan, diğeri ayırt eden ve tekil... Biri yatay, diğeri dikey... Biri geliştirilmiş ve açıklanmış, diğeri kuşatılmış ve yorumlanma ihtiyacı içindedir. Biri devreden, diğeri evirilendir. Biri eşitlik, oran (*commensurability*) ve simetri, diğeri eşitsizlik, oransızlık ve disimetri temeli üzerindedir. Biri cansızdır, diğeri ölümlerimizin ve yaşamlarımızın sırrının yanı sıra zincirlerimizi, özgürlüklerimizi, şeytani ve sonsuz olanı taşır. Biri ‘basit’ tekrardır, diğeri ise kendisini örterek, maskeleyerek ve gizleyerek biçimlendiren ‘örtülü’ tekrardır... Bu (örtülü) tekrar kendisini örttüğü, maskelediği ve gizlediği şeylerden daha önce var olamaz ve kendisini biçimlendirerek sarılmış ve kapatılmış olduğu basit tekrar içinde hem basit tekrarı kurar hem de basit tekrarın içinde kendisi kapatılır. Bu iki tekrar birbirinden bağımsız değildir.” Basit ve örtülü tekrarın birbirine karşıt olmadığı ve birbirine bağımlı işlediği göz ardı edilmemeli, bilhassa örtülü tekrarın basit tekrarı kapsadığı hatırlanmalıdır. Dahası birebir tekrardan ziyade, birine ya da bir şeye ait bir anlatının ya da tarihin kopyalanarak kökü ile hiçbir bağı olmayan herhangi bir alanda tekrar edilmesi tekrarın içindeki farkı ortaya koyacaktır. Bu nedenle sıradan-mış gibi algılanan gündelik pratiklere yakından bakıldığında (tekrarlar arasındaki) farklar su yüzüne çıkacak, böylelikle siyasi ve etik tavırlara ilişkin bir değerlendirme yapılarak çağdaş bir sorunsallaştırma yapmak mümkün olabilecektir.

¹⁹⁰ Bkz. (14) LEFEBVRE, 25.

5. DEĞİŞİM YANILSAMASINI ÜRETEN BAĞLAR

Bu bölümde *a priori* belirlenmiş, sınırlanmış, tanımlanmış bir köken, içerik ve biçim ile güçlü bağı olanların mevcut olanı hangi koşullar ve unsurlar üzerinden muhafaza ettiği keşfedilmeye çalışılacaktır. Muhafaza ederken günün koşullarına ayak uydurma ise değişimden ziyade mevcut olanın yeniden üretilmesine neden olan bir değişim yanılması olarak değerlendirilecektir. Mülakatlardan yola çıkarak geleneksel yemek tariflerine sadık kalan ve yemek tariflerini değiştirme –daha doğrusu değişim- fikrine karşı çıkanların aynı zamanda köken ile kurdukları güçlü bağa odaklanılacak, bunun altında yatan siyasi ve etik tavır irdelenmeye çalışılacaktır. Belirli bir düşünce, tasarım ya da şablon olarak ifade edilebilecek damak zevkinin benimsenmesi ile reddedilmesi, geleneğe bağlı kalınması ve görgü kuralları ‘saygı’ kavramı etrafında tartışılarak, siyasi ve etik bir tavrın tekrarlar arasında ortaya çıkan varlığı sorunsallaştırılacaktır. Günümüz politik ortamında sağ ve sol arasındaki keskin ayrımın silinmesi ve dolayısıyla temsil mekanizmalarının tıkanması ile birlikte [özellikle neo-liberal ekonomiye karşı güçlü bir] siyasi tavır takınmanın neredeyse imkânsız hale geldiğini söylemek çok da yanlış olmayacaktır. Mert’in vurguladığı üzere, siyasi tavır, ancak mikro-düzeyde, bir başka deyişle gündelik pratiklerin içinde mümkün olacaktır.¹⁹¹ Güncel reel-politiğe bakıldığında “sağ-sol ayrımını devre dışı bırakan uzlaşmacı siyaset, liberal demokratik kapitalizmi tek rasyonel yapı olarak sunarak, bu yapının meşruiyetine yönelik rasyonel eleştirilerin yolunu tıkamakta ve akla dayanmayan, duygusal eleştirilerin yolunu açmaktadır. Bunun sonucu olarak sosyo-kültürel değerlere ve konulara bağlı, milliyetçilik, etnik ve ırk temelli üstünlük, aile, din ve ahlak gibi konuları öne çıkaran yeni bir siyasetin yolunu açmıştır”.¹⁹² Kabaca ifade etmek gerekirse, mevcut düzeni koruma amacındaki yaklaşımı tanımlayan nitelikler geleneğe bağlılık, özel

¹⁹¹ MERT, Nuray (1997) “Sağ-Sol Siyaset Ayrımı ve Yeni Muhafazakârlık”, **Toplumbilim: Yeni Sağ-Aşırı Sağ Özel Sayısı**, Bağlam, İstanbul, XII, 57.

¹⁹² KADIOĞLU, Ayşe (1997) “Alman Yeni Sağı: Bir Başka Tarihbilim Tartışması”, **Toplumbilim: Yeni Sağ – Aşırı Sağ Özel Sayısı**, Bağlam, İstanbul, XII, 64.

mülkiyete vurgu, otorite ile hiyerarşiye saygı ve değişime reaksiyon olarak toparlanabilir.

İçinde bulunduğumuz dönemde ise bu araştırma açısından en dikkat çekici olan unsur, değişime karşı tutumdaki farklılıktır. Bir başka deyişle, hâkim ekonomik düzen ya da liberal ekonominin hüküm sürdüğü küresel ve ulusaşırı alanın varlığı ve değişmezliği kabul edilerek değişimi öne çıkaran bir düzen savunulmaktadır. Ne var ki, söz konusu değişim ‘yalnızca’ yerleşikliğin içindeki bir hareketliliği mümkün kılmaktadır. Bu durum daha önce de tartışıldığı üzere göçmen zihniyetin ta kendisidir. Bir başka ifadeyle, Mert’e göre değişime karşı olma ilkesi, “toplumun değişiminin her aşamasında mevcut düzenin savunulmasına sadık kalınması” koşulu ile işlemektedir.¹⁹³ Her aşamada mevcut düzenin korunması ve değişim paradoksu, gündelik pratikler vesilesiyle ortaya çıkan sorunlar ile güncellenmektedir. Gündelik pratikler içindeki siyasi ve etik tavırlar bu nedenle mevcut düzenin korunması yahut yeniliğe doğru yönelme açısından kritik bir noktada yer almaktadır. Bu nedenle hem ulus-devlet hem de ulusaşırılaşmaya eş zamanlı olarak bağlanabilen göçmen zihniyetin içindeki değişim yanılışmasının gündelik pratikler içinde hangi unsurlar üzerinden gerçekleştiği bu bölümde tartışılacaktır. Bunlardan ilki, eksiklik ve tekinsizlik üzerinden kurulan güçlü bağlardır.

5.1. Eksiklik ve Tekinsizlik

Uluslaşırılışmanın getirilerinden biri olan yer değiştirme ve hareketlilik sürecinde daha şiddetli yaşandığı varsayılan kimlik, ait olma ve sahip olma hissi, ‘eksiklik’ ve ‘arayış’ anlatısı ile ortaya çıkar. Tüketim ve göç ile ilgili bölümde tartışıldığı üzere, sürekli değişikliğe ve yeniliğe uyum sağlamaya çalışmak, bir töz yitimi ile karşı

¹⁹³ A.g.k. 58.

karşıya kalan insanın huzursuzluğuna neden olmaktadır. Bunun yanı sıra ulusaşırı sermayenin hâkim olduğu kentlerde “görünür bir ortaklık içinde farklı dünyalarla, tarihlerle, kültürlerle ve deneyimlerle karşılaşmak çok güçlü ve gerilimli bir pratiktir. Bu daima belirsizlik ve korkunun eşlik ettiği bir buluşmadır”.¹⁹⁴ Bir yer yahut bir şeye ait ya da sahip olamama, köklerinden kopma ve kimlik kaybı hususunda duyulan tekinsizlik ise mevcut düzenin korunmasına ve tekrar edilmesine ilişkin güçlü bir tavrı ortaya koymaktadır. Zira eyleyenler bir yere / şeye bağlı olma eğilimindedirler ve özellikle insan olanlar, yer değiştirdikleri zaman hem kaybedilen yere / şeye ilişkin hüznün ya da keder gibi duygular besleyerek geçmişleri ile olan bağlarını sürdürmeye hem de yeni olanın değerini keşfetmeye ilişkin stratejilere ihtiyaç duyarlar. Başka seçeneğin kalmadığı kökten yer değiştirmeler en travmatik olanlar olsa da ilişkiler ve yapılan işte gerçekleşen küçük sapmalar ve değişiklikler bile yıpratıcı olabilmektedir. Kısaca, değişim ve dönüşüm zor, yıpratıcı, gerilimli ve yorucudur, çaba gerektirmektedir.

Mevcut Düzenin Basit Tekrarı

Gündelik pratikler sonsuz sayıda küçük ayrıntıdan meydana gelmektedir. Küçücük anlarda, sözlerde, tasarımlarda ortaya konulan ve gündelik pratikler içine gömülü olan birçok siyasi ve etik tutum da tekrarların çoğulluğu arasında bu nedenle unutulmakta, kaydedilmemekte ve dolayısıyla önemsenmemektedir. Gündelik pratiklerin sonsuz sayıdaki tekrarı arasında kaydedilmeyen, unutulan ve göz ardı edilen siyasi ve etik tavırların fark edilememesi ise gerek gerçekliği algılama ve değerlendirme konusunda bir farkındalık yaratma gerekse farklı bakış açıları ortaya koyma hususunda bir eksiklik olarak nitelendirilmektedir. Eksiklik, her ne kadar sürekli yer değiştirme ve hareketliliğin esas olduğu günümüz kent insanının gündelik pratiklerinde ortaya koyduğu siyasi ve etik tutumlarda önemli bir paya sahipse de kent insanının belleksizliğine karşı geçmişi korumaya yönelik güçlü bir bağ kurma

¹⁹⁴ Bkz.(121) CHAMBERS, 48.

girişimi ve çabasını da ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla sabit ve değişmez (-miş gibi algılanan) bir anlama, tasarıma, şablona, aileye, yurda bağlı olamamak ve kendi güdümünde olmayan bir dönüşüme maruz kalmak, sürekli bir arada olma haline neden olmaktadır. Arada olma hali ise olumsuzlukla eklemlenerek yalnızca bir yere / şeye ait olamama ya da sahip olamama konusunda duyulan huzursuzluk, endişe, tekinsizlik ve yabancılaşma hissine yol açabilmektedir. Neye ve kime inanacağı ve bağlanacağı hususunda arayış ve eksiklik içindeki eyleyenin önünde iki ana yol var gibi durmaktadır: Birincisi daha kolay olan ve tercih edilen, yani taklit ederek mevcut düzenin tekrarını sağlamak; ikincisi ise odaklanma ve mücadele gerektiren yenilikçilik. Ne var ki gözden kaçırılmaması gereken mesele, bu iki yolun birbiriyle sürekli kesiştiği ve birleştiğidir. Tekinsizliğe dayanan ve birbirine bağlı işleyiş mantığı, kendisini toplumbilimsel kuramda da göstermektedir. Kendi güdümünde olmayan, modernite ve aydınlanma nosyonu güdümündeki liberal ekonomi ve politikalara örgütsel ve tözsel anlamda tâbi olan (toplum)bilim - kurumları, insanları, kuramları, yayınları, ödülleri vb. - toplumsal olanı kavrayabilme hususunda sürekli bir eksiklik duymakta, denetim altına alınması gereken ile ilgili bir tekinsizlik deneyimlemektedir. Sanki söz konusu (toplum)bilim araştırmalarını yürütenler, bahsedilen 'toplum'un yahut 'ağ'ın bir parçası değilmiş 'gibi', sorun olarak tespit edilen konulara nesnellik uğruna yabancılaşıldığını iddia etmektedir. Böylelikle önceden belirlenmiş ve değişmez olarak muhafaza edilen kavramları, tartışmaları, kuramları ve söylemlerin geçerliliğini sorgulamadan ve eleştirmeden taklit ederek ve süregideni tekrar ederek mevcut olanın devamına ve yaygınlaşmasına katkıda bulunurlar. Bu durumun kendisine odaklanan ve eleştirel bir bakış ile yeni kavramlar yoluyla fark üretmeye çalışanların da bulunmasına karşın hâkim, yaygın ve çoğunlukla uygulanan mevcut düzenin basit tekrarından ibarettir.

Kimlik Arayışına Neden Olan Töz Yitimi Sanısı

Ulusaşırı sermayenin hâkim olduğu büyük kentlerde yaşayan eyleyenin var olabilmesi ise, farklı alanlarda farklı rol ve işlevler ile eşzamanlı var olmayı

gerektirir. Kimlik arayışı bu nedenle gündelik hayatın içinde sık sık ortaya çıkan bir engel olarak algılanmaktadır. Bu nedenle herkese ve her şeye “[yabancılaşma] gündelik hayatın zenginliğini yok eder. Gündelikliği değersiz göstererek, ideolojilerin sahte ihtişamı ile üzerini örterek, bu üretim ve yaratım yerini gizler... Toplumsal yabancılaşma, yaratıcı bilinci edilgen ve mutsuz bilince dönüştürür”.¹⁹⁵ Mülakatlarda da, M.Ç., “Bütün hayatım boyunca burada [*Paris'te*] yaşadım diyebilirim... Büyük bir ‘eksiklik’ hissediyorum... Türkiye’de yaşarım. Burada da yaşarım. Hem oralı, hem buralıyım artık... Benim derdim ne biliyor musun esas? Mesela ben Türkiye’ye gittiğim zaman da şimdi bana ‘yabancı’ diyorlar. ‘Almanca’ diyorlar... Ben geçmişimi arıyorum! Ben kimliğimi arıyorum! Benim en sıkıntı duyduğum şey bu işte!” (EK.2) ifadesiyle eksiklik ve tekinsizliğin kimlik arayışı ile ilişkisinin çıkarsanabilmesine olanak tanımaktadır. Kimliksizleşme yahut kimlik-aşırılık olarak ifade edilebilecek arada olma hali nedeniyle duyulan tekinsizlik yurt, soy, aile, gelenek gibi yerleşik ve sabit alanlarla eşzamanlı güçlü bağlar geliştirilmesine neden olmakta ve yabancıyı tanıma, etkileşimde bulunma olanağını kısıtlamaktadır.¹⁹⁶ İçeriksiz kalan, ‘saf’ biçimler olarak sunulan ve bu sıfatla bir yapılandırma işlevi yüklenen biçimler, düş kırıklığı ve ümitsizlik yaratır. Bir töz yitimi ile karşı karşıya olunduğu sanısına kapılır.¹⁹⁷ Aidiyet ilişkileri ile güçlü bağlar kurulmasını sağlayan, bir biçim ve içeriğe sahip yemek tariflerinin, mevcut kuramların, yerleşik kavramların ve normlar ile biçimlerin değişimi konusundaki kaygı ve endişe, gerek yabancı, yeni ve farklı olanı tanıma konusunda bir eksiklik gerekse yabancıya, farklı olana ve yeniyeye karşı oluş ile eklemlenir.

¹⁹⁵ Bkz. (14) LEFEBVRE, 40.

¹⁹⁶ Burada kimliksizlik ya da kimlik aşırılık ile vurgulanmak istenen etken (*active*) ve edilgen (*passive*) arasındaki dönüşlü bir ilişkinin yanı sıra birey/yapı, özne/nesne, modern/postmodern gibi ikilikleri de aşmanın gerekliliğidir. Latour’un “*factish*” kavramıyla katkıda bulunduğu tartışmanın dayanağı Yunancada bulunan ve ne etken ne de edilgen olan “orta ses”tir. Yunanca bulunan “orta ses” Türkçede dönüşlü fiil olarak mevcuttur. Dönüşlü fiil, öznenin işi yaparken aynı zamanda o işten etkilendiğini gösteren fiillerdir. Yani fiili yapan da ondan etkilenen de öznedir. Nesne yoktur. Bu anlayışa göre artık “kim yapmış? Ya da “kime yapılmış?” soruları ile özneye odaklanmaktansa, öznenin denetimi bırakmasına neden olan tekniklere, düzenlere, araçlara ve kolektif taşıyıcılar gibi mekanizmaların işleyişine odaklanmak gerekmektedir. Bkz.(169) LATOUR, 20. Örneğin, uyuşturucu bağımlıları ve müzik tutkunlarının bir şeye bağlanması ve dışsal güçlerin kendiliklerinin yerini almaları öznenin uyuşturucu ya da müzik ile kurduğu güçlü bağ nedeniyle kendiliğini terk etmesini (*self-abandonment*) sağlamaktadır. Bu konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için Bkz. (175) HENNION – GOMART, 220 – 247.

¹⁹⁷ Bkz. (14) LEFEBVRE, 68.

Tanıdık ve Bildik Olanı Yabancı Olana Tercih Etme: Yemek Tarifleri

Bir tasarım, şablon, plan, gelenek olarak bakıldığında yemek tarifleri geçmiş, şimdi ve gelecek arasındaki dönüşümü yansıtanlardan biri olacaktır. Bir yemeği yapmak için çoğunlukla yemek tarifine ihtiyaç duyulur. Yemek tarifleri ölçüler, referanslar, kurallar ve yöntemler ile doludur. Yemek tarifi bir yemeği yapma şeklini, bir projeyi hayata geçirmenin kılavuzudur, bir haritadır (*cartography*). Yemek tarifleri, siyasi, ekonomik, tarihsel ve kültürel güçlerin ‘ortak’ bir coğrafyası içinde, tatların zamanla nasıl değiştiğini yansıtır. Bu nedenle de bir *topos*’tur. Yemek tarifleri bir kültür, bir cemaat, bir toplum, bir yer, bir dönemdir, bunları kavramak için bir araç ya da bir temsil değil... Tekilliğin ta kendisidir. Ne var ki, bu başlangıç oryantasyonu vasıtasıyla içinde bulunduğumuz gerçekliği tam olarak kavraması çok zordur. Çünkü oluşturulan tatlar aynı zamanda tarihsel hafızanın tartışmalı yarılımlarıdır. Bu tatlar bağlamları, kültürleri, hikâyeleri, dilleri, yaşantıları, arzuları ve umutları sunarlar. Yemek tariflerinin önceden belirlenmiş ve neyin nasıl yapılması gerektiği hususunda yönlendiren sınırları aşıldığında, capcanlı gündelik dünyanın yerelliklerine ve karmaşıklığın huzursuzluğuna erişilir: yani hem sabit bir tasarım olan, hem de değişkenliğin hazza dönüştüğü tatlara ve geçici olayların, hareketlerin ve hafızaların uzamına erişilir. Oysa yasaya, tarife, şablona, kurala bağlı olmak tercih edilmektedir, çünkü sonucun ne olacağını önceden kestirebilmek ve kendini garantide hissetmek bir ihtiyaç olarak öncelenmektedir. Bunun yanı sıra yabancı, farklı ve ne idüğü belirsiz olandan gelebilecek riskler ile de böylelikle karşılaşılma riski olacaktır. Bu nedenle bildik, tanıdık düzen mümkün olduğunca muhafaza edilmeye çalışılır. Örneğin mülakatlarda M.Ç., “Valla ben [*geleneksel yemek tariflerini*] değiştirmiyorum diyebilirim. Ben kaç yıldır Fransa’da yaşıyorum ama yalnızca Türk yemekleri yaparım. ...benim evimde ‘yabancı’ şeyler olmamıştır. Ben yemiyorum, sevmiyorum ‘yabancı’ şeyleri... [*Almanya’da yaşayan Türk göçmenlerin durumu hakkında*] kesinlikle kaygı, endişe duydum. Ben tanıyamadım. Oradaki Türklerin gerçekten Türklükle alakası olmadığı gibi, Almanlarla da alakası yok. Oradaki Türklük bitmiş!” (EK.2) ifadesiyle ‘yabancı’ya olan bakışın keşfedilmesine olanak tanımıştır.

Mesele, açık bir şekilde yalnızca, yemek ile ilgili olarak değerlendirilmemelidir. Hobsbawn ve Ranger'ın 'geleneğin icadı' kavramı ile açıkladıkları "geçmişle bir süreklilik ima eden belli bazı değer ve davranış kurallarını tekrarlamak yoluyla telkin etmeyi hedefleyen uygulamalar, gündelik pratiklerden biri olan geleneksel yemek tariflerinin tekrar edilmesi ile hayata geçirilmektedir.¹⁹⁸ Gündelik pratiklerden biri olan yemek yapma konusunda ulus, soy ve dolayısıyla ağa ilişkin güçlü bağ, geleneksel yemek tariflerinin değiştirilmemesi ve tekrarlanmasında kendini göstermektedir. Bir 'önceden belirleme' olarak gelenek, aynı kimliğin yinelenmesindeki heterojen konfigürasyonun güç ve karmaşıklıklarını gizlemektedir.¹⁹⁹ Oakeshott'un (1991) da altını çizdiği gibi, "tanıdık olanı bilinmeyene, denenmiş olanı denenmemiş olana, gerçeği mümkününe, yakını uzağa, uygun olanı mükemmele (...) tercih etmek" günümüzde yaygın bir siyasi ve etik tutumu yansıtmaktadır.²⁰⁰ Arada olma, yer değiştirme ve hareketlilik sonucunda su yüzüne çıkan kimlik arayışı ve bunun sonucunda tüketim ile ulus-devletin dayattığı kimlik anlayışını benimseme ise, netice itibariyle, kalıplaşma ve standartlaşmaya neden olarak tekilliğin ve farkın görülememesine, eylenememesine neden olmaktadır.²⁰¹ Sonuç olarak, alışkanlık ve tekrar ile mevcut düzenin sürdürülme çabası, standart ve kalıplaşmış biçim arayışı nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Hâkim toplumbilim yaklaşımları açısından da benzer bir durum söz konusudur.

¹⁹⁸ Kavram ile ilgili açıklamalar için Bkz. HOBSBAWN, E. – RANGER, T. (1983) **The Invention of Tradition**, University, Cambridge: 1.

¹⁹⁹ Bkz. (121) CHAMBERS, 97.

²⁰⁰ OAKESHOTT, Michael (1991) "**On Being Conservative**", (30.08.2007) <http://www.geocities.com/Heartland/4887/conservative.html>

²⁰¹ Tekdüzelik ve standartlaşma hususu mülakatlarda K.Y'nin "Fransız restoranına gidip de n'apıcaz, ne yiyeceğiz Allah aşkına? İki tane et, ben onu evde de pişiriyorum (Güler) Biz Türk restoranlarına gidiyoruz. Bilmiyorum, mesela burada bir Türk restoranında gördüm, karnıyarığın üstüne rapé (rendelenmiş) peynir... Ben... Bilmiyorum. Benim hoşuma gitmedi. Bizim alışmadığımız için... Hoşuma gitmedi yani. Onun için hiç düşünmedim öyle bir şeyi. Tadı hoşuma gitmedi. Bizim alıştığımız bir damak tadımız var. Yani ezelden beri "bizim" karnıyarığımız karnıyarıktır ama onun üzerine peynir yahut beşamel sosu? Hiç hoşuma gitmedi. Onun için Türk yemekleri ile oynamam." ifadesinden yola çıkılarak geliştirilmiştir.

5.2. İkame Yetisi

İlginç olan bir başka bulgu ise eşzamanlı biraradılığı mümkün kılan ‘ikame’ yetisidir. Eksiklik duygusundan yola çıkarak taklit ve tekrar aracılığı ile güçlü bağlar geliştiren eyleyenler, aynı zamanda karşılıklı bağımlılık ağları da yaratarak ‘toplumsal’ olarak ifade edilen kapalı devreye girmiş olurlar. Durkheim’cı bir okumayla, ulus ötesi toplumsal alanların ‘farklı’ çeşitleri, toplumsal yaşamın ahlâki olarak kurulabilmesi için toplumsal işlemler; normlar, değerler ve standartların ‘ortak’ hale geldiği ve paylaşıldığı bir kanal olacaktır. Dolayısıyla ikame aynı zamanda yer değiştirmeye gönderme yaparak ‘yerleşik olanın içindeki hareketliliği’ ya da göçmen zihniyeti de vurgulamaktadır. Bu değişimden ziyade bir ‘değişim yanılısaması’dır. Bu durumu daha iyi irdeleyebilmek amacıyla öncelikle tekrar ile işleyen ikame yetisine bakmak yararlı görülmektedir. Değişikliğe ve yabancı olana karşı geliştirilen tavır ve ikame yetisi, gündelik pratiklerin içeriğini de tamamıyla etkilemektedir. Örneğin din ile zayıf bağı olan, eşzamanlı olarak yurt, gelenek, ulus, soy ile güçlü bağa sahip olabilmekte ve bu eksikliği ikame edebilmektedir. Bu yargının çıkarsanmasına mülakat yapılan M.Ç.’nin “[Fransızlar] mesela et yiyorlar, şarap içindedir, bilmem ne içindedir. Hoşuma gitmiyor benim, bilmiyorum? Ben aşırı derecede Müslümanlık yapan bir insan değilim ama hoşuma gitmiyor. İstemiyorum ‘o’ değişikliği... Ben aleviyim ama ‘Türk’ alevisiyim.” (EK.2.) şeklindeki ifadesi de olanak tanımıştır. Etnik ve milli kimlik ile geliştirilen köken, soy ve ‘biz’ vurgusu yerine mesleki kimlik ile kurulan güçlü bağ bu anlayışı gündelik pratikler içinde ortaya çıkarmaktadır. Yapılan mülakatlarda A.E.’nin “O kadar çok yurt dışında yaşadım ki... Türk müyüm? Danimarkalı mıyım? Fransız mıyım? Ne biriyim, ne öbürüyüm! Bunun çok acısını çektim. Beni bu durumdan kurtaran mesleğim oldu. Mesleğim beni çekingenlikten kurtardı, kendime güven verdi... Mesleğimle ‘gerçek bir aşk ilişkisi’ yaşamaya başladığımdan beri... Mesleğimle birlikte büyüdüm diyebilirim. Bir de bakıyordum şu ya da bu ülkede olmaktan önce [ismini söyleyerek] A’yım!.. [Geleneksel tatların kaybolması beni] üzüyor, tabi, üzüyor çünkü yenilenmiyor yerine başka bir şey konamıyor. Yerine konan şey de çok kötü.” (EK.5) ifadesi bu yargının elde edilmesine olanak tanımıştır.

Benzerini Dışlayarak Kayıtsızlaşma

İkame etme, stratejik bir fiildir çünkü ‘stratejiler’, kurnaz ‘birleşimler’ ve kurallar arasında ‘seyrederler’, ‘gelenekler tarafından sunulan imkânlar ile oynarlar’, bir gelenekten diğerine göre daha çok yararlanarak birini diğeri ile telafi ederler. Stratejiler, yararlılıklarını bu ağ içinde yaratırlar...²⁰² Yukarıdaki mülakatta da vurgulandığı üzere ancak bir kimlik edinerek ve bir alana ‘sahip olarak’ tekinsizlik ve eksiklik hissinden kurtulunabilmiş ve ‘gerçek bir aşk ilişkisi’ olarak ifade edilen güçlü bağa işaret edilerek, ikame edilen töz yitimi sanısı vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra etnik yahut ulusal aidiyet ve kimlik anlayışının mesleki kimlik anlayışı ile yer değiştirdiği ve ikame edildiği görülmektedir. Dahası yapılan mülakatlarda göç ederek ve yerleştiği alanı ‘benimseyerek’ yerleşikliğe geçen ve benzer nedenlerden ötürü töz yitimi sanısına kapılanların benzerini dışlayan bir zihniyeti benimsedikleri keşfedilmiştir. Bu durum ironiktir. Sosyo-psikolojik olarak itaatin sağladığı yarar, insanlar tarafından kabul edilmek, ödüllendirilmek ya da cezalandırılmamak, özdeşleşmenin yararı ise kişiye, değer verdiği kimselere benzemek, onlar gibi olduğunu düşünmek duygusunu sağlamasıdır. Benimseme ya da kendine mal etmenin kişiye sağladığı yarar ise, onun doğruyu anlama ve uygulama gereksinmesini tatmin etmesidir. Benimseme, bu nedenle, kişisel bir görevi yerine getirmekte, kişinin doğru hareket ettiğine inanma ihtiyacını tatmin etmektedir ve gerçeği tanımlamaya yaramaktadır.²⁰³ Göçmenlerin yerleştikleri yere uyum göstererek, o alandaki hâkim yerleşik düşünceyi en az göçmen olmayanlar kadar ‘benimseme’, sahiplenme ve mevcut düzene ‘itaat etme’ stratejileri hatta şiddetli bir üslupla kendi cemaatlerinin dışındaki göçmenlere yahut benzerlerine karşı gösterdikleri olumsuz tavırlar dikkat çekicidir. Bu durum yer ve zihniyet arasında kurulan benzerlik ilişkisi açısından da değerlendirildiğinde aynıdır. Bir başka deyişle, örneğin bir düşünceyi, yaklaşımı, kuramı, yaşam tarzını, dini ritüeli, iş

²⁰² Bkz. (13) DE CERTEAU, 54.

²⁰³ Bu konu ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz. KAGITÇIBAŞI, Çiğdem (1988) **İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş**, Evrim, İstanbul: 70–71.

yapma tarzını zamansal olarak sonradan edinenlerin, söz konusu unsurlara hâkim ve o unsurları sorgulamadan içselleştirmiş olanlar kadar benimsemeleri, sahiplenmeleri, itaat etmeleri mümkündür. Dahası bu unsurlara sahip olmayan yahut bu unsurlar ile güçlü bağ geliştirmeyenlerin bu unsurları sonradan edinenler tarafından şiddetli bir şekilde dışlanması ve ötekileştirilmesi gerçekleştirilebilmektedir. Bu düşünce çizgisi takip edildiğinde, günümüz toplumbilimcileri de 19.yy.daki benzerleri, ataları ya da taklit ettikleri modele nazaran çok daha kemikleşmiş, kapalı, tutucu ve de dışlayıcı bulunmaktadır. Öte yandan benzeri olanların kendisine özdeş bir tavır benimsememesi ve değişmesi, eyleyenin ya da bu bağlamda göçmenin, cemaat anlayışı yahut bir ağ içine sıkıştırdıklarını da dışlamasına ve eleştirmesine neden olmakta, kimlik ile bağını güçlendiren unsurlardan biri haline gelmektedir. Agamben'in 'eşik' ve 'kayıtsızlık alanları' olarak kavramsallaştırdığı durum aslında hiç kimsenin bu anlamda güvende olmadığı üzerinde durmaktadır.²⁰⁴ Kendi hakkında bir tavır olmaktan öte kolaylıkla eşığı aşarak ve kayıtsızlık alanından girerek ötekine yönelen tavır ortaya çıkmaktadır. Günümüz toplumbilimcileri geçmişten stratejik olarak seçilen 'toplum' kavramı üzerinden politika üretim sürecinin meşrulaştırma işlevini ikame etmektedir. Toplumbilimin kendi hakkında eleştirel tavır, dolayısıyla öteki meselesi ile ister istemez buluşmakta ve kesişmektedir çünkü toplumbilim ancak kendi ötekisi ile yüzleştiğinde ve kendi ötekisini içselleştirdiğinde, benimsediğinde dönüşmeye başlayabilecektir.

Dışlanmışların Dışlama Siyasetleri

Olumsuzlayarak mevcut alanının sınırları dışına çıkmama konusundaki stratejik iş görme tarzları ise yerleşik bir anlayışı ortaya koymaktadır. Örneğin göçmen çocuklara tarih ile dil dersi veren ve kendisi de bir göçmen çocuğu olan W.L., "Bu göçmenlerin buraya uyum göstermesi gerekiyor ama bu ne yazık ki gerçekleşmiyor.

²⁰⁴ AGAMBEN, Giorgio (1998), **Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life**, Çeviren: D. Heller-Roazen, Stanford University, Stanford:104 – 111.

Tabi bunun pek çok nedeni var, birçok eksiklikler var ama çok inatçılar ve bazı şeyleri anlamakta hakikaten güçlük çekiyorlar. İnsanlar geldikleri bir eve uyum göstermek zorundadırlar. Biz böyle yaşadık... Bu bir 'saygı' meselesi... Siz başka bir eve misafir olarak gittiğinizde o evin düzenine mümkün olduğunca ayak uydurmaya çalışırsınız, öyle değil mi? Ancak evi sahiplenen, o evin yükünü paylaşan insanlar o evin parçası haline gelebilirler, değil mi? Hâlbuki burada durum çok farklı. Bırakınız yükü paylaşmayı Fransa'nın ekonomisine en büyük yük getirenler "onlar" bence. Sanki burada yaşamıyor gibiler... Nasıl bir gelecek bekliyor bizi bilmiyorum ama benim birçok endişem var... Biz de ahlamlarla birlikte göçmen bir ailenin çocukları olarak Fransa'da doğduk ve büyüdük ama bizim böyle problemlerimiz olmadı." (EK.11) ifadesiyle ulus-devlet anlatısının sürdürülmesine ve yaygınlaşmasına katkıda bulunmakta; göçmenler ile ilgili etik ve siyasi tavrını 'saygı' ve 'itaat' üzerinden dile getirmektedir.

Bu durum aynı zamanda dışlanmışların, dışlayıcı proje ve görüşlerini bir 'öteki' yaratarak kimlikçi, toplulukçu reaksiyona dönüştürme çabası ve bu çabayı siyasi merkeze yerleştirmesi ile de eş anlamlı sayılmalıdır. Yukarıdaki mülakatta da ifade edildiği üzere, "yabancıdan kendisini hep evinde hissetmesi beklenir. Ne var ki, böyle bir yabancı içinde yaşadığımız zamanı sorgulayan bir mevcudiyettir. Çünkü yabancı, 'düzenin inşa edilirken içine yerleştirilen ikili sınıflandırmaları' tehdit eder ve bizi müphemliğin tekin olmayan yer değiştirmesiyle tanıştırır.²⁰⁵ Kendisi de bir göçmen olan M.B. ise hâkim göçmen politikasını benimseyerek gerek kendi geçmişi ile zayıf bir bağ kuruyor, gerekse sınıf atlama arzusu ile iktidarın yanında konumlanarak hâkim olanın bir parçası olma amacını taşıyor ve kendi madunluğuna ket vuruyor. (EK.6) Bir başka deyişle, bir yabancı olarak kendini evinde hissettiğini ifade ederek yerleşik zihniyete uyum gösterdiğini dile getiriyor. Bu görüşün elde edilmesine olanak tanıyan ifade ise şu şekildedir: "Ben (*Paris'in bir banliyösü olan*) Fontenay-aux-Roses'u çok seviyorum. Burası sakın ve hoş... Paris kadar gürültülü

²⁰⁵ Bu konu ile ilgili daha geniş açıklama için Bkz. BAUMAN, Zygmunt (2003) **Modernlik ve Müphemlik**, Çeviren, Türkmen, İ. Ayrıntı, İstanbul.

ve karmaşık değil. Düzenli ve sessiz... Burada durumu iyi olan insanlar yaşadığı için bana daha güzel geliyor. Ama burası da değişiyor yani belediye başkanının buraya dört tane daha işçi lojmanı ve göçmen evi yaptırmayı planladığını duydun mu? Bu yüzden çok oy kaybedebileceği söyleniyor çünkü burada oturan insanlar buranın daha da kalabalıklaşmasını istemiyorlar. Bence haklılar da.” (EK.6) Görüldüğü üzere, bir yer ve şey ile güçlü bağa sahip olanların ikame yetisi, gündelik hayatın içinde dışlama, özdeşleşme, benimseme, sahiplenme ve itaat etme gibi davranış modelleriyle birleşerek kimlik anlayışlarında bir hareketliliğe (*mobility*) ve yer değiştirmeye yol açıyor. Dışlanmışların, dışlayanların davranış biçimlerini, zihniyetlerini benimsemeleri, bugün yeterince kavranamamış olduğu için, ya da dışlayanların bu ikameyi kavramaları ancak çaresiz kalmalarından dolayı, bilhassa görünür olanda bir farklılık ve ayırım yaratmak amacıyla içerikten ziyade biçimler ve üsluplar ile daha çok uğraşılmakta, bu unsurlara verilen önem artmaktadır. Dolayısıyla değişim yaptığını iddia edenlerin yarattığı dönüşüm içerikten ziyade biçim ile sınırlanmaktadır. Bu konuda farkındalığı engelleyen örneğin, saygı, ayırım yaratacağı varsayılan biçim ve üsluplara gönderme yapması açısından güncelliğini koruyan bir konudur.

5.3. Saygı Meselesi

Gelenek ve ulus kimlik ile kurulan güçlü bağ, geleneğin tekrar edildiğini ve tekrarın da ‘saygı’ ile ifade edilen etik bir tavırla ortaya çıktığını göstermektedir. Saygı, güçlü bağın aynı zamanda tahakküm gücünü belirten unsurlardan biri sayılmalıdır. Nitekim “saygı, ifade yüklü bir gösteridir. Bir başka deyişle, diğerlerine saygı duymak öyle kendiliğinden oluvermez... Saygıyı karşı tarafa iletmek, bunun hissedilmesini sağlayan kelimeler ve jestler bulmak anlamına gelir”.²⁰⁶ Geçmişe ve bırakılan yere / şeye duyulan özlem, ‘o’ yere / şeye yahut geçmişe ait unsurlara

²⁰⁶ SENNETT, Richard (2005) *Saygı*, Çeviren, Bardak, Ü. Ayrıntı, İstanbul: 211.

duyulan saygı söylemi içinde cemaat, ulus, gelenek, soy, aile, din gibi yerleşik normlara bağlı kalınmasını sağlayan itici kuvvettir. Bu nedenle bir yere / şeye ait olma eksikliğini, ikame ederek tekinsizlikten kurtulan eyleyenler değişime karşı şiddetli bir karşı duruş ve tutucu bir tavır ile bütünleşmektedir. Mülakatlarda G.B. tarafından “Yemek tarifleriyle oynarım. Hiç saygılı değilim bu konuda.” olarak ifade edildiği üzere bunun tam tersi de söz konusudur, ancak bu konu ileriki bölümde tartışılacaktır. Göçmen bir aileye sahip olanın “Bu göçmenlerin buraya uyum göstermesi gerekiyor... Bu bir saygı meselesi!” (EK.8) ifadesi, saygı üzerinden uyum sağlama ve itaatin gerçekleşme talebini kanıtlıyor. Örneğin, ulus kimlik, Paris’teki Türk cemaati ve gelenek (ya da belirli bir ağ) ile güçlü bağlar geliştirerek yemek alışkanlıklarında da tutucu bir tavır olan bir göçmen, bu tutumu gündelik hayatın diğer alanlarında da saygı söylemini kullanarak ve ulus kimliği ile kurduğu ilişkiyi pekiştirerek tekrar etmektedir. Bu yargının geliştirilmesine M.Ç’nin “Şimdiki gençlerde bunu görmüyorum. Bize karşı terbiyesizler... Benim kızımın Fransız arkadaşları vardı, gelirdi evime, inan şurada uzanırdı, ben dışardan girdiğim gibi, erkek, sevgilisiyle olan arkadaşı, kız arkadaşına derdi ki: ‘Kalk!’. ‘Niye?’ ‘Selma’nın annesi geldi! Ayağa kalkman lazım, ayıp! Türklerde böyle bir saygı var!’ (Almanya’daki Türklük) ... Bitmiş. Her pislikte onlar! Aile düzenleri yok!” (EK.2) ifadesi olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere siyasi ve etik tavırlar gündelik pratikler içinde birbirinin içine geçmiş ve gündelik pratikler içinde birlikte işlemektedir. Saygı ile ortaya çıkan tavır, içeriğin sorgulanması yapılmaksızın yalnızca biçimin taklit edilmesi ile görgü kuralı, damak zevki, kurallar, alışkanlıklar, ekoller ve gelenekler üzerinden yinelenmekte ve yerleşik normlarla bütünleşmesini sağlamaktadır. Toplumbilimciler de bugüne dek genel kabul görmüş ‘toplum’ nosyonuna dayanarak, farazi, genelleştirilmiş ve indirgemeci yaklaşımı benimseyen kuramcılarının düşüncelerine saygı duyarak tekrar etmekte, yaygınlaştırmakta ancak bu koşul altında bir toplumbilimci kimliği edinebilmektedir. Geçmişten spesifik olarak seçilen ve dönüştürülerek yeniden üretilen kavram ve kuramcılar ile kurulan güçlü bağın, bu nedenle epistemolojik bir dönüşüm için kritik bir yerde durduğu fark edilmelidir, çünkü ancak bu farkındalıktan beslenerek temkinli ve daha gerçekçi arayışlar yapılabilecek, üzerinde durulan temeller sarsıldığı an, travmatik bir yüzleşme yaşanabilecektir.

Zayıf Bağa Sahip Olanların Yok Sayılarak Dışlanması ve Dışlamanın Sıradanlaşması

Taklit ederek ritüele, davranış kuralına, ahlaka, yerleşik norma dayalı saygıdan yararlanmak, ilişkide olunan grup, ideoloji, kurum, yaklaşım ve cemaat ile kurulan güçlü bağa işaret etmektedir. Saygı üzerinden geliştirilen bu tutum, belirli kalıplar içinde düşünme ve davranma ile ifade edilmektedir. Belirli kalıpların dışında olanlar, bu zihniyeti kaybettiği yahut bu zihniyete sahip olmadığı ileri sürülenler, yani zayıf bağa sahip olduğu ileri sürülenler, yukarıdaki mülakatta ‘pisliğin içinde’ olmakla nitelendirilerek dışlanmış, ötekileştirilmiş, değersizleştirilmiştir. Bir başka deyişle dışlananlar, Kristeva’nın ‘iğrenç’ olanı tanımladığı üzere sınırlara, konumlara ve kurallara saygı göstermeyenlerdir. Arada, muğlâk ve karışmış olanlardır.²⁰⁷ Ses ve anlamla taklit edilen iğrenç, tekrarlanır... bu tekrar ise *pathos*’ları, öfkeyi, ateşliliği, coşkuyu düzenler, başkalaştırır, farklılaştırır ve uyumlulaştırır.²⁰⁸ Bir başka deyişle, dışlama, ötekileştirme ve değersizleştirme tekrar edilerek çoğaltılır ve yaygınlaştırılır. Dışlama, ötekileştirme ve değersizleştirme normalleştirilerek, standartlaştırılarak, sıradanlaştırılarak ve tekdüzeleştirilerek paylaşılan ortak bir vicdanı açığa çıkarır. Böylelikle ahlaki olarak yerleşik norm haline gelen dışlama, ötekileştirme ve değersizleştirme, dışlama siyasetine de onay vermiş olur. Dışlama, ötekileştirme ve değersizleştirmenin normalleştirilmesi, standartlaştırılması, sıradanlaştırılması ve tekdüzeleştirilmesinin siyasi bir tutum olarak nitelendirilmesinin bir başka nedeni ise saygı duyan ve saygı duyulan arasındaki karşılıklı ilişkinin niteliğinde yer almaktadır. Nitekim “gözdağı verme, saygı adı altında toplumda çok büyük bir rol oynamaktadır. Saygı, psikolojik olarak *kutuplaşmış* bir ilişkide birinin diğeri üzerindeki baskısı ve etkisidir. Zira “kimi taklit

²⁰⁷ Bkz. (95) KRISTEVA, 17.

²⁰⁸ Bkz. (95) KRISTEVA, 55.

ediyorsak ona saygı duyarız, kime saygı duyuyorsak onu taklit ederiz”.²⁰⁹ Dubiel, gündelik pratikler içinde saygı kavramı içinde eritilen “‘sessiz devrim’i değerlerin şiddetli bir çözülüşü ve kültürel bir ayrışma” olarak tanımlar, bugüne kadar yerleşik olanı savunarak taklit eder ve hâkim toplumbilim yaklaşımının esaslarından biri olan kuramsal tekinsizlikten payını alır. Ayrıca bunun tedavisi için “geleneksel değerleri korumaya yönelik otoriter programlar” uygulanması gerekliliğini vurgulamaktadır.”²¹⁰ İşte değişime ve yeniliğin önüne konan ve aşılması gereken bir engel daha –en azından kuramsal olarak – toplumbilim tarafından inşa edilmiş olur. Böylelikle yerelliği, kökleri, geleneği, normu ve geçmişi ön plana çıkararak ve bu unsurları evrensel olan ile sentezleyen toplumbilimsel çabalar ‘doğru’ bilgiyi üretmenin verdiği konformizden de yararlanarak hayata geçirilir. Evrensel olan saygı üzerinden yerelleştirilerek, ikame edilir. Burada üzerinde durulması gereken bir

²⁰⁹ Bkz. (186) DE TARDE, 86.

²¹⁰ DUBIEL, Helmut (1998) **Yeni Muhafazakârlık Nedir?** Çeviren, Özbek, E., İletişim, İstanbul: 29. Sosyo-psikolojik olarak değerlendirildiğinde dışsal toplumsal baskı, itkilerin içsel bastırılışına paralel bir nitelik arz etmektedir. Bireyden aldığı kadarını ona asla vermeyen toplumsal denetimin içselleştirilmesine ulaşmak üzere, bireyin otoriteye ve onun psikolojik aracısı olan üst-benliğe ilişkin tutumu irrasyonel bir görünüm alır. Özne ancak, itaat ve boyun eğmeden haz alarak kendi toplumsal uyumuna ulaşır. Bu da, toplumsal uyumun hem bir koşulu hem de bir sonucu olarak sado-mazoşistik reaksiyonu devreye sokar. Toplum biçimimizde mazoşistik eğilimlerin yanı sıra sadist eğilimler de gerçekten doyum bulurlar. Böyle doyumların karakter özelliklerine çevrilme modeli, Oedipus kompleksinin özgül bir çözülüşüdür ki bu; burada söz konusu olan sendromun oluşumunu tanımlar. Birincil biçimiyle anneye duyulan aşk sert bir tabu altına girer. Bu aşkın sonucu olan baba nefreti, reaksiyon oluşumu tarafından sevgiye dönüştürülür. Bu dönüşüm özel bir tür üst benliğe yol açar. Nefretin sevgiye dönüşümü, bir bireyin kendi erken gelişiminde yerine getirmesi en güç olan bu görev asla tam olarak başarılamaz. Başarısız olan özdeşleşme, çoğu durumda muhtemelen babayla özdeşleşmedir. Bu başarısızlığın otoriteyle herhangi bir gerçek uzlaşmazlık doğurmadığı ve otoriter modeli kabul eden insanların, kendilerini sosyolojik bakımdan daha yüksek toplumsal gruplarla özdeşleştirenler olduğu ileri sürülmektedir. Otoriter karakterin iktidar ile özdeşleşmesi, aşağı olan her şeyin yadsınmasıyla birlikte gider. Otoriter karakterin psiko-dinamikleri içinde, önceki saldırganlığın bir kısmı söğürülür ve mazoşizme dönüştürülür; öte yandan, bir başka kısmı ise, öznenin kendisiyle özdeşleşmediği kimselerde (dış gurupta) bir çıkış yolu arayan sadizm olarak ortada kalır. Örneğin, öteki olarak nitelendirilen Yahudi sık sık nefret edilen baba için bir ikame durumuna gelir; çoğu kez fantezi düzeyinde öznenin pratik, soğuk, mütehakim, hatta cinsel rakip olmak gibi, babasında başkaldırdığı özelliklerin tam aynısını üslenir. Bu durum göçmene karşı tavır için de söz konusu olabilir. Çift değerlilik her şeye nüfuz eder; otoriteye kör bir inanç ile zayıf görülenlere ve toplumsal bakımdan kurban olarak kabul edilebilecek olanlara karşı saldırıya hazır oluşun eşzamanlılığı, bunun başlıca kanıtıdır. Oedipus kompleksinin otoriterlik sendromunu karakterize eden çözülüş tarzı tek tarz değildir. Ebeveyn otoritesiyle özdeşleşme yerine isyan da söz konusu olabilir. Bu kuşkusuz belli koşullarda sado-mazoşist eğilimleri tasfiye eder. Bununla birlikte isyan, otoriter karakter yapısını temelde etkilemeyecek tarzda da ortaya çıkabilir. Nitekim nefret edilen baba otoritesi bunun yerini bir başkası alacak şekilde ortadan kaldırılabılır. Ya da direniş, görünür düzeyde yer alırken otoriteye mazoşistik aktarım bilinç dışı düzeyde tutulabilir. Bu teslim olmaya ve nefret edilen güçlüyle el birliği yapmaya gizli bir hazır oluşun eşlik ettiği her tür otoriteden irrasyonel ve kör bir nefrete yol açabilir. Bu bireyler baba otoritesine karşı çıkarken aynı zamanda da baba imgesini büyük ölçüde içselleştirmişlerdir. Bu bulgular genelleştirilebilir ve sonuçlar çıkarılabilirse, faşist karakterin öneminin artmasının büyük ölçüde aile yapısındaki temel değişikliklere bağlı olduğu ileri sürülebilir. Bkz. (51) ADORNO, W. T. - HORKHEIMER, M., 95 – 103.

başka nokta ise ikamenin yanı sıra birikimdir. Bu nedenle geçmişe ve soya dayanan referanslar bir takım semboller, mitler, anlamlar üzerine oturmuştur ve tabulaşarak kemikleşmiştir. Değişime ve yeniliğe karşı olan bu tutum, önceden belirlenmiş şablon, tasarım, kanun, kural, düzen, sınıflandırma, kavram ve tanımlamalar ile de sınırlanmıştır. Önceden belirlenen yaklaşımlara, kuramlara, düşüncelere, ritüellere ve kurumlara duyulan saygı aynı zamanda itaati, benimsemeyi, sorgulamadan kabullenmeyi ve içselleştirmeyi beraberinde getirmekte ve hâkim ya da yaygın toplumbilim yaklaşımlarının farklı disiplinler ve uzmanlık alanlarında tekrar edilmesini sağlamaktadır. Ekoller, akımlar ve gelenekler bu tekrarın sonucunda ortaya çıkan taklidin yayılma araçlarıdır. Değişim, fark ve dönüşüm, saygı ve itaat üzerinden yerleşik normlarla kurulan güçlü bağlar nedeniyle engellenmekte, sınırlanmakta, yavaşlatılmaktadır. Yer değiştirmeden zihniyet değiştirmenin ve dönüşümün de sınırı ve mücadele aracı olan bu tekrar, mevcut düzenin hiç bozulmadan korunması, taklit edilerek yaygınlaştırılması ve hâkim olması amacını taşımaktadır.

Yönetimsellik Aracı Olarak Nezaket ve Saygı

Nezaket ve saygı olarak Türkçede karşılığını bulan etimolojisine bakıldığında ise saygı üzerinden gerçekleştirilen yönetimsellik (*governmentality*) gözlemlenebilmektedir. “*Courtesy*” kelimesinin kökü, sınırları belirlenmiş ‘alan’ ve ‘yasa’ ile bağlanmış olan mahkeme, yani “*court*”tur. Nezaket ve saygı ile ortaya konulan görgü kuralı ve damak zevki gibi *a priori* belirlenen şablonların, normların, ritüellerin, geleneklerin ve kuralların tekrarlanarak yayılması ya da yasa ile güçlü bağı olanın yönetimselliğini yineleyerek güçlendirmesi söz konusudur. Çünkü damak zevki, yasa ve tüketime dayalı sınıfsal bir ayrım üzerinden güçlü bağ kurmayı ifade etmektedir. Belirli bir damak zevkine sahip olan o damak zevki ile güçlü bağı olan belirli bir estetiğe, gruba, cemaate, gelir seviyesine, statüye, kültüre, hiyerarşiye, medeniyet haline vb.ye ait olarak algılanmaktadır. Örneğin mülakatlarda ‘kanun’ benzetmesi ile K.Y. tarafından ifade edilen yemek tarifi aynı zamanda yurt

ile kurulan güçlü bağı da ifade etmekte, tâbi olunan ve tekrarlanan yerleşik zihniyete gönderme yapmaktadır. Söz konusu mülakatın ilgili bölümü şu şekildedir: “Ben [*geleneksel yemek tariflerini*] değiştirmem, ama eşim değiştirir. “Nedir yani bu kanun mu bu?” diyor. Ben yapamıyorum onu. Bilmiyorum ben tariften kopamıyorum... Hayır, yani bizim kökümüz. Biz oradan geldik.” (EK.12)

Nezaket ve saygı da sınıflar arası geçişlilik için bir bağ oluşturmakta, bir nevi yerleşik alanın sınırları içinde yer (zihniyet) değişimini (ve hareketliliğini) sağlayan bir köprü işlevi görmektedir. Tekrar vurgulamakta yarar var: Yerleşik norma bağlı zihniyet değişimi, ancak bir değişim yanılması olarak değerlendirilmelidir. Hâkim toplumbilim yaklaşımları tarafından ‘toplumsal değişim’ başlığı altında irdelenen de bu nedenden ötürü bir değişim yanılmasıdır. Bu yargının en büyük nedeni ise gözlenebilen değişimin içerikten ziyade biçimde gerçekleşmesi ve biçimin sınırları içinde kalmasıdır. Kuramsal açıdan sınırların yahut *a priori* yaklaşımların güvenli şeridinde bulunmak ise tekin olana işaret etmektedir. Bu nedenle belirli tanımlamalar, ayrımlar ve sınıf mantığına dayanan modernlik ve aydınlanma söyleminin de bu basit tekrar aracılığı ile sürdürülmesi, gündelik pratikler içindeki siyasi ve etik tavırların işleyiş mantığını gözler önüne sermektedir. Kurallar ve yasa olarak ifade edilen, saygı ve nezaket pratikleri ile gündelik hayatta tekrar edilen bu husus aynı zamanda taklit ile öğrenilmekte ve yayılmaktadır. Mevcut düzenin sürdürülmesini sağlayan da nitekim bu eylemdir. Bu yargının geliştirilmesine mülakatlardan biri olan A.E.’nin “Yemek benim için de bu. Bu saygınlık. [*Yemeğin*] kutsal, kendine özgü, sanki biraz gizlenmesi – dostlar çevresi hariç – biraz daha gizli yapılması gereken bir fiil olduğunu sanıyorum çünkü saygım var yemeğe ve masaya... Mesela nefret ederim gelişigüzel kurulmuş masalardan... Şöyle böyle atılmış çatal bıçaktan. Hep düzenli bir masa sevdim. Güzel bir servis... Basit olsun ama güzel olsun... [*Benim ailemde*] bir yemek yendiği zaman masaya oturulur... Masada nasıl oturulur? Hatta kollarımızı açık tutmamak için babam kollarımızın altına tarak bile koyardı! Kol böyle açık yenmez... Çatal böyle tutulur... Yemek uzaktan alınmaz, yanındakinden rica edilir; masa üstünden el uzatılmaz... Ev sahibi

başlamadan yemeğe başlanmaz... Bugün son derece mutluyum böyle bir kültür verilmiş olmasından bana. Bir takım kurallar, bir takım töreler bunlar. Güzel yemek yemek!" (EK.5) ifadesi olanak tanımıştır. Geleneğin izlenmesi, eyleyenin kendisini diğerlerine nasıl ifade edeceğinin önceden belirlenmiş olmasına dayanır. Bu da tekrar ve taklit yoluyla gündelik pratikler üzerinden kurulan işbirliği ile gerçekleşmektedir. Örneğin, gündelik pratiklerden biri olan yemeğe ilişkin görgü kuralları, damak zevki ve geleneksel yemek yapma usulleri ile tarifleri, yukarıdaki mülakatlarda da ifade edildiği üzere, ritüele / kurala dayanan yahut ayinsel, törensel ve kutsal bir ibadet 'biçim'ine gönderme yapmaktadır. Ritüeller bu nedenle insanları birbirine ören aynı derecede karmaşık eylemlerdir. Dahası fiziksel olarak yer değiştirmiş olmasına rağmen, zihniyette bir yer değiştirme ve hareketlilik yaşanmamış olması yaygındır. "Taklitle öğrenilecek hareketler ve mesajlar anlaşılması güç ve çelişkili olamaz. İş kurallar yönetir".²¹¹

Toplumbilimin Madunluğu ve Basit Tekrar

Yerleşik zihniyetin kurallarla işlenmesi ve taklitle yeniden üretilmesi ile ilgili hususu daha iyi irdeleyebilmek için Deleuze'ün aynı ögenin mekanik ve klişeleşmiş olarak tekrar edilmesi olarak açıkladığı 'basit tekrar' kavramından yararlanmakta fayda görülmektedir. Nitekim "taklit, karşıtlık ve uyum gibi tekrarın öğelerinden biridir".²¹² Dolayısıyla mekanik işleyiş mantığına dayanan basit tekrar, bir yandan belirli bir sınıf, ulus, soy gibi yerleşik norma ilişkin aidiyet ve kimlik kurgularının yeniden üretimine katkıda bulunurken, diğer yandan uygar ve çağdaş olduğu ileri sürülen uluslaşırılığın ve kapitalist –mevcut- düzenin sürdürülmesini sağlamaktadır. Ne de olsa basit tekrar, aynının tekrarıdır, fark içermez, sıradandır. Model tarafından en az bir kez uygulanmışlardır ve önceden belirlenmiş olmaları nedeniyle güvenli ve riskleri öngörülebilir pratikler olarak algılanmaktadır. Tekrar edilenin ait olduğu yer

²¹¹ A.g.k. 97.

²¹² Bkz. (186) DE TARDE, 10.

ya da şey ile güçlü bağ geliştirenler sorgulamayı, eleştiriyi, yorumu mümkün olduğunca uzak tutmaya çalışır, ya da yapılan sorgulamanın, eleştirinin, yorumun üzerine arı saldırısı (*swarming*) ile giderek bunu yapamı dışlar, ötekileştirir, beğenmez, yargılar, sınıflandırır ve değersizleştirir. Bu vesileyle dışlama ve içe alma / itaat etme / benimseme / sahiplenme / benzer yahut özdeş görme siyasetleri, gündelik pratikler içinde hayata geçirilir.

İndirgemeci bir yaklaşımı benimseme pahasına ifade edilmekten çekinilmeyen bir diğer husus ise, hâkim toplumbilim çalışmalarının da eleştirel, sorgulayan, yorumlayan ve yalnızca basit tekrar yapmayan bir pratiği benimsediği iddiasına karşılık hâkim toplumbilim çalışmalarındaki eleştirelliğin uygulanması zaruri görülenleri tespit ederek, uygulamaya yönelik bir takım faydacı öneriler ve çareler sunmakla sınırlanmasıdır. Ne var ki, toplumbilimin klişelerin yanı sıra hazır (*ready-made*) kuram ve söylemlerden kurtulamayan yaklaşımı, gündelik ya da gerçek hayattan kopuk olması gerçeğini açığa çıkarmaktadır. Dolayısıyla toplumbilimin çare, gereklilik, zorunluluk, alternatif ya da fayda olarak sunduğu uygulamaya yönelik veriler, geçersiz, kopuk, muğlâk, demode, soyut, hantal bulunarak daha hızlı ve verimli inovasyon geliştirilmesi için yalnızca destek, ön hazırlık, ön bilgi, zemin çalışmaları olarak değerlendirilmekte ve fen bilimlerine göre değersizleştirilmektedir. Yahut toplumbilimin çare, gereklilik, zorunluluk, alternatif ya da fayda olarak sunduğu uygulamaya yönelik veriler, politika üretim sürecinde yalnızca belirli taraflar tarafından bir meşrulaştırma aracı olarak yüceltilir, popülerleştirilir ve politika ile bağlı olduğu ekonomik işleyişin aracı, hatta doğrulayıcısı haline gelir. Böylelikle mevcut düzenin sürdürülmesine toplumbilimin de katkısı olmuş olur. Sonuç olarak, toplumbilimin madunluğu söz konusudur.

5.4. Gibi Olmak

Biçimin, ritüelin, geleneğin, ekolün, yaklaşımın tekrar ve taklit edilmesiyle güncellenen yerleşik norm yalnızca bir değişim yanılması ortaya çıkarmaktadır. Takip edilen, benimsenen, itaat edilen, uyum sağlanan, öğrenilen zihniyette bir değişiklik yaygın değildir. Yaygın gibi algılanmasının nedeni ise arada olma halini gündelik pratiğe aktarma işlevi gören ‘gibi olmak’ nosyonundan kaynaklanmaktadır. Ana hatlarıyla ifade edilen bu görüş, bu alt başlıkta irdelenecektir. Daha önce var olan bir tasarıma, kurala, düzene, sembole, kanuna, tanımlama ve sınıflandırmaya dayanan dil, ibadet ve din anlayışı, yönetim, ekonomi, ahlak, sanat, davranış kuralları ve yerleşik normlar biçimsel taklit ve basit tekrar üzerinden korunmakta ve yaygınlaştırılmaktadır. Burası yenilikçiler açısından da kesinlikle bir mücadele alanıdır. Bu mücadelenin kilit noktası ise ‘olmak’ ve ‘gibi olmak’ eşliğinde güçlü ve zayıf bağa sahip olanlar tarafından ayrıştırılmakta ve ötekileştirme mekanizmaları aracılığı ile tüketim ve uluslaşırılma ile buluşmaktadır.

Kimlik ve aidiyet arayışı açısından ‘gibi olmak’ taklide ve tekrara dayandığı için kimlik ve aidiyet arayışında ön planda durmaktadır. Örneğin mülakat yapılan M.Ç., çocuklarının ‘Türk gibi’ olduğunu ve ailenin koyduğu kurallara uyduğunu ancak en küçük çocuğunun ‘ne istersem yaparım’ ifadesiyle ‘Avrupalı gibi’ davrandığını belirterek yerleşik normdan sapmanın yarattığı uyumsuzluğa dikkat çekmektedir. (EK.2) Sosyo-psikolojik olarak değerlendirildiğinde, uluslaşırılma ve göç ile birlikte yer değiştirme ve hareketliliğin sonucunda kolektif özdeşleşme güçlüklerinin karakterize ettiği bir düzen ortaya çıkmaktadır. ‘Gibi olmak’ bu nedenle Deleuze’ün ifadesiyle bir ‘oluş’ sürecinin deneyimlenmesini ifade etmektedir. Mülakattaki örneği devam ettirmek gerekirse, ‘Türk olmak’ olarak önceden belirlenen ve bir takım sabit ve değişmez olduğu ileri sürülen kurallar, nitelikler, ritüeller ve biçimler ile sınırlanan aidiyet anlayışının değişimi yahut bu unsurlardan sapma ‘Türk gibi olmak’ ile ifade edilmiştir. Sürekli (bir şey) olma halini deneyimleme, oluş sürecinin

deneyimleme ile eş anlamlı sayılabilir. Ancak bu deneyimin yargılanması ile sınıflandırılması, eleştirilmesi ve tanımlanması söz konusudur ve olumsuz yargı, sabit olanın değişmezliğini savunmasından ötürü yaygın olandır. Bu nedenle yerleşik normun basit tekrarı vesilesiyle yurt, aile, soy, millet, gelenek ile güçlü bağlar sürdürülmektedir. Ayrıca kültürel ve teknolojik modernleşmenin dramatik hızlanması, kentlerde geleneklerle düzenlenen deneyim olanaklarının ve geleneksel kimlik arzlarının çözülüşünü başlatmıştır. Çözülüş olarak ifade edilen ve kuramsal açıdan kaygı verici bulunan ise değişimdir ve Dubiel'e göre "değişim, ana-babaların dengeleyici ve güven verici aile mahremiyetine duydukları ihtiyaçta da belirgin bir artış sağlamıştır. Mahremiyet ihtiyacı çözülüşe, daha geniş bir bakış açısıyla, bir reaksiyon ve içe dönme olarak milliyetçilik ve etniklik ile de yaşanmaktadır".²¹³

İçe Dönme ve Kolektif Özdeşleşme Arayışı

Toplumbilimin sorunsallaştırılması ile ilgili yeni bir açılım sağlamak amacıyla göçmenlere dönmek gerekirse, içe dönme ve kolektif özdeşleşme arayışı dikkat çekmektedir. İçe dönmenin, göçmenlerin yaşadığı yerlerde gerçekleşmesi durumunda göçmenlerin kolektif özdeşleşme eksikliği ortaya çıkmaktadır. Örneğin Fransa'da yaşayan bir göçmen, hem göç ettiği yerde olanlar hem de bırakılan yerde olanlar ile özdeşleşme eksikliği ve sıkıntısı yaşayabilmektedir. Toplumbilim açısından değerlendirildiğinde bu durum, hem toplumbilimin içinde kalma hem de benzerleriyle kolektif özdeşleşme arayışı nedeniyle süregelen, mevcut olan ile güçlü bağlar geliştirmeyi açığa çıkarmaktadır. Tek bir yere ya da şeye ait olamama bir sıkıntı, tekinsizlik, endişe veren bir olay olarak algılandığında köken ya da geçmiş ile daha güçlü bağ kurma ihtiyacı açığa çıkmaktadır. Aile kurumunun birliğini ve devamını savunan, azınlık-elit kültüre karşı halk kültürü ve bölgesel ya da yerel kültürleri korumaya çalışan bu zihniyet, ulusal dilin ve kültürün korunarak yaygınlaştırılmasına da destek olmaktadır. Dünyada farklı ırklar, etnik gruplar, kültürlerin yarattığı çeşitliliği korumanın zorunluluğuna inananlar, yukarıdaki

²¹³ Bkz. (210) DUBIEL, 30 – 31.

mülakatlarda da belirtildiği üzere kaybolan kültürel değerler karşısında üzüntü ve endişe duyarak sürekli bir eksikliğin ve tekinsizliğin esiri olmaktadır. Sağlam, sabit, yerleşik ve tam bir özdeşleşme nesnesi sunulamaması ya da bulunamaması, liberal eğitim teknikleri ve ahlakın sonucu olarak kendine odaklı ve kendi dışındaki unsurlara duyarsız, narsist karakter yapıları ortaya çıkarmaktadır. Bu durum ise taklit edilerek özdeşleşilecek olanın eksikliğinden ötürü dürtüleri disipline edici bir üst-benin biçimlendirilememesine, dolayısıyla edilgen, zora katlanan bir çalışma ahlakına, statü rekabetine ve itaate sorgusuz sualsiz yatkınlığa ilişkin tutumları ortaya çıkarmaktadır.

Aile, ulus-devlet, gelenek, kimlik, din gibi yerleşik normların değişimi konusunda duyulan tekinsizlik, hâkim toplumbilim yaklaşımlarında da benzer bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Değişen unsurlar ile kurulan (kolektif) özdeşleşme eksikliği yahut değişimi deneyimleme ancak ifade edememe, içe dönme refleksi ile mevcut kavramların, kuramların, yaklaşımların önceliğini sürdürmeye yönelir. İçe dönme refleksi, ulusal dilin ve kültürün korunarak yaygınlaştırılmasına, bölgesel ya da yerel kültürlerin ve değerlerin yeniden üretimi ile özgünleştirilmesine ve azınlık ya da elit olarak nitelendirilen kültüre karşı popülist halk kültürüne verilen destek ile de ortaya çıkabilmektedir. En azından hâkim toplumbilim çalışmalarının yeni çekim merkezi ve ilgi odağı, kaybolan, yok sayılan ve geçersiz kılınan değerler, kimlikler, kültürler, yerler, iklim koşulları, ideolojiler ve kurumların korunmasına yöneliktir. Bu yönelim ise nostaljik bir geçmişi yüceltme ve otantikleştirme ise hakim toplumbilim yaklaşımının bir diğer tekrar ve taklit stratejisi ile yeniden üretim yöntemini açığa çıkarmaktadır. *Academicus parasituslar*, bu yolla toplumbilim içinde varlıklarını sürdürürler.

Bastırma ve Unutmayı Sağlayan Tekrar

Toplumbilimin de bir parçası haline geldiği, bu nedenle de madunlaştığı ve tabii olduğu mevcut ekonomik ve politik düzen, itaat etme ve benimsemeyi talep etmektedir. Güncel ekonomik ve politik koşullar göz önünde bulundurulduğunda gelinen nokta, ne yazık ki özellikle gelişmiş ekonomilerin ağır yükünü ucuz işgücü ve düşük yaşam kalitesi ile taşımaya, etnik, milli, ulusal, dini hâkimiyet talebi nedeniyle çatışmaya ve küresel kapitalizmin koşullarına ve taleplerine sorgusuz sualsiz itaat etme yatkınlığına yol açmaktadır. Konuyla ilgili tekinsizliğin bastırılması ise, tanımlanarak sınırlanan sınıflandırmaların ve şablonların kopyalanması, tekrar edilmesi, yaygınlaşması ve model oluşturması ile giderilmektedir. Nitekim Deleuze'ün [*duygularımı*] “bastırdığım için tekrar etmem. Bastırırım çünkü tekrar ederim, unuturum çünkü tekrar ederim. Bastırırım çünkü belirli şeyleri ve belirli deneyimleri yalnızca tekrar koşulunda yaşayabilirim” önermesi de temeli taklit ve tekrara dayanan toplumsallık anlayışının muhafaza edilmesi ile ilgili bu görüşü desteklemektedir.²¹⁴ Böylelikle mevcut düzen söz konusu tanım ve biçimler üzerinden korunmuş algısı yaratır ve endişe ile tekinsizliği ikame eder. ‘Gibi Olmak’ bu bağlamda taklit ve (basit) tekrarı mümkün kılmakta ve toplumsal olarak ifade edilen mevcut düzenin gündelik pratikler aracılığı ile sürekliliğini sağlamaktadır. Bilhassa tüketim içinde atomize olan sınıf atlama, hayallerin, arzuların ve hazların doyuma ulaştırılması, bir örneğin kopyalanarak taklit edilmesi, ‘gibi olmak’ ve ‘olmak’ arasındaki geçişlilikte gelişmektedir.

‘Gibi Olmak’ ve ‘Olmak’ Arasındaki Ayrım

‘Gibi olmak’ ve ‘olmak’ arasındaki ayrım, eyleyenin ‘kendi seçimi-ymiş gibi’ kimliğini kurmasına, bir başka deyişle daha önceden tanımlanan ve sınıflandırılanlar

²¹⁴ Bkz. (62) DELEUZE, 20.

arasında karşıtlık ilişkisi kurarak tüketim tarafından sunulan kimliğin benimsenmesine kolaylık sağlamaktadır. Nitekim “gibi olmadan önce ‘ben’ yoktur ama bu ‘ben’ ayırır, reddeder, iğrençleştirir”.²¹⁵ Bir başka deyişle, aidiyet ve sahiplenme alanlarındaki yer değiştirme ve hareketlilik, öncelikle ‘gibi olmak’ üzerinden kurgulanarak kimliğin tüketime dayanan bir yaşam tarzı eğilimi ile ikame edilmesine neden olmaktadır. Örneğin, vejeteryenliği benimseyerek eti iğrençleştiren ve reddeden, böylelikle de kimliğini sınıfsal bir ayırım ve farklılaşma üzerine kuran D.H.’nin ifadeleri de bu görüşün doğrulanmasına olanak tanımaktadır. D.H.’nin ifadeleri şu şekildedir: “Ben berberiyim yani ben Arap değilim. Berberiler Cezayir’deki azınlıktır. Berberiler Kuzey Afrika’nın tümünde yaşarlarmış ama Arap bedeviler ki onlar da göçebe biliyorsun, Berberileri yerlerinden etmiş ve sürekli göç etmeye zorlanmışlar. Yerleşik değillermiş ama Araplar tarafından yıllardır asimile edilmişler. Anlıyor musun? Yani çok seçenekleri kalmamış, ya dağlarda yaşayacaklarmış ya da Arapların arasında Arap kültürünü benimseyerek. Onun için Berberi dediğin zaman aslında bir nevi ikinci sınıfsın demektir Cezayir’de ve Tunus’ta, yani Berberiler genelde dağlarda yaşayan, uyumsuz, bir takım köylü giysileriyle dolaşan cahillerdir! Barbar yani anlıyor musun? Medeniyete kavuşmamış olanlar... O yüzden Cezayir’de, Fas’ta, Tunus’ta yaşayan Berberiler artık biz Arabız diyorlar ama hayır, Berberiler Arap değildir... Annemle babam [*asimile olduklarına gönderme yaparak*] müslüman. Ben dinsizim, yani müslüman değilim, dinle bağımlı koparalı uzun zaman oldu. 18 yaşıma geldiğim zaman anladım ki ben [*Müslümanlığı kabul etmiş ailesini kastederek*] “onlar gibi” değilim ve ne ben ne de onlar birbirimizi olduğumuz gibi kabul edemeyeceğiz, anlıyor musun? Sonra evden ayrıldım ve o zamandan beri ailemi görmüyorum... Ben bir vejeteryenim... Ayrıca entelektüellere, sanatçılara bir baksana, çoğu vejeteryen değil mi? [*et yiyenler bir nevi acı çekenini görmeyen ya da buna aldırmayanlar oluyor*] Bu kesinlikle doğru bir şey. Ama bu ondan da öte bir şey denilebilir. [*Spor ayakkabılarımı*] bir internet sitesinden aldım. Güney Amerika’daki yağmur ormanlarından elde edilen kauçuktan yapılmış. Yani çocuk işçilerin çalıştırılmadığı ve bu ayakkabıların satışından elde

²¹⁵ Bkz. (95) KRISTEVA, 27.

edilen paranın yine yağmur ormanlarının kurtarılması için harcandığı bir yardım projesi.” (EK.15)

(B)ağlar, gücü kullanmak ve dış varlıkları kendisine uygun hale getirmek için kendisine dayatılan ve kendisini düzenleyenleri sahiplenerek istismar eder. Daha önce de vurgulandığı üzere örtülü (*clothed*) ya da karmaşık (*complex*) tekrar farkın içinde gizli olduğu bir tekrar olup içinde birbirini çoğaltan öğeler ya da tekillikler barındırır. Bir başka deyişle, birebir tekrardan ziyade, birine ya da bir şeye ait bir anlatının ya da tarihin kopyalanarak tekrar edilmesi tekrarın içindeki farkı ortaya koyacaktır. Yukarıdaki mülakatta etnik kimliği aracılığı ile bir ötekileştirme kurgusu içinde kendisine dayatılan ‘medeniysiz’, ‘uyumsuz’, ‘cahil’, ‘dindar’ tanımlamalarına bir başkaldırı ve direniş söz konusudur. Ne var ki bu başkaldırı ve direniş, ulus-devlet ve tüketim söylemleri içinde bir boyun eğiş ve itaate tâbi olarak uysallaşmıştır. Bu tâbi oluş ise, ‘toplumsal uyum’ olarak ifade edilen bir başka asimilasyon biçimidir. Kendi geçmişinden yola çıkarak ortaya çıkan tekil duruş, farklılık siyaseti üzerinden kapitalizme karşı siyasi oluşum ile buluşmuş ve ikame edilmiştir. Tekrarın unsurlarından biri olan karşıtlık ya da karşı-taklit, bir nevi, yaşam tarzlarının kopyalanarak çoğaltılmasını sağlamakta ve kolektif özdeşleşme eksikliğinin bir uzantısı olarak örneğin küresel kapitalizm karşıtlığı gibi sivil ‘toplum’ girişimlerini sürdürmektedir. Dolayısıyla tüketim ve ulus-devlet tarafından sunulan kimlik ve yaşam tarzı eğilimlerinin mekanik yahut örtülü tekrarı ya da çoğaltılarak kopyalanması tamamıyla yerleşik düzenin devamını sağlamaktadır.²¹⁶ Freud’a göre, düzen, bir kez kurulduktan sonra insanın bir şeyi ne zaman, nerede, nasıl yapması gerektiğini belirleyen ve böylece benzer durumlarda tereddüt ve kararsızlığı engelleyen bir tür tekrarlama takıntısıdır.²¹⁷ Cahil ve ikinci sınıf madunlar olarak ifade edilen Berberi cemaatinden ya da ağından kopma,

²¹⁶ Brezilya yağmur ormanlarının yok olması üzerine Greenpeace International’ın kurduğu ağlar ile ilgili yapılan alan çalışmasından yola çıkılarak, bu gibi sivil toplum girişimlerinin aktörlerinin ‘sürdürülebilir kalkınma’ söylemi içinde ulusaşırı sermaye ile güçlü bağı olan bir işbirliği içinde olduğunu ileri sürmek mümkündür. Dolayısıyla, genelleme yapma pahasına sivil toplum kuruluşlarının örgütlü faaliyetlerinin (b)ağsal düşünce ve eylemi ortaya koyarak bir dönüşüm yaratamadığı ileri sürülebilir. Bkz.(152) YETİŞKİN, 855 – 877.

²¹⁷ Bkz. (56) FREUD, 44.

entelektüellerin hayat tarzına gönderme yapan vejetaryenlik gibi bir yemek alışkanlığı üzerinden karşı taklit geliştirilmesine ve küresel kapitalizm karşıtı hareketin içinde yer alınmasına neden olmuştur. Basit ve örtülü tekrar ile gerçekleştirilen ikame yetisi, böylelikle gündelik pratikler aracılığı ile mevcut düzenin yer değiştirme ve hareketlilik ilkesinin işlemesine kaynaklık eden lokomotif girişimler olarak değerlendirilmelidir.

5.5. Dışlananın Dışlaması

Küreselleşme ve uluslaşırılmanın getirdiği kozmopolitanlık karşısında tutucu bir tavır sergileyen zihniyet ile ilgili gündelik pratikler açısından en çarpıcı sorun, gündelik pratikler üzerinden ırkçılık yapılmasıdır. Bahsedilen bir dışlama siyasetidir, şiddet ve saldırganlık içermektedir. Gündelik pratikler üzerinden yeniden üretilen ve dolayına sokulan ırkçılık, aynı zamanda ‘kültürel ırkçılık’ olarak da ifade edilmektedir çünkü “kültür, *farklılaştırma* etkinliği aracılığıyla olayların olasılıklarını manipüle eder. Kültür, ayrımlar yapma etkinliğidir; sınıflandırma, ayırma, sınırlar çizme ve böylece insanları benzerlikle içsel olarak birleştiren ve farklılıkla dışsal olarak ayıran kategorilere bölme, farklı kategorilere ayrılan insan davranış dizilerini farklılaştırma etkinliğidir.²¹⁸ ‘Yeni Irkçılık’ Fanon’un deyimiyle ‘kültürel ırkçılık’tır.²¹⁹ “Bu kavram ırkçılığın fiziksel ve genetik niteliklerinden öte, toplumsal gelenek, tavır ve davranış, dini ve ahlaki inanış ve pratikler, dil, estetik değerler ve boş zaman etkinliklerine yönelmesi ile dönüşerek yeni anlamlar kazanmıştır”.²²⁰ Habermas da, hedonizm, toplumsal kimliğin yokluğu, itaat noksanlığı, narsizm, statü ve başarı yarışından çekilmenin sorumluluğunun kültür

²¹⁸ BAUMAN, Zygmunt (2005) **Bireyselleşmiş Toplum**, Çeviren, Alogan, Y., Ayrıntı, İstanbul: 46.

²¹⁹ FANON, Franz (1967) **The Wretched of The Earth**, Penguin, Harmondsworth: 32.

²²⁰ HALSTEAD, Mark (1988) **Education, Justice, and Cultural Diversity: An Examination of the Honeyford Affair**, Falmer, Londra:169.

alanına yüklendiğini ileri sürmektedir. Taklit ve tekrar ile yayılması ve gelişmesi nedeniyle “kültürel ırkçılık bir toplum öğretisidir, bir reaksiyon oluşumdur ki bu reaksiyon, kültürel değerlere has deneyim alanlarında ortaya çıkmaktadır”.²²¹ Gündelik pratikler aracılığı ile yeniden üretilen ve dolayına sokulan ırkçılık aynı zamanda ‘örtülü ırkçılık’ olarak da tanımlanabilir. Kabaca bir ifade ile söz konusu ırkçılığın beklentisi, öteki ve azınlık olarak nitelendirilenlerin, homojenleştirilen, benzeştirilen ve yabancı olarak tanımlanan kendi kültürlerine sırtlarını dönmeleri ve hâkim kültür tarafından emilmeleridir. Aksi takdirde bu gruplar için dışlanma ve yok sayılmanın kaçınılmaz olacağı çeşitli söylemler ile ifade edilmektedir.

Tam da Aksini İfade Etme

Kültürlerin kaynaşmasını yozlaşma olarak yorumlayan ve her halkın kendi özgün kültüründe yaşaması gerektiğini savunan siyasi bir anlayış bu tavrı ‘tam da aksi’ söylemi benimseyerek de gerçekleştirebilir. Zaten bu yöntem de taktiksel, kavranamayan ve çelişki yaratan da budur. ‘Tam da aksini’ ifade ederek eyleme geçme ya da yapıyor ve yapmıyormuş numarası yapma ya da etrafından dolanma gibi pratikler açısından bakıldığında örtük olarak işleyen, tam da karşıt söylemle hayata geçirilen ırkçılıktır. Bhabba, bu hususu vurgulayarak, ‘öteki’nin dışarıda yahut ötemizde olmadığını, ötekinin bizzat kültürel söylem içinde yahut ‘laf aramızda’ konuştuğumuzu düşündüğümüz zaman ortaya çıktığını ifade eder.²²² Söz konusu yargının şekillenmesinde M.Ç.’nin ifadeleri etkili olmuştur: “[Yabancıların yaptıkları yemekleri] Tatmıyorum diyebilirim. Ha, Ermeniler farklı yalnız, çünkü tanıdığım Ermeniler Türk Ermenileri, iki-üç tane Lübnan Ermenisi, Suriye Ermenisi tanıyorum, onlar da bizim Türk mutfağını yapıyorlar. Ben genelde gerçekten “racist” (ırkçı) bir insan değilim, kim olursa olsun. Sevmiyorum. Gerçekten de sevmiyorum. Benim eşim [Türk olmayan] çocukları gördüğünde “bak, bak!” diyor, seviyor ama

²²¹ Bkz. (210) DUBIEL, 13.

²²² Bkz. (64) BHABBA, 4.

ben sevmiyorum... Ben iş ortamında beraber oldum. Sevmedim, yani yalan konuşmayayım. Onlar da Allah'ın yaratıkları! Allah'ın verdiği insanlar, belki onlar bizden daha iyilerdir, hoşlardır, kafaları ama hiç bir yere uyum sağlayan insanlar değiller! Afrika'dan buraya gelen insanlara bakıyorsun, affedersin, sanki manda yaşamış gibi! Tabi, çok kibar insanları da vardır, bak bir Fransız'a, bilmiyorum bana temiz gelmiyorlar mesela. Çinliler de öyledir, temiz değildir. Çok iş ortamında çalıştım. Ooooo, onlar hiç! Gerçekten de elle bile tutulmaz derler ya, öyle pisti... Çinliler böyle böceklerle bir şey sarıp yiyorlar, ben sevmiyorum.” (EK.2) Toplumbilim de tam da aksini ifade ederek, yani eleştirel, gerçekçi analizler yapabildiği iddiasıyla itibarını ve otoritesini koruyabilmektedir.

Dışlama Siyaseti ile Kurulan 'Ortak'lık

Vurgulanmak istenen dışlananın dışlanması, ötekileştirilenin ötekileştirmesidir. Göç ederken sınır memurunun kendisi hakkında temizlik, modernlik, nezaket ile ilgili yargısı ile sınırı geçen ve iltica eden M.Ç., kendisi hakkında dışlama üzerinden yapılan benzer yargıyı basit tekrar yoluyla mekanik olarak taklit etmektedir. (EK.2) Sınırı geçen dış görünüşü, giyimi, eğitim seviyesi, suçluluk durumu ve anneliği hakkında yargıda bulunulandır. En azından sınırı geçen tarafından algılanma biçimi bu yöndedir. Yukarıdaki mülakatta, temiz olmayan' ve 'pis' olarak ifade edilen iğrençlik ve tikslenme hissi, [ulusal] kimliklerin genelleştirilmesi aracılığıyla ayırım çizgilerini tekrar etmektedir. Kristeva'ya göre “temiz / kirli ikiliği bir kimlik ve bir farklılık arayışını temsil eder. Bu ikilik... ayırıcı değer işlevi görür”.²²³ Böylelikle temizlik kendiliğe atfedilmiş olur. Dolayısıyla kendisi yahut temiz olan ile karşılaştırarak belirlenen temiz olmayan yahut pisin, kirlinin dışlanması mantığından hareketle bir alan yahut bir *topos* oluşturması söz konusudur. Bu alan birbirine benzer ya da homojen ve benzeş olarak değerlendirenlerin ortak koştuıkları yahut paylaştıklarıyla kurdukları güçlü bağlar ile oluşan bir biraradalık, bir paylaşım

²²³ Bkz. (95) KRISTEVA, 115.

kanalı, bir cemaat, bir grup, bir örgüt ya da bir ağıdır. Bu ağlarda vurgulanması gereken, bugüne kadar homojen ve benzeşen olarak varsayılanlar arasındaki bölünmüşlük, parçalanmışlık ve ayrımdır. Örneğin, M.Ç., “Almanya’da yaşayan gençlikte her şey var! Gerçekten çok berbat! ... Evet, [*Almanya’daki Türkler ile ilgili*] kesinlikle kaygı, endişe duydum. Ben tanıyamadım. Oradaki Türklerin gerçekten Türklükle alakası olmadığı gibi, Almanlarla da alakası yok. Oradaki Türklük bitmiş! Bütün pislik yerlerdedir.” (EK.2) ifadesiyle ulusal kimliklerin yanı sıra bu ayrımı Almanya’da ve Fransa’da yaşayan Türkler arasında da yapmaktadır. Benzerler yahut homojen olarak değerlendirilenler, kendi aralarında farklılaşmakta ve tümleştirilememektedir.

Farklılıklarla Birlikte Yaşama Ancak Birbirinden Etkilenmeme

Her etnik ve milli cemaatin kendine has değer, gelenek, iş yapma tarzı, din, giyim-kuşam gibi niteliklerini kendi cemaati içinde sınırlayan bu anlayış, ağlar ya da topluluk ve gruplar arasındaki geçişliliğe izin vermeyerek kısıtlayıcı ve tek-yönlü bir iletişim gütmektedir. Bir başka deyişle, ilişki kurduğu diğer ağlardan ya da topluluk ve gruplardan seçerek aldığı mekanik olarak, yani basit tekrar yoluyla taklit ederek uygulayan ve yerleşik norma uyum göstererek yalnızca sınırlı bir değişikliğe izin veren göçmen zihniyet, “farklılıklarla birlikte yaşama ancak birbirinden etkilenmeme” esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla cemaatleşme ve gruplaşmalardan oluşan kapalı ağların oluşturduğu parçalı bütünlük içinde klişeleşen ve birbiriyle etkileşime geç(e)meyen bir *topos* oluşmaktadır.²²⁴ Örneğin, M.Ç., “Türkiye zaten kültürüyle çok zengin bir ülke... Ben yemek tariflerini karıştırmam ama çok çeşit yaparım. Ben Almanya’ya senede bir gidip gelirim. Almanların bir tatlısı var mesela, onu bana Almanlar bile soruyorlar nerden buldun bunun tarifini diye. Hoşuma

²²⁴ Başkasından gördüğünü kopyalayarak öğrenme *mimesis*’tir. Aristoteles tarafından ‘*mimesis*’ kavramı etrafından tartışılan taklitle öğrenme disiplini ise *paideia*’dır. Taklitle öğrenerek mükemmellik arzusu nitekim aynı zamanda kişinin kendi yetersizliğini tanımasıdır. Ancak bu bir kaygı verici bir mesele olmaktan ziyade, kendini yenileme, değiştirebilme anlayışı ile birleşebilir ve olumlanabilir.

giderse yaparım. Anlayacağın, ‘damak tadı’. [*Değişik yörelere ait geleneksel yemekleri*] Yapıyorum. Bak ben Lazların Karalâhanası var bahçeme ekdim. Bütün kış, Onların yaptığı gibi yaparım sarmasını da sararım, yemeğini de yaparım. O ayrı bir şey... Diyelim ki ben Ege’ye gidiyorum. Deniz börülcesi ya da patlıcanlı börek bizde yoktur. Herkesten öğreniyorum, yapıyorum.” (EK.2) ifadesiyle değişik yöre, ulus, etnik gruplardan öğrendiği ve benimsediği birbirinden farklı iş görme tarzlarını uyguladığını ancak bu unsurları birbiriyle karıştırmayarak, eklemlemeyerek, bu alanlara ait olduğu ileri sürülenlerden etkilenmediğini belirtmiştir. Bilimsel açıdan ‘disiplinerarasılık’ ile ortaya çıkan durum da disiplinlerin ortak işler yapabileceği ancak disiplinlerin birbirinden etkilenmemeleri ile kendi varlıklarını sürdürülebilmelerine kaynak teşkil etmektedir.

Temkinli Olma İhtiyacı

Kültürlerin özerkliği ile her etnik yahut milli gruba ait olarak tanımlanan alanların yanı sıra söz konusu ağlar arasında bir geçişlilik ve etkileşim bulunmamakta, alanlara ait olduğu ileri sürülen niteliklerin tekrar ve taklit edilmesiyle yenilik sağlanamayarak mevcut düzen korunmaya çalışılmaktadır. Yemek tarifleri ya da eyleyenler ile gündelik pratikler vesilesiyle de yeniden dolayım sokulan ulusçuluk ve milliyetçilik, kimlik sorunu üzerinden teşvik edilmektedir. “Nitekim ulusal kimlik, gündelik hayatın rutinlerinde üretilmekte, yeniden üretilmekte ve tartışılmaktadır. Milliyetçilik ortak normları giyinme, konuşma, yemek konusundaki ‘uygun’ davranışlar hakkında bilgilendirmektedir... Önyargılar da kamusal alanlarda yerine getirilen bu uygun davranışlar ekseninde biçimlenmekte ve popüler temsiller ile taşınarak sürekli nakledilmektedir”.²²⁵ Ne var ki, milliyetçi nitelendirmesinde dikkat edilmesi gereken önemli bir husus atlanmamalıdır. Milliyetçilik sık sık siyasi bir biçime bürünse de asıl olarak kültürel

²²⁵ ÖZKIRIMLI, Umut (2005) *Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement*, Palgrave Mac Millan, New York: 191.

bir olgudur.²²⁶ ‘Kültür’ olarak tanımlanan muğlâk alan ise özellikle sömürge sonrası kuramcılarının vurguladıkları üzere Aydınlanma öğretisinin bir uzantısından ibarettir.²²⁷ Göçmenin, madun olanın milliyetçiliği benimsemesi, ırkçı söylem tarafından yeni bir taraflaşma anlatısı olarak kullanılmaya son derece elverişlidir. Çağdaş toplumbilim çalışmalarının bu hususta güncel reel-politiğe kaynak teşkil etmemesi açısından daha temkinli yaklaşımları benimsemesi ve farkındalığını artırması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, kuramsal toplumbilim çalışmaları açısından değerlendirildiğinde, göçmenin, madun olanın milliyetçiliği benimsemesi, ‘rasyonel’ bir ‘sosyolog’, ‘modern’, ‘aydınlanmış bir öz-bilinç’ tarafından ötekilik söylemi içinde kurgulanmamalıdır, bu gerçekçi bulunmamaktadır.²²⁸ Madunun kendi bilincinin hiyerarşik ve hegemonik ilişkilerden bağımsız olmadığı ve madunun kendini ifade edemediği, sürekli göz önünde bulundurulmalıdır. Spivak’ın madunluğu tanımladığı üzere, madunun konuşması ancak ‘bir uğultu, mırıltı yahut geveleme’ olarak algılanma potansiyeli taşımaktadır. Bir söylemin analizinde, söylenenler kadar söylenmeyenler ve hatta söylenmeyecek olanlar da önemlidir. Sessizliği veya suskunluğu ölçmek madun öznelerin, kendi dili olmayan veya devralınmış bir dille konuşanların söyleminin analizinde bilhassa önemlidir. Hâkim kültür içinde ötekileştirilen ve homojenleştirilen göçmen, kendi yeterliliklerini ve yetilerini geliştirerek uyum gösterme ve girdiği alanın niteliklerini sahiplenmek ister. Dil, din, cinsiyet, eğitim, sınıf gibi farklılaştırma yöntemleri aracılığı ile ötekileştirildiği ve dışlandığı için kapalı bir ağın içinde sınırlanan yahut kendini sınırlayan göçmenin diğer göçmenler ile ilişkisi ve söylemi, hâkim söylemi tekrar ve taklit ederek, sahiplenerek, bir bakıma bu söyleme tâbi olmuş gözükmektedir. Örneğin, nezaket, uyum, temizlik ve sağlık gibi unsurları sahiplenme yoluyla modernleşerek dönüştüğü ve ilerlediğini ifade etmeyi arzu eden madun, ister istemez

²²⁶ PLAMENATZ, John (1976) "Two types of Nationalism", **Nationalism: The Nature and Evolution of An Idea**, Derleyen, Kamenka E., Australian National University, Canberra: 23 – 36.

²²⁷ Bu konu ile ilgili tartışma için Bkz. (135) SPIVAK, 312 – 423.

²²⁸ Çünkü “rasyonalite bir etikdir. Rasyonalite, belirli bir düşünme tarzının, yani bilimi ilerleteceği söylenen belirli bir yaşam tarzının normatif ilkesi haline gelir. Dolayısıyla kültür sorunu konuyla ilgili hale gelecektir... Rasyonalite etiği, Batılı toplumların tarihini bilim-öncesi ve bilimsel diye ayırarak dünyadaki öteki kültürlerin hepsini bilimsel olmayan bir gelenekçiliğin karanlığının içine iten bir özcülüktür”. CHATTERJEE, Partha (2002) **Ulus ve Parçaları: Kolonyal ve Post-kolonyal Tarihler**, Çeviren, Çekem, İ., İletişim, İstanbul: 44-45.

tâbi olduğu söylemin nakledicisi olmaya mahkûm olmuştur. Milliyetçilik ve ırkçılık kendisini Aydınlanma imgesi içinde ifade etmek ister ne var ki bunu başaramaz. Çünkü Aydınlanma'nın kendisi, evrensel bir ideal olarak egemenliğini ilan etmek için kendi Ötekisine ihtiyaç duymaktadır; eğer kendini gerçek dünyada gerçekten evrensel olarak gerçekleştirebilse, aslında kendisini yıkmış olacaktır.

Farklılık Nostaljisini Yinelemek

Önyargıların biçimlenmesinde 'fark' ve 'farklılık' söylemlerinin etkisi büyüktür. Farklılık nostaljisini yinelemek mevcut konumların iktidarını yeniden üretmekten başka bir şey değildir.²²⁹ Deleuze'e göre "fark, kavramların özdeşliği, algılamalardaki benzerlik ya da yargıların kıyaslaması 'olmadığında' ve karşıt durumların ortaya çıkmasıyla temsil edilir."²³⁰ Buradan yola çıkılarak, örneğin, göçverenler göçmenlerin benzeri olarak algılandığında, göç-alanlar göçmenlerin karşıtı olarak kabul edildiğinde ve son olarak aynı yerden gelen göçmenlerin özdeş olduğu düşünüldüğünde toplumsal değişimi, yeniyi ve tekilliği oluşturacak etkenlerin oluşamayacağı ileri sürülebilir. Siyasi olarak ele alındığında ise kimlik, denklik, benzerlik ve özdeşlik üzerinden tanımlanan, sınıflanan şablonlar, gündelik pratikler içinde yinelenen önyargıları güçlendirecek bu nedenle de politika üretenler –ki onlar da bu gündelik pratiklerin eyleyenleridir – kozmopolit söylem içinde ifade edilen yaklaşımı benimseyerek desteklemeye devam edeceklerdir. "İrkçi önyargısal söylem, bilginin üretiminde ve iktidarın uygulanmasında bir yönetimsellik (*governmentality*) kaydetmektedir. Mitsel, ayrımcı, arkaik, suçlayıcı, iz bırakan yönetimsel sömürgeci deneyim, hükümet ve modern düzenlerin yanı sıra ilerlemeci 'Batı' düşüncesi hâkimiyetinde ekonomik ve toplumsal örgütlenmeler üzerinden doğrulanarak haklı çıkarılmaktadır".²³¹ Batı'nın da stratejik bir şekilde ötekileştirildiği bu yaklaşımın da

²²⁹ Bkz. (121) CHAMBERS, 23.

²³⁰ Bu görüş ile ilgili geniş bilgi için Bkz. (62) DELEUZE, 36 – 90.

²³¹ BHABBA, Homi (2004) **The Location of Culture**, Routledge, Londra, New York: 83.

eleştirildiği görüşten yola çıkarak vurgulanması gereken bir başka husus, önyargılar ile şekillenen kutuplaşmaların büyüyerek güçlü bağların farklılıkları ve tekillikleri yok saymasıyla yaygınlaşacağı varsayımıdır. Nitekim aile, ulus, soy, gelenek gibi yerleşik kavramlar ile geliştirilen güçlü bağlar, aynı zamanda zayıf bağları yok saymakta ve ‘ya o, ya da diğeri’ dayatmasını kurgulamaktadır. ‘Ya Türk ya da Avrupalı’, ‘Batılı olan ve olmayan’, ‘sömürgeci ve sömürge’, ‘modern ya da çağdaş olan ve olmayanlar’ arasındaki mücadele gibi.

Ötekileştirilen ve dışlanan, ötekileştiren ve dışlayana dönüşmektedir. Bu aynı zamanda birinin maruz kaldığı davranışı, tutumu, siyaseti taklit ederek bir başkasına tekrar etmesidir. Burada bahsedilen Beck’in ‘Risk Toplumu’nun öteki yüzüdür.²³² Daha önce de tartışıldığı üzere, göçmenlerin yarattığı uyumsuzluk, işsizliğin artışı gibi sosyo-ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalan göç-alan ülkelerde toplumbilimin de dâhil olduğu düşünümsel (*reflexive*) ve eleştirel bir yaklaşım benimsenerek riski azaltmak amacıyla göçmenlere yönelik yeni politikalar geliştirilmektedir. Öte yandan, asimilasyon, uyum politikaları ve dışlanma pratikleri nedeniyle yaşanan risklerden yola çıkarak ötekileştirme ve ırkçılık felaketleri vesilesiyle madunlaşan göçmenler ise dâhil oldukları düzenin esaslarını manipülatif bir şekilde tekrar ederek uyum göstermeye çalışmakta ve tâbi olunan tutumu yansıtmaktadır. Özetle, felakete maruz kalan, felaketi önlemek ve zarar görmemek amacıyla eş zamanlı olarak felaketi yaratan konumuna da geçmiştir. ‘Toplumsallık’ yahut – ironik olarak - ‘anti-sosyallık’ olarak sorunsallaştırılan bu ilişkiler ağı gündelik pratikler içinde tekrar ve taklit koşulunda şekillenmektedir. Bourdieu’nun ‘*habitus*’ kavramı ile açıkladığı bilinçli yahut bilinçsiz, toplumsal yahut bireysel bilinçdışıdan gelen davranışların ve alışkanlıkların yeniden gündeme gelmesi” sınıflar arası ayrımı ve bir dönüşümü

²³² Beck, moderniteyi yeni baştan sorunsallaştırdığı ‘*Risk Toplumu*’ adlı çalışmasında, endüstri toplumunun endüstri aracılığı ile yarattığı ekolojik, siyasi ve ekonomik risklerden yola çıkarak felaketlere neden olduğunu ve ancak doğal afetler vesilesiyle toplumun daha önce yaptığı işlerle ilgili olarak daha düşünümsel (*reflexive*) ve eleştirel bir yaklaşımı benimseyeceğini ileri sürmektedir. Bir anlamda risk toplumu ancak yol açtığı ve karşı karşıya kaldığı istenmeyen/beklenmeyen sonuçlara maruz kaldığında kendisi üzerine düşünebilir; kendi yansımaları ancak bu vesileyle görebilmektedir. Böylelikle ‘sürdürülebilir kalkınma’ kavramı altında mevcut düzen korunarak tüketime dayalı kapitalist uygulamalar hayata geçirilmeye devam edilebilecektir. Bkz. (135) BECK.

kapsamaktadır.²³³ Ne var ki Deleuze'e göre açıkça "...(örtülü) tekrar geleceğin düşüncesidir: eski sınıflandırma olan anıya ve modern sınıflandırma olan *habitus*'a karşıdır. Bilinçdışı olumsal ve üstün bir bilinçdışı olurken Unutma tekrarın içinde ve tekrar tarafından olumsal bir güç olur".²³⁴ Ne var ki, gelecekte ziyade geçmişe esas alan, daha doğrusu geçmiş ile güçlü bağı olan, sorun odaklı olmasından dolayı olumsuzluğa eğilimli hâkim toplumbilim yaklaşımları, yeniyi, farklı olanı, tanımlayamayanı, sınıflandırılmayanı yok saymakta ya da ifade edememekte, basit tekrar yoluyla alışkanlıklarını, geleneklerini, kuramlarını, üslubunu sürdürmeye devam etmektedir. Tekrar ve taklit ile gerçekleştirilen bu ayrımın şekillendirilmesinin yönü kültür üzerinden yapılan ayrımcılık ve ırkçılığın yanı sıra dışlama ve ötekileştirme siyaseti ile bütünleşmektedir.²³⁵

Dışlananın dışlaması açısından ilginç olan, dışlananın yahut dışlanma potansiyeline sahip olduğu ileri sürülenin dışlanmaktan sürekli ayrı durmaya çalışarak dışlayan konumunu benimsemedir. Aslında dışlananın dışlayan konumunu benimsemesi onun için hep yeniden kaydolan bir unutma alanı olarak nitelendirilebilir. Bunun nedeni ise kimliksizleşme yahut güçlü bağlar ile belirli bir kimliği tekrar etme aracılığı ile dışlayanın yahut ötekileştirenin hegemonyasına çıkar için boyun eğmek ve bu konumu sahiplenmekten ibarettir. Nitekim "yolunu yitirmiş kişi, kendisini Üçüncü bir tarafın [*Tiers*] eşdeğeri olarak görür. Bu Üçüncü tarafın yargısından emin olur, mahkûm etmek için onun gücünü kullanır; unutmak veya unutmamanın örtüsünü parçalamak için... onun yasasına dayanır".²³⁶ Madunun ve tâbi olanın, hegemonyaya sahip olan ile benzer tutumları ve taktikleri paylaşmaya

²³³ Bkz. (42) AKAY, 123.

²³⁴ Bkz. (62) DELEUZE, 8.

²³⁵ Dahası, sosyal psikolojide 'anti-sosyal kişilik bozukluğu' altında bir patoloji içinde değerlendirilen, taklit ederek davranış ve tutumlarını geliştiren, manipülatif ve yıkıcı toplumsal etkileşimlerde bulunan, doğru ve yanlış ayrımı yapmayan, sapkın davranış ya da eylemlerde bulunan 'sosyopat' günümüzde tam aksine göçmen zihniyetinin hâkim olduğu bir norm olarak yaygınlaşmaktadır. Bu konuyla ilgili açıklama ve bilgi için Bkz. MEALEY, Linda. (1995) "The Sociobiology of Sociopathy: An Integrated Evolutionary Model" **Behavioral and Brain Sciences**, XVIII: 524 ve Bkz. MAĞDEN, Perihan. (2007) "Sosyopatin Normal İnsan Maskesi", (08.07.2007) **Radikal Gazetesi**, İstanbul. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=226336>

²³⁶ Bkz. (95) KRISTEVA, 22.

yönelmesi böylelikle açıklanabilir. Kristeva'nın Bataille'dan aktardığına göre, ne de olsa, iğrenç olarak nitelendirilen şeylerin dışlanmasına ilişkin buyurucu edimi yeterince güçlü bir şekilde yerine getirmeye muktedir olabilmek, kolektif varoluşun da temelini oluşturmaktadır.²³⁷ Bu durum günümüz toplumunu ve siyasetini de en yalın haliyle ortaya koymaktadır.

5.6. Kutsallığın Rasyonalize Edilmesi

Dışlama ediminin öncelikle kutsal olanı belirlemek ve kutsal olmayan olarak nitelendirileni rasyonalize etmek ile yakından ilişkisi bulunmaktadır. Kültürel olarak reaksiyoner tavırların gözlenebileceği söz konusu dışlama eğilimi, aynı zamanda ritüele, yasaya, kurala bağlı din temelli düzende de işlemektedir. Örneğin tabu, kutsal yahut yasak olarak değerlendirilen tatlar ile ilgili toplumbilim çalışmalarının yaklaşımı mantıklaştırma ve rasyonalize ederek anlamaya çalışma üzerine yoğunlaşmaktadır, çünkü rasyonalize etme ve “mantıklaştırma, şeytani olanı, bir suçluluk duygusu ve günah olasılığı olarak soyut ve ahlaki bir düzene dâhil eder”.²³⁸ Bu nedenle hâkim toplumbilim yaklaşımları tarafından sorun edinilen ve bir organizma olarak varsayılan bütünün, yani toplumun düzenini, işleyişini aksatan unsurlar kutsal olarak nitelendirilebilecek dokunulmaz ve sorgulanmaz bir bakış açısıyla rasyonalize edilmekte, açıklanmakta ve tanımlanmaya çalışılarak dâhil edilmeye çalışılmaktadır. Örneği devam ettirmek gerekirse yasak ya da tabu yiyeceklerin reddedilmesinden ötürü bu yiyecek ile güçlü bağı olanların reddetme, yok sayma, direnme ve dışlama nedenleri toplumbilimsel bir anlamaya çalışma çabası içinde yeniden üretilmektedir. Örneğin Harris, yasaklanan ve tabu olarak varsayılan yiyeceklerin simgesel boyutlarına odaklanarak yeme alışkanlıklarının ve belirli yiyeceklerin değişik inanışlardan ötürü reddedilişinin ardında ‘toplum’un

²³⁷ Bkz. (95) KRISTEVA, 84.

²³⁸ Bkz. (95) KRISTEVA, 128.

yaşadığı ‘doğal’ ortama uyabilmesini sağlayacak güçlü pratik nedenler olabileceğini ileri sürmektedir.²³⁹ Yenmesi reddedilen yiyeceklerin toplumda oynadığı ekonomik, ekolojik, sağlığa uygun işlevlerin ortaya çıkarılması ve açıklanması ile toplumsal uyumun bozulmasını engelleyecek mantıksal nedenler öne çıkarılır; ve böylelikle bir bütün olarak işleyen toplumun istikrarına katkıda bulunulmuş olunur. Bu yaklaşıma göre yer değiştirenler için belirli yiyeceklerin ve tatların reddedilmesinin yahut kutsal kabul edilenin benimsenmesinin ardında rasyonel güçlü nedenler ‘olmalıdır’. Harris’in yaklaşımı, yabancıyı tanımaktan ziyade, yabancıнын unsurlarını tam da karşılığı olmayan bir dile tercüme etmek sayılabilir. Böylelikle tek ancak ortak olması gerektiği ifade edilen bir dilin paylaşıldığı toplumsal uyum sağlanacaktır. Adlandırarak, tanımlayarak, açıklayarak rasyonalize etmek demek, aynı zamanda kıyaslama yoluyla benzerliklerin ve farklılıkların belirginleştirilmesi demektir. Farklılıkların tespit edilmesi ile farklılıkları oluşturan koşullar bir kez açıklandığı zaman, bütüne ya da hakim olana bu parçanın entegre olması, uyum sağlanması beklenir çünkü bütün için doğru olan, parçaları için de doğru olacaktır. Doğruluk üzerinden yapılan bu ahlaki dayatma vesilesiyle, görüldüğü üzere, dışlayarak bir içselleştirme söz konusudur.

Bütün için Doğru Olanın, Parçaları İçin de Doğru Bulunması

Özcü, akla dayanan ve akli önceleyen kuramsal toplumbilim çalışmalarının da böylelikle katkıda bulunduğu ‘algı ve gündelik pratiği değiştirme çabası’ esas direnişin ve mücadelenin gerçekleştiği alan olarak yeniden tanımlanabilir. Bir yanda bir yiyeceğin yahut tadın reddedilmesi ile ortak olduğu ve paylaşıldığı ileri sürülen toplumsal uyumun bozulabileceği iddiası, diğer yanda ait olduğu alanlar itibariyle – ki bu hem yurt, aile, gelenek, din hem de yaşanılan ortamın koşulları olabilir- kurulan eşzamanlı güçlü bağların kurulabileceği görülmelidir. Gerçekleştirilen

²³⁹ HARRIS, Marvin (1994) *Yamyamlar ve Krallar*, Çeviren, Gümüş, F., İmge, Ankara.

mülakatlarda O.H. “Ben [*domuz eti*] yemem... Bu Allah’a bağlılığın bir koşuludur çünkü. İslam’da böyledir... Zaten iyi bir Müslüman, ne yapması gerektiğini bilir. Yani nasıl desem, bunu sorgulamamalı, yani ya varsın, ya da yoksundur. Yani bir şeyi ya doğru dürüst yaparsın ya da yapmazsın” (EK.9) ifadesiyle bu yargının pekiştirilmesine olanak tanımıştır. Bu ifadeye göre bir yiyeceğin reddedilmesi yahut dışlanması üzerinden –dinle – kurulan güçlü bağ açıkça ortadadır. Farklı unsurlara eş zamanlı sahip ya da ait olabilme ise seçenek dışı olarak kabul edilmektedir. Tek bir yer ya da şey ile kurulan güçlü bağ, görüldüğü üzere zayıf bağı yok saymaktadır.²⁴⁰ Ne de olsa “murdarlık, ‘simgesel sistemin’ dışında kalandır. Murdarlık, toplumsal rasyonalitenin ve toplumsal bir bütünün üzerine inşa edildiği mantıksal düzenin elinden kaçıp kurtulan şeydir. Bu sayede, toplumsal bütün de kendisini nihayet bir sınıflandırma sistemi ya da bir yapı olarak oluşturmak için rastgele bir araya gelen bir bireyler yığından farklılaştıracak”²⁴¹, dışlama edimi ile ortak normları, değerleri, davranış biçimlerini paylaşan ahlaki bir kolektif varoluş koşulunu benimseyecektir. Bu epistemolojik kopuş, aslında vahye ve imana dayanan bilgiyi önceleyen fideizm ile akla dayanan rasyonalizm arasındaki bir çatışma olarak da algılanabilir ve olumlanabilir. Görüldüğü üzere güçlü bağlar geliştiren eyleyenin benimsediği bir tarafa ait olma ve aidiyet üzerinden kurgulanan etik tavır gündelik pratiklerin içine gömülüdür.²⁴² Kristol’un da vurguladığı üzere din, savunulan düzeni tahkim etme ve meşrulaştırma açısından önemli kabul edilmektedir.²⁴³ Gerçi “herhangi bir gelenek, inanç sistemi vb. savunmaktan ziyade farklı dönemlerde farklı şeylere geleneksellik, tarihsellik ve dinsel atfetme gayreti” gösterilmektedir.²⁴⁴ Ne de olsa ikame edilebilir niteliğiyle din de güçlü bağ kurulabilmesine günümüzde biçim ve ritüel üzerinden olanak tanımaktadır. Bataille’a göre “...profan [*kutsal olmayan*], kutsalın her şeyi istila etmesini engelleyen, bir benttir... Nesnelere

²⁴⁰ Bir mezhebe ya da dine dâhil olma, belli bir ulusun bir üyesi olarak doğmuş olmaya benzer bir saldırganlık taşır. Herhangi bir dinsel gruba üye olma, soyut bir iç grup \ dış grup ilişkisine indirgenmeye eğilim gösterir. Kişi bağlı olduğu din etnosentrizmine karşı çıksa bile muhtemelen bu yüzden kendisi etnosentrik olacaktır.

²⁴¹ Bkz. (95) KRISTEVA, 95 – 96.

²⁴² Zira etimolojik olarak değerlendirildiğinde ‘din’ (*religion*) kelimesinin ‘*religare*’, yani bağlanmak ve bağlı olmak ile ilişkisi ortadadır.

²⁴³ KRISTOL, Irving. (1995) **Neo-Conservatism: The Autobiography of An Idea**, Free, New York: 230.

²⁴⁴ SCRUTON, Roger (1991) **Conservative Texts: An Anthology**, St. Martin’s Press, New York: 284.

düzeni profandır; bu profan düzenin temelinde bilinç, akıl, çalışma ve yasaklar vardır... Daha doğru konuşmak gerekirse profan, insan hayatını mümkün kılan şey ise de hayatın taşıyıcısı ve kaynağı değildir. O daha çok bir bent, bir baraj, bir frendir. Zamanla profan düzen yorulur, eskir, uyuşur, donuklaşır, özünü boşaltır. Bu anlamda profan, yeniden doldurulabilir pil gibidir. O, sürekli olarak, yeniden diriltilmek, yenileştirilmek, gençleştirilmek, hayatın kozmik bolluğu olan tükenmez hazineden, yani sonuç olarak kutsaldan enerji olarak doldurulmak ihtiyacındadır”.²⁴⁵ Bu nedenle Harris’in de dâhil olduğu hâkim toplumbilim yaklaşımlarının, toplumsal yaşamın ahlaki olarak kurulabilmesi ve normların, değerlerin, iş görme tarzlarının ortak hale getirilmesi amacıyla kutsal olarak nitelendirilen ile ilgilenerek, tabu ve yasak ile ilgili olanı rasyonalize etmeye ve anlamlı kılmaya çalıştığı görülmektedir.²⁴⁶ Tümdengelimine dayanan bu rasyonel yaklaşımın temelinde “bütün için doğru olan, parçaları için de doğrudur” ilkesi yatar. Tüketimin ve ulusaşırı sermaye ile dolayına sokulan küresel kapitalizmin gündelik alanın her alanına sızması ve böylelikle din ve dinin gündelik pratikler üzerindeki hükmün yarattığı çatışmadan da yararlanarak yayılması söz konusudur.²⁴⁷ Dini ritüellerin ve ifadelerin

²⁴⁵ MENARD, Guy (2001) “Dinbilim Yorumuna Giriş”, Çeviren, Özcan, Z., **Dinbilim Yazıları I**, Derleyen, Özcan, Z., Alfa, İstanbul: 33 – 34.

²⁴⁶ Son dönemde islâmın kutsal saydığı unsurların güncel sanata taşınarak bağlamından koparılmaya çalışılması da ‘toplumsal uyum’ alt söylemi ile işleyen bu topyekûn çabanın bir parçası olarak değerlendirilmekte ve kavramsal güncel sanat açısından sığ işler olarak nitelendirilmektedir.

²⁴⁷ Toplumbilim literatürüne sosyolojinin bir armağanı olarak giren sekülerizasyon; “dinî düşünce, muamelât ve kurumların sosyal önemini yitirdiği bir süreç, dinî inançlar, ibadetler ve cemaat duygusunun toplumun ahlâki hayatından uzaklaştırılması, mistisizm dâhil tüm dinî konu ve tutumlara karşı tam ilgisizleşme ve kilisesizleşme gibi çeşitli yönlerden tanımlanmıştır. Bu konu ile ilgili bilgi için Bkz. WILSON, Bryan (1966) **Religion in Secular Society**, C.A. Watts, Londra. ve Bkz. BERGER, Peter (1973) **The Social Reality of Religion**, Penguin, Harmondsworth. Bilindiği gibi sekülerizm, Weber’in de dile getirdiği gibi dine ve dünyaya ilişkin olan hususlar asla birbirine müdahil olmadan dünya için çalışmak olarak ifade edilmektedir ve bu anlayış bir ibadet halini almıştır. WEBER, Max. (1999) “The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism”, **Modernization to Globalization: Perspectives on Development and Social Change**, Derleyen, Roberts, T., Malden, Blackwell, Mass: 67 – 83. Bu yaklaşım De Tarde’ın Batı toplumlarının birbirini taklit ve tekrar etmesi ile oluşturduğu yönetimin, politik, askeri ve ekonomik düzenin bir ibadet haline dönüştüğü görüşü ile de bir yakınlık arz eder. Bu görüş için Bkz. (186) DE TARDE, 310. Bu tanımlama girişimlerinden yola çıkarak, sekülerizm, bir düşünce akımı ve bir hayat tarzı olarak Protestan ülkelerde ve Protestan ahlakına dayanan kapitalizmin sızdığı her alanda dinin dünyevîlikle yahut gündelik pratikler ile bağının zayıflaması, dinin özelleştirilmesi, yani, dinin bireysel hayata ya da vicdan ile ilgili bir mesele olmasına havale edilmiş, din, epistemoloji ve siyasi hayat ile zayıf bağa sahip bir ritüeller ve inançlar kompleksi haline dönüşmüştür. Ne var ki kapitalizmin farklı dinlerin benimsendiği yerlere sızması ile gündelik hayatta su yüzüne çıkan bir takım gerilimler yaşanır. Örneğin İslâm dinî, kapitalizmin protestan ahlakına dayanan sekülerizmin aksine cinsellik, ticaret, beslenme, temizlik, giyim gibi gündelik pratikler konusundaki hükümleri ile ekonomik, toplumsal ve siyasi yaşamı da belirlemektedir. Neyin yapılıp yapılmaması ya da dışlanıp dışlanmaması ile ilgili hususlar, Kuran-ı Kerim’in Bakara Suresinin 172. ve 173. ayetlerinde murdarlık ile ilgili buyruklarda açıkça belirtilmiştir: “Ey iman sahipleri! Size verdiğimiz rızıkların temizlerinden yiye... Allah size leşi, kanı, domuz etini, Allah’tan başkası adına kesileni haram

gündelik hayatı belirlemesi konusundaki farklılık bir anlamda sekülerlik, yani dinin bir vicdan meselesi haline getirilmesi ile laiklik, yani din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ancak gündelik hayatta dinin etkin olabilmesi, arasında yaşanmaktadır. Bu konuyla ilgili bir başka husus ise laik bir düzenden seküler bir düzene göç eden eyleyenlerin gündelik hayatlarında karşılarına çıkan ve din ekseninden açıklanan uyum sorunudur. Toparlamak gerekirse, kutsal ile ilgili meselenin irdelenmesindeki amaç, biri ya da bir şey tarafından neyin, nasıl yapılması gerektiği ile ilgili hususların içselleştirilmesindeki ahlaki yönetselliği ortaya koymaktır. Bu nedenle farklı, yabancı olan sürekli anlaşılmaya ve aydınlanmış, bilen özne tarafından rasyonalize edilerek hâkim düzene katılmaya ve yedirilmeye çalışılmaktadır. Hâkim toplumbilim yaklaşımları, ortak bir vicdan anlayışını paylaşan ve bütünsel bir organizma olarak değerlendirilen toplumun her organı ya da her parçası için zararlı olanı liberal politika ve ekonominin gösterdiği yöne göre sorun olarak kabul etmekte, dışsallaştırmakta ve meşrulaştırmaktadır. Böylelikle ahlaki yönetsellik anlayışının denetimi içselleştirilmiş, kutsallaştırılmış ve dokunulmazlaştırılmış olur.

kılmıştır". Bu ayet vesilesiyle vurgulanmak istenen ve din üzerinden yaşanan gerilimlere neden olan bakış açısına göre, pislik dışarıdan gelen, şeytanın yani düşmanın işidir. Protestanlıkta ise, din gündelik pratiklerdeki uygulamalardan çıkarılmış, dinin müdahil olduğu alanlar sınırlandırılmış, tanımlanmış, kurumsallaştırılmış ve belirlenmiştir. Daha doğrusu, Yeni Ahit'e göre önemli olan insanın kendi içindeki kötülüklerden, günahlardan arınmasıdır. Kötülük dışarıdan gelen değildir. Yeni Ahit'e göre "İsa şöyle der: 'Ağza giren şey insanı kirletmez; fakat ağızdan çıkan şeydir ki, insanı kirletir' (Matta 15, 11) ve 'İnsanın dışından kendisine girip onu kirletebilecek bir şey yoktur; fakat insanı kirleten insandan çıkan şeylerdir' (Markos 7, 15). (Bu ayetlerin İngilizce karşılıkları şöyledir: "*there is nothing outside a person that by going in can defile, but the things that come out are what defile*" ve "*it is not what goes into the mouth that defiles a person, but it is what comes out of the mouth that defiles*). Dolayısıyla, hristiyanlığı benimseyen toplumlarda ya da Protestan ahlakına dayanan kapitalizmin sızdığı yerlerde yasak ya da tabu kabul edilen unsurların rasyonalize edilmesi çabasının arkasında gerek dini bir temel –ya da dayatma- gerekse farklı olanı toplumsal, ahlaki ve ekonomik 'ortak' yaşam tarzına dâhil etme uğraşı bulunmaktadır. Ortak bir yaşam tarzına sahip ve ortak bir vicdanı paylaşan bireyler çokluğu 'küresel toplum' olarak da ifade edilmektedir. Diğer bir neden ise, murdar olanın ya da yabancı, farklı, zehirli olanın göreliliği meselesidir. Kutsalın rasyonalize edilmesinin ardında yatan görelilik meselesinin içselleştirilmesini yine Yeni Ahit'ten yapılan alıntı ile vurgulanmaktadır: "Bilirim ve Rab İsa'da kaniim ki, hiçbirşey kendiliğinden murdar değildir; ancak bir şeyi murdar sayan kimseye murdardır" (Romalılara 14, 14). (İlgili ayetin tam İngilizce karşılığı şu şekildedir: "*I know and am persuaded in the Lord Jesus that nothing is unclean in itself, but it is unclean for anyone who thinks it unclean.*" Konu ile ilgili bir diğer kaynak için ise bkz. (95) KRISTEVA, 158, 164. Fark, açıkça ortadadır ve bu bakış açılarındaki farklılıkların hâkim toplumbilim kuramlarında da ortaya çıktığı görülmektedir. Dahası özellikle kapitalizmi benimseyen ve Müslümanların olduğu toplumlarda bu mesele modernliğin yerinden sorgulandığı ve çelişkilerinin gündelik pratikler aracılığı ile ortaya konduğu bir mücadele alanını oluşturmaktadır. Türkiye'de Cumhuriyet ideolojisinin bir uzantısı olarak seküler modernitenin eğitim, ordu gibi devletin müdahale edebildiği alanlarda uygulanması, 1980'lerde liberal ekonominin benimsenmesi ve ulusaşırı sermayenin girişi ile kimlik ve yaşam tarzlarının yeniden üretilmesi ile sekteye uğramıştır. Sekülerlik ile laiklik arasında yaşanan çelişki ile gerilimin örneğin türbanlı öğrencilerin üniversiteye girmesi ve kamusal alanlarda bulunması gibi bizzat gündelik yaşamın pratiklerinde ortaya çıkması ve bir mücadele alanı haline gelmesi kuşkusuz yaşanan epistemolojik dönüşüme de işaret etmektedir.

Fetihçi Özgünlüğün İfade Edilememesi

Uyum gösterebilenlere göre fethetmek ve kazanmak için dönüşmek, değişmek ve çıkar amacıyla boyun eğmek, göç edilen alanın niteliklerinin sahiplenilmesi, taklit ve tekrar edilmesinden ibarettir. Farklı dil, yönetim, üretim, tüketim, sanat, ahlak ve ibadet biçimleri, topluluklar büyüdükçe ve geliştikçe bu uyum sonucu kültleşmeye ve kurumlaşmaya başlar. Uyumsuzluk, karşıtlıklar (*oppositions*) ve ayrımların ‘çoğalamaması’, De Tarde’ın ifadesiyle ‘fetihçi özgünlüğün’ ifade edilememesi ve taktiksel tekilliğin olamayışı nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Çağdaş toplumbilimsel yaklaşımlar açısından ise önerilen, farklı dini metinlerin kurduğu episteme, zihniyet ve güçlü / zayıf bağları göz önünde bulundurarak, bu sınırı yok saymaktır. Bu çaba ise temelde ikili karşıtlık ve ayrımları dayatmayan yeni kavramların üretilmesi ile gerçekleştirilebilecektir. Toparlamak gerekirse, ulus, gelenek, millet, din, gelenek gibi yerleşik normlara bağlı göçmen zihniyet, gündelik pratikler içinde örtülü olarak gerçekleştirilen değişime karşı bir tavır ile bütünleşmektedir. Çelişkili ve tutarsız söylemler ile ifade edilen bu siyasi ve etik tavır, bir salınım (*oscillation*) devrimine sahiptir. Aile, yurt, köken, gelenek, din ve kimliğe ilişkin unsurlarda yer değiştirme sonucu ortaya çıkan sarsıntı kendisini eksiklik ve tekinsizlik duygusu ile pekiştirmektedir. Yerleşik ve sabit alanlar ile gündelik pratikler üzerinden kurulan güçlü bağlar ise ikame yetisi, saygı söylemi, gibi olmak mekanizmaları üzerinden gerçekleştirilmektedir. Mevcut düzenin sürdürülmesi ve korunmasına yönelik tutucu siyasi ve etik tavır, kendisini en şiddetli biçimde gündelik pratikler üzerinden yeniden üretilen dışlama vesilesiyle dolayımaya sokmakta ve ulus, millet, din, gelenek, töre gibi yerleşik kavramlar ile faşizm, milliyetçilik, ırkçılık, yabancı düşmanlığı, köktencilik gibi ideolojileri yeniden üretmektedir. Yargılayarak ötekileştirme, bugüne kadar dışlananın dışlayan konuma geçmesi ile iktidarı taklit eden madunun eylemi haline gelmiştir. Yeniliğe karşı duran göçmen zihniyet, ancak tüketimin ve ulus-devlet ile uluslaşırılışmanın dayattığı değişimin sınırları içinde hareket ederek kendi varlığını sürdürebilmektedir. Zihniyetteki, iş yapma tarzındaki bu yaklaşım ise yalnızca bir değişim yanılışmasından ibarettir ve hâkim toplumbilim yaklaşımları da bu gelişmelerden nasibini almaktadır.

6. YENİLİK VE DÖNÜŞÜMÜ ÜRETEEN (B)AĞLAR

Bu son bölümde ise yenilik ve farkı üreten zihniyetin hangi unsurlar ve koşullar ile üretim yaptığı keşfedilmeye çalışılacaktır. Bu son bölüm de gündelik hayatın kendisine gidilerek, mülakatlar üzerine inşa edilecek, bu konu yemek ve tat alanı ile irdelenmeye çalışılacaktır. Tekrarların arasında ortaya çıkan farkı, dolayısıyla ortak ahlaki, siyasi, ekonomik değer ve normlara uymayan zihniyeti anlatabilmek amacıyla (b)ağlara odaklanılacaktır. Tekil süreçler ile tat arasındaki ilişki bağlamında bir anlatının ya da tarihin kopyalanarak tekrar edilmesi ve “ancak tekillikten yola çıkarak sergilenen tekrarın farkı ortaya koyduğu” açıklanarak, farkı ve yeniyi (*innovation*) oluşturan üretimin nasıl gerçekleştiği gündelik pratikler üzerinden kavranılmaya çalışılacaktır. Özetle bu tartışmada temsiliyet ile temsiliyetsizlik arasındaki geçişlilik, anlamlar arasındaki yer değiştirme ve temellük etme vurgulanacaktır. Modern düşüncüyü sorgulayan ve ulus-devlet anlatısını saptıranların arada olma, dolayısıyla ikili karşıtlıklardan herhangi birinde sınıflandırılmaması sorunsallaştırılacak, yeniyi ortaya çıkaran düşünce kavranmaya çalışılacaktır.

“Yaratıcı etkinliğin (en geniş anlamıyla üretimin) incelenmesi, bizleri üretimin çözümlenmesine, yani nesnelere veya yapıtları üreten etkinliklerin kendilerini yeniden ürettikleri, kendilerini kuran ilişkilere yeniden başladıkları, ilişkileri yeniden ele aldıkları, ya da tam tersine, kademeli değişiklikler veya sıçrayışlarla dönüştükleri koşulların çözümlenmesine götürür.”²⁴⁸ De Tarde’a göre, “toplumsal olarak her şey ya yeniliktir ya da taklit...”²⁴⁹ Basit tekrara dayanan taklit ve bu bağlamda gelenek, ulus, saygı unsurları ile geliştirilen ve güçlü bağlara dayanan siyasi - etik tutumlar bir önceki bölümde sorunsallaştırılmıştır. Bu bölümde ise örtülü / karmaşık tekrara

²⁴⁸ Bkz. (14) LEFEBVRE, 25.

²⁴⁹ Bkz. (186) DE TARDE, 3.

dayanan ve yansız olma, odaklanma, provoke etme ve melezleme gibi unsurlar ile ortaya çıkan yeniliğin nasıl üretildiği gündelik pratikler üzerinden incelenerek çağdaş toplumbilimsel yaklaşımların nasıl ortaya konulabileceği sorunsallaştırılacaktır.

Tekrar ve Taklit Vesilesiyle Yayılma

Yenilik de taklit ve tekrar sonucu ortaya çıkmaktadır. Ne var ki, basit tekrarı içeren örtülü tekrarın her şeyden önce deneyim (ki tekrarlardan oluşan birikimdir) ve tekillik ile oluştuğunu göz ardı etmemek gereklidir. Örneğin bir insanın taklit edeceği diğer insana ya da şeye karşı direniş göstermesi, tamamıyla daha önceki taklit deneyimleri sonucu oluşmaktadır. Taklit deneyiminin olumlu olması, o kişi ya da şey ile bağın ve taklit edilen unsura ait ağın güçlenmesine, olumsuz olması ise taklit edilecek şey ya da kişi arayışına yönelerek (b)ağ yani dönüşüm üretimine neden olacaktır. Bu konuyu ayrıntılandırmakta yarar var. Bir insanın taklit edeceği diğer insana ya da şeye karşı direniş göstermesi durumunda kişinin yeni ya da farklı olanı benimseme konusunda yaşadığı tereddüt ve tekinsizlik de büyür. “Kişinin taklit etmede gecikmesi, karar verme sürecinde taklit edilecek iki ya da daha çok model arasında yarattığı kesişim sonucu ortaya çıkmaktadır”.²⁵⁰ Örneğin, ulus-devletin iktidarını tekrar eden eğitimin taklit edilmesi ile eyleyenlere bulaşması, zihinsel asimilasyonun gerçekleştirilmesini sağlayarak karşı-taklit geliştirme ya da yeniliğe karşı açık olma konusunda sınırlar yaratmaktadır. Ne de olsa damak zevki gibi yemek ve tat ile ilgili unsurlar da Bellisle’nin “Tatlar öğrenilir, iştah ve doyma öğrenilmiş yanıtlardır, damak zevki de öğrenilir” olarak belirttiği üzere eğitimle [*paidea*] ilgilidir ve damak zevkinin taklit edilmesi ile yayılması aynı asimilasyonist zihniyetin bir parçası olmaktan kaçamaz.²⁵¹ Taklit ile yayılma sonucu oluşan ortak özelliklerin benzerliği, eylem alanını genişlettiği eyleyenlerin entelektüel ve ahlaki

²⁵⁰ Bkz. (186) DE TARDE, 166, 167.

²⁵¹ BELLISLE, France (1999) *Le Comportement Alimentaire Humain*, Institute Danone, Brüksel: 17.

olarak benzeşmezliğini de kolaylaştırır. Dolayısıyla yeni ve farklı olana duyulan eğilim böylelikle sınırlandırılarak, siyasi, ahlaki ve ekonomik boyun eğişin zemini hazırlanmış olur. Hâkim toplumbilim yaklaşımları açısından taklit vesilesiyle yayılma irdelendiğinde, bu yaklaşımların tekrar ve taklit edilmesi ile hem bu yaklaşımların ve temellendiği esaslar ile kurulan güçlü bağın hem de bu yaklaşımların dâhil olduğu ağ olan liberal ekonomi güdümündeki politikanın güçlendiği, büyüdüğü, etkisini artırdığı görülmektedir.

(Göç alan) büyük kentlere bakıldığında da taklit vesilesiyle yayılan boyun eğiş, denetim ve itaat mekanizmalarının giderek güçlendiği ileri sürülebilir. Taklit vesilesiyle yayılan boyun eğiş, denetim ve itaat mekanizmalarının giderek güçlenmesi, ulusaşırı sermayenin sızdığı ve hâkim olduğu alanı genişletmesi ile doğru orantılıdır ve bu durum, daha önceki bölümlerde tartışıldığı üzere, yerleşik noma bağlı milli değerlerin, geleneklerin, dillerin, kültürlerin kaybolma tehdidine karşılık reaksiyonlar doğurur. Ne de olsa aydınlanma ve uygarlaşma hareketinin sonucunda tüketimin güdümündeki kurumlar, gelenekler, giysiler, endüstriyel ürünler vb. “verili bir bölgede bir noktadan diğerine çok daha az farklılaşıyorsa, verili bir zamanda bir andan diğerine çok daha fazla farklılaşırlar”.²⁵² Bu sorun da alışkanlıkların değişimi ile ortaya çıkan tarihi süreksizliğin yarattığı kaygılara dayanan reaksiyonlarla ortaya çıkmaktadır. Başka bir deyişle, ulusaşırı sermayenin eriştiği kentler ve kentte yaşayanlar arasındaki farklar giderek azalıyor ve benzer yönler içeriyorsa (örneğin, alışveriş merkezleri, moda, yılbaşı etkinlikleri, kafeler ve restoran zincirleri gibi) zaman içinde her kentin ve her bireyin tekilliğini yitirme riski ile karşı karşıya kaldığı algısı güçlenmektedir. Bunun nedeni ise her kentin daha önce taklit ettiği unsurun farklı olmasıdır. Bu nedenle değişime duyulan bir reaksiyon olarak geçmişe yönelik arayış giderek artmakta, geçmişten bugün için işe yarayacak unsurlar stratejik olarak seçilerek ve yeniden dolayım sokularak mevcut düzen korunmaya çalışılmaktadır. Söz konusu çaba, daha önce de tartışıldığı üzere,

²⁵² Bkz. (187) DE TARDE, 228.

hâkim toplumbilim yaklaşımları tarafından da hayata geçirilmekte ve meşrulaştırılmaktadır. Bu daha önce atılan bir ilmeğe yeniden düğüm atarak yeni ve daha sağlam bir ilmek yapmak ve ağı güçlendirmek gibidir. Ne var ki, bu tutumun karşısında yer alan, yeni olanı yahut yabancı olanı öncelikle merak etme ve tanımaya çalışma, yeniliğe karşı geliştirilen siyasi ve etik tutumlar için başlangıç adımları sayılmalıdır. İşte bu bölümde yeniliği ortaya çıkaran bu tutumlar, gündelik pratikler merceğe alınarak keşfedilmeye çalışılacaktır.

6.1. Yabancıyı Tanımaya Çalışma

Gündelik hayatın içinde anlık olay ve anlık duyguların anlaşılabilmesi için daha önce var olan bir tasarıma ya da düşünceye dayandırılmaları, her şeyin ve her eyleyenin her an bir öneme ya da değere sahip olma(ma) olasılığını ortadan kaldıracığı için bir engel teşkil etmektedir. Birbiriyle çelişen unsurların biraradalığı, disimetrik ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi günümüzde modernite ve aydınlama düşüncesinin getirdiği düzen ve anlayışlarla bağdaşmadığı için anti-sosyallikler ya da yeni toplumsallıklar olarak değerlendirilmektedir. Ne var ki konu dikkatle incelendiğinde önceden belirlenen, tasarlanana, dayatılanı reddetmenin ve yabancıyı tanımaya çalışmanın siyasi ve etik bir tutumun yanı sıra yeniyi, farkı, dönüşümü, beklenmeyeni, olayı yani (b)ağı oluşturduğu görülmektedir.

Belirlenmiş Olana Tutunma Aracı Olarak Damak Zevki

Örneğin gündelik pratiklerden biri olan yemek ve tat alanına bakıldığında damak zevki ile ilgili yaklaşım bu konuyu irdelemek için yararlı olacaktır. Damak zevkinin ortaya çıkması, sınıflandırılması ve belirlenmesi ile şekillenen gastronomi, 19. yy.ın

başında soylulara hizmet için geliştirilmiş olan aşçılık sanatını burjuva sınıflara geniş ölçüde yaymak üzere yazarlar ve beslenme ile ilgili meslekler arasındaki işbirliğinden doğmuştur.²⁵³ Damak zevkinin ve tarihinin anlaşılmasını sağlayan ve yinelenmesinde gerekli olan, *a priori* kuralın, tasarımın, şablonun, yasanın kendisidir. Damak zevki ile bu çalışmada sorunsallaştırılan da bu anlamda ‘ne yapılmasını yahut nasıl yapılmasını dayatan zihniyet’dir. ‘Toplumsal’ olarak ifade edilen ve belirli gelenek, tüketim, kimlik, ulus anlatılarının tekrarlanarak taklit edilmesi ile belirli bir alana ait olmayı ve sınıflar arası bir hareketliliğin benimsenmesini teşvik eden damak zevki söylemi, bu nedenle mevcut ekonomik ve siyasi düzen ile güçlü bağ geliştirilmesine aracılık eden de bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Belirli, yerleşik ve sabit bir damak zevkinin olması sınıflandırmak, tanımlamak ve adlandırmaktır. Adlandırmak ise stratejik olarak ele geçirmektir. Farklılıkların genellikle, sadece belirli üslup, bilgi ve biçim altında denetim altında tutulması, gerek mevcut düzenin işlemlerini sağlamakta gerekse dışarıdan gelebilecek müdahalelere ve yeniliklere karşı direnişe işlerlik kazandırmaktadır. Damak zevkinin ‘olması’, belirli sınıf, hayat tarzı, davranış, değer, beklenti ve normların hüküm sürdüğü sınırlı bir alanda var olmaktır. Bu alan son derece güvenli ve kaygıdan uzak bir alandır, zira içinde bulunulan ve dâhil olunan ağ kalabalıktır. Tekinsizliği yok sayan yahut yeniye götüren ise damak zevkinin olmaması yahut damak zevkinin reddedilmesidir. Damak zevkinin olmaması yahut mevcut tariflerdeki temel bilgiyi bozarak yeni tatlar ve tarifler oluşturmak demek, söz / dünya üzerindeki egemenliğin yerinden edilmesini deneyimlemek demektir. Damak zevkinin reddedilmesi başka bir yerde yaşamak, daima farklı kimliklerin tanındığı, takas edildiği ve karıştırıldığı ama yok olmadığı bir sohbetin içinde bulunmaktır. Yargılamamaktır. Burada farklılıklar illa ki engeller olarak değil, daha ziyade karmaşıklığın geleceğe yönelik ‘olumlu’ işaretleri olarak işlev görür. Bu yargının geliştirilmesine mülakatlardan biri

²⁵³ Bkz. (80) ORY, 443 – 466.

olan N.H.’nin ifadeleri olanak tanımıştır: “Damak zevki! Bu mesela bana çok yakın bir terim değil. Hoşlandığım bir terim değil. Bir insan damak zevki ile yola çıktığında, yani bagajları dolu, damak zevki ‘olan’ biri olarak masaya oturduğunda zaten hemen hemen varmıştır. (*güler*) Vardık yani zaten... Mesela ben kendimi damak zevki olan biri olarak tanımlamam. Benim damak zevkim? Tabi ki yediğim bir şeye kafadan beğenirim, beğenmem diye de yaklaşmam. Önce bir tanımaya çalışırım, bence önce bir ‘yabancı’dır. İnsanlar gibi biraz da yani. Bir tabak yemekle bir insanın arasında çok sıkı bir benzerlik var (*güler*) Mesela bir yana *lahmacunu* koyalım diğer yana da hiç benzemeyen bir şey olsun... hmmm... *Rulos des printemps...* Hani şu Çinlilerin... Hiç benzemez. Eh, şimdi benim damak zevkimde *lahmacun* varsa, onu beğenmemem lazım? Ama öyle değil işte! Damak zevki olmaması gerekir. Yani, damak zevkim yok bir kere... Ve olmasını da çok *reductor* buluyorum, yani nasıl derler? Çok. Ouhhh... Kısıtlayıcı...”. (EK.3)

A priori bilgi, deneyim, tasarım yahut şablona dayanan damak zevkinin ‘olması’, ‘yolculuk sürecinde bagajların dolu olması’ metaforu ile bir ‘yer’e zaten varılmış olduğu üzerinden ifade edilmiştir. Bu zihniyet, Deleuze’cü bir ifade ile göçebe zihniyetin ta kendisidir, çünkü göçebelik sabit, değişmez, önceden tanıdık ya da bilindik tek bir uğrak alanına sahip olmamaktadır. Nitekim göçebe bulunduğu alanın kodlarını bozarak alanı dönüştürmeye çabalarken, kendisiyle yüzleşme cesaretini gösteren ve kendisini de dönüştürmektedir. O, pek çok kategoriye ‘aynı anda’ dâhil olabilir, birbiriyle karşıt olarak tanımlanan alanlar ile aidiyet ilişkileri kurabilir ve bozabilir. Bu mülakatta birbirinden bağımsız olarak ifade edilen her iki tada sahip olmak ve benimsemek daha önce ikili karşıtlık ile belirlenen tanımlara da bir başkaldırıyı içermektedir. Zira göçebelik, gündelik hayatın içindeki ufacık anlarda ortaya çıkan bir sessiz başkaldırıdır, direniştir. Oysa başkaldırı ve direnişten ziyade ulus-devlet ve tüketim söylemleri içinde bir boyun eğiş ve itaat yaygınlaşmaktadır. Yeniye ulaşmanın ki bu araştırmada bu bir yer olarak ifade edilmiştir, önündeki engel ve sınır olarak belirlenen damak zevki, bu nedenle kısıtlayıcı bulunmaktadır.

Önceden belirlenene itaat etme, onu benimseme ve onunla özdeşleşerek bir yere ya da şeye sahip ya da ait olmaya direnç gösterildiği hatta yeni bileşimlerle ‘olan’ın yok sayıldığı görülmektedir. Gündelik pratikte ortaya çıkan bu tutum, ‘olan’ ve ‘oluş’ (*becoming*) arasındaki ayrıma gönderme yapması açısından dikkat çekicidir. Deleuze ve Guattari’nin kavramlarından biri olan ‘oluş’ olduğu ile bir komşuluk ilişkisini ortaya koyan, ama o komşuluk ilişkisini ortaya koyarken olduğunu da dönüştüren bir anlam ifade eder. Oluş bir ikili eylem olarak da ifade edilebilir: Hem olanı, hem de oluşanı dönüştüren, değiştiren ve ikisinin de ortasını geçen bir kavram olur ve her oluş bir belirsizliği, bir süreci belirler. Önceden belirlenmiş, sabit ve yerleşik olduğu ileri sürülen bir kimliğin, tanımın, adlandırmanın, kavramın ya da olanın sahiplenilmesi, dönüştürülmesi ve saptırılması ile yeni yahut fark ‘oluş’tur. Zihniyetin, dolayısıyla gündelik iş yapma tarzının biçiminin ve içeriğinin değişimi, dönüşümü ve hareketliliğini sürekli bir ‘yolculuk’ ve ‘bagaj doldurma’ üzerinden ifade etmek, aynı zamanda yeniyi deneyimlemek, başka bir yere gitmek ve sürekli bir oluş halini tercih etmek anlamına da gelmektedir. Olan, hali hazırda mevcut olanın basit tekrarından öteye gidemez ve damak zevki gibi sınırlı bir alana hapsolür, oluş ise sürekli bir yolculuk, bir varmaya ya da erişmeye çalışma çabası, olandan geçerek ve olanın unsurlarını tekrar ederek farkı ve yeniyi üretendir.

Hâkim toplumbilim yaklaşımlarını benimseyen araştırmalarda sorun olarak öncelenen konuların, ezbere kullanılan kavramların, gelenekselleşmiş yöntem ve kısır tartışmaların doğruluğu, tutarlılığı ve geçerliliği sorgulanmadan ve eleştirilmeden kullanılması da, birbirini tekrar eden, yavan ve bir o kadar da fark ortaya koyamayan yazılı ve sözlü emek biçimleri ile ritüellerini yeniden üretmektedir. Güncel ekonomi politiğin yerleşik normların araçsallaştırılması ile ulusaşırı sermaye lehine gelişebilmesi ve bu gelişmeyi yavaşlatan, sınırlayan, engelleyen unsurların (toplum)bilim tarafından sorun olarak değerlendirilmesi, gündeme göre değişen güncel konu başlıklarına (*hot topics*) yahut moda sayılabilecek kuramlara odaklanılmasına neden olmaktadır. Hâlbuki bilim, nesnel olduğunu iddia etmemekte midir? Ne var ki, görüldüğü üzere, bilhassa toplumbilim

çalışmaları yürüten, araştırmacıların da bir parçası oldukları gündelik hayatta yaşanan ve öznel olarak nitelendirilen durumlar ile nesnellik olarak ifade edilen yersiz çaba, birbiri ile kenetlenmekte, öznel / nesnel ikili karşıtlığı üzerinden geliştirilen düşünceyi geçersiz kılmaktadır. Damak zevki üzerinden sorunsallaştırılan bu durum, etik bir tutumu da kapsamaktadır. Nietzsche, lezzeti ve tat alma duygusunu doğru ve yanlışın, iyinin ve kötünün ötesindeki bir bilginin organı olarak tahta çıkarmaktadır.²⁵⁴ Bir şeyin nasıl yahut ne zaman, hangi nedenle, ne için yapılması gerektiğini ifade eden ve dayatan zihniyetin reddedilmesi kendi tasarımını, iş görme tarzını ve biçimini ortaya koymayı da beraberinde getirmektedir. Verili unsurlar arasında tanıma, adlandırmaya, sınıflandırmaya uymayanın da iyi, güzel, doğru olabileceğine dair inanç ve arzu, endişe ve kuşkuyla neden olmaktadır, çünkü De Tarde'ın da vurguladığı üzere inanç ve arzu, bir güç olarak ifade edilebilir. Tekinsizlik üzerinden işleyen bu kimliksizlik, eksiklik hissi bu nedenle bir önceki bölümde de tartışıldığı üzere güçlü bağlar vesilesiyle güncel ekonomi politığe işlerlik kazandırmakta, devlete yahut ulusasını sermayeye bağlı kurum ve örgütsel mekanizmalarla varlığını sürdüren hâkim toplumbilim çalışmalarının kuramsal bakış açısını etkilemektedir. Rozin'in Freud'un 'çifte çıkmaz' (*double bind*) kuramından yola çıkarak geliştirdiği varsayımına göre, kıyas yoluyla ve yemek yiyenin dünyasına aktarılmış olarak, her kültüre özgü çeşnileme bileşkesi, iki karşıt çelişkiyi çözmek için geliştirilmiş kolektif bir davranış olmaktadır.²⁵⁵ Özetle bu ayırım, zehirli ve zehirli olmayan ya da yabancı ve yabancı olmayan ya da ne idüğü belirsiz ve tanıdık olan arasında çözülmektedir.

Zehirli ya da Yabancı Olanı Tanımaktan Ziyade Reddetme

Beslenmede çeşitliliğin gerekliliği ile bilinmeyen, potansiyel olarak zehirli besinlere karşı güvensizlik arasında verilen karar, benimsenen tutum ya da yapılan seçim, kişinin kendi geçmişi, dahil olduğu topluluk ve gruplara ait ritüel, norm ve

²⁵⁴ NIETZSCHE, Friedrich (1977) **A Nietzsche Reader**, Penguin, Londra.

²⁵⁵ ROZIN, Paul (1998) **Toward a Psychology of Food Choice**, Institute Danone, Brüksel.

yasalar, bulunduğu coğrafya ve iklimler ile ekonomik koşullar gibi değişkenler ile şekillenmektedir. ‘Zehirli’ olarak ifade edilen ve yenilmesinde bir sakınca görülen yalnızca tıbbi açıdan insan sağlığına zarar veren olmayabilir; tam tersine ‘yabancı, tuhaf, acayip, garip, ne idüğü belirsiz, tehlikeli’ (*queer*) olan olarak da değerlendirilebilir. Bauman’a göre “bütün söylemlere gölge eden bir hayalet olarak bu yabancı, hepimizin içinde potansiyel olarak var olan tedirgin edici sorgulama ve yabancılaşmadır. Var olmakta inat eden, silinemeyen ve beni kendimden çıkarıp ötekine yaklaştıran bir mevcudiyettir”.²⁵⁶ Ne var ki, yabancıyı ya da zehirliyi tanımaktan ziyade hali hazırdaki bilgiler vesilesiyle ondan çekinme ve kaçınma ile çeşitlilikten, farklılıklardan kaçınma gündelik pratikler vesilesiyle hayata geçen tutucu ve sığ yaklaşımları ortaya çıkarmaktadır. Oysa birbirinin karşıtı olarak nitelendirilebilecek iki alana eş zamanlı olarak dâhil olma, yabancıyı tanıma ve etkileşime geçme durumu (b)ağ kavramı üzerinden incelendiğinde yeniliğin nasıl oluştuğu daha iyi analiz edilebilir.

“(B)ağ”lar gerek devingen ve dönüştürücü hareketleri, gerekse yeni anlam alanlarını oluşturma potansiyeli taşıyan tutarlı, sabit, durağan ve dogmatik olmayan, dinamik ve sürekli tanımlanmaktan kaçan ilişkileri ifade etmektedir. Damak zevkini reddetme ve benimsememe de dolayısıyla yerleşik, tutarlı, durağan, tanımlanmış ve dogmatik olandan kaçışı ifade etmektedir. (B)ağ, hem bir/çok ağa dâhil olması, hem sahip olduğu nitelikler nedeniyle kendisi bir ağ oluşturmaya hem de devingen ve tutarsız karakterinden ötürü yeni ağlar oluşturabilmektedir. Yukarıdaki mülakatta *lahmacun* ve *rulo des printemps* gibi birbiri ile tat ve biçim açısından ilişkisi olmayan, iki farklı alana, bölgeye, topluma ya da ağa dâhil olmayı sağlayan hem yemeğin kendisi hem de yeme etkinliğini gerçekleştirenidir. Böylelikle her iki alana da dâhil olan bağ, aynı zamanda ağı da oluşturmaktadır. Bir başka deyişle farklılıkların eşzamanlı biraradalığını sağlayan, beklenmeyeni gerçekleştiren ve mevcut olanı dönüştürme gücüne sahip olan “(b)ağ” olacaktır. Toparlamak gerekirse, çağdaş toplumbilim, tanımlanamayana tanımlamaya koyulmak, adı konulmayana

²⁵⁶ Bkz. (205) BAUMAN.

adlar yakıştırmak, sınıflandırılmayana zorlama ölçütler ile bir şeylere benzetmek ve ne idüğü belirsiz olanı (*queer*) açıklamaya çalışmaktansa, aydınlanmış, rasyonel ve öz-bilinç sahibi uzman sıfatıyla oluşanın nasıl ve neden ortaya çıktığını, hangi koşulların yeniyi oluşturduğunu aramalı, keşfetmelidir. Bu arayışın disiplinlerin dar sınırlarını aşarak ve *a priori* olanı yok sayarak gerçekleştirilmesi ise çeşitliliği, farkı, tekilliği ve (b)ağsal düşünceyi ortaya çıkaracaktır.

6.2. Yansız Oluş ve Farklı Alanlarda Eşzamanlı Varolabilme

Birbiri ile ilişkisi olmayan yahut birbiri ile karşıt unsurları kapan ve hafızaya alan (b)ağ, bu unsurları ‘taktiksel’ olarak uygun bir anda ve yerde ortaya koyarak yeniliği sağlama potansiyeli taşıyacaktır. Bu görüş, Z.Ç’nin ifadesinden yola çıkarak geliştirilmeye başlanmıştır: “Türkiye’den gelen misafirlerimiz olduğu zaman sanki kırk yıldır Türkiye’deymişiz gibi yemekler yapıyorum, yani onların alıştıkları gibi. Çok değişik şeyler yapmıyorum. Ne bileyim, mesela geçenlerde kaynımın damadı geldiği Konya’dan, tuttum onlara bir [*Fransız geleneksel yemeklerinden biri olarak tanımlanan*] kiş yaptım, pek yemediler. Ben de ne uğraşacağım, oturdum pilavdı, bizim tencere yemekleriydi, yani onların alıştıkları gibi şeyler yaptım ama bizim zeytinyağlı kerevizi, baktım limon kalmamış evde, portakalla yaptım, bayıldılar. (*Güler*) Tabi benim yabancı arkadaşlarım bana yemeğe gelecekleri zaman da onların zevkine göre bizim yemeklerle oynuyorum biraz... [*Tarhana çorbasının içine*] Krema koyarım, nasıl biz de süt konuyor... Burada çorbayı kremalı yaparlar, güzel oluyor. Sonra içine kafama göre baharat atarım, peynir rendelerim, tavuk eti parçalarım. Çocuklar öyle seviyor. Nohut eklerim. Yani kafama göre, o gün kim gelecekse, onun da sevdiği şeyleri düşünürüm, ona göre yaparım işte. Şimdi tarhana, yani içine bir sürü şey katabilirsin. Nötr bir tat yani. Yakışıyor her şey.” (EK.10)

'Geçici Olarak' Merkezleştirerek Ayak Uydurma

'Geçici olmak suretiyle' bugüne kadar birbiri ile ilgisizmiş ya da birbirinden bağımsız unsurları birbirine denk tutarak disimetrik bileşimler, ilişkiler ve ortaklıklar kurmak aynı zamanda mevcut koşullara ayak uydurmak olacaktır. Ancak, tekilliklerinden yola çıkarak disimetrik bileşimler, ilişkiler ve ortaklıklar geliştirenlerin hâkim olan ile ilişkisi de kaygan ve kaypak bir zeminde durmaktadır. Daha önce sorunsallaştırılan 'gibi olmak' meselesi, yukarıdaki mülakatta da görüldüğü üzere yeniliği ortaya çıkaran zihniyette de mevcuttur. Bu, ilk etapta bir çelişki gibi gözükse de, esasen taktiksel eylemin ve basit tekrarı kapsayan örtülü tekrarı gerçekleştiren bağsal düşüncenin nitelikleri ile son derece uyuşmaktadır. İçselleştirerek bir dışlama söz konusudur. Mülakatta göçmenin zayıf bağa sahip olduğu ailesinin alışkanlıklarına 'belirli bir süre için' ayak uydurması, uyum göstermesi esnek, (geçici bir süre için) uyum gösterebilen ve olumlu zihniyetinden kaynaklanmaktadır.

Göçmenin kendisi ile göç-veren arasındaki farklılığın belirli 'bir süre için' 'gibi olarak' telafi edilmesi ve dayatılan göçmen ile göç-verene ilişkin özdeşlik ve benzerlik ilişkisinin yeniden üretilmesi de kuramsal açıdan böylelikle mümkün kılınmaktadır. Aradaki farklılıklar politika üretenler tarafından gözden kaçırılmaktadır. Toplumsallık olarak ifade edilen, sorunsallaştırılan ve anlaşılmakta güçlük çekilen durum da budur. Taktiksel olarak (b)ağı ortaya çıkaran ise her duruma, ana, etkileşimde bulunulan eyleyene (*actor / actant*) göre değişen eylemin niteliği, biçimi ve içeriğidir. (B)ağları gündelik hayatın ayrıntılarında yer alan ve zekice yapılan hileler, paçayı kurtarma ve yanına kâr sayma, avcının kurnazlığı, manevralar, çok anlamlı (*polymorphic*) simülasyonlar, keyifli, şiirsel ve bir o kadar da savaşı andıran keşifler gibi iş yapma tarzlarında gözlemek gereklidir. Yukarıdaki mülakatta bunu açıkça görmek mümkündür. O anın şartlarına göre davranıldığı ifade edilmiştir. Yemeğin içeriği ile yemek yapanın zihniyeti arasında yine bir farkın olmadığı bir kez daha görülmektedir. Ne var ki politika üretim sürecine gelindiğinde,

(b)ağların genel ve soyut bir formülasyonu olmayan ve fakat koşullara ve durumlara bağlı olarak devreye sokulan, tekil, parçalı, homojen olmayan öğelerden oluşması nedeniyle sabit, durağan tanımlamalarından da bahsetmek yukarıda tartışılan nedenlerden ötürü oldukça güçtür. Çoğunluğun esas alındığı, sınıflandırma ve tanımlamalara dayanan politika üretme ve karar verme süreci bu nedenle fire vermektedir.

Tekilliklerin Çoğalması ile Yapılan 'Ek'

Verili heterojen ve değişken unsurların bilişsel sentezi söylemin olmasa da kararın kendisinin, fırsatın 'yakalandığı' eylemin ve tavrın biçimini almaktadır. Bir başka deyişle, söz konusu olan önceden planlanmamış, belirlenmeden yoksun ve değişik koşullara göre kendisini uyarlayabilen esnek, oynak ve kaygan bir tavidir. Burada önemli olan bir başka husus, yukarıdaki mülakatta da belirtildiği üzere, yansız, tarafsız ya da nötr olma ile ilgilidir. Nötr bir tada sahip olduğu ifade edilen bir yemek değişik malzemeler ile zenginleştirilerek farklı zevk, amaç, koşul, zaman ve kişilere uygun hale getirilmektedir. Burada yemeğin kendisi ile yemeği yapan arasında yahut özne ya da nesne arasında bir ayırımdan bahsetmek imkânsızdır. G.B. tarafından "Bence maddenin dönüşümü ben olduğum kadar pişirdiğim şeydir! Bence ben, hazırladığım ve özenle ayrıntılarını düzenlediğim şeyin bir parçasıyım. Hazırladığım yemek başkalarıyla paylaştığım bir parçamdır. Bu da bir nevi bir paylaşım, sohbet, etkileşim ya da ortaklıktır." (EK.8) ifadesiyle de dile getirilen bu görüş, (b)ağ kavramının pekiştirilmesine olanak tanımıştır. Bu mülakatta (b)ağ olarak ifade edilen, hem kişinin ve yemeğin kendisi hem de yemeğin ve yemeği yapanın bazı özelliklerinin paylaşıldığı topluluk; bir alandır. İfade edilen bu durum (b)ağın aynı zamanda neden Derrida'nın kavramsallaştırdığı anlamda bir 'ek' olduğunun da tartışılabilmesine fırsat vermektedir. (B)ağa sahip olan eyleyen, hem dönüştüren bağ, hem de dönüştürdüğü ağıdır, yani, çelişki gibi dursa da tekil olan çokluğun kendisidir. Söz konusu dönüşümün gerçekleştirildiği, (bu her şey olabilir; örneğin bir madde, kavram, kuram, yaklaşım, ideoloji, tutum, aile, soy, gelenek,

değer, norm, beklenti vb) yerin başkalarına açılması ise paylaşılabilenler ile kurulan etkileşimi ve ortaklığı ortaya çıkaracaktır. Burada paylaşım ve ortaklık olarak bahsedilen, hâkim toplumbilim yaklaşımlarının esas aldığı ve toplumsal yaşamın ahlaki olarak kurulabilmesini sağlayacak işlemlerin, normların, değer ve standartların ‘ortaklığı’ ve ‘paylaşımı’ değildir. Bu etkileşim ve ortaklık aynı zamanda zihinseldir, aynılıkları ve benzerlikleri değil, farklılıkları eşzamanlı ancak benzer zihniyet ve bakış açısıyla çoğaltmaktır. Tekilliklerin çoğaltılması bu nedenle hem dönüştürülene, hem dönüştürene hem dönüşüme hem de dönüşümü paylaşanlara yapılan birer ek olacaktır.

‘Kaypaklık’ Olarak Değerlendirilen Yansız Olma

Geleneksel ve yerleşik norm ile güçlü bağı olanın sınırlarının kırılması ise bir saptırma ve temellük etme eylemine tâbi tutulma ile mümkün olmuştur. Burada vurgulanmak istenen olanı yeniymiş gibi kullanmayı ortaya çıkaran ve olanı yeniden düzenleyerek dönüştüren düşüncenin kendisidir. (B)ağsal düşünce bu nedenle yenilikçi (*innovative*) düşünceye dayanmaktadır. Dolayısıyla ne yapılması gerektiğini ahlak üzerinden ifade eden yahut dayatan bir zihniyet ile tekillikten yola çıkarak ve ‘kendi’ ‘tekil’ etiğini ortaya koyan zihniyet arasındaki karşılıklı ilişki, yeni toplumsallıklar olarak tanımlanmaktadır. Ya da daha gerçekçi, daha miyop, daha kör, daha sınırlı, daha dünyaya yakın bir şekilde ifade etmek gerekirse (b)ağları gözler önüne serecektir. Günümüzde sürekli birbirinin yerine geçen ve kendilerine ait nitelikleri birbirine taşıyan eyleyenlerin etkinliklerinden ötürü ‘eşzamanlı olarak birbiriyle var olabilme’ üzerine kurulu alanın esas düzen ilkesini oluşturduğu böylelikle bir kez daha vurgulanmış olacaktır. Dahası her iki ya da daha fazla taraf ile süre giden yakın ilişkide uyum göstermeye yönelik sorunları en aza indirmek amacıyla yansız olunmaya çalışılması, bilinçli bir tercih meselesi gibi durmaktadır. Belirli ve keskin bir konumda bulunmama, taraf tutmama, ya da tutuyormuş gibi yapma, rengini belli etmeme ve her an değişebilecek kişi ve koşullara ayak uydurabilme aynı zamanda mağdur olmamayı da sağlayacaktır.

Bahsedilen zihniyetin ya da (b)ağsal düşünceye sahip olan eyleyenin aynı zamanda kendisiyle yüzleşme cesaretini göstermesi, kendisini de dönüştürmesi ve pek çok kategoriye ‘aynı anda’ dâhil olabilmesi, birbiriyle karşıt olarak tanımlanan alanlar ile aidiyet ilişkileri kurabilmesi ve bozabilmesine de neden olmaktadır. Yeniliği ve dönüşümü sağlayan bu tutum, gündelik hayatın içindeki ufacık anlarda ortaya çıkan bir sessiz başkaldırıdır, direniştir. Yerleşik olan tarafından yahut birbiriyle özdeş ve benzer kabul edilenler tarafından ‘kaypaklık’ olarak nitelendirilebilecek bu tavır, dikkatle incelendiğinde gündelik pratikler içinde çözülebilmekte ve tekil bir siyasi – etik tutumu da beraberinde getirmektedir. Bu husus, mücadelenin savaşı andıran niteliğini intikam metaforu ile de pekiştirmekte ve konunun gündelik hayattaki geçerliliğini güncellemektedir: “Yerleşikliğin göçebelik karşısında zaferiyle başlayan uzun bir tarihsel zaman dilimi sanki sona ermektedir. Küreselleşme pek çok şekilde tanımlanabilir, ama ‘göçebelerin intikamı’ başka tanımlardan daha iyi olmasa da aynı derecede yerindedir”.²⁵⁷

Zayıf Bağlara Sahip Olma ve Dolaylı Olumsuz Eylemler

Dönüşümü gerçekleştiren ve yeniliği sağlayan eyleyenin geçmişi, performansı ve deneyimi ile oluşturduğu eylem alanı da (b)ağın oluşmasına neden olmaktadır. Bir başka deyişle, yeniliğin, dönüşümün, beklenemeyenin ve olayın oluşturulması yalnızca aileden, yurttan, kökenden ‘koparak’ gerçekleşmemekte yalnızca eşzamanlı sahip olunan zayıf bağların sürdürülmesi ile içselleştirilmektedir. Örneğin, Türkiye’deki bir kasaba olan Koçhisar’dan Paris’e göç eden ve göçebe bir aileye mensup olan Z.Ç., yemek tariflerini değiştirme ile ilgili tutumunu geçmişi, ailesi ve kökeninden kopmadığını belirterek şu şekilde ifade etmiştir: “[Yörük, göçebe benim ailem]... Hani ‘yörü’ derler ya? (Güler) Bak biz de yürüdük, nerelere geldik. Göçerlermiş işte, biz de göç ettik... Evet, onlar da [ailem] oralı [Koçhisarlı] Çok eskimiz biz orada. Neredeyse beş–altı kuşak. Valla dedem hep anlatırdı ben

²⁵⁷ Bkz. (205) BAUMAN, 49.

çocukken. Ona da anlatmışlar tabii. Erciyes taraflarından göç etmişler ve geldiklerinde orada önceleri [*yerleşik boylar olan*] Türkmenlerle yer kavgası yapmışlar. Yerleşecek yer bulamamışlar yani. Ama meseleyi çözememişler. Sonra civarın bekçisine gitmişler, akıl istemişler, n'apalım diye. Bekçi de Türkmen mezar taşlarına sarılıp ağlamalarını söylemiş... Bunlar başlamışlar mezar taşlarına sarılıp ağlamaya. 'Anamızdı babamızdı nasıl ayırırınız bizi atalarımızdan' diye. (*Güler*) Sonra işte oraya yerleşmişler." (EK.10) Görüldüğü üzere geçici bir süre için 'gibi olmak', 'gibi yapmak' meselesi ve sabit bir kimliğe bağlanma konusundaki esneklik mülakat yapılan kişinin bugünkü siyasi ve etik tutumunda ve eyleminde de belirgindir. (B)ağlar, bu mülakatta da görüldüğü üzere, doğrudan müdahaleyi, bozup yapmayı, çiğneyip geçmeyi değil, dolaylı müdahaleyi, ayak uydurmayı ve etrafından dolaşmayı içerdiği için (b)ağların 'dolaylı olumsuz eylemler' olduğu mülakatlarda da ifade edilmiştir. (B)ağlar yapısı olmayan, indirgenemez, vesilelere, durumlara, fırsatlara bağlı olarak ortaya çıkan tekilliklerdir. Sonuç itibariyle yemek tarifi değişmiş ve yemeği yapan da bulunduğu yerin koşullarına uyum göstererek tekinsizlikten uzak bir yaklaşımı benimsemiş, tekilliğini sürdürmüştür. Bu nedenle de (b)ağlar, yemek gibi gündelik hayatın küçük ayrıntılarında devreye girerler.

(B)ağsal Siyaset, (B)ağsal Etik

Yerleşik olan 'gibi yapma' ve yerleşik değerleri benimsiyormuş gibi davranarak yerleşik değerleri ikame etme, farklılıkların eşzamanlı birarada var olabilmesini mümkün kılmaktadır. Farklılıkların eşzamanlı birarada var olabilmesi ise, farklılıkların yüceltilmesi ile çokkültürlülük siyaseti adı altında homojen ve benzeşen olarak belirlenenlerden meydana gelen parçalı bütünlüğe ahlaki sınırlama ve yargılamalar getirerek dağılması engellenen toplum düşüncesinin hâkimiyetini mümkün kılmaktadır. Buna karşı geliştirilen repertuar, tâbi / madun olanların iktidarla baş etme, iktidarı idare etme, kendini gizleme, simülasyon ve dissimülasyona başvurma, yapıyormuş ve yapmıyormuş numarası yapma, hileye başvurma, terk etmeden kaçma vb. öğeler içeren taktiklerinden oluşmuştur. Kuralı,

yasayı, tanımını, şablonu, tarifi ‘yüksek bir amaç yahut çıkar’ için ihlal etme, madunun ve tâbi olanın iktidardan öğrenerek taklit ve tekrar ettiği bir husustur. 21. yy.da özgürlük, demokrasi, eşitlik gibi kavramların, örneğin ekonomik çıkar elde edebilmek amacıyla bir başka devletin topraklarını işgal etmek için bir büyük anlatı olarak kullanılabilmesi ve meşrulaştırılabilmesi aynı zamanda bu kavramların tarihsel bağlamlarından da koparılarak anlamlarının ters yüz edilmesi anlamına gelmektedir.

Göçmenin, kadının, işsiz, sigortasız, yoksulun, cahilin, delinin, türbanlının, ucubenin kısacası madunun eğitim, yargı, üniversite, hastane, maliye gibi alanların yanı sıra gündelik hayatın içindeki ötekileştirme söylemleri gibi iktidar araçlarına tâbi kılınarak dışlanması, iktidarla baş etme, iktidarı idare etme, kendini gizleme, simülasyon ve dissimülasyona başvurma, yapıyormuş ve yapmıyormuş numarası yapma, hileye başvurma, terk etmeden kaçma vb. öğeler içeren taktiklerin iktidarla mücadele edebilme açısından bir mücadele aracı olmasını ve bu taktiği benimseyenler tarafından meşrulaştırıcı bir ‘hak’ olarak değerlendirilmesini sağlamıştır. Bu nedenle (b)ağlar arasındaki dayanışma ‘yeni toplumsallıklar’ adı verilen alanlara işaret etmektedir. Bir başka deyişle iktidarla baş etme, iktidarı idare etme, kendini gizleme, simülasyon ve dissimülasyona başvurma, yapıyormuş ve yapmıyormuş numarası yapma, hileye başvurma, terk etmeden kaçma vb. öğeler içeren taktiklerin iktidarla mücadele edebilme açısından bir mücadele aracı olması, bu mücadeleyi paylaşanlar açısından yeni bir siyaset ve etik anlayışı da doğurmuştur. Bu siyaset ve etik anlayışı ise (b)ağsal düşünceye dayanan (b)ağsal etik ya da (b)ağsal siyasetin ta kendisidir. Bu aynı zamanda, Deleuze’ün ifadesi ile kaçış çizgilerinden yararlanmaktır. Örgütlenmiş olanın içinde varolamama nedeniyle örgütlenmiş olanı bozarak farklılığı ve yeniyi üretmek esastır. (B)ağsal düşünce, aynı zamanda birçok farklı alanda eşzamanlı var olabilmek ve Lingis’in deyişiyle “ortak bir şeyleri olmayanlar” ile buluşmak, kesişmek, bağdaşmak, ilişmek, ayrışmaktır. (B)ağlar, bu nedenle birer ‘olay’ olarak nitelendirilmektedir.

Konuyla ilgili vurgulanması gereken bir başka husus, yeniliği ortaya çıkaran zihniyetin, köksüzlük, tamamen kopuş, silme, unutma, yok saymadan ziyade “aynı anda hem köklü hem köksüz olmak” ile işlemesidir.²⁵⁸ Bu noktada tekinsizliğin kurduğu tuzak, kavranacak tek bir merkez ya da erişilecek bir istikamet olmamasıdır. Taktiksel açıdan değerlendirildiğinde ise benzer taktiklerin hem iktidar hem de madun olanlar tarafından paylaşılması, her konu ile ilgili genellemelerin ve sınıflandırmaların geçersizliğini bir kez daha ortaya koymaktadır. Her durum başlı başına değerlendirilmesi gereken, kendi etiği ve siyaseti açısından tartışılmasını zorunlu kılan çokluğa dönüşmüştür. Bu nedenle gündelik pratiklerin (b)aşsal düşünce meceğinden incelenmesi, toplumbilim çalışmaları için yalnızca bir yaklaşım olmaktan ziyade, gerçekçi bir ‘yöntem’ olarak değerlendirilmelidir.

Aidiyetsizlik, kimliksizlik, a-sosyalleşme olarak ifade edilen taktiksel tekilliklerin ortaya çıkması ile “kökensiz bir yineleme, nedensiz bir olay, sahipsiz bir hafıza, temelsiz bir dil kalır” yanılması oluşmaktadır.²⁵⁹ Oysa bu, yine, etik bir yol ayrımıdır. Hayali bir ‘cemaat’ inancından, süreksiz ve homojen olmayan tarihlerle biçimlenen karmaşık kimliklere inanmaya geçmek demek, olumsal bir dünyaya geçmek demektir.²⁶⁰ Burada gelenekler ve kökenler, tükenmiş bir ‘özgünlüğün’ değişmez alametleri sıfatıyla kendi başlarına sahip oldukları önemi yitirirler ve şimdiki zamanda yapılan sonsuz yolculukta yemek tarifleri gibi hep yeniden yazılan ve dönüştürülen esnek ve bileşik bir mirasın parçası olarak önem kazanırlar. Bu, yeni bir ‘özgünlük’ anlayışı öne sürmektir: Hafıza ve tarihlerin olumsal mecralarında, çağdaş yaşam unsurlarıyla diyalog kurulabilecek hareketli bir kimlik sunan bir dilin canlandırılmasıyla ortaya çıkan bir özgünlük anlayışı öne sürmektir. Fetihçi bir özgünlük anlayışı öne sürmektir.

²⁵⁸ MINH-HA, Trinh, T. (1990) “Cotton and Iron”, **Marginalization and Contemporary Culture**, Derleyen, Ferguson, R., Geve, M., Minh-ha, T., West, C., MIT Press, New York: New Museum of Contemporary Art: 335.

²⁵⁹ BARTHES, Roland (1996) **Göstergeler İmparatorluğu**, Çeviren, Yücel, T. Yapı Kredi, İstanbul: 79.

²⁶⁰ Bkz. (121) CHAMBERS, 131.

6.3. Odaklanma ve İttifak ile Müdahale Etme

Toparlanacak olursa, yeniliğe ve dönüşümü sağlama, öncelikle belirli tanım, sınıflandırma ve adlandırmayı yok sayma yahut reddetme üzerinden işler gözükmektedir. Mülakatlardan yola çıkarak yapılan değerlendirme sonuçlarına göre yeniliği ve dönüşümü sağlayan diğer unsurlar ise odaklanma ile ilgilidir. Ne de olsa “‘şeyleri düzene sokmak’ için yapılan her girişim olayların gerçekleşme olasılıklarını manipüle etmeye varır... Olasılıkları manipüle etmek ve böylece kaostan düzen çıkarıvermek, kültürün günlük olarak gerçekleştirdiği rutinedir. Rutine karşı çıkılır...”²⁶¹ Küreselleşen dünyada ‘düzen’, iktidarsızlık ve tâbi olmanın göstergesi haline gelmiştir. Yeni küresel iktidar yapısı hareketlilik ile yerleşiklik, olumsuzluk ile rutin, kısıtlamaların seyrekliği ile yoğunluğu arasındaki zıtlıklarla işler. Kurallara karşı oluş, yapılan mülakatlardan birinde “[Yenilik için] kuralları provoke etmek ve kurallarla savaşmak gereklidir.” ifadesi ile vurgulandığı üzere yenilik, odaklanma ve müdahale istemine dayanan bir söylem içermektedir. Bu konudaki direniş ve başkaldırı yemek tarifinin yasa, şablon, mevcut bir tasarım, plan, amaç içermesinden ötürü bir reddedişi de kapsamaktadır. Ne var ki, söz konusu reddediş eyleyenin (b)aşsal düşüncesini içermektedir. Mülakatlarda G.B.’nin ifadesi bu yargının geliştirilmesine olanak tanımıştır: “Daima yemek ile ilişkim kişisel, bireysel bir yansıma oldu benim için çünkü bireysel bir noktadan mümkün olan en çok bağlantı ile bağlantıya geçmek gereklidir. Bu hep aynıdır. İttifakla... Bireysel bakış açınızla mümkün olan en büyük kalabalığı bulabilmek, ona erişebilmek çünkü diğer insanlarla bağlantıda olmadığınız takdirde her halükarda işe yaramazsınız. Yani sahip olduğum bir nitelik ya da zihniyetimin belirli bir özelliği var ise, bu bir nevi diğer bilinçlerin de bir toplamıdır.” (EK.8) Burada ittifak ve bilinçlerin toplamı ile ifade edilen kolektif bir bilinçtir. Yemek tarifini oluşturan eyleyenin eylemine kaynak teşkil eden unsurların ittifakından oluşan bir kolektif bilinçtir. Bireysel

²⁶¹ Bkz. (205) BAUMAN, 45 – 46.

olduğu ifade edilen kolektif bilinçtir. Bağı aynı zamanda ağ olmasını da açıklayan ve tekilliği vurgulayan bir kolektif bilinçtir.

“Doğrusu bir yenilik – gerçekten gerçekleşen bir olay- yapmadığımız sürece toplumsal hayata girer girmez sonsuza dek birini taklit etmeye başlarız, dahası çoğu zaman yeniliklerimizin daha önceki örneklerin bir bileşimi olduğunu ve taklit edilmedikleri sürece toplumsal hayatın dışında kalacaklarını gösteririz. Birbiriyle ilişki kuran bireylerin her yeni taklit eylemi toplumsal bağı (*bond*) koruma ve güçlendirme eğilimindedir”.²⁶² Öte yandan amatör olarak her yemek yapan, bir tarifi ya da bir şablonu tekrar ederek daha önce belirlenmiş olanın aynısını tam olarak oluşturamıyorsa ve yapılan her deneme, yasa ile sınırları belirlenmiş olanın taklidini oluşturmasına rağmen birbirini kaçınılmaz olarak yineleyemiyorsa bu durum eşzamanlı bir süreklilik ve süreksizlik, ayrılma ve kopuş, parçalanma ve tam olarak bir türlü birleşememe hali olarak tanımlanabilir. Bu görüşe de mülakatlardan yola çıkarak erişilmiştir. G.B’ye göre “Birine bir yemek tarifi verdiğinizde, iki tür insan vardır: Biri, tarife tamamen uyarak boyun eğer ve aynısını tekrar eder, [*ama hiçbir zaman tamamıyla aynısını yapamaz*] diğerrinin ise zihni açıktır. Tarifi kendine göre değiştirir. Dolayısıyla, birine bir tarif verdiğiniz zaman, hiçbir koşulda aynısı tekrar edilemez.” (EK.8) Bir değişim yanılısaması yaratan tekrarın içindeki fark da budur. Gerek geçmişin ya da anın tekrarının tam olarak aynıyı doğuramayacağı bilinci ile mevcut durumun, tasarımın, performansın, statünün, geleneğin, kimliğin korunmaya çalışılması – farkında olmak ve bundan bir haz duymak – gerekse geçmişte ya da anın içinde olanın yeniden gündeme getirilmesi, geriye dönüşlü bir ilerleme ile mümkün gözükmektedir.

Dolayısıyla ulusaşırı sermayenin, iletişim ile ulaşım olanaklarının artmasıyla anlamların, insanların, kurumların, emtianın, teknolojilerin yayıldığı ve yer

²⁶² Bkz. (186) DE TARDE, 24.

değiştirdiği, kent yaşamının egemen olduğu, tüketimin güdümündeki günümüz koşullarında ortaya çıkan durumları, olayları, ittifakları, ilişkileri geçmişe ve önceden belirlenene göre kavrayabilmek mümkün gözükmemektedir. Bir başka deyişle, hâkim toplumbilimin yaklaşımları, belirli ve sabit bir perspektiften bakarak aynının tekrarını gerçekleştirebileceğine inansa ve bunu arzu ederek güç sahibi olduğunu iddia etse de, bunun geçerli olduğunu iddia etmek zor gözükmemektedir. Zaten gerçekleştiremediği içindir ki yaygın ve baskın olmasına rağmen dönüşüm ve yenilik yapma hususunda umut ve arzu gücünü kaybetmiş, uzmanlaşmış, profesyonelleşmiş ve madunlaşmıştır. (B)ağsal düşünceden yola çıkacak çağdaş toplumbilim yaklaşımı ise daha önceden tanımlanmamış ilişkileri, beklenmeyen neden, nasıl ve hangi koşullar altında ortaya çıktığını önceden belirlenenleri ‘ancak’ göz önünde bulundurarak arar. İki yaklaşım arasındaki temel fark yöntemde açığa çıkmaktadır. Hâkim toplumbilim yaklaşımları önceden belirlenen tanım, kuram, tartışma ve sınıflandırmaların geçerliliğini sorgulamadan benimser ve bu unsurlara itaat ederek mevcut yöntemleri tekrar ederken, bir nevi bagajları dolu olarak gideceği yere yola çıkmadan önce çoktan varmıştır. Çağdaş toplumbilim yaklaşımı ise önceden belirlenenleri göz önünde bulundursa da bu unsurlara kapılmaz. Çağdaş toplumbilim yaklaşımı paylaşanlarını, kendisini, yöntemi ile öğrendiklerini ‘süreç içinde’, katmanlar halinde, sapmalar ve kıvrımlar ile dönüştürerek metin gibi bir düzenleme içinde oluşturur.

6.4. Eyleyenin Farkın Keşfedildiği Anı Yahut Dönemi Yinelemesi

Yenilik, eyleyenin hem kendinden çıkan hem de kendini geçen (*traverse*) bir olaydır. Yenilik ve değişim talebi, kendini bulma ve aşma talebinden de kaynaklanmaktadır. Yeniliğe karşı benimsenen etik ve siyasi tavır eyleyenin dünyayı algılayış yaklaşımı, iş görme tarzı, ilişkilerinin niteliğini de kökten etkilemektedir. Oakeschott’a göre “değişim yorucudur; yenilik, çaba ve emek ister ve insanlar

(denildiğine göre) enerjik olmaktan ziyade tembel olma eğilimindedir.²⁶³ Kendilerinin idare edemediği, onları tatmin etmeyen bir yol görürlerse, başlarından savmak için bir bela da aramayacaklardır. Doğal olarak bilinmeyen hakkında endişeli ve tedirgindirler ve tehlikeyi güvenliğe tercih ederler. Onlar gönülsüz yenilikçilerdir ve değişimi sevdiği için değil, (Rochefoucauld'ın dediği gibi ölümü kabullenirler) değişim kaçınılmaz olduğu için yenilikçilerdir. Değişim ferahlamaktan ziyade üzüntü getirir: cennet hiç değişmeyen mükemmel bir dünya hayalidir". Nitekim Hirschman'ın 'Gericiliğin Retoriği'nde ifade ettiği gibi, yenilik arzu, talep ve önerileri eski düzen ve refahı iyileştirme umuduyla 'tehlikeye atmak' demektir; zaten değişim gerçekleşse de genelde neyi hedefliyorsa 'tersi sonuçlar' verir ve zaten toplumsal ilişkiler ile koşulları iyileştirmeye çalışmak 'boşuna' bulunmaktadır.²⁶⁴

Yapılan mülakatlarda, geleneğe karşı oluş ve yeniyi benimsemenin öncelikle eyleyenin kendi geçmişi ile ilintili olduğu ve keşfedilen farklılığın, kalıpların dışında düşünebilme yeteneğinin tekrar yoluyla gündelik pratiklerde işlev kazandığı belirlenmiştir. Farklılığın keşfedildiği anın gündelik pratikler ile yemek ve tat üzerinden yinelenmesi dikkat çekicidir. Yer değiştirme sonrası –örneğin etnik ve dini- köken ile kültürün dayattığı unsurların dışına çıkma, bulunulan yerin alışkanlık, bakış açısı ve geleneğini sahiplenme ya da bir başka deyişle farklılığın benimsenmesi ile uyum sağlama ve ötekiliği aşma, tekilliğin gündelik hayat içindeki var oluşudur. Daha önce damak zevkini reddeden, geleneğe ve dine karşı olduğunu ifade eden eyleyenin farklılığın keşfedildiği anı yahut dönemi yemek alanında yinelemesi söz konusudur. Mülakat yapılan N.H.'nin ifadeleri bu görüşün belirginleşmesine olanak tanımıştır: "Aile içinde çay yok, çay yok! Sabahları büyük tasta içilir. Açık yapılır. Anneanneler falan çay içerlerdi sabahları ama çay çok Avrupai bir biçimde içilirdi. Anadolulu gibi içilmezdi çay... [5-6 yaşlarında] iki-üç sene aralıklarla yer değiştirdik o dönem. Ben Ankara'ya gittiğimizde üçüncü sınıfa

²⁶³ Bkz. (200) OAKESCHOTT.

²⁶⁴ HIRSCHMANN, Albert O. (1994) **Gericiliğin Retoriği**, Çeviren, Alogan, Y., İletişim, İstanbul.

geçmiştim ama ‘normal’ devlet okuluna bu kızı verelim mi vermeyelim mi diye çok düşünüldü. Çünkü Ermeni okuluna gidiyordum. Bir de özel okul. Devlet okuluna fazla güvenleri yoktu... Ben bööyle kırılğan, filan böyle, okula gider, akşama eve gelene kadar bile tuvalete girmez, utanır, sıkılır, eder falan sesi bile çıkmaz. Annem dedi ki, ‘bu çocuklar buldozer gibi üstünden geçer bunun valla!’ (Güler) Eh, [*devlet okullarında*] çok çocuk var tabi. Bizim Ermeni okullarında bir avuç çocuk var. Her şey belli, yerli yerinde, korkmana gerek yok gibi, ama sonra iyi oldu tabi, çünkü ben orda başka biri oldum. Açıldım. Yani iyi ki de gitmişim. (Güler) Ondan sonra yazları sokakta oynamaya başladım... Bir de, çaya gelemim, tabi annem orda yapayalnız. Ama babamın tabi iş çevresi var. Ama babamın iş çevresi, hemen karılarına emri verdiler... Hemen kadınlar, erkeklerinden aldıkları komutu yerine getirirlerdi. Annemi hemen ele aldılar. Annecim, zavallı kadın! Böyle bir çay onun için koyu ki Ankara için de böyle bir çay olmaz yani! ...Ben de tam tersi bir çocuk ama. Bende herhalde yatkınlık varmış, çay, börek... Ordu gibi çocuk her evde... Bizim evlerde İstanbul’da bir çocuk – hadi bilemedin iki. ‘Üç çocuğu var!’ derlerdi böyle. (*parmaklarıyla göstererek*) Hala da Ermeniler çok çocuk yapmazlar... Benim de o kadar arkadaşım olmazdı ki. Annemin arkadaşlarının bir tanesinin iki tane kızı vardı, bir tanesi yaşıma uyardı. Yok! Yok! Sokağa çıkmak yok, mutfakta oynanır filan. Ama Ankara’da (*güler*) kaç çocuk? Her evde bir sürü çocuk var. Sayısını babaları bile bilmiyor. Evet, Ankara benim için ‘hürriyet’ oldu! İstanbul’daki o burjuvaziyi ben hiçbir zaman sevmedim. Ermeni hanımları burjuvaziydi. Babamın Ankara’daki arkadaşlarının marangozluk çevresi haricinde çok mesela basın-yayın evi olan insanlar vardı. Politika çok konuşulurdu Ankara’da ve o yaşta mesela politika benim çok ilgimi çekerdi... Kadınların konuşmaları beni ilgilendirmede hala da ilgilendirmiyor. (Güler) Çay merakı, bizim azınlık kültüründen, bizim kökenimizden ayrı bir şey.” (EK.3)

Eyleyenin yer değiştirdiğinde yabancılık, tekinsizlik, yersizlik, köksüzlük durumunu sahiplenmemesi, tat aracılığı ile keşfedilen farkın ve tekilliğin yinelenmesi ile bir ‘ek’ de oluşturmaktadır. (B)ağ olarak kavramsallaştırılan

eyleyenin performansını, kimliğini, tasarımını, iş yapma tarzını olumlu ya da olumsuz etkileyen bir parça ya da eki ifade etmektedir. Derridacı bir ‘ek’tir bahsedilen, yeni “bir anlam ya da işlev kazananın bir fazlalık olarak ortaya çıkması, ancak katılan şeyin yüzergezer olması ve vekâleten iş görmesi nedeniyle bir noksanlığı ikame etmesi”dir.²⁶⁵ İkame edilen noksanlık içinde bulunulan alanın önceden belirlenmiş kalıplar, gelenekler, normlar, alışkanlıklar vb. ile sınırlanmış olması, tekilliğin, farklılığın ve özgünlüğün ifade edilememesidir. Aile, soy, ırk, yurt ile sürdürülen zayıf ilişkinin niteliği (b)ağın tat aracılığı ile yinelenerek vekâleten iş görmesini sağlayabilmektedir. İkame yetisi, bu kez de (b)ağ üzerinden kullanılmaktadır.

Kısaca, daha önceki bir tasarıma, yasaya, şablona, tarife göre belirlenmiş olanı ya da yerleşik normlar vasıtasıyla dayatılanı reddetme her şeyden önce yabancıyı, zehirliyi, ötekini, acayıp, ne idüğü belirsiz ve tuhaf olarak nitelendirilen ucubeyi tanımaya çalışmak ve onunla etkileşime açık olmakla aşılmaktadır. Gündelik pratikler aracılığı ile ortaya çıkan (b)ağlar, yansız ve tarafsız olma niteliğiyle, tanımlanan, sınıflandırılan ve genellendirmelere dâhil olana sığmayan ve ondan kaçan ilişkiler, iş yapma tarzları, eylemler ve tasarımlardır. Geleneğin, kimliğin, dinin, yasanın sınırları içinde eyleyenin taktiksel tekilliğini ve fetihçi özgünlüğünü gerçekleştirme, özellikle büyük kentlerde tüketimin, uluslaşırılma ile ulus-devlet söylemine tâbi olanların maruz kaldıkları unsurları yok saymaları ve mücadele ile saptırmaları ile mümkün gözükmektedir. Ortaya çıkan ve anti-toplumsallık ya da yeni toplumsallık olarak kavramsallaştırılan yenilikçiler, (b)ağlar mevcut düzenin koşullarına bir ek oluşturarak değişimi ve dönüşümü ikame etmektedirler. Günümüzde fiziksel olarak sorunsallaştırılan yer değiştirme, zihniyetlerdeki siyasi ve etik manevraları ve tutumu da yansıtmaktadır. Gündelik pratikler üzerinden okunan hâkim toplumbilim yaklaşımları, söz konusu durumun gözlemlenebileceği alan olarak kuramsal bir sorun olma niteliğini korumaktadır.

²⁶⁵ Bkz. (174) DERRIDA, 171.

7. SONUÇ

Bu araştırmada öncelikle toplumbilimin, ulusaşını sermayenin sızdığı kent yaşamındaki dönüşümü kavrayabilmesi hususunda yaşadığı yetersizliğin ve elverişsizliğin hangi koşullar sonucu ortaya çıktığı aranmıştır. Bu konunun eleştirel bir perspektif ile irdelenmesiyle toplumbilimin tek bir noktaya ya da ‘toplum’ anlayışına bağlı kalması anlaşılmaya çalışılmış ve ‘toplumbilimin çıkmazı’ olarak değerlendirilen ifade sorununa değerinilmiştir.²⁶⁶ Sorunu ortaya koyarak ne yapılması ve nasıl yapılması gerektiğini belirten yasalar oluşturılmaktan ziyade bir kavram üreterek [(b)ağ – (*net*)*tachment*], gerek bu ifade sorununun üstesinden gelinmeye çalışılmış, gerekse güncel bir yaklaşım [(b)ağsal düşünce – (*net*)*tachmental thought*] önerilerek uygulanmıştır.²⁶⁷ Böylelikle, toplumbilimin sorunsallaştırıldığı bu araştırmadan yola çıkarak hem ‘değeristirerek mevcut olanı muhafaza eden’ hem de ‘yeni üretken’, birbirine kenetlenmiş, iki zihniyetin hangi esaslar üzerinde temellendiği keşfedilmeye çalışılmıştır.²⁶⁸ Gündelik pratiklere odaklanmanın nedenine gelince, araştırmanın yöntemini, kurgusunu ve bakış açısını son kez farklı açılardan vurgulamak gereklidir.²⁶⁹ Araştırmanın örgütlenme biçimine kuşbakışı bakıldığında, kapitalizme dayanan ve günümüz zihniyetini yansıtan teknolojilerden

²⁶⁶ Bu araştırmada hâkim toplumbilim yaklaşımı olarak irdelenen ‘toplum’ yaklaşımı ile kastedilen Durkheim’ın toplum anlayışıdır. Konu ile ilgili açıklama için bkz. s.3 ve Dipnot (5). Toplumbilimin çıkmazı olarak sorunsallaştırılan konu ise s.110’da başlayan ‘Toplumbilimin Çıkmazı’ başlıklı bölümde tartışılmıştır.

²⁶⁷ (B)ağ kavramı ile ilgili tartışma için bilhassa bkz. s.127’deki 4.3 no.lu “Güçlü / Zayıf Bağlar ve (B)ağlar” başlıklı bölüm ve s.128’deki dipnot (174).

²⁶⁸ Araştırmanın üzerinde inşa edildiği coğrafyayı keşfedebilmek için bkz. s.5’te başlayan “Araştırma Kapsamı ve Amacı” başlıklı bölüm. Ayrıca ‘değeristirerek muhafaza eden’ zihniyet ile ilgili konu, bilhassa s.143’te başlayan 5 no.lu “Değerişim Yanılsamasını Üreten Bağlar” başlıklı bölümde, yeniliği üreten zihniyetin hangi esaslar üzerinden işlediği ise s.183’te başlayan 6 no.lu “Yenilik ve Dönüşümü Üreten (B)ağlar” bölümünde tartışılmıştır.

²⁶⁹ Gündelik pratiklerin öncelenmesi ile ilgili tartışma için bkz. 1 no.lu Giriş bölümü. Araştırmanın yöntemi, kurgusu ve bakış açısı s.8’de başlayan 1.2 no.lu “Araştırma Yöntemi” bölümünde şu alt başlıklar altında tartışılmıştır: Araştırmacının geçmişi ile sahip olduğu konum, gündelik hayatın araştırmanın içeriği ve kurgusuna katkısı, araştırma yöntemini ve kurgu mantığını keşfetme evresi, araştırma günlüğü, araştırmacı ile araştırılan arasındaki hiyerarşik denklik, alanda araştırılanın nitelikleri ve araştırmaya katkıları, araştırılana göre değerişen farklı yaklaşımların eşzamanlı benimsenmesi, gündelik hayatta karşılaşılan çelişki ve sorunların araştırmaya katkısı, araştırılan ile ‘birlikte’ çalışma, gerçeği inşa etmekten ziyade, gerçeği ‘aramak’ ve ‘keşfetmek’, araştırmanın dili, araştırma içeriğinin eleştiri ve etkileşime sürekli açık olması, araştırmanın kurgu tekniği.

biri olarak internetin işleyiş mekanizmasının esas alındığı görülecektir.²⁷⁰ Kapitalizmin ve internetin işleyiş mekanizmasının esas alınmasıyla güncel bir düşünme ve eylem anlayışı benimsenmiş, öncelikle tek bir merkez ile çok merkezliliğin eşzamanlı olarak birlikte işleminin izi sürülmüştür. Araştırmada gerek toplumbilimin yörüngeye oturtulduğu bir merkez, gerekse gündelik hayatın içinde ‘değiştirerek mevcut olanı sürdüren’ ve ‘sapmaya uğratarak yeniyi üreten’ ilişkilerin analiz edildiği çok merkezlilik birbirinden ilgisiz, kopuk ve bağımsız olarak değerlendirilmemiş, birbirine gönderme yaparak kullanılmış ve kavranmaya çalışılmıştır.²⁷¹ Merkezin ve çok merkezliliğin eşzamanlı birlikte işleyişi, bugün pek çok konuda gözlemlenmekte ancak yeterince kavranmamaktadır. Ya her sorun olarak belirlenen, sistemli bir bütün olarak değerlendirilen tek bir merkeze sürekli, düzenli olarak gönderilmekte ve böylelikle mevcut olanın devamını sağlamakta, ya da merkezsiz ilişkiler uyumu bozan, karşıt, aşırı, tuhaf, anlaşılmaz, irrasyonel bulunarak araştırma alanının dışında tutulmaktadır.²⁷² Gündelik pratikler, bu bağlamda, bu araştırmada toplumbilimin sorunsallaştırılması açısından bir köprü işlevi görmüştür. Toplumbilimin gündelik hayatın içinde yaşananları ‘birey / toplum’, ‘mikro / makro’ gibi ikili karşıtlıklar üzerinden açıklayarak ve tanımlayarak sürekli tek bir merkeze, yere ya da ‘toplum’ anlayışına bağ-la(n)ması, toplumbilimin gündelik hayatın içinde yaşanan çoklu değişim ve dönüşümler ile tekillikleri okuyabilme hususundaki yetersizliğini ve elverişsizliğini ortaya çıkarmıştır. Zira uyumsuz, toplum dışı ya da aşırı-toplumsal olarak nitelendirilerek dışlananların da

²⁷⁰ Konu ile ilgili açıklamalar için bkz. s.2’deki dipnot (3) ve YETİŞKİN, Ebru B. (2004a) “The Regulation and Control of Internet: A Problem / An Opportunity for Global Markets”, **Navigating Crisis and Opportunities in Global Markets: Leadership, Strategy and Governance**, Derleyen, N. Delener, C. Chao, Global Business and Technology Association, New York: 870 – 878.

²⁷¹ Bunun nedeninin eleştiri vesilesiyle bir dışlama ve ötekileştirme üzerinden hâkim / çağdaş [yaşanan zaman(lar)ın ve mekân(lar)ın koşullarına uyumlu] toplumbilim yaklaşımları gibi bir ikili (*dualistic*) karşıtlık yaratmak olduğu sanılmamalıdır. Bu perspektifin bilhassa tercih edilmesinin ilk nedeni, hâkim toplumbilim yaklaşımlarının ulusaşırı sermaye ve kapitalist tüketim normlarının güdümündeki güncel ekonomi ve politikalar ile sıkı ilişkisini vurgulamaktır. İkinci ve daha önemli bulunan nedeni ise yaygın / baskın / egemen ve hâkim toplumbilim yaklaşımlarını gündelikliği oluşturan unsurlar ekseninde yeniden okumaya, farklılaştırmaya, acayıpleştirmeye, tuhaflaştırmaya, hatta ne idüğü belirsizleştirerek (*queering*) yerinden etmeye çalışmak, böylelikle toplumbilimi dönüştürmeye çabalamaktan ibarettir.

²⁷² Bu konu ile ilgili tartışma için bilhassa bkz. s.102’de başlayan ve “Çare Bulma Misionunu Üstlenen Hakim Toplumbilim Yaklaşımı” ile “Sorunun Meşrulaştırılmasına Aracılık Eden Hakim Toplumbilim Yaklaşımı” alt başlıkları altında derlenen, 3.2 no.lu “Yerleşik Norm Bağlamında Toplumbilim Kuramlarının Eleştirisi”.

‘dışlayan pratikleri’ni benimsedikleri ve uyguladıkları tespit edilmiştir.²⁷³ Bu nedenle gündelikliğin içinde yeniyi ve farklıyı üretenin açıklanması ve tanımlanmasından ziyade ‘aranması’ ve ‘keşfedilmesi’ öncelenmiştir.

Araştırmada kapitalizmin ve internetin işleyişini ‘geçici olmak suretiyle’ aksatan sistem ve kod kırıcıların (*hackers*) eylemlerinin yeniyi üretme hususundaki katkısından da yararlanıldığına değinmek gerekir. Söz konusu yersizyurdsuzlaştırma (*deteritorialization*) harekâtı ise, merkez ve çok merkezliliğin birlikte işlediği bu düzenin kavranması ve (b)ağ kavramı ile bu işleyişin dönüşüme uğratılmasından ibarettir. Toparlamak gerekirse, toplumbilim alanındaki bu araştırma ile birbirine tâbi ikili karşıtlıklar ve birbirinden ilgisiz ya da bağımsız olarak değerlendirilen unsurlar birbiriyle denk tutulmuş, hâkim ‘toplum’ ve ‘toplumbilim’ anlayışının güncel durumu sorgulanarak öncelikle anlaşılmaya çalışılmıştır. Dahası (b)ağ kavramı ile hâkim ‘toplum’ ve ‘toplumbilim’ anlayışı yarılmaya, yontulmaya, bozulmaya, dönüştürülmeye, saptırılmaya (*to hack*) çalışılmıştır. Bir başka deyişle toplumbilim, hem liberal ekonomi ve politikaların ihtiyaç ve taleplerine göre gündelik hayatı araştırmakta hem de liberal ekonomi ve politikalar açısından sorun olarak belirlenenleri doğrulayarak meşrulaştırmaktadır. Dolayısıyla ağ olarak nitelendirilen liberal ekonomi ve politikalar ile bağ olarak nitelendirilen toplumbilim birbirine denk tutulmuştur. Dolayısıyla eyleyenin (*actant*) (araştırmanın) gerçekleşmesini sağlayan (*let / make happen*) bağın (*attachment*) (toplumbilimin) ve eyleyenin eklemlendiği ağın (*net*) (liberal ekonomi ve politikalar ve gündelik hayatın) ‘bir’ sayılabileceği ileri sürülmüştür.²⁷⁴ Böylelikle bu araştırma ile bağı ve

²⁷³ Bu konu ile ilgili ayrıntılı tartışma için bkz. s.169’da başlayan ve “Tam da Aksini İfade Etme”, “Dışlama Siyaseti ile Kurulan ‘Ortaklık’”, “Temkinli Olma İhtiyacı” ve “Farklılık Nostaljisini Yinelemek” alt başlıkları altında derlenen 5.5 no.lu “Dışlayanın Dışlaması” adlı bölüm ve s.292’de başlayan EK.11.mülakat 10. Bunun yanı sıra s.151’de ele alınan “Benzerini Dışlayarak Kayıtsızlaşma” meselesi ve s.152’te değerlendirilen “Dışlanmışların Dışlama Siyasetleri” başlıkları altında toparlanan alt bölümler de tartışmayı zenginleştirmiştir.

²⁷⁴ En basit ve kökten yanlış anlaşılmaya mahal vermemek için eyleyen-ağ kuramının birey / toplum, fail / yapı, özne / nesne gibi ikili karşıtlıklar olarak algılanmaması gerektiğine son kez dikkat çekmekte yarar vardır. ‘Eyleyen’ (*actor / actant*), insan ve insan olmayanları kapsayan ve semiyotikten kapılan bir kavramdır. Bu yaklaşıma göre, insan ve insan olmayan eyleyenlerin yetkinlikleri (*competence*), bir şeyi değiştirebilme hususundaki deneyimlerinden, yaptıklarından ve performanslarından çıkarsanabilir. Konu ile ilgili tartışma için

ağı içkinleştiren, yaran, yontan, bozan, saptıran, dönüşümü yaratan (*to hack*) ve ‘ek’ oluşturan (b)ağ (*[net]tachment*) ortaya konularak, bağsal (*[net]tachmental*) düşüncenin temelleri atılmıştır.²⁷⁵ (B)ağsal düşünce ekseninde, toplumbilimin ve toplumbilimcinin hangi koşullar altında üretim yaptığını kavrayabilmek amacıyla bilgi, emek, teknoloji ve düşünce üretimi ile kullanımının (görece) yoğun olduğu kent yaşamında gündelikliği oluşturan tüketim, bir başlangıç noktası olarak kabul edilmiştir. Bir başka deyişle, öncelikle bağ ve ağ arasındaki ilişkinin niteliği kavranmaya çalışılmıştır. Bunun en büyük nedeni ise, toplumbilim alanındaki bir araştırmacı ya da bir eyleyen (*actor*) olarak, bağlı olunan ve tâbi olunan koşullar ile yüzleşmek ve tetikte olmak amacıyla bir farkındalık (*awareness*) geliştirmektir. Ne de olsa toplumbilimcinin ürettiği bilginin yanı sıra toplumbilimcinin kendisi de liberal ekonomi ve politikaların hâkim olduğu gündelik hayatın, ya da araştırma nesnesi olarak sözümona yabancılaştığı toplumun bir parçasıdır. Her bireyin ve her şeyin, ‘geçici olarak merkezleştirilmesi’ suretiyle bir üretim ya da tüketim aracı olarak metalaştırılması, tarihi süreksizlik ve kopuşlar nedeniyle farklı meşruiyet talepleri arasındaki gerilimlerin gündelik pratiklerde ortaya çıkmasıyla metaların ters yüz edilmesi ve yeniden pazarlanacak bir mal olarak değerlendirilmesi, yaşanan değişimi anlayabilmek için ilk ipuçlarını sağlamıştır.²⁷⁶

Tüketim ve tüketimin güdümündeki hareketlilik, bugüne değin mikro ve makro olarak değerlendirilen unsurları benzer şekilde etkilemiştir. Bu yargının geçerliliğini sorgulayabilmek amacıyla ilk iki bölümde, toplumbilim tarafından çevrede ve mikro

s.122’de başlayan 4.2 no.lu “Ayrıksı bir ‘Toplumsallık’ Anlayışı” altındaki alt başlıklardan biri olan “Toplumbilimcinin Müteakip Bakış Açılarındaki Değişime Odaklanmak”.

²⁷⁵ Toparlamak gerekirse, (b)ağsal düşünce, kısaca bağın ağ, ağın da bağ olabileceğini iddia eder. Bir başka deyişle, toplumbilim ile gündelik hayatı yönetmeye çalışan güncel ekonomi-politik birbirinden bağımsız-mış ‘gibi’ değerlendirilmez. Aksine liberal ekonominin taleplerine göre şekillenen politikaların üretimine kaynak teşkil eden toplumbilim ve toplumbilimin kuramsal içeriğine etki eden ekonomi-politiğin birbiri ile karşılıklı etkileşimi içkinleştirilir. Kapitalist normun güdümünde varlığını sürdüren hâkim toplumbilimin kavramlarına ve tarihselliğine tâbi olunma gibi bir maduniyet ilişkisi aşılmaya çalışılır, bugün ikili karşıtlıkların birbirine kenetlenebilmesinden ötürü söz konusu Kartezyen ayrımın artık yok sayılabileceği öne sürülür. Böylelikle (b)ağsal düşünce, dönüşüm sağlanabileceğini ve yeniye ulaşılabilceğini iddia eden tekil düşünce ile buluşur. (B)ağsal düşünce bu nedenle yenilikçi (*innovative*) düşünceye dayanmaktadır.

²⁷⁶ Bu konu özellikle s.28’de başlayan “Gündelikliği Oluşturan Bir Unsur Olarak Tüketimin Toplumbilim ile İlişkisi” başlıklı 2. bölümde ele alınmıştır.

olarak değerlendirilen yemek konusu ile merkezde ve makro olarak değerlendirilen göç konusu arasında asimetrik bir ilişki kurulmuş, toplumbilimin her iki konuyu kuramsallaştırmasındaki benzerlik ortaya konmuştur.²⁷⁷ Bunun yanı sıra liberal ekonomi ve politikalar ile güçlü bağı olan mikro ve makro unsurların geçirdiği dönüşümler arasında benzerlik ve denklikler olabileceği ortaya çıkarılarak toplumbilim araştırmaları (nesne) ile toplumbilimcinin (özne) de ancak tüketimin güdümündeki yönetimsellik (*governmentality*) suretiyle varlığını sürdürebildiği ortaya çıkarılmıştır. Böylelikle, toplumbilimin üzerine inşa edildiği kartezyen ayrımlar ve birbirine tâbi ikili karşıtlıkların da geçerliliği sorgulanarak, bu unsurlar yerinden edilmeye çalışılmıştır. Bir başka deyişle yemeğin, göçün ve toplumbilimin ‘geçici olarak merkezleştirmesi’ ile bugüne dek birbirinden hiyerarşi, kategori, işlev, önem, yarar gibi farklılıkları olduğu ileri sürülen unsurların etkilendiği ve hizmet ettiği ekonomik ve politik işleyiş ile kurulan ilişki ortaya çıkarılabilmektedir.

Toplumbilimin, göçmenin ve gündelik hayatın değişmez parçalarından biri olan yemeğin liberal ekonomi ve politikalar ile kurduğu ilişkiye bağlı olarak değişim geçirmesi, aynı zamanda çok taraflı işleyen merkezi bir ‘protokol’ün varlığına işaret etmektedir. Siyasi ideolojiler, politikalar ve ekonomik yaptırımların talep ve ihtiyaçlarına yanıt veren bu protokolün gündelik hayatın her alanında işlerlik kazanabilmesi ve bağ-layıcılığını sağlayabilmesi ise herşeyden önce protokolün olmaması ya da ihlal edilmesi halinde doğacağı ileri sürülen eksiklik ve tekinsizliğin sürekli ikame edilmesi gerekliliğine dayanmaktadır.²⁷⁸ Tüketim üzerinden işleyen protokolü yok saymanın ya da aşırılığa kaçmanın dengede tutulabilmesi ise biyo-iktidar mekanizmaları aracılığı ile gündelik hayatın her alanında sağlanan denetim ile mümkündür. *A priori* belirlenen, tanımlanan, sınıflandırılan ve model olarak gösterilen iyi, medeni, sağlıklı, estetik ve güvenli yaşam tarzları, davranış kuralları,

²⁷⁷ Tüketim perspektifinden bakıldığında, örneğin, süsinin geçirdiği mutasyon süreci ile toplumbilimin günümüzdeki durumu asimetrik bir denklik anlayışı ile karşılaştırılabilir bir ilişki arz etmektedir. Konu ile ilgili ayrıntılı tartışma için s.31’de başlayan “Metalar ve Kavramlar Üzerinden Yaşanan Hareketlilik” bölümü ile s.34’te başlayan “Toplumbilimde Kavramın Metalaşması ve Hareketliliği” bölümü.

²⁷⁸ “Eksiklik ve tekinsizlik” meselesi ile “İkame Yetisi”nin kullanılması ile ilgili tartışma için bkz. s.144–154 arasındaki tartışma.

güvenlik ve korunma yolları neyin, nasıl yapılması gerektiği hususunda ikna edici ve yol gösterici işlevler üstlenmiştir. Güvenlik, sağlık, din, estetik, çevre, yemek, iş, aile, evlilik, eğlence gibi gündelik hayat kısıntılarında neyin nasıl yapılması gerektiği hususunda her daim yönlendiren ve denetimi sağlayan protokol, günümüzün yönetimselliği (*governmentality*) olarak kabul edilmelidir.²⁷⁹ Yönlendirme ve denetim, toparlamak gerekirse, itaat, benimseme, özendirme ve teşvik mekanizmalarının sahiplenilmesi, model olarak gösterilenlerin taklit edilmesi ve ‘uygun’ bulunanın basitçe tekrar edilmesi ile sağlanmaktadır. Ancak protokole uyabilmek, protokol ile güçlü bağı (*strong attachment*) olan unsurların çokluğu, yaygınlığı ve hâkimiyeti nedeniyle aynı zamanda yıpratıcı, yorucu ve zor bulunabilmektedir.²⁸⁰ Bu nedenle, liberal ekonomi ve politikaların ‘sigortası’ ya da ‘emniyet sübabı’ (*relief valve*) olarak değerlendirilebilecek günümüz yönetimselliği ile güçlü bağı bozulması ya da sapmaya uğratılma çabası, uyumun ve süregiden düzenin altüst edilmesine dair tekinsizlik (*uncanniness*) ve kaygının eşlik ettiği direniş ve reaksiyonlar ile karşılaşacaktır.

Toplumbilimci de, bu yolu iz-leyerek (*trace*), kuramsal reaksiyonlar göstererek ve denetim, yol gösterme, meşrulaştırma ile koruma işlevini yerine getirerek günümüz yönetimselliği ile güçlü bağı muhafaza etmektedir.²⁸¹ Böylelikle yeniye üretmeye çalışan zihniyet isteksizlik, çekinme, çaresizlik ve kaygı nedeniyle oluşan edilginleşme, değersiz ve işe yaramaz bulunma, hiyerarşik olarak aşağı görülme, yok sayılarak duyulmama, görülmeme ve algılanmama, ciddiye alınmayarak ironikleştirilme, popülerleştirilerek ve yüceltilerek yarattığı dönüşümün ve anlamın

²⁷⁹ Bu konu ile ilgili görüşler, 2.3 no.lu, tüketimin üretimi ile ilgili olan bölümde, bilhassa s.74 – 84 arasında “Ortak Yaşam Tarzlarının Benimsenmesi ve Dayatılması”, “Ahlaki Bir Kod Olarak Tüketimin Denetim Altında Tutulması Gerekliliği”, “Obezite: Tüketimin Dizginlenemeyebileceğine Dair Bir Gösteren”, “Anoreksiya Nervoza: Tüketimin Olmamasına İlişkin Bir Gösteren” ve “Kaygının Standartlaştırılması ve Ortaklaştırılması” başlıkları altında toparlanmıştır.

²⁸⁰ Gerçekleştirilen mülakatlardaki bir ifadeden yola çıkarak sorunsallaştırılan bu konu s.55’te “İnsan Olabilmek ve İnsan Kalabilmenin Zorluğu” teması altında toparlanmıştır.

²⁸¹ Bu konu ile ilgili tartışma için bkz. s. 59 - 74 arasında “Ulusalın Yeniden Üretimi”, “Toplumbilim Tarafından Ulusalın Yeniden Üretimi”, “Gündelik ile Buluşan Kuramsal Reaksiyonlar”, “Ötekiliğin Hâkim Olana Yedirilmesi”, “Kültürel Miras Olarak Belirlenenin Fetişleştirilmesi” alt başlıkları altında derlenen tartışmalar.

ters yüz edilmesi gibi direniş pratikleri ile mücadele edecektir. Günümüz yönetimselliğinden nasibini alan toplumbilimin durağan ve sabit bir ‘toplum’ yaklaşımını tekrar ederek mevcut düzeni meşrulaştırmasının yanı sıra kullandığı ikili karşıtlıklar, tanımlamalar ve sınıflandırmalar nedeniyle bir ifade çıkmazına girmesi, madunlaşmasına yol açmıştır.²⁸² Bu durum aynı zamanda, düşünce üretiminin sınırına da işaret etmekte ve söz konusu eşik, sınır, engel, örgütlenme bu araştırmada aşılmaya çalışılmaktadır.

Toplumbilim içinde de kullanılan bir araç olarak dönüşümü, beklenmeyi ve yeniyi üreten (b)ağsal düşünce de bu nedenle ancak madunun taktiklerini sahiplenerek fetihçi özgünlüğünü ifade edebilir.²⁸³ Ne de olsa her şey kendisiyle bir mesafede kendisi olur. Bu mesafeyi gidermeye çalışan (b)ağsal düşünce de, kendine eklenmiş olanda, ya da toplumbilimin mevcut durumu içinde, kendi olmayanı bulup ortaya çıkarır. (B)ağsal düşünce, değişikliklere açık olma ve içselleştirme, olayları fırsatlara çevirme, uygun anı ve mekânı kollayarak sürekli tetikte olma, istismar etme, tek bir yere bağlı olmama ile işler. Bunun yanı sıra (b)ağsal düşünce, bugüne kadar birbirinden farklı, ilgisiz, bağımsız olarak değerlendirilenlerle eşzamanlı yeni ilişkiler üretme, kendini gizleme, dolaylı olarak müdahale etme, yapıyormuş ve yapmıyormuş numarası yapma, terk etmeden kaçma vb. gibi pratikler ile dolaylı olumsuz eylemlere yönelerek yeni bir siyasi, etik ve entelektüel anlayış ile birleşir.²⁸⁴

²⁸² Maduniyet ve tabi olma ile ilgili tartışma için öncelikle bkz. s.112’de başlayan “Riskin Paylaşımı” ve “Ortak bir şeyleri Olmayanların Ortaklığı” bölümlerinde yapılan tartışmalar. Toplumbilimin madunluğu meselesi ise bilhassa s.118’de başlayan “Toplumbilimin İfade Sorunu” başlıklı bölümde tartışılmış ve bu tartışma s.160–168 arasındaki “Toplumbilimin Madunluğu ve Basit Tekrar” ile “Bastırma ve Unutmayı Sağlayan Tekrar” adlı alt başlıkların yanı sıra s.200’deki “Odaklanma ve İttidak ile Müdahale Etme”temalı alt bölümde zenginleştirilmiştir.

²⁸³ “Fetihçi Özgünlüğün İfade Edilememesi” meselesi için bkz. s.182.

²⁸⁴ Bkz.s. 197’de başlayan “(B)ağsal Siyaset, (B)ağsal Etik” ile ilgili alt başlık.

Toplumbilimin protokole bağı yönetimsellik içindeki rolü ise ekonomi-politik tarafından bir sorun olarak gösterilenleri meşrulaştırmak ve denetimi sağlayacak istatistikî, tanımlayıcı ve sınıflandırıcı verileri üretmektir. Hâlbuki gerçeği bir takım araştırma nesnelere belirleyerek ‘dışarıda’, ‘orada’, ‘toplumda’ aramaktansa, toplumbilimin kendisiyle ‘yüzleşmesi’ gündelik hayatın da kavranabilmesine yardımcı olmaktadır, çünkü toplumlar ve gündelik hayatlar toplumbilimcilerin içinde bir çokluk olarak vardır. Toplumbilimcinin ‘nesnellik’ iddiası ise kurgusal, uydurma (*fictive*) ve sözde (*pseudo*) bilimsellik iddiasının sürdürülmesine katkıda bulunmaktan öteye gidememektedir. Bu nedenle araştırmanın yürütüldüğü süreç içinde yaşanan gündelik hayatın yanı sıra deneyim ve bilgi birikiminin araştırmaya yapacağı katkıya karşı bilhassa açık bir tutum benimsenmiştir.

Nesnellik iddiası ve belirli bir ‘toplum’ yaklaşımı ile yürütülen mevcut toplumbilimin basit tekrarı (*bare repetition*) ve taklit edilmesi (*imitation*) ile toplumbilimin yaygınlaşması, güç kazanması ve meşrulaştırma işlevi nedeniyle liberal ekonomi ve politika ile güçlü bağ kurması ise, gerçeğin ya da gündelik hayatta yaşananların kavranabildiğini, tartışılabildiğini ve irdelenebildiğini göstermeye yetmemektedir.²⁸⁵ Bu unsurlar yalnızca toplumbilimin varlığını sürdürmesi için gereken yaşamsal besin maddeleri olarak algılanmaktadır. Hâlbuki toplumbilim (ya da toplumbilimciler), var olanı tüketerek mevcut olanı sürdürmektense, kendi kavramlarını, yöntemlerini ve yaklaşımlarını gözden geçirerek yeniden üretebilir ve kendi mahsulünü toplayabilir.

²⁸⁵ Çünkü disiplinlerin hâkim stratejileri ve düşünceleri her çalışmada ‘taklit edilerek sahiplenilir’. Böylelikle birbirini tekrar eden bilimsel bir anlayış daha da yerleşikleşerek, yaygınlaşır, baskınlaşır. Liberal ekonomi ve politikaya göre işleyen bu hâkim düzeni eleştiren kuramsal yaklaşımlar ise gerek kavramsal gerek örgütsel olarak bu düzene tâbi oldukları için hem bu düzeni eleştirerek düzenin varlığını sürdürmekte ve doğrulamakta, hem de yeni kavramlar üretme konusunda sınırlanmaktadır. Bilginin üretimi, paylaşımı ve gelişiminin de taklit yasasından nasibini aldığı varsayıldığında, eğitim kurumları, araştırma merkezleri, düşünce merkezleri gibi kurumlardaki araştırmacılar tarafından tekrarlanarak yaygınlaşan hâkim toplumbilim çalışmalarının mevcut ekonomik, siyasi ve ahlaksal düzen ile benzer bir nitelik arz etmesi yeniye olan evrilmeyi yavaşlatacağı varsayılmaktadır. Bu nedenle dönüşümün izdüşümlerini gündelik hayatın önemsiz küçük ayrıntılarında görebilmek, toplumbilimciler açısından kritik bir konumda bulunmaktadır. Ayrıca taklit ve tekrar ile ilgili kuramsal arka plan için bkz.s.141’de başlayan bölüm ve devamında yer alan “Basit ve Örtülü ya da Karmaşık Tekrar” ve “Taklidin Yarattığı Toplumsal Dönüşüm Çelişkisi”.

Toplumbilimin (b)ağsal düşünce ekseninde dönüşümü üretmesi için ise bu araştırmada da benimsenen üç sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, toplumbilimin (ya da toplumbilimcinin) kendisiyle ilgili farkındalığını arttırarak kendisiyle yüzleşme cesaretini gösterebilmesi, yani dönüşüm yaratma arzusu ve inancına sahip eyleyenin üzerinde durduğu ve varolmasını sağlayan kural, gelenek, biçim, içerik gibi yerleşik sınırları aşması, sarsması, yıpratması, bozması, eleştirmesi, ne idüğü belirsizleştirmesi (*queering*), sorgulaması ve tutarsızlıklarını açıkça ifade etmesidir. Ne de olsa idrak etmek ve farkındalığından beslenerek düşünmek ve eylemek, başka bir yere gitmek, erişmek, ulaşmak demektir. İkinci olarak ise sezgilerden yola çıkarak gerçeği bilmeye ve anlamaya çalışmak ya da irfan sahibi olmak için gündelik hayatta deneyimlenen değişim(cik)ler gibi sıradan, bayağı, dayanıksız (*soft*) unsurlar üzerinden analizler yapmaktır. Son olarak ifade engelini aşabilmek amacıyla bugüne kadar birbirinden bağımsızmış ya da ilgisizmiş gibi değerlendirilen farklı alanlar, disiplinler ile yeni işbirlikleri, iletişim kuralları, araçları ve ortamları (*medias*) geliştirmeye ve kullanmaya açık olduğu takdirde birbiriyle kesişen, birbirini kapsayan ve birbirinden ayrılan tutarlılık ve tutarsızlıklar keşfedilebilir ve aranabilir.

Toplumbilimin ya da toplumbilimcinin kendisiyle ilgili farkındalığını arttırarak yüzleşebilme meselesi, bilimsel eyleyenin (*actor / actant*) yeni uyarlamasına duyulan ihtiyaçtan kaynaklanmaktadır. Hâkim toplumbilim yaklaşımının (farklı disiplinler ve uzmanlık alanları ile kurduğu bileşik organizmalarla birlikte) basit tekrarı, değişim yanılısamasını üreten bağları (yeniden) üretmekten, kopyalayarak çoğaltmaktan ve yaygınlaştırmaktan ibaret olacaktır. Böylelikle söz konusu toplumbilimciler, ortak düşünce ve duygu benzerliği *a priori* belirlenmiş, tanımlanmış ve kabul edilmiş benzer yolu 'izleyenlerin' birbirine uzmanlaşmış bir dil ile hitap ettiği, tek bir yere, konuma, yaklaşıma ve toplum nosyonuna bağlı, kapalı bir topluluğu ya da ağı oluşturur. Uzmanlaşan, profesyonelleşen, meslekleşen ve benzerleriyle yatay ilişkiler kurarak 'işe yarar ve kullanılabilir' (*useful*) bilgiyi üreten ve taklit ederek yaygınlaştıran, hâkimleştiren toplumbilimciler, ya da *academicus parasituslar*, yeni ilişkiler ve aidiyet alanları oluşturma konusunda

esnek olamamakta, değişime, eleştiriye, kuşkuya, yeniliğe karşı direniş göstermektedirler.²⁸⁶ Niceliksel olarak çoğalmış ve toplumbilim disiplinlerinde hizmet veren *academicus parasitusların* bilim ve araştırma kurumlarının şirketleşmesi ve profesyonelleşmesi karşısında uzmanlaşması ve meslekdaşlaşması, ‘araştırma amatörizmi’ni ütöpik, naif, romantik ve idealist bir konuma itmiştir. Ne var ki, farkında olmadan, bilinçsizce ve duyarsızca kendisinden talep edileni yerine getirmeye çalışan, statü, mevki, yetki ve bilinirliğe sahip olabilme gibi arzu ve hayallerini gerçekleştirme peşinde sürüklenen toplumbilimciler, ya da *academicus parasituslar*, tüketimin üretimine fayda sağlamakta, kendilerini böylelikle işe yarar, faydalı hissetmektedirler.

Bugün, *academicus parasitusların* içinde bulunduğu düzen yaygındır ve bu düzen eleştirilse dahi birbirine kenetlenmiş çokluğun varlığını sürdürebilmesine kaynak teşkil etmesinden ötürü hem içkinleştirilmekte hem de reddedilmektedir. Ne de olsa garantide olma, dışlanmama ve işe yaradığını hissederek bir şey ile bağ kurma, dinin vaat ettiği gibi, aydınlık ve tekin (*canny*) bir yolda yürümek gibidir. Oysa hâkim ve mevcut olanın basit tekrarı, gerçeği kavrama hususunda tutkusu olan amatörü sıkır, bunaltır, rahatsız eder ve ‘kendi’ yolunu aramaya iter. Kutsal ve dokunulmaz olanın rasyonalize edilerek uyumlaştırılması ve ortak vicdan arayışına dâhil edilmesine baş kaldırılır.²⁸⁷ Böylelikle gündelik hayatın dayanıksız, sıradan-mış gibi değerlendirilen, küçücük anlarını okumak, ‘iz’ sürmek, haritasız ve yol gösteren *proto* modeller olmadan yola çıkmak, yoldayken kaybolmak, kestirmeler bulmak, aynı yerden bir daha geçmek ve farklı bir şey görmek, gördüğüne farklı bir göz ile bakarak yeniyi keşfetmek bir yöntem olarak sahiplenebilecektir. Bu ise döngüsel (*cyclic*), örtülü (*clothed*) ya da karmaşık (*complex*) tekrarları gerektiren, bilgi ve

²⁸⁶ İlgili tartışma için bkz. s.44 – 48 arasında yer alan “*Academicus Parasituslar*” ve “Kent Koşullarında Oluşan Duyarsızlaşmanın Etkileri” adlı alt bölümler. Ayrıca s.55’te başlayan “İnsan Olabilmek ve İnsan Kalabilmenin Zorluğu” başlığı altında toparlanan tartışma.

²⁸⁷ Öncelikle De Tarde’in tekrar ve taklidin, arzu ve inanç güçleri aracılığı ile toplumsalı oluşturma meselesi ile ilgili görüşleri için bkz. s. 137-138’deki dipnot (188). Ayrıca bkz. farklı ve yabancı olanın içselleştirilmesi ile ilgili yaklaşım farklılığının din ve din temelli düşünce bazında tartışıldığı s.180-181’deki dipnot (247), s.177’de başlayan 5.6 no.lu “Kutsallığın Rasyonalize Edilmesi” adlı alt bölüm ve “Bütün için Doğru Olanın Parçaları İçin de Doğru Olması” adlı alt başlık.

deneyim ile oluşan katmanların üste üste yığılarak, darmadağın edilerek ve yeniden düzene sokularak yeni içerikler, biçimler ve üsluplar oluşturabilmesi ile mümkün gözükmektedir. Ne var ki, saptırma ve dönüştürme pratiğini gerçekleştirebilmek için öncelikle basit tekrarı ve taklidi yapılan modele gitmek zorunlu gözükmektedir. Bu araştırmanın ilk üç bölümünde bu nedenle toplumbilimin tüketim ve göç meselesi ile ilişkisi üzerinden mevcut durumu keşfedilmeye çalışılmış ve eleştirilmekle kalmayıp bu durumun ortaya çıkmasını sağlayan koşullar anlaşılmasına çalışılmıştır.

İçinde bulunulan alan ile yüzleşildiği zaman artık orada bulunmak mümkün değildir, başka bir yere gitmek, zihniyet değiştirmek, dönmek bir ihtiyaç ve zorunluluk olarak belirir. Bu, aynı zamanda göçebe zihniyetin sahibi olmaktır.²⁸⁸ Meşrulaştırma işlevini üstlenmeyerek yeni ve farklı olanı üretmeye yönelik ‘amatör’ zihniyet yabancı, zehirli, pis, öteki, zararlı, aşağı, yararsız, sıradan, önemsiz, değersiz, harcıâlem, alelade bulunanı önyargısız ve verili unsurları yok sayarak tanımaya çalışır. Böylelikle hiyerarşi, konum, değer, sınıf, gelir, rol, performans, boyut, işlev bakımından bugüne kadar birbirine karşıt yahut birbiriyle ilgisiz olarak daha önceden belirlenen ve yerleşikleştirilenler, birbirinin yerine geçerek ve birbirinin işlevlerini üstlenerek yeni işlevler, kurumlar, anlamlar, simgeler, roller ve davranışları oluşturur. Bu yansız tavır ile farklı alanlar ile eşzamanlı bağlar kurabilmek mümkün hale gelir. Bu amatör tavrın ve üretilen yeni işlev, kurum, anlam, simge, rol, davranış ve kavramların direnişle karşılaşacağı daha önce de vurgulanmıştır. Bu nedenle (b)âğsal düşünce, ancak söz konusu amatör tavrın sürdürülmesine odaklanarak, farklı alanlardaki (*territory*) benzerleriyle hiyerarşik bir denklik içinde ortak (*collaborative*) ve birlikte çalışarak, kolektif üretimi sağlayacak yeni iletişim kuralları, ortamları ve araçları (*media*) keşfederek ve arayarak yeniliği

²⁸⁸ Göçebenin ancak bulunduğu yerin koşulları kendisi için yaşanamaz, ayak uydurulamaz, benimsenemez ve mücadele edilemez olması halinde başka bir yere gitmesi, toplumbilimin içinde bulunduğu koşulların benzer niteliklere sahip olması ile eş anlamlı sayılmalıdır. Gündelik olanı kavrayamayan, ekonomi ve politikanın talep ve ihtiyaçlarına boyun eğerek neye hizmet ettiği hususunda farkındalığını yitiren hâkim toplumbilime ayak uydurulamaz, bu yaklaşım gerçekçi bulunmadığı için benimsenemez, yaygınlaşmış ve genel kabul gören ikili karşıtlıkların hegemonyası ile mücadele edilmez. İlgili tartışma için bkz. s. 105 – 110 arasında yer alan 3.3 no.lu ve “Göçmen ve Göçebe Perspektiflerine Göre Toplumbilim” başlıklı bölüm.

üretebilir gözükmektedir.²⁸⁹ Dolayısıyla münakaşa yoluyla istediğini ya da istenilene elde etmeye çalışan (*agonistic*), açıklayan, tanımlayan, kılıfına uydurarak meşrulaştıran ve yasa koyan bir zihniyeti sahiplenmektense, gündelik pratiklere yönelerek etkinleşmek ve dönüşümü sağlayan, yeni anlamlar yaratan, sürekli tanımlanmaktan ve sınıflandırılmaktan kaçan (b)ağları keşfetmek ve aramak, toplumbilimin de dönüşümünü sağlayacaktır. (B)ağsal düşünce, bu nedenle siyasi ve etik bir entelektüel arayıştır.

²⁸⁹ (B)ağsal düşünceyi üreten bu araştırmanın yöntemi, kurgusu ve bakış açısı ile ilgili (toplumbilimden) farklı (olarak değerlendirilen) alanlar, bilhassa vurgulamak gerekirse, internet teknolojisi ve göç olgusunun yanı sıra kavramsal güncel sanat işleridir. Konu ile ilgili tartışma için bkz. s.12’de yer alan “Araştırma Yöntemini ve Kurgu Mantığını Keşfetme Evresi” başlığı altında toparlanan tartışma, bkz. (15) YETİŞKİN, (16) YETİŞKİN ve s.218–227 arasında yer alan “Yemeği Bağlamından Koparan Güncel Sanat İşleri” başlıklı EK. 1. Böylelikle kavramsal güncel sanat işleri, sistem ve kod kırıcılar (*hackers*) ve göçmenler ile ‘birlikte’ çalışılarak bu alanlardan kapılan unsurlar ile yeniyi keşfetmek ve aramak amaçlanmıştır. Bu araştırma, bu nedenle bir yöntem olarak da okunabilir, değerlendirilebilir.

8. EKLER

8.1. EK.1. Yemeği Bağlamından Koparan Güncel Sanat İşleri

“Georg Wilhelm Friedrich Hegel: 20 Ciltlik Çalışma”, 1976, Dieter Roth
Staatsgalerie, Stuttgart, Almanya

Daniel Spoerri, Tableau-piège: Restaurant de la City-Galerie, 1965

Helga Hahn Koleksiyonu, Köln, Almanya

İsimsiz, (Solo), Rirkrit Tiravanija, 2002

Fotoğraf: Keizo Kioku, Opera City Sanat Galerisi, Tokyo, Japonya

İsimsiz, (the raw and the cooked), Rirkrit Tiravanija, 2002

Fotoğraf: Keizo Kioku, Opera City Sanat Galerisi, Tokyo, Japonya

**“İsimsiz (Bon voyage, Monsieur Ackermann)”, 1995, Rirkrit Tiravanija
Gallery Side 2, Tokyo, Japonya**

İsimsiz, Situaçao, Artur Barrio, 1970

Fotoğraf: Ebru B. Yetişkin, Fonds Régional d'Art Contemporain Provence-Alpes-Cote d'Azur, Marsilya, Fransa

Livro de Carne, Artur Barrio, 1978

Fotoğraf: Ebru B. Yetişkin, Fonds Régional d'Art Contemporain Provence-Alpes-Cote d'Azur, Marsilya, Fransa

“Réflexion...(s)...”, Artur Barrio, 2006

Fotoğraf: Ebru B. Yetişkin, Palais de Tokyo, Paris, Fransa

“Réflexion... (s)...”, Artur Barrio, 2006

Fotoğraf: Ebru B. Yetişkin, Palais de Tokyo, Paris, Fransa

Capri Battery, Joseph Beuys, 1985

**Fotoğraf: Jay Beebe ve Katya Kallsen, Harvard University Art Museums,
Amerika Birleşik Devletleri**

8.2. EK.2. MÜLAKAT 1

“...Ben geçmişimi arıyorum! Ben kimliğimi arıyorum!”

Yemek tariflerini değiştiriyor musunuz?

(M.Ç.) Valla ben değiştirmiyorum diyebilirim. Ben kaç yıldır Fransa’da yaşıyorum ama yalnızca Türk yemekleri yaparım. Daha buranın hiç daha benim evimde yabancı şeyler olmamıştır. Ben yemiyorum, sevmiyorum yabancı şeyleri. Gittiğim yerlerde yemiyorum. Ben evimde öyle bir değişiklik yapmadım. Sevmiyorum. Kendimi de alıştırmak istemiyorum. Ben kendim de gitmedim, çocuklarımı da, şimdi torunlarımı da götürmek mecburiyetinde hissediyorum bazen ama yine de McDonald’sa götürmüyorum. Yemek istemiyorum.

Neden?

(M.Ç.) Eskiden annelerimiz, babalarımız, ben köyümde...

Nerede doğdunuz?

(M.Ç.) Ben Elazığ’da doğdum, büyüdüm. Elazıglıyım. Benim beyim Bingöl’lüdür babası ama Tunceli’nin bir kazasında doğuyor, büyüyor. Biz evlendik, sonra buraya geldik. Benim kökenim, yani biz 6 kuşaktır Erzurum, Borakanlıyız. Gelmişler, Tunceli’nin bir köyüne yerleşmişler. Oradan da 85 sene önce çıkmışlar. Babam daha önce Emniyet’teydi. Emekli oldu, Mersin’de yaşıyorlar. Yani ben evlendikten sonra beyimin köyüne gittim. Tunceli’ye gittim. Ben Tunceli’yi, 50 yaşındayım, 2 sefer gördüm. Yalakalık yok! Bazen insanlar diyorlar ki, neden Tunceliliyim demiyorsun. Niye hadi, Tunceliliyim diyeyim ben, Tuncelililerle gurur duyuyorum.

Siz kendinizi nereye ait hissediyorsunuz peki?

(M.Ç.) Ben Elazığ’da doğdum. Yani şimdi bana kaynım “sen Tuncelilisin!” dese ben uyuyamam.

Kaç yıldır yaşıyorsunuz burada?

(M.Ç.) Bütün hayatım boyunca burada yaşadım diyebilirim. Buralıyım ama ben her sene Türkiye’de yaşıyorum. 3 ay. Her sene, hiç kaçırmadık ve senede 2 sefer gittiğim oldu ama tabi ki uzun yıllardır da Kuşadası’nda kalıyorum. Elazığ’a da yine gidiyorum. Büyük bir eksiklik hissediyorum, bir... Yani şöyle anlatayım ben size... Benim babamın ektiği sebzeleri yerken gerçekten biz doktor yüzü görmemiştik. Yani çocuklarımızı Avrupa’da yetiştirdik. Tamam, allaha şükür, böyle birşey yoktur ama burdaki gençliğe bakıyorum; burada gençler insanlara, derler ya hani bizde, 7 çeşit millet vardır. Benim Yunan arkadaşım vardır, Türk arkadaşım vardır, Fransız arkadaşım vardır, Arap arkadaşım vardır, Rum arkadaşlarım vardır...

O halde yabancı arkadaşlarınızın yaptığı yemekleri tatmıyor musunuz?

(M.Ç.) [Yabancıların yaptıkları yemekleri] Tatmıyorum diyebilirim. Ha, Ermeniler farklı yalnız, çünkü tanıdığım Ermeniler Türk Ermenileri, 2–3 tane Lübnan Ermenisi, Suriye Ermenisi tanıyorum, onlar da bizim Türk mutfağını yapıyorlar. Ben genelde gerçekten racist bir insan değilim, kim olursa olsun... Sevmiyorum. Gerçekten de sevmiyorum. Benim eşim çocukları gördüğünde “bak, bak!” diyor, seviyor ama ben sevmiyorum. Diyor: “Ne kadar fenasın!”

Yabancılar Türkler’den farklı oldukları için mi sevmiyorsunuz?

(M.Ç.) Yoo, ondan değil, bilmiyorum. Sevmiyorum. Ben iş ortamında beraber oldum. Sevmedim, yani yalan konuşmayayım. Onlar da Allah’ın yaratıkları! Allah’ın verdiği insanlar, belki onlar bizden daha iyilerdir, hoşlardır, kafaları ama hiç bir yere uyum sağlayan insanlar değiller! Afrika’dan buraya gelen insanlara bakıyorsun, afedersin, sanki manda yaşamış gibi! Tabi, çok kibar insanları da vardır, bak bir Fransıza, bilmiyorum bana temiz gelmiyorlar mesela. Çinliler de öyledir, temiz değildir. Çok iş ortamında çalıştım. Ooooo, onlar hiç! Gerçekten de elle bile tutulmaz derler ya, öyle pisti. Yani, ben kalpten ölsem herhalde titizlikten ölürüm. Bir gün benim eşim rahatsızlanmıştı, eve getirdik, doktor geldi, dedim evde bir mikroptan falan olmasın, adam şöyle bir etrafına baktı, “yani sizin evden mikrop çıkması imkânsız gözüküyor bana” dedi.

Fransız mutfağını da sevmiyorum, yemiyorum dediniz değil mi?

(M.Ç.) Evet, mesela et yiyorlar, şarap içindedir, bilmem ne içindedir, bilmem ne içindedir. Hoşuma gitmiyor benim, bilmiyorum? Ben aşırı derecede Müslümanlık yapan bir insan değilim ama hoşuma gitmiyor. Yoksa benim eşim de yemeğinde şarabını içer. Misafiri geldiği zaman alkol ikram eder. Hafta sonu bazen biz arkadaşlarla birleşiriz, böyle türkü söylenir, eğlenir de içki alındığı olur ama alkol devamlı alan bir insan değil ve ben hiçbir zaman bu güne kadar aldığımı hatırlamıyorum. İstemiyorum “o” değişikliği. Ama bugün giyimde kuşamda kendini değiştir dediği zaman hazırım! Hevesim var, severim ama istemiyorum ne bileyim yani ben böyle çok abartılı şeyleri sevmiyorum yani her şey kıvamında, rahat... Almanya'ya bakıyorum, Almanya kaç kuşak değişti... Diyelim ki ikinci-üçüncü jön Türkler var orda, bugün bakıyorum gerçekten benim kocamın ailesinde olanlar var çünkü kocam daha çok büyük aşiretten gelme olduğu için... Kızlar buradan evlenip gittiler...

Kızlarınız kendileri gibi Almanya'da doğup büyümüş Türkler ile mi evlendiler?

(M.Ç.) Biri orada doğmuş, bir, de 6 yaşında gelmiş ama benim onlara Türk demem için...

Kaç çocuğunuz var?

(M.Ç.) 3 tane. En küçüğüm oğlandır, 29 yaşında, evli. Gelinim burada büyümüş, 1 yaşından beri. Zaten benim çocuklarım Türk gibidir, En küçüğü biraz Avrupalı gibidir. Nereye gitsek onları da götürürüz, bugün sokağa çıkılmayacaksa, hiçbir yere gitmeyecektir. Yalnız en küçüğünde ben istersem yaparım diye bir tipler var yani onda. Büyük de öyle değil. Almanya'ya gittiler çünkü ben ailemin içinde olan insanlara verdim. Çok yakında olmasa bile. Yani amcazade gibi...

Geniş bir aileniz var sanırım? Yani akraba evliliği yaptı çocuklarınız?

(M.Ç.) Tabi, çok geniş... 27 ev sade burada, Paris'te var. Evet, akraba evliliği... Ben gittim inanın onları tanıyamadım.

Bu size endişe vermiş gibi, kaygı duyduunuz mu bundan?

(M.Ç.) Evet, kesinlikle kaygı, endişe duydum. Ben tanıyamadım. Oradaki Türklerin gerçekten Türklükle alakası olmadığı gibi, Almanlarla da alakası yok. Oradaki

Türklük bitmiş! Yani buradaki Türk çevremde gençlerin kokain partisine gitmesini duymadım, görmedim, gençlerin her zaman diskoteklerde zaman geçirdiğini görmedim. Onların eğlence olsun diye, “canım sıkıldı, çıktım demesi” bütün pislik yerlerdeler. Hakikaten Almanlar öyle değil ha? Türkler! Burası öyle değil! Burası öyle değil! Bugün benim kızım bana, ayda 1 sefer bana arkadaşlarımla diskoteğe gidicem dese, bir sürü aile, akraba, oğlan fark etmez! Gönderebilirdim, izin verebilirdim yani! Ama ben o Almanya’yı gördükten sonra... Bak, 1 çocuğu var, her birinin 6 yaşına girdiler, içimde hala korku var, dışarı çıktıkları zaman. İstemiyorum.

Almanya’dalar mı hala?

(M.Ç.) Hayır, şu anda burada bizimle oturuyorlar. İş arıyorlar. Gerçi burada beğenmedi, Türklerin yanında da istemedi. 9. aydan beri çocuğu okula gidiyor. Aşağı yukarı 8–9 aydan beri benimle yaşıyorlar. Diğer çocuğum da Fransa’ya gelmek istiyor.

Neden?

(M.Ç.) Ya çok çok çok kötüyümüş. Yani nasıl desem? Tembeller, iş sevmiyorlar. Aile düzenleri yok. Türk de olsa gençlik... Mesela ben 14 yaşında evlendim. 15 yaşında anneydim. 35 senedir evliyim. Evliliğim aynı insanlar devam ediyor, hiçbir problem de yok ki ben 14 yaşında, o küçük yaşta, 25 kişi 1 evde yaşayan bir eve geldim. Kocam 14 yaşında çıkmış, yetiştirme yurdunda idi ama sonra köyde düğün yaptılar, oraya geri dönmek zorunda kaldık. Doğu’da biliyorsun, çok kötü kış şartları var. O kış şartlarında dönemedik. 5. ayda döndük. Sonra kocam asker oldu, bir çocuğuma hamileyim, diğer çocuğum kayınvalidemde kaldı, bugüne kadar da kayınvalidemle hala arkadaş gibiyim, hiçbir sorun yok. Belki öbürlerinlen biraz uymuyorum ben ama... Kafam uymadı mı, uymuyor! Ama kocamla da bir gün evimizde birbirimize sesimizi yükseltmemişizdir, bir tartışma olmamıştır. Bir şey olmamıştır. Şimdiki gençlerde bunu görmüyorum. Bize karşı terbiyesizler. Sevgi yok. Benim kızımın Fransız arkadaşları vardı, gelirdi evime, inan şurda uzanırdı, ben dışardan girdiğim gibi, erkek, sevgilisiyle olan arkadaşı, kız arkadaşına derdi ki: “Kalk!”. “Niye?”. “Selma’nın annesi geldi! Ayağa kalkman lazım, ayıp! Türklerde böyle bir saygı var!”. Bunu yapanlar da bizimkiler... Bitmiş! Her pislikte onlar. Aile düzenleri yok!

Mesela evli bir insan evliliği bitmemişse, kocasını aldatabilir mi? Karısını aldatabilir mi? Almanya’da yaşayan gençlikte her şey var! Gerçekten çok berbat!

Peki, Türkiye ile karşılaştırdığınız zaman burayı nasıl buluyorsunuz?

(M.Ç.) Eskiden mesela Türkiye’ye gittiğim zaman ailemle kalıyordum ama şimdi yazlık yerde kaldığım zaman... Türkiye’de oraya gitti yavaş yavaş! Yani yavaş yavaş değil, bence fazlasıyla gitmiş ve Türkiye’de bakıyorum... Bizde bir deyim vardır, benim beyim her zaman der ki, ben hiçbir zaman Türkçenin içine koymak istemiyorum. Bir “hayat kadını” ya da bir “orospu” kelimesini Türkçenin içine koymak istemiyorum, hele hele bir kadın için hiç koymak istemem! Hiçbir kadın istemez ve o hayat kadını, o kötü kadın dediğimiz kadın belki çocuğu vardır, çocuğu için mücadele ediyordur ama eğer maddi durumu iyi, kocası var, her şeyi yerinde birinin yuvasını dağıtmaya çalışıyorsa ona o kelimeyi yakıştırıyorum. Ben şimdi bugün bizim mankenlere bakıyorum, onlar affedersin vesikalı bilmem nedir, bunlar kibarcası! Yani ben gerçekten sindiremiyorum bazı şeyleri. Hani istemiyorum çocuğum da öyle olsun! Komşum da öyle olsun! Bir anne-baba, belki anne olduğun zaman benim bu sözlerimi hatırlarsın, ister misin gerçekten çocuğun kötü olsun? Çocuğunun kötü hayatı olsun, değil mi? Yani bizde derler ya? “Kaptan kaba dökülmek” diye?

Kaptan kaba dökülmek mi? Hiç duymadım, ne demek o?

(M.Ç.) Şimdi, birisini alırsın. Hayatımda yanlış bir evlilik yaptım, yanlış bir şey yaptım, gerçekten, hemen böyle aceleye getirmem, bu sefer karşıma iyi bir insan çıksın. O insanla evliliğimi yaparım. Eğer evlenmeyeceksem, yürütmeyeceksem ne yaparım biliyor musun? Yeni bir arkadaşın olsun. Ama bir gün o, bir gün o, bir gün o değil! Seviyeli bir arkadaşın olsun. Bak bizim de evliliğimizde sorunlarımız olmadı mı? Oldu! Ama bir gün ailemize yansıtmadık. Çünkü bize bak “bu evden gelinliğinle çıkıyorsun, kefeninle geri dönersin” dediler. Eğer çok kötü sorunlar varsa, benim babam öyle derdi. “Kızım bak, bu evden gelinliğinle çıkıyorsun, kefeninle geri dönersin. Eğer çok kötü bir problemin olursa gelirsin, çözüm ne ise, beraber ararız.” Belki ben Doğu’da büyüdüm ama ben Ege’nin içinde çok yıllarca kaldım, 25 senedir. Ege’li insanın düşüncesi biraz farklıdır? Neden biraz daha aydındır! Çünkü

biz en azından Doğu bölgesinin biraz kültürünü aldık. Ama bizim kendi ailemizde gerçekten öyle aşiret kavgaları, vurdular kırdılar, ya da bir kızın erkek arkadaşı oldu diye onu aile içinde infaz etmek asla ve asla yoktur. Asla!

Peki, sizin Doğu kültüründe eleştirdiğiniz bir şey var mı?

(M.Ç.) Tabi ki. Her gün görüyorum televizyonlarda. İşte sevgilisi var diye öldürüyorlar. Yok, işte, kız hamile kalmış diye, bir arkadaşıyla yaşamış, hamile kalmış diye öldürüyorlar. Bu bizde imkânsız, olamaz. Benim ailem, çevrem kendi soyundan olan insanlara asla bunu yapamaz.

Anlamadım?

(M.Ç.) Evimize gelirse... Evimize gelirse, olur. Yani düşün kızım hamile kaldı, şimdi düşün, benim hakikaten seni öldürmem mi gerekir? Öğrenelim, arkadaşı kim? Kabul ediyor mu? Etmiyor mu? Etmese bile ben o çocuğu dünyaya getirmiş olurum. Bakmak zorundayım. Benim çok karşı çıktığım şeyler var ya. Çok... Bazen insanlar diyorlar ki. Ben burada Urfalıları tanıyorum, Mardinlileri tanıyorum, Karadenizlileri tanıyorum. Karadenizliler kendi yörelerinden olmayan birine asla kız vermiyorlar. Ben aleviyim ama Türk alevisiyim. Kürt bölgelerinde büyümüşüm. Kocam Kürt bölgelerinde büyümüş. Yani benim çocuğum birini seviyorsa. Şimdi Kürtler bize diyorlar ki: "Biz sizden kız alırız ama kız vermeyiz". Yani ben mantıklı bulmuyorum gerçekten... Yani Türkiye'nin her yeri bizim. İnsanlar farklı.

Yemek tariflerini bu kadar değişik yerlerde bulunmanıza rağmen hiç mi değiştirip, farklı şeyler denemiyorsunuz? Mesela Ege mutfağı ile Doğu mutfağını birleştirmeyi denemediniz mi?

(M.Ç.) Yapıyorum. Bak ben Lazların Karalâhanası var bahçeme ekdim. Bütün kış, Onların yaptığı gibi yaparım sarmasını da sararım, yemeğini de yaparım... O ayrı bir şey.

Değişik yörelerin malzemelerini birbiriyle karıştırıyor musunuz? Mesela, tat açısından yakışıp yakışmayacağı mesele değil de, örnek olsun diye söylüyorum, karalâhanayı Aydın'ın inciriyle pişiriyor musunuz?

(M.Ç.) Gerekirse, evet. Gerektiği yerde yaparım. Çinliler böyle böceklerle bir şey sarıp yiyorlar, ben sevmiyorum.

Karides mi?

(M.Ç.) Evet.

E, Türkiye’de de var karides?

(M.Ç.) Tabi. Bak ben Türkiye’de deniz ürünlerinde balığın dışında bir şey yemiyorum. Hoşuma gitmiyor. Bilmiyorum yani. Ama buradayım, benim çevremdeki Türkler kahveye gidip oturup bir kahve içmiyor. Beni ilgilendirmiyor. Ben haftanın 3 günü bir kahve vardır, 25 senedir o kahveye giderim, Clichy-sous-Bois’dan gelen arkadaşlar, Ermeni arkadaşlar var, otururuz orda, 2 saat sohbet ederiz, kahvemi içerim. Yazın kapının önde otururum, benim arkadaşlarım geçer gider, kahvenin önünde oturmazlar. Diyorum ki, siz yazlık bölgelerde yaşıyorsunuz, çay bahçelerine gidiyorsunuz. Neden burada oturup da bir kahve içmiyorsunuz? Avrupalılara geldiği zaman yok! Kahvenin önünde oturulmaz, sanki Avrupalılar bana saldıracak! Gelmiyorlar, tuhaf geliyor diyorlar.

Sizin için belirli bir yer mevhumu kalmadı mı acaba?

(M.Ç.) Bak ben 2 yıl önce Tunceli’yi gördüm. Bayıldım. O Tunceli’nin köylerine bayıldım. Bana diyorlar ki doktor yook, bir şey yook, ya oradaki insanların kaderi neyse yaşarım. Korkuyorlar. Yaşadığım müddetçe bizim çevremizde kimse girmemiştir o tip şeylere. (Terör ile ilgili faaliyetleri kastederek) Orada da kahvede otururum. Gece restoranlar, çayır başları gece yarısına kadar açıktır. Kızla açık kollu bluzla geziyorlar. Ama başka tarafta Ramazan’da yemek yedi diye adam doğruyorlar.

Siz nasıl geldiniz Fransa’ya?

(M.Ç.) Benim eşim 79-80’de Mardin’de çalışıyordu. Kürt olayı çok parladığı zaman, Tunceli bölgesini hem içinde Alevi çok olduğu için hem de aydın oldukları için kötü görüyorlardı. Mardin’de Kürt, Arap ve Süryani çoktur. Keldaniler de vardır. Türk pek yok diyebilirim. Beyim Mardin’de iş alıp yapıyordu. Bazı arkadaşları söylemişler. “Rahatsız oluyorlarmış, sizi buradan göndereceklermiş” diye.

Eşiniz Türk olduğu için mi bulunduğu yeri terk etmeye zorlandı?

(M.Ç.) Evet, burayı terk etseniz iyi olur dediler. Bir müteahhit, “git” demiş, “canını kurtar!” çünkü biliyorsunuz Kürtlerde de çok iyi, çok okumuş, çok tahsilli insanlar var, milyonlarca ama kırsal kesimdeki Türkçe bilmeyen insanlara defteri göster, “kırmızıdır” de, o siyah öğrendiyse mümkün değil “kırmızıdır” diyemez. Daha sonra savaşta 74’te Kıbrıs’ı görmüştü, Kıbrıs’a gitti iş yapmaya. O sırada Kaynım Fransa’daydı, işçiydi, o aradı, “madem oraya kadar geldin, pasaportun her şeyin var, atla gel buraya, Fransa’ya, kurtul” demiş. Sonra geldi beyim bize sordu. Ben istemedim. Eşimi çok sevdiğim için ayrılmak istemedim.

Neden gitmek istemediniz Fransa’ya?

(M.Ç.) Ne bileyim buradaki hayat farklı olur. Acaba bizden kopar mı? Zaten yaşım küçük olduğu için yalnız kalmak istemedim. 14 yaşındaydım. Ben çok küçük yaşta hiç ailenin içinden dışına çıkmadım, büyük şehirde yaşadığım için çocuk yaşta gerçek dünya nedir, bu aile kim, adetleri nedir, bilmiyorum. Yani kendimi çok küçük yaşta hiç tanımadığım bir ailede bulduğum için birden o dönemlerde, şimdi hatırlıyorum ki, bunalımlar geçirdim. Sonra işte buraya gelirsek nasıl olur? Askere gitti, 2 çocuk var. Askerliğin beyinde yaptığı psikolojik sorunlar... Bir de savaş var, bekliyorsunuz, eşiniz orda. Tabi istemedim. O da bir gideyim, olmazsa gelirim dedi. Çünkü ben evime, işime düzgün gelen giden insanım. “Türkiye’de olan politikalar, sağı solu beni hiç ilgilendirmiyor” dedi. “Beni çocuklarım, ailem, işim ilgilendiriyor” dedi. “Bunun için de burada da tehlikedeyim, bilmiyorsun ama çok büyük tehlikedeyim” dedi. Çünkü o bölgeler Kürt bölgeleri. Oralar her zaman silahlar patlıyor o dönemde. Eh, haklıydı. Sonra buraya geldi işte. Burada 8 ay kaldı. Ben burada kayınvalidem ile kaldım. Telefon ediyordu, o zamanlar burada kimse telefon etmiyormuş, alay konusu oluyormuş. “Çok öyle burjuvazi yaşıyorsunuz, telefonlar filan” diyorlarmış. Hâlbuki öyle bir şeyimiz yok yani, mütevazı yaşayan bir aileyiz yani. Ondan sonra, buraya ilk geldiklerinde dönücüm diye düşünüyorlarmış, biraz para yapıp dönücez. 8 ay sonra ben çok rahatsızlandım. İstanbul Cerrah Paşa’ya geldim. Üzüntüden dedi doktorlar. Sonra beyim dedi ki, “İsviçre’ye vize yok” dedi, “sen çocuklarla İsviçre’ye gel, biz seni alırsız” ve ben İsviçre’ye uçtuğum gün, Fransa’ya vize geliyor. Bakın! Ben İsviçre’ye geldim, bana

vize alırsınız dediler ya, o kafamda kalmış. Polis bana soruyor: “Siz buraya niçin geldiniz?”. Yanımda küçük ama Fransızca bilen bir kız vardı. Dedim ki, “ben buraya gezmeye geldim, sonra da Fransa’ya eşimin yanınca geçicem” dedim. “Tamam” dediler, “ilk kalkan uçakla seni Türkiye’ye geri göndericez”. İsviçreli bir aile bana yardımcı oldu, dedim ki “bu çocuk babasına çok düşkün, dönerse iyice psikolojisi bozulur”. Ondan sonra, adam tabi geldi, giyimime baktı. Ya bu modern bir kadına benziyor demiş, çok da görgülü... Böyle hoş geldin, öpüştü gibi yaptı. Sonra da kalsın demişler. Aynı gece Fransa’ya geçtim. Geldik işte buraya yerleştik o zaman, Paris’e 82’de. Buraya geldik, 3 ay kaldık, 3 ay sonra ben burada yapamam dedim.

Neden Paris’te yaşayamayacağımızı düşündünüz?

(M.Ç.) Kayınlarımın yanında kalıyorduk. Anlayış farklılığımız vardı, kayınlarımla, akrabalarla, etrafımızdaki Türklerle... Farklılık çoktu. Fransızlarla hiç ilişkimiz yoktu. Yaşantı tarzımız çok farklıydı. Aile yapılarımız farklıydı. Şimdi mesela benim giydiğim onlara uymuyordu, bana kaynımın lafı: “ben senden utanıyorum, sokağa çıkma!”. “Neden” diyordum “abi”? Tabi şimdiki kafam olsa oturur tartışırdım onunla. O zamanlar çocuktum. “Bu bize göre değil” diyordu. Buradaki hanımlar 2 metre pazen alır, etek diker, hep onu giyerlerdi. Ben de onu giydiğim zaman ağladım, sokağa çıkmadım. Bir yemeğe oturduğumuz zaman, ben daha değişik tatlar isterdim mesela. Ha, onlar yapamıyor mu* Yapardı. O konuda beceriklilerdi, öğrenmişlerdi yani. Ama yapmıyorlardı. Olmadı, biletlerimizi aldık, dönüyoruz. Biletlerimiz aldık, amcalarına gittik, kaynıyla limoniyiz, “bak” dedi, “sen akıllı bir kadınsın, Türkiye’nin geleceği, bu sağ sol patladı, 12 Eylül oldu, iyi bir gidişat değil. Çocuklarını oradan kurtar, inşallah okullara giderler, senin iş hayatın olur. Evin olunca rahat edersin” dedi. O kadar yapılan şeyler ağıma gitmiş ki benim... Kaldık ama. Sonra ben konfeksiyon atölyesine işçi olarak girdim. Kaçak çalıştım. Ben kayınlarım şikâyet ettiler, kaçak çalışıyorum diye, kadın çalışmazmış.

Aslında sizin Fransızlardan ziyade Türklerle daha çok sorununuz olmuş gibi?

(M.Ç.) Tabi o zamanlar Türkler vardı zaten. Hiçbir komşum yoktu ki. Ama şimdi farklı... 22 senedir buradayız. Şimdiki ilişkiler farklı yani. Sonra iş izni aldık, oturma izni aldık, 1,5 sene sonra bu evi aldık, 85’te aldım ben bu evi... Çocuklar

büyüdüler, okullar okudular, evlendiler, şimdi Türkiye'ye yerleşme planı yapıyoruz. Kuşadası'na. Fransız vatandaşım zaten, istediğim zaman gelirim buraya. Türkiye'de yaşarım. Burada da yaşarım. Hem oralı, hem buralıyım artık. Ama buranın kültürünü taşırsın ama ne kadar taşırsın? Ne kadar alırsın? Yani bir bayram gelip ben anamın babamın elini öpmenin hasretini çekiyorum. Ben çok küçük yaşta koştum aileden.

Burada bayramları nasıl geçiriyorsunuz?

(M.Ç.) Hiç, valla ben yine tatlımı, hazırlığımı yapıyorum ama gelen giden az oluyor tabi. 2 hafta evvel, 2 kakan aşure yaptık. Gelenler, gidenler herkese dağıttık. İtalyanlar vardı, “bu nedir? Bize öğret” diyorlar. Şimdi yöre yöre farklı yapıldığını gördüm aşurenin. Mesela Maraşlılar içine mercimek atarlar, Egeliler tatlı gibi daha katı, yoğun yaparlar. Bizim yörenin, Tunceli yöresinin aşuresi, gerçekten hiçbir yerde yapılmıyor. Her şeyimizi Türkiye gibi yapıyoruz yani. Bizim çocuklar da Hıristiyan bayramlarına giderler, onların çocukları gelir. Türkiye zaten kültürüyle çok zengin bir ülke... Ben yemek tariflerini karıştırmam ama çok çeşit yaparım. Ben Almanya'ya senede bir gidip gelirim. Almanların bir tatlısı var mesela, onu bana Almanlar bile soruyorlar nerden buldun bunun tarifini diye. Hoşuma giderse yaparım. Anlayacağın, “damak tadı”... Hah “damak tadı”...

Siz yemek yapmayı nasıl öğrendiniz?

(M.Ç.) Annemde öğrenmedim diyebilirim. Şimdi daha televizyonlar çıktı, Türk mutfağı dünyayı çıktı. Diyelim ki ben Ege'ye gidiyorum. Deniz börülcesi ya da patlıcanlı börek bizde yoktur. Herkesten öğreniyorum, yapıyorum. Kitaplardan yapmıyorum çünkü hep bildiğimiz şeyler var kitaplarda. Ben zeytinyağımı her sene Ege'den getiriyorum. Salçamı her sene Türkiye'de yapar, getiririm. Kendim yapıyorum. Benim derdim ne biliyor musun esas? Mesela ben Türkiye'ye gittiğim zaman da şimdi bana yabancı diyorlar. Almancı diyorlar. Bir gün pasaport memuru, “ooho siz zaten zenginsiniz, niye geliyorsunuz ki buraya dedi. “Ben geçmişimi arıyorum! Ben kimliğimi arıyorum!” sen ne diyorsun?” dedim. Benim en sıkıntı duyduğum şey bu işte!

EK.3. MÜLAKAT 2

“...Bir tabak yemekle bir insanın arasında çok sıkı bir benzerlik var!...”

Ne işle ilgileniyorsunuz?

N.H: Pazarda meyve-sebze standımız var. Pazarcılık yapıyorum yani.

Başlayalım mı?

N.H: Ben aslında şaşırımdım benimle mülakat yapmak istemenize çünkü benim bildiğim kadarıyla sosyoloji toplumun genelini ilgilendiren konuları inceler ve toplumda daha çok örnek teşkil edebilecek kişileri çalışır ancak benim gibi çoğunluğun... Ya da benim gibi örnekler çok olsa... Ben de onlardan biri olsam... ııhh... Eh iyi bir şey, yani bana sorarsan bir sürü insanın alışkanlığı benim de onlardan biridir gibi... Ben, maalesef mi acaba yoksa bir şans eseri mi diyeyim hangisiyse, biraz kendimi açıkçası a-tipik buluyorum.

Neden?

N.H: Mesela ben, Türkçe konuşan insanlar diyelim, yani illa Türk olmaları gerekmez, Türkiye’den gelenleri kastediyorum, konuşma arasında hep bir deyim dikkatimi çekiyor. Son zamanlarda bunun çok kullanıldığını görüyorum: Damak zevki! Bu mesela bana çok yakın bir terim değil. Hoşlandığım bir terim değil. Bir insan damak zevki ile yola çıktığında, yani bagajları dolu, damak zevki “olan” biri olarak masaya oturduğunda zaten hemen hemen varmıştır. (*güler*) Vardık yani zaten... Mesela ben kendimi damak zevki olan biri olarak tanımlamam. Benim damak zevkim??? Tabi ki yediğim bir şeye kafadan beğenirim, beğenmem diye de yaklaşmam. Önce bir tanımaya çalışırım, bence önce bir yabancısıdır. İnsanlar gibi biraz da yani. Bir tabak yemekle bir insanın arasında çok sıkı bir benzerlik var (*güler*) Önce bir bakalım. Sonra, beğenip beğenmeme kriterim, benim sevdiğim.. Mesela lahmacunu çok severim ben. Ama o bir... Bir yana lahmacunu koyalım diğer yana da hiç benzemeyen bir şey olsun... hmmm... Rulos des printemps... Hani şu

Çinlilerin... Hiç benzemez. Eh, şimdi benim damak zevkimde lahmacun varsa, onu beğenmemem lazım? Ama öyle değil işte! Damak zevki olmaması gerekir. Eğer buradaki asiditeyle tatlının karışımı beni gıcıklayan, bende bir duygu yaratan, benim hoşlandığım bir şeye tamam o güzeldir belki, hoşuma gider, tekrar da yemek isterim belki. Yani, damak zevkim yok bi kere... Ve olmasını da çok reductor buluyorum, yani nasıl derler? Çok. Ouhhh... Kısıtlayıcı

Peki, reddettiğiniz tatlar var mı?

N.H: Ama reddettiğim tatlar derken yeni tanışıp da mı reddettiğim yoksa eskiden beri mi? Çocukluğumdan beri yemediğim şeylerle ilgili mutlaka çocukluğumda kötü bir deneyim geçirmişimdir... Mesela işkembe, kokoreç falan gibi... Çok hoşlanmam. Ama bunu bana yedirmek bana bir işkence falan da olmaz. Yememeyi tercih ediyorum. Bağırsak olan şeyleri yememeyi tercih ediyorum. O kadar. Bağırsaktan başka da yemeyi reddettiğim bir şey yok. Başka düşünüyorum... Yeni karşılaşp da yemediğim birşey hatırlamıyorum. Bazı şeyleri yalnız hatırlıyorum... ıııhhh..mmm... Senerlerce önce bir avokado gibi...hmmm başka ne vardı onun gibi?...ilk yediğimde beğenmemiştim ve bir daha da yememeye karar vermiştim ama 1-2 sene sonra tekrar denediğimde yani geçti öyle... Ama bunlan da bir kavgam, bir reddim olmadı yani... Bunlar hep yumuşak geçişler oldular hep. Yani nasıl diyim? Kaplayacakları yer kadar bir yer kapladılar. Ordan ileri de gitmez, geri de düşmez, yani öyle bir tutkulu bir ilişki olmadı hiçbir zaman. Ha bundan nefret ederim gibi... Yok olmadı.

Peki, tutkuyla bağlı olduğunuzu hissettiğiniz bir tat var mı?

N.H: (*Güler*) Çay ile enteresan bir ilişkim olduğunu zannediyorum. Bunun tatla da ilişkisi olduğunu zannetmiyorum. Benim çayın tadı ile olan ilişkim belki de %10'u geçmez. Kahvaltıyı severim. Kahvaltı tipi yiyecekleri severim. Amerikalıların brunch dedikleri gibi, öğün olarak... Çay nötr bir şey. Öbür tizanlar gibi bir aroması, ya da tatlımsı, ya da meyveyi hatırlatan bir aroması yok. Nötr bir şey, biraz da buruk bir şey... Onlan tatlı da yenebiliyor, tuzlu da. Onun için... Tizanların içinde en nötr olanı olduğu için. Bu tat özelliği. Ama bence tat özelliğinden fazla geçmişimle,

geçmiş kültürümle... Şu anda Fransa'da yaşadığım yıl sayısı, Türkiye'de yaşadığı geçti.

Fransa'ya ne zaman geldiniz?

N.H: 80'de geldim. 24 yaşındaydım geldiğimde. Şimdi yani, iki kültürü de yaşadım sayılır. Buradakini hatta biraz daha fazla yaşadım sayılır çünkü orda yaşadım çocukluğumu falan da katmazsak bilinçli yaşadığım, daha çok bilinçli yaşadığım seneyi Fransa'da geçirdim. Ama çay ile olan ilişkim belki de eski kültürümden sakladığım belki de en belirgin şey. Ve ayrıca bunun bir kültürel bir şey olduğunun da farkındayım ve onu da öylece saklıyorum; hoşuma gidiyor. (*Güler*) Onu da ordan atmak gibi bir niyetim de yok. Yani, bilmiyorum geçmişten ne saklarsın desen? Bir çayı saklarım. Onu da sakladım. Bir ritüel gibi bir şey. O ritüel hoşuma gidiyor. Bardağı önemli. Herhangi bir bardakta içmem mesela. Kaplar var ya hani? Onla asla içmem. Sallandırılmış çaylar? Kesinlikle olmaz. Hayatımın sonuna kadar içmem ben öyle bir çayı. E hani çayı seviyordun? Demek ki ritüelini daha çok seviyorum. Mesela tatile gittiğimde hiç çay içmem. İçmeden geri gelirim.

Türkiye'ye tatile gittiğiniz de mi?

N.H: Yok, hayır. Türkiye'ye değil. Türkiye'ye gidince çay komasına giriyorum. (*Güler*) Yok, başka yerlere tatile gittiğimde mesela. Orda benim çaydanlığım, bardağım olmadığı için hiç içmeden geri gelirim ve hiç de bundan rahatsızlık da duymam; ama evime geldiğimde, orası benim için hani bir hayvanın ini gibi, tamamen imaj duygusundan da arındırılmış bir yer zaten; zaten o imaj duygusu bende çok da gelişmemiştir. (*Güler*) Orda böyle gayet kendimi... Bilmiyorum. Belki de çocukluğumu, anılarımı falan yaşayan bir ritüelimsi tarafı var.

Çocukluğunuzda çay ile ilgili hatırladığınız neler anlatabilirsiniz?

N.H: Çay, bütün toplantılarda olan bir şey Türkiye'de. O bir kere, bir topluluğun, toplantının, sohbetin bir simgesi. Yalnız bile olsan, çay o duygunun bir parçası. Ordan sanki alıp, tıp diye buraya getirebiliyorsun. İııhh.. Annem hiç çay içmezdi. Tam bir İstanbul'luydu. Çaydan hoşlanmazdı da. Biraz da hatta...hmmm... nasıl denir? Eskiden İstanbul mutfağı vardı ve bir İstanbul yaşantı tarzı vardı. Mesela ben İstanbul'da lahmacunun dönerin olmadığı zamanları bilirim. "Bir" tane lahmacuncu

vardı, onun da nerde olduğu herkes bilirdi. Yani bugünkü kadar herkes oraya gitmezdi de almazdı da. İstanbul'daki, özellikle Ermeni aileleri, hamur işi nedir bilmezlerdi. Hatta Ermenilerin arasında bilenleri hemen Anadolu'lu olarak şöyle de bir gösterirlerdi. Gerçek bir İstanbul mutfağı vardı ki, şimdi yok öyle bir İstanbul mutfağı. Ne Ermenilerde var, ne Türklerde var. Hiç kimse de yok. Karmakarışık bir şeyler var bugün. Hatta Osmanlı yemekleri olarak sunulan şeyleri ben görüyorum bazen. Bir bakıyorsun içinde Champignon de Paris var. (*Paris mantarı*) (*Güler*) Ya da beşamel var. Osmanlı mutfağında beşamelli yemekler var!? Bazen restoranların menülerine bakıyoruz, içinde mantar olan şeyleri yemiyoruz. Onlar uyduruk yemekler. Zaten yemek dediğin şey uyduruk, tabi iyi anlamda uydurmaya kastediyorum da, ama onun dışında Osmanlı mutfağı diye koydular. Ben zaten çok konformist değilimdir mutfakta, ama koyma üstüne Osmanlı falan yani. Yalancılık o biraz.

Nerde doğdunuz?

N.H: İstanbul'da, Nişantaşı'nda.

Ya aileniz?

N.H: Annem, ha şöyle, anneannem Kurtuluş doğumlu. Yani o zamanki adıyla Tatavla, bir Yunan köyü. Tek Ermeni evi orası. Yunan köyünde doğmuş yani anneannem. Dedem Kayserili. Annemin tarafında. Annem İstanbullu. Babamın tarafından dedem Adana doğumlu. O İstanbul'a geliyor çocuk yaşında ve babam İstanbul doğumlu ve ben de işte İstanbul doğumluyum.

Peki, biraz önce çaydan bahsederken aile içindeki bir toplanmadan mı bahsediyordunuz yoksa?

N.H: Hayır, hayır, değil, değil. Aile içinde çay yok, çay yok! Sabahları büyük tasta içilir. Açık yapılır. Anneanneler falan çay içerlerdi sabahları ama çay çok Avrupai bir biçimde içilirdi. Anadolu'lu gibi içilmezdi çay. Bir çaydanlığa, büyük bir çaydanlığa suyu kaynatırsın, içine biraz da çay koyarsın, açık bir şey olur o; onu büyük bir tasa doldurursun. Ve benim "zır zır su" diye tabir ettiğim (*güler*) bir şey içersin. O kadar. Çayın böyle bir özelliği yok. Kültürel bir yeri yok. Sonra 9 buçuk gibi falan, sabah dediğim tabi insanlar çok erken kalkarlardı ve kahvaltı ederlerdi.

Sonra 9 buçuk gibi 10 gibi kahve içilirdi. Bir ritüeli var kahve içmenin. Kahve içmek önemli de bir şey çünkü pahalı da bir şeydi kahve. Onun için de önemliydi. Çocuklar da içmez kahve. Ben onun için Nişantaşı'nda doğmuşum ama sonra Bağlarbaşı'nda oturduk biraz; Sonra Ankara'da oturduk...

Hangi yaşlarda yer değiştirdiniz?

N.H: 5–6 yaşında Bağlarbaşı'na. Ondan sonra 7–8–9 yaşında Ankara. Sonra, tekrar Moda... İlkokul son sınıfta Moda'ya taşındık. 2–3 sene aralıklarla yer değiştirdik o dönem.

Ne vesileyle yer değiştirdiniz?

N.H: Babamın işi.

Ne iş yapıyordu?

N.H: Bağlarbaşı'na neden gittiklerini bilmiyorum. 60'lı yıllardı. Herhalde kiralar daha mı uygundu, nedir? Ankara'ya babamın işi nedeniyle gittik. Babam marangozdu. Ankara'da iş sahibi olan birileriyle tanıştı. Sonra orda ona çok iyi bir iş teklif ettiler. Önce birkaç aylığına çalışmaya gitti. Sonra tabi orada kalmasını çok ısrar ettiler. Evvela İstanbul'dan Ankara'ya taşınmak sıradışı bir olaydı. Hele annem tam İstanbullu... Ankara dünyanın öbür ucu gibi bir yer. Aileden uzak. Çok zor bir durum falan ama baktı ki babamın orada iş durumu iyi. Hadi gidelim filan falan. Yazın, bir sene hiç unutmam, yaz tatilinde gitmiştik, Keçiören'de, tabi o zaman Keçiören cennet gibi bir yerdi, şimdiki haliyle alakası yok, gerçekten bir cennet bahçesiydi ama... O cennet bahçesinde bir apartman katı tutmuştuk. Yazın üç ay kaldık. Sonra geri döndük. Babam hafta sonları gidip geliyordu. Otobüslerle. Baktılar olacak gibi değil. Oraya taşındık ve 2–3 sene kaldık. Sonra benim okulum... Ben Ankara'ya gittiğimizde 3. sınıfa geçmişim ama normal devlet okuluna bu kız verelim mi vermeyelim mi diye çok düşünüldü. Çünkü özel okulda, Ermeni okuluna gidiyordum. Bir de özel okul. Devlet okuluna fazla güvenleri yoktu. Yoksa İstanbul'da ailenin yanında mı kalsın? Gitsin mi? ...Derken zaten aman kız çocuğudur yani, bir şeyler olur bir yerlerine... çünkü hakikaten Aydınlikevler'de oturuyorduk. Aydınlikevler'deki okulu görünce (*güler*) annemin şöyle bir gözleri düştü. "Çocuk dolu burası!" dedi. Başka bir okul yok orda. Bugünkü gibi her sokağın

başında bir özel okul yoktu o zamanlar (*güler*) Tabi bizimkiler eğitim kalitesi açısından bir kaygı duyuyorlardı ama ben bööyle kırılğan, filan böyle, okula gider, akşama eve gelene kadar bile tuvalete girmez, utanır, sıkılır, eder... Falan sesi bile çıkmaz. Annem dedi ki, “bu çocuklar buldozer gibi üstünden geçer bunun valla!” (*Güler*) Eh, çok çocuk var tabi bizim Ermeni okullarında bir avuç çocuk var. Her şey belli, yerli yerinde, korkmana gerek yok gibi... ama sonra iyi oldu tabi, çünkü ben orda başka biri oldum. Açıldım. Yani iyi ki de gitmişim. (*Güler*) Ondan sonra yazları sokakta oynamaya başladım. Sokakta oynamak ne demek? (*Güler*) Düşünülecek bile bir şey değil. Sonra... ııhhh... Oranın şefi oldum, çocuklar gelip anneme şikâyet ediyorlardı: “Nadia bizi oynatmıyooo!” Düşünebiliyor musun? O çocuk! İnanılmaz bir şey yani. Onun için Ankara deyince benim içimde çok güzel böyle bir anı kalmıştır. Kimseye de Ankara’yı beğendirememişimdir. Bir de, çaya gelelim, tabi annem orda yapayalnız. Ama babamın tabi iş çevresi var. Ama babamın iş çevresi, hemen karılarına emri verdiler... ııhhh... Adlen Hanım’la ilgilenmek lazım. Yalnız o. hiç kimsesi yok. Hemen kadınlar, erkeklerinden aldıkları komutu yerine getirirlerdi. Annemi hemen ele aldılar. Annecim, zavallı kadın! Böyle bir çay onun için koyu ki Ankara için de böyle bir çay olmaz yani! Çok açık! Bir de annem içer, koyar, hop götürürler, bir de bakıyorsun dolu getirirler.. Haaa!!! Annem!! (*Güler*) Onu da ilaç gibi içer, sonunda o babamın en yakın arkadaşıydı, dedi ki, gelmem! Bir daha misafirlğe falan gitmem. Hasta olurum, çarpıntılarım tutuyor. (*Güler*) Alışmamış hiç. İçmek istemiyor. O zaman dedi: “İçmeyeceğini belli etsene!” E, nasıl edicen? Yok, diyor, istemem diyor annem ama gine dolduruyorlar, (*çay kaşığına bardağın üstüne koyarak*) kaşığı böyle koymak lazımmış. O bilmez ama ne bilsin. Annem onu öğrenmiş, büyük bir gururla, şak! (*güler*) (*çay kaşığına bardağın üzerine tekrar koyarak*) Kapı kapalı! Ondan sonra evden yapılmış börekler. Annem, salatalık, beyaz peynir, hani onu da ucundan... Tabi benim annem fenalıklar geçiriyordu yemekten. Ben de tam tersi bir çocuk ama. Bende herhalde yatkınlık varmış, çay, börek... Ordu gibi çocuk her evde... Bizim evlerde İstanbul’da bir çocuk – hadi bilemedin iki... “Üç” çocuğu var! derlerdi böyle. (*parmaklarıyla 3 işareti yaparak*) Hala da Ermeniler çok çocuk yapmazlar.

İstanbul'dan Ankara'ya yer değiştirdiğinizde alışkanlıklarınızı da değiştirdiğinizi söyleyebilir miyiz o halde? Mesela İstanbul'da sadece Ermeni yakınlarınızla görüşürken, Ankara'da bu zinciri kırmışsınız anladığım kadarıyla...

N.H: Annem, evet. Babam, hem iş dolayısıyla hem de işin de haricinde... Ama aile de geniş olduğu için aile de çok yer tutuyor zaten. Kalabalık ailenin yakınında oturan insanlar o aileyle hep görüşürler yani. E, aileden birden uzaklaşınca, tabi erkeklerin iş dolayısıyla daha başkalarıyla da ilişkileri olur... ama özellikle kadınlar, ve aile epey yer tutuyor. Bir de çocukluktan arkadaşları var annemin, gen kızlıktan arkadaşlıkları var. Onlar zaten yetiyor. Arkadaşlarıyla buluşuyor işte. Başka bir aktivitesi olmaz zaten bir kadının normalde!? Ama Ankara'da tabi tüm bunlar yok. Benim de o kadar arkadaşım olmazdı ki. Annemin arkadaşlarının bir tanesinin iki tane kızı vardı, bir tanesi yaşşıma uyardı. Yok! Yok! Sokağa çıkmak yok, mutfakta oynanır filan. Ama Ankara'da... *(gülür)* kaç çocuk? Her evde bir sürü çocuk var. Sayısını babaları bile bilmiyor. Evet, Ankara benim için "hürriyet" oldu! 5. sınıfta tekrar İstanbul'a döndük. 5. sınıfı Moda'da bitirdim.

Memnun değil miydiniz?

N.H: Yok. İstanbul'daki o burjuvaziyi ben hiçbir zaman sevmedim. Ermeni hanımları burjuvaziydi. Babamın Ankara'daki arkadaşlarının marangozluk çevresi haricinde çok mesela basın-yayın evi olan insanlar vardı. Politika çok konuşulurdu Ankara'da ve o yaşta mesela politika benim çok ilgimi çekerdi. Bütün çocuklar yatardı misafirlğe gittiğimizde, ben oturur dinlerdim politik konuşmaları. Babam da benimle konuşurdu. O zamanın... ıııhhh... en iyi gazetesi Cumhuriyet okunurdu, tabi bugünün Cumhuriyet'i ile ilgisi yok, komünizmden bahsedilirdi. Bütün bunlar hep canlı, benim hoşuma giden şeylerdi. Kadınların konuşmaları beni ilgilendirmede hala da ilgilendirmiyor. *(Güler)* Çay merakı mesela babamda olan bir şey... Bizim azınlık kültürden, bizim kökenimizden ayrı bir şey. Babam zaten independant biri insandı, auto-didact'tı, bir gün okula gitmişti. Ama literatürde bir klasik okumam gerekli hangisini okuyayım diye babama sorardım, o bilirdi hangisini okumam gerektiğini filan. Annem ki daha burjuvaziydi ama ilkokul mezunuydu. Tabi, yeter de artar !? ıııhhh... Onun için bu dünya benim çok hoşuma gitti. Ankara bunu

temsil ediyordu. Bir de Ankara genelde daha politikanın içinde bir şehirdi, her bakımdan İstanbul'dan daha yeni bir yerdi. Yeni! Zaten gelenek-görenek denen şey, yarın diktatör olsam, bunu yasak ederdim. İnsanların ilerlemesine, toplumların ya da esasında bireylerin ilerlemesine ben bunu büyük bir engel olarak görüyorum. Tıpkı din gibi. Din ve geleneklerimiz.... Yani kaçmak da değil. Onların esiri olmamak. Bak Avrupa Toplumlarına, ya da Batı toplumlarına, turizmle yakından çalışan kişiler bunu çoktan görmüşlerdir, Batılılar gelirler Türkiye'ye "Ah, bu gelenekleriniz ne kadar güzel, bizde bozuldu" falan filan derler, "aman bunları özellikle saklayın, bunlar büyük zenginlik" derler giderler. O kadar bayıldıkları beğendikleri şeyleri asla kendi memleketlerinde tekrar etmezler. Biiir... İkincisi, kendileri bütün tarihlerini, geleneklerini göreneklerini yıkmakla geçirmişlerdir ve bunu kendileri için en doğal bir hak olarak görürler. Sen bir geleneğini yıkarsan "ah yazık niye değiştirdiniz bunu" derler. (*Güler*) ve ... ve... maalesef bütün Doğu toplumları da bu tuzağa düşerler. Büyük bir marifet zannederler geleneklerini, göreneklerini saklamayı. Gelenek, görenek kadar insanları ilkel bırakan şey, dindir işte. Din de bir gelenek-görenektir zaten. Bu kadar. Yemekte mesela, ne yapcaz? Kuru Fasulye. Kuru fasulye nasıl pişirilir? Şöyle şöyle şöyle... Bitti. Nesiller boyunca kuru fasulyeyi böyle pişiririz işte. Tarife göre... Kaç tane yemeğimiz vardır işte? (*Az olduğunu kastederek*) Buna gre böyle gider gelenek-görenek... Fransız mutfağı ne yapmıştır ama? Kadınlardan dışarı çıkararak, mutfağı profesyonelleştirerek bir şeyler aramaya çıkmıştır. Hala bugüne kadar da daha daha yenisi, daha daha yenisi... Onun için, o geleneklerine göreneklerine bağlı olanlar, gelip, geleneklerine göreneklerine bağlı olmayanlardan... Sanat üretilebilir mi? Geleneğin olduğu yerde? Şurda heybeler asılı. (Bulduğumuz Türk kahvesinin duvarlarındaki halı motifleriyle işlenmiş heybeleri göstererek) Bunlar elle yapılmıştır değil mi? Ben bunları, Anadolu'nda dağda bayırda dolaşırken görebilirim. Ama şu heybe, Anadolu'dan çıkarıldığı vakit, şu restoranın doldurmaktan başka bir fonksiyonu var mı? Yok. Bence çirkin de. Şimdi bu heybeyi hala geleneklerimiz göreneklerimiz olduğu için üretenler var. Heybe gibi, mesela görüyorum şeyde, kadınlar el işi yapıyorlar bir kere, o el işinin de tekniği çok zordur bir kere, teknik olarak da zor şeyler yapıyorlar. Ne kadar çirkin ama yaptıkları şeyler. Kadınlar sanatla hiç karşılaşmadıkları için, çocukluktan hiç haşır neşir olmadıkları için. Çocuk yaşta sanat eserleriyle çevrili bir

ortamda yaşıyan bir çocuğun mesela kötü bir zevk sahibi olacağını zannetmiyorum. Bir estetik katar yaptığı her şeyi.

Damak zevki ile ilgili görüşlerinizle bu söyledikleriniz çelişmiyor mu sizce?

N.H: Değil, işte. Bu kadınlar mesela. Tam damak zevki gibi bunlar. Tam da aynı... Bu kadınlar mesela bu kadar tekniği öğrenmişler, kadınların birbiriyle olan bilgiyi geçirme ilişkileri ağı sayesinde. O kadın birine öyle diyor, komşu komşunun kızına, o onun annesine, annesi teyzesine... Müthiş zor şeyler yapıyorlar böyle, ama çok çirkin yaptıkları çünkü bu insanların yaşadıkları ortama bakıyorsun. Yaşadıkları ortamdaki mimariye bakıyorsun, çok çirkin bir mimaride yaşıyorlar. Taşrada. Bugün Türkiye'nin taşrası çok çirkin.. Her taraf da birbirine benziyor zaten bugün, aynı beton yığınları, beton yığınlarının hepsi çarpık yapılmış zaten. Bu mimari. Eh, resimle ne zaman ilişkide bulundu bu kız? Gittiği okulun duvarlarında tablolar mı asılıydı? Değildi. Sürekli aynı tat... Geleneğin tekrar edilmesiyle ortaya çıkan yavanlık... Önceden belirlenmiş bir damak zevki hâkim ve o damak zevki değişmiyor.

EK. 4. MÜLAKAT 3

“Büyükbabamın dedeleri o alanlarda eskiden köle olarak çalışmışlar ama şimdi çalıştıkları alan kendilerinin... Bir tadın diğerini domine etmesi hoşuma gitmiyor.”

Ne iş yapıyorsun?

M.M: Ben aşçıyım. Opera’da (*Paris’te bir semt*) bir restoran’da çalışıyorum.

Biraz yorgun gözükyorsun?

M.M: Evet, çok yorgunum, dün gece işten çok geç geldim ve sabah da çok erken saatlerden beri ayaktayım, işten geliyorum. Bu işi yaparken saatlerce ayakta kalmak gerekiyor. Ama yarın izin günüm, dinlenirim... O da bir şey değil de, beni en çok yoran stres. Çünkü çalıştığım restoran çok pahalı bir restoran. İki kişi yemeğe geldiği zaman 500 € ödüyor mesela, bu çok pahalı... Evet, işte onun için herşeyin her an mükemmel olması gerekiyor. Başka türlü atılırsın ve bu bir an meselesi...

Biraz açar mısın, nasıl yani?

M.M: Yani müşterinin önüne konan her tabağın aynı kalitede ve aynı tatta olması gerekiyor. Nasıl anlatayım? Hmm... Yani böyle bir yerde, “Ah kusura bakmayın, bu seferkinin kenarı biraz yanmış, ya da bu biraz az pişmiş” gibi şeyler diyemezsin. Her seferinde aynı olmak zorunda... Bu işin tekniği böyle...

Evet, anladım. Bu oldukça stresli bir iş... Ama her seferinde bir yemeği hiç farklı bir şey yapmadan tekrar etmek nasıl mümkün olabiliyor?

M.M: Bunun için kurallar ve bir düzen var, bir de her yemeği ben yapmıyorum. Yani bizim mutfakta şef dâhil biz 5 aşçı çalışıyoruz. Herkesin sorumluluğu ayrı, ama bir yerde herkes yaptığı işin en iyisini yapmak zorunda... Herşey en ince ayrıntısına kadar planlanmış, anlatabiliyor muyum? Yani suyun kireç seviyesinden tut, yumurtanın ısısına, kaç dakika yoğuracağından, kaç ölçek baharat koyacağına

kadar... Zaten bunu belirleyen de sen değilsin. Tabi herkesin her küçük detay ile ilgili sorumluluğu da bellidir, yani çok klasik söylenen bir Şeyi söyleyeyim. Mutfak orduya benzer... (Güler) Aslında inanmayacaksın ama çok eğlenceli de bir iş bana kalırsa... Hmmm.. Ama ben canımın istediğini asla yapamam orada...

Nasıl oluyor, o halde?

M.M: Bir tabağı en başta Şef hazırlar ve bütün bu ayrıntıları göstererek anlatır ve bize yemeği yaparak ğretir. Nasıl sunulacağını gösterir. Ondan sonra aynı tabağı biz diğer 4 aşçı bütün sezon çıkarmak zorundayız. Yani ancak Şef menüyü değiştirdiği takdirde başka bir Şey yapabiliriz ki o da yine Őefin denetimi altında olmak zorundadır. Mesela ben tatlı blmndeğim. Benim her gün hazırladığım tatlıların ve sosların tarifi en ince ayrıntısına kadar bellidir ve bunun dışına çıkamazsın. Bu tabi müthiş bir dikkat ve konsantrasyon gerektiriyor. Mesela bazı akşamlar çok kalabalık oluyor ve st st üste aynı Şeyi defalarca yapmak zorunda kalıyorsun... Tabi bir de zamanla yarış var ki... (Güler) Mutfağın en yoğun olduğu saatleri grmen lazım... O zaman stresten neyi kastettiğimi anlayabilirsin...

Yine de her seferinde aynı yemeğin yapılması mümkün mü sence?

M.M: Tabi ki, aksi mümkün değil zaten. İnsanlar böyle bir yere hep aynı tadı bulabildikleri için gelip para ödüyorlar zaten. Tabi bu ancak çok çalıŐmakla oluyor, başka türlü olamaz zaten...

Günde kaç saat çalışıyorsun?

M.M: Hmmm... Çok alıŐıyorum... Bir Dakika...Yaklaşık 16 saat... Ama her gün alıŐmıyorum, haftada 1 gün iznim var.

Bu korkunç bir iş yükü? Öyle değil mi? Yani saat 9'da baŐlasan gece 1'de işin bitiyor demektir? Peki ya sosyal hayatın?

M.M: Evet, yle ama Şu anda gencim ve böyle çalışmak zorundayım. Bir sürü borcum var, onları ödemek zorundayım. Tabi böyle olunca pek sosyallik falan kamıyor. Yani ben 3 senedir burada kalıyorum ama tanıdđım ve konuŐtuđum insan sayısı 2 ya da 3' geçmez. Yani insanları biliyorum ama onlarla birlikte vakit geçirmeye ne halim ne de zamanım oluyor. Tatil gününde tek yapmak istediğin, inan

bana ayaklarını uzatıp yatmak ve bütün gün dinlenmek oluyor. Canın hiçbirşey yapmak istemiyor ve kafan hiçbirşeyi kaldırmıyor.

Kız arkadaşın var mı?

M.M: Hayır, kız arkadaşım yok. Dedim ya, şu an uygun bir zaman değil benim için... İlk önce para kazanmam lazım...

Pardon, kaç yaşındasın?

M.M: 26.

Peki, nerelisin tam olarak?

M.M: Ben Mayotte adasındayım.

Kusura bakma ama orası neresi?

M.M: (*Güler*) Mayotte Hint Okyanusu'nda küçük bir adadır. Aaaaa, bilmiyor musun? (*Güler*) Mayotte adası aslında Comores takımadalarının bir parçası. Moheli, Anjouan, Mayotte ve Büyük Komor... Bu 4 adadan bir tek Mayotte Fransa'ya bağlı kalmak istemiş. Diğer adalar Fransa'dan bağımsızlıklarını 1974'te aldılar... Ama Mayotte 1998'den beri Fransa'nın bir vilayeti olmaya çalışıyor.

1974 epey geç bir tarih öyle değil mi? Yani benim bildiğim kadarıyla Fransa'nın sömürgeleri genelde 1960'larda bağımsızlıklarını kazandılar?

M.M: (*Güler*) Evet, bize ancak sıra gelmiş işte. Bence benim halkım iyi bir karar vermiş, çünkü diğerleri Mayotte'tan da yoksul durumdadır şu anda.

Ailen hala orada mı?

M.M: Herkes orada... Şeker kamışı ve tarçın alanları var. Herkes orada çalışıyor. Büyükbabamın dedeleri o alanlarda eskiden köle olarak çalışmışlar ama şimdi çalıştıkları alan kendilerinin...

Bu çok güzel öyle değil mi? Ama öte yandan kabalık da etmek istemem ama bugün yine Fransa için köle gibi çalışıyorsun...

M.M: Yoo, hayır kızmıyorum. Bu bir gerçek, evet ne yazık ki öyle... Bunu yapmak zorundayım... Bugün bu kadar çalışmazsam yarın asla yükselemem... Bugün köle gibi çalışıyorsun diye yorum yapmanı çok iyi anlıyorum ama bugün ancak böyle

çalışarak daha iyi bir yere gelebiliriz bence... Zaten herkes böyle çalışıyor, etrafına bir baksana... Yalnızca patronlar eğleniyor ve ben de bir gün kendi restoranımı açmak istiyorum... Bak, bizde bir atasözü vardır: "Moheli uyur, Anjouan çalışır, Büyük Komor şikâyet eder ve Mayotte eğlenir." (*Güler*) Anladın mı? (*Güler*) Yani ben eğlenmek istiyorum... Ayrıca başka bir şey daha var. Eskiden köle olarak çalışıyorlarmış, ama bugün ancak köle "gibi" çalışıyorsun diyebiliyorsun anladın mı? İki insanın çok farklı, bu en azından benim kendi seçimim...

Anlıyorum, peki sen yemek yaparken kendi ülkenin mutfağından etkileniyor musun? Ya da tarifleri değiştiriyor musun?

M.M: Elbette, kendim yemek yaparken en çok yaptığım şeylerden bir tanesi de bu zaten... Bak... Benim büyüdüğüm adalara "Parfüm Adaları" da deniyor aynı zamanda çünkü öyle hoş kokulu bitkiler yetişiyor ki Fransa parfümünü yapmak için bu çiçeklerden ve bitkilerden alıyor. Tamam mı? Bunu duymuş muydun? Biz bu çiçek ve bitkileri yemeklere de katarız ve çok değişik aromalar elde ederiz. Bunu Fransız mutfağına uyguladığın zaman çok sofistike tatlar yaratabiliyorsun... Bir de ben kendim yemek yaparken genelde tarife uymam, yemek kitabına sadık kalmam, sevmiyorum, yeni şeyler denemeyi seviyorum... Hmmm... Yani, nasıl diyeyim... Zannetme ki her akşam işten döndükten sonra bir de kendim için hummalı bir yemek işine girişiyorum. (*Güler*) Ona asla fırsatım olmuyor tabii... Ama ailemleken ya da arkadaşlarımlayken ve canım istediği zaman böyle değişik şeyler denemeyi seviyorum...

Peki, hiç yemediğin ya da reddettiğin tatlar var mı?

Hmm... Pek yok aslında ama bir tadın diğerini çok domine etmesi hoşuma gitmiyor... Mesela Meksika mutfağında bazen o kadar çok baharat kullanılıyor ki, acıdan ne yediğini dahi anlayamıyorsun... Bilmiyorum, böyle bir şey... Bilmiyorum aradığın cevaba yakın bir şey söyleyebildim mi?

EK.5. MÜLAKAT 4

“O kadar çok yurt dışında yaşadım ki... Türk müyüm? Danimarkalı mıyım? Fransız mıyım? Ne biriyim, ne öbürüyüm! Bunun çok acısını çektim...”

Yemek tariflerini değiştiriyor musunuz? Ya da yemek yapmayı seviyor musunuz?

A.E: Yemek yapmayı çok seviyorum. Bir sürü nedenden seviyorum. Bir kere tat almasını biliyorum. Bir şey yediğim zaman içinde ne var ne yok çok ayrıntılı olarak ayırt edebiliyorum. Tat alma yetim gelişmiş. Onun için de yemek benim için büyük bir keyif. Mesela çok iyi yapılmış bir makarnayı uyduruk bilmem ne fire tatlara tercih ederim. Yemeğin çok geleneksel olan... Mesela Türk yemeğinden başlayalım isterseniz. Türk Yemeğini... Ben kendim yemek yapmazdım evlenmeden önce, tabi ki ama evimizde iyi yemek çıkardı. Aşçılarımız vardı. Hep doğru, güzel ve sağlıklı yemek yedik. Balık hariç. Balık yenmezdi evimizde çünkü babamın balık kokusuna tahammülü yoktu.

Nereli aileniz, siz nerelisiniz?

A.E: İstanbul doğumluyum. Annem de öyle, babam da öyle. Annem Kafkasya doğumlu ama çocukken gelmiş. Aslımız 12. asırda Konya'dan geliyor yani büyük göçle. Ondan sonra İstanbul...

Sizin ailenizde günümüze daha yakın bir yer değiştirmeden bahsedemeyiz o halde?

A.E: Hayır. Annem 7–8 yaşında Bakü'den geldiği zaman, anneannemden bir sürü Kafkas yemekleri öğrendim tabi. Yani, o büyük bir bayram olurdu çünkü o da onların töresiydi. Öyle bir sevgiyle yapılırdı ki bu yemekler bizim için bayram olurdu. Mesela Azeri Pilavı, en basitinden alalım, Azeri Pilavı, Boga, Piraşti, ki burada... Piraşti zaten börekten gelme bir yemek. Onlar pirinç pilavını daha değişik bir usul ile yaparlar. Türkler gibi yapmıyorlar pilavı. İranlılar gibi yapıyorlar. Ondan

sonra evde büyük bir törenle yenirdi. Pazar günleri annem, anneannem, bilmem ne Kafkas yemeği yaptığı zaman biz çocuklar için büyük bir bayram olurdu. Bir de sanki işin içine nostalji demeyeyim de, tabi ki bir hatırlama giriyor. Bir sıra... Evinden ayrılan bir insanın geldiği yerde kurabileceği ilk düzen sanıyorum yemek düzeni. Kaldı ki yemek günümüzde çok korkunç yerlere ulaşmış olmasına rağmen... Hepimiz Coca-cola içiyoruz, hepimiz aynı şişeden içiyoruz... Yemek insanları bir yerde toplayan bir olay... Benim için çok kutsal ve önemli bir olay... Mesela şunu anlatmak isterim, bir dostum bir gün vapurla, çok eskiden İzmir'e gidiyor. Kendisi 1. sınıf bilet almış ama aşağıda bakıyor 3. sınıfın güvertesini görüyor. Orada asker oldukları belli 3 genç oturuyor. Saçlar tıraş edilmiş. Koldan aşağısı, boyundan üstü yanık. Bir tahta valiz çıkarmışlar; valizin üzerine tertemiz bir mendil sermişler; bir somun ekmeği üçe bölüp, dünyanın en güzel yemeğini yer gibi bir saygınlık içinde yemişler. Yemek benim için de bu. Bu saygınlık. Sanıyorum benim aklımın bir köşesinde, mesela sokağa çok yakın vitrinleri olan lokantaların önünden geçerken dünyada pek çok insanın yemek yiyemediği aklıma çok sık gelir. Yani, kendim mesela cam önünde yemek yemek istemedim hiçbir zaman çünkü onun kutsal, kendine özgü, sanki biraz gizlenmesi – dostlar çevresi hariç – biraz daha gizli yapılması gereken bir fiil olduğunu sanıyorum çünkü saygım var yemeğe ve masaya... Mesela nefret ederim gelişigüzel kurulmuş masalardan... Şöyle böyle atılmış çatal bıçaktan. Hep düzenli bir masa sevdim. Güzel bir servis... Basit olsun ama güzel olsun...

Ailenizde Pazar günleri yemekli toplantılar yapılırdı mıydı?

A.E: Bizim ailemiz küçük bir aileydi. Bir Pazar günü vardı tabi baba evde olduğu için... Bir Pazar öğle yemeğini hatırlıyorum tabi ama çok büyük bir tören olarak hatırlamıyorum. Biz küçük bir aileydik, dolayısıyla hep beraber toplanalım konuşalım yoktu. O adet de giderek kalkıyor. İnsanlar birbirilerine daha uzak yaşıyorlar. Yemeklerini sokaklarda yiyorlar artık. Bundan 15 sene önce Fransa'da sokakta yemek yemek ayıptı! Bugün bakıyorsunuz vakitsizlikten herkes feci çabuk yemek yiyor. Okul çocuklarından başlayıp, fabrika işçileri de çabuk yemek yemek zorunda. Artık millet nerde, vakit bulup ne yiyebilirse... Otobüste, sağda, solda, sokaklarda ya ciklet çiğniyor ya yemek yiyor.

Aile büyükleri de İstanbul'da mı oturuyordu?

A.E: Anneannem, anne tarafım daha geç geldi. Onlar annem küçükken geliyorlar İstanbul'a. Anneannem 20 sene sonra geliyor. Ama teyzem ve annem küçük oldukları zaman o zamandan böyle bir Kafkas yemekleri tradisyonu hatırlamıyorum. Anneannem geldiğinde annem bana hamileydi. Galiba anneannemden öğrendim Kafkas yemeklerini. Onu böyle çok severek yaparım ve "hep" anneannemi hatırlarım ve çok da üzülürüm yeni kuşağın bu yemekleri öğrenmeyişine ama bu kadar da karamsar olmayalım. Çok iyi araştırmalar yapıyor. Mesela, Çanga'da mesela çok iyi araştırmalar yapıyorlar ve sevdiğimiz, bildiğimiz Alaturka yemekleri biraz değiştirip hakikaten yeni bir lezzet, başka bir boyut katmasını biliyorlar. E, bu tabi bir araştırma sonucu. "Ben yaptım, oldu!" diye, hele böyle herkes zayıflama derdine düşünce, yok yağ olmasın içinde, yok... Öyle yemek pişmez! Yani soğanı da olacak, zeytinyağı da olacak ama yeter ki kararı kadar olsun. Ama böyle hafif olsun diye zeytinyağlı fasulyeye ille de çiçek yağı koyarsanız...Ohoo, o fasulye değil, masulye olur...

O zaman değişiklikten hoşlanıyorsunuz?

A.E: Hoşlanıyorum tabi. İlerlemek... Değiştirmek... Tradisyonlar kırmak içindir; kırıp yerine başka bir şey getirmek için ama belli kökten geliyorsa mesela benim yemek zevkim Türk yemeği üzerine kurulu.

Neden sizce?

A.E: Bir kere Türk yemeği dünyanın en önemli mutfaklarından biri ve çok lezzetli bulduğum bir mutfak. Çin mutfağından daha çok severim Türk mutfağını. İtalyan mutfağını da severim ama Türk mutfağını daha çok severim Çin mutfağına göre. Benim bildiğim 3 büyük mutfak var: Fransız, Türk, Çin. Mesela Fas yemeği bu listeye girmiş değil – bence biraz Faslılara haksızlık ama onlarınki sadece tencere yemeği. Eh bizde tencere yemekleri daha komplike, daha rafinedir. Çok daha karmaşıktır. Yöresel yemeklerimiz o kadar çok ki... Onun için sanıyorum Türk mutfağı mutfakçılar için çok önemsenen bir mutfak. Eh böyle bir zenginliğimiz varken, insan üstüne düşmek istiyor tabi. Kaybolmaması için çok uğraşılıyor. Ben Danimarka'da oturdum yıllarca. İlk gittiğim yıllarda yoğurdun ne olduğunu

bilmezlerdi. Yoğurt almak için bir hafta önce sütçüye ısmarlamak gerekirdi. Adam kuzu böbreklerini neredeyse kafama atacaktı “sen bunu ne yapacaksın?” diye... (güler) Patlıcan Danimarka’da yapılırdı, çünkü belli kotalar vardı; İtalya’dan getirtiliyorlardı Danimarka’da yapılan sebzeçiliği korumak için. Kendileri o güneşsiz ülkede patlıcan ekince biraz biraz patlıcan çıkmaya başladı ama patlıcanın “karton kutular içinde, pamuklar üstünde” mücevher gibi satıldığını hatırlarım. Mesela kavun alırken kadına sordum: “Tatlı mı bu kavun?” diye. Dedi, “Bu şekerle yenir diye!”. Ama nereden nereye geldik artık, bugün dünyanın her yerinden, her an, her şey geliyor. Fakat yine de Türkiye’deki patlıcanın tadını ben başka bir ülkede görmedim.

Ne zaman ve nasıl yurtdışına ilk gittiniz? Yer değiştirmeye hikayenizi kısaca anlatabilir misiniz?

A.E: Çocukken okula gittim ben İngiltere’de ve o yıllarda, 53-54’te, savaş sonrası olduğu için, yemekler feciydi. Hatırlarım, şeker meker karneyle verilirdi. Okulda yemek yedik ve feci bir yemek yedik İngiltere’de. Zaten hala orada çok iyi yemek yendiğini sanmıyorum. İngiliz mutfağı diye bir şey yok. O da kötü bir deneyim oldu benim için: İngiliz Mutfağı!..

Kaç yaşında gittiniz İngiltere’ye?

A.E: 12 yaşında.

Oldukça genç ve zor bir yaş olmalı yer değiştirmek için. Kaç sene kaldınız İngiltere’de?

A.E: Evet, zor bir yaştı. 3 sene kaldım, sonra lise imtihanlarımı Türkiye’de verdim. Ondan sonra da Avrupa’ya Almanya’ya gittim. Almanya’da 2 sene falan kaldım. Ha, 58’de Brüksel’e gittim. Uluslar arası bir fuarda hostes olarak çalıştım. Orada çok iyi yemek yiyorduk. Orada tekrar Türkiye’den sonra – uzuncana kaldığım için de Brüksel’de- güzel yemek tadını yeniden keşfettim. Ondan sonra Türkiye’ye döndüm. Türkiye’den sonra da Danimarka’ya gittim. O da feci bir deneyim oldu, herhalde soğuk bir ülke olsa gerek. Yediğiniz her türlü yemeğin içinde, emek dahil, şeker vardı. O zaman da Türk yemeklerine düştüm çünkü özlemiştim.

Türkiye’yi mi özlediğiniz için yoksa tadı özlediğiniz için mi?

A.E: Tadı, tadı... Hepsi birbirine karışıyor. Türkiye’yi özlediğin zaman yemeğini de özölüyorsun. Tek özlemediğim şey rakıydı, çünkü rakı ancak Boğaz’da içilir. Benim için. Ya da Türkiye’de çilir. Burada içtiğim zaman yaramıyor bana rakı (Güler) O havalar, o yoldan geçenler, vapurları görmeyince rakı benim için pek rakı olmuyor. Laf olsun diye içiyoruz tabi burada ama daha çok lezzet üstüne kurulmuş oluyor. Halbuki Türkiye’de rakı içtiğin zaman 2-3 tane zeytin, 1-2 dilim bilmem ne ile de rakı masası yapabiliyorsun çünkü o havalar, o sohbetler... Mesela bu bir gelenek benim için. Ne mutlu bana ki çok çok çok eski İstanbulluların evinde rakı içebildim ben. İnanılmaz rakı masalarında çok yüksek seviyede konuşmaların yapıldığı rakı masalarında bulundum ve onun tadı hiçbir zaman aklımdan çıkmadı. Benim için rakı her şeyden önce sohbet, güzel bir sohbet, hoş, derin, sevgili, çok derin sohbetlerle içilen bir şey. Yavaş yavaş... Tam masa keyfi, uzun uzun oturulan, yapılan bir yemek.

Yurt dışında iken sizi çok zorlayan şeyler oldu mu?

A.E: Yani başında İngilizce bilmemek! Fransızca biliyordum. Çocukken Fransızca öğrendik. Havanın, iklimin kötülüğü, soğukluğu... O gri hava... İngilizler bana çok soğuk gelmişti... Bir düşmanlık Türklere karşı... Yabancılara karşı olan değişik bir tavır... Türkiye’yi hiç bilmemeleri, yani o yaştaki çocuklar bile... O zaman tabi gücüm yok ki bir şeyleri değiştirmeye. Onu daha çok çocuk kötülüğü diye algılıyordum. Çocuklar birbirlerine hain olur. Hani 14–15 yaşlarında biraz cevap verebiliyorsun, savunuyorsun ki savunmak da çok gücüme giden bir şeydir ama mecbursun. En azından “doğru böyle değil, böyle!” diyebilmek savunmadan daha iyi oluyor.

Nasıl aştınız o karşılıklı diyalog kurabilme dönemine kadar olan yaşamınızın o parçasını?

A.E: Uzun yıllar Türk Müyüm? O kadar çok yurt dışında yaşadım ki... Türk müyüm? Danimarkalı mıyım? Fransız mıyım? Ne biriyim, ne öbürüyüm! Bunun çok acısını çektim. Beni bu durumdan kurtaran mesleğim oldu. Mesleğim beni çekingenlikten kurtardı, kendime güven verdi.

Ne zamandan sonra?

A.E: Mesleğimle gerçek bir aşk ilişkisi yaşamaya başladığımdan beri. O zamandan beri bana çok güven verdi mesleğim. Mesleğimle birlikte büyüdüm diyebilirim. Bir de bakıyordum şu ya da bu ülkede olmaktan önce *[ismini söyleyerek]* A.'yım!

Üzerinde çalıştığınız çanak formlarının yemek ile ilişkisinden bahsedebilir miyiz?

A.E: Hiç böyle bilinçli olarak yapmadım ama çanak başlangıcında kullanışlı olsun diye yapılan bir şey ama benim çanaklarım kullanışlı değil. Kullanılması için yapılmıyor. İçinin de görülmesi için, içinin de dışına bir şey katması için yapılmış çanaklar. Ama tabi ki çanak dünyada bildiğimiz en eski form ve sadece ve sadece kullanmak için yapılmış bir form. Benim yaptığım hiçbir zaman yemek ile ilgili olmadı.

Yemeğin bir toplanma vesilesi olması sizi etkileyen bir şey mi?

A.E: Tabi. Tabi. Bana dünyada en çok neyi seviyorsunuz diye soruldu tabi bana çok. Her şeyden önce dostlarımı, dostlarımla oturup güzel bir yemek yemeyi, onlarla sohbetler, içkiler dünyada en sevdiğim şey. İkincisi de deniz. Ama masayı, denizi ve dostlarımı çok seviyorum.

Daha genç yaşlarınızda yemeği yabancı arkadaşlarınızla iletişim kurmak için kullandınız mı?

A.E: Hayır. Ama çocukken mutfakçılık oynardık. Evlenmeden önce... İngiltere'de, hayır, o yaşlarda yoktu.

Daha sonraki yıllarda?

A.E: Daha sonraki yıllarda merak ettiğimi hatırlıyorum. Mesela puf böreği nasıl yapılır diye çok merak ederdim ve derdim: "ay ne kadar zormuş!". Mutfığa gelir gider bakardım. Ama böyle ben de yapayım diye bir şey evde oturduğunuz sürece pek olmuyor zaten.

Annenizi mi yemek yaparken seyrederdiniz?

A.E: Annemi ya da aşçılar. Bir Rus aşçımız vardı mesela. Rus festivitéleri vardı ve söylemezdi nasıl yapıldığını. Söylemezdi. Ben kendi evim olduktan sonra yemekler pişirdim tabi. Bir kere dolma bile yapmıştım. Fakat asıl evlendikten sonra yemeğe

düşkünlüğüm arttı çünkü kocam fevkalade yemek yapardı. Annesi de fevkalade yemek yapardı. Ben de o hevesle bütün Danimarka'daki arkadaşlarıma Türk yemekleri öğretmeye başladım.

Eşiniz Türk müydü?

A.E: Danimarkalıydı eşim. İyi bir Fransız mutfağı yapardı çünkü Danimarka mutfağı çok önemli bir mutfak değil ama kayınvalidem çok iyi yemek yapardı. Mesela kayınvalidem ile kayınpederimin evinde neredeyse yemekten başka bir şey konuşulmazdı. Müthiş yemeğe düşküdüler Müthiş yemek masasına düşküdüler. Her gün başka bir yemek yapılır. Her gün kayınvalidem her şeyi kendi yapardı ve büyük bir bayramdı kayınvalidemin evde yemek yapması.

Aslında sizin ailenizden çok uzak bir alışkanlık değil, öyle değil mi?

A.E: Bizim evdeki o kadar keyifli değildi yani annemle yalnız oturuyorduk. Babam gitmişti. Yani boşanmışlardı. Yemek yenirdi ama çok büyük ve keyifli yemekler olarak hatırlamıyorum. Yani böyle bir yemek yendiği zaman masaya oturulur... Masada nasıl oturulur? Hatta kollarımızı açık tutmamak için babam kollarımızın altına tarak bile koyardı! Kol böyle açık yenmez... Çatal böyle tutulur... Yemek uzaktan alınmaz, yanındakinden rica edilir; masa üstünden el uzatılmaz... Ev sahibi başlamadan yemeğe başlanmaz...

Bunlar hoşunuza gidiyor muydu, yoksa?

A.E: Son derece... O zaman pek anlamıyordum ama bugün son derece mutluyum böyle bir kültür verilmiş olmasından bana. Bir takım kurallar, bir takım töreler bunlar. Güzel yemek yemek! Mesela bir köylünün ağzını şapırdatarak yemek yemesi beni hiç rahatsız etmiyor. Giyinmiş, kuşanmış bir takım yeni zenginlerin kötü yemek yemelerine de tahammülüm yok. Evet, masanın ortasında kürdanla diş karıştırmak filan... İğrenç bir şey benim için. Bir şıklık gerekir benim için masada.

Evet, yemeği kutsal saymanız ile de örtüşüyor bu görüşünüz...

A.E: Evet, çok saygınlık gerektiren bir olay... Bizde mesela yolda ekmek görünce alınır, başın üstüne konur. Hadi ben onu çok yapmazdım. Kaldırımın köşesine

konurdu, üstüne basılmasın diye... Çünkü ekmek yiyemeyen çok... Yerde ekmek bırakılmazdı.

Çocukluğunuzda büyükleriniz dünyada ne kadar aç insan olduğundan bahsederek yemeğinizi bitirmeniz gerektiği konusunda sizi telkin ettiler mi?

A.E: Etiler tabi, ettiler. Fazla uzatmadılar... Baklava yedirirken dünyada şu kadar aç insan var demek de ters tabi. Fakir bir ülkenin çocuğusun. Herkes yemek yiyemiyor. Böyle bir bilgimiz vardı. Memleketimizin durumu nedir... Bunun en önemlisi de ben İngiltere'ye okula giderken söylemişti babam bana: "Bak", dedi. "Seni gurbette İngiliz okuluna vereceğimize, İngiltere'ye göndermeyi tercih ediyoruz çünkü fiyat aynı fiyat. Senin için biraz zor olacak, bizim içinde tabi zor olacak ama İngilizceyi daha çabuk ve daha doğru öğreneceğin için seni oraya gönderiyoruz. Unutma ki fakir bir ülkenin çocuğusun!". Benim çocukluğumda Türkiye'nin %50'si okuma-yazma bilmiyordu. Bırakın kadınları! Memleketin %50'si okuma-yazma bilmiyordu. "Öğrendiğin her şeyi memleketine geri vermek zorundasın!". O yaşta bir çocuk için büyük bir sorumluluk tabi. Büyük bir emanet değil de, büyük bir veraset! Ama ben bunu hayatım boyunca unutmadım ve hayatım boyunca buna layık olmaya çalıştım. Öğrendiğini aktarmak... Dünyada bir sürü insanın mutsuz olduğunu unutmamak ve bu hala benim yüreğimi burkar. İnsan sevgisi olan kimin yüreğini burkmaz ki? Benim İngiltere'de okuduğum okul gece yatılı bir okuldu. Ancak yaz tatillerinde eve dönebiliyordum. Çok sıkıcıydı okul, çok... Nefret ettim İngiltere'den. Ama benim böyle bir sorumluluğum olduğu için, ki annem babam da boşanmak üzereydi o zaman, sorun çıkarmamak için bütün görevlerimi yerine getirip, iyi bir çocuk olmak için çok gayret sarf ediyordum. Onun için pek mırın kırın etmezdim. Geçen akşam orada yazdığım günlükleri okuyordum. Ne kadar mutsuzmuşum. Büyük bir yalnızlık... Büyük bir yük... Çok mutsuzdum. O 3 sene hayatımın en mutsuz seneleriydi. Sonra Türkiye'ye döndüm. Bir defa daha İngiltere'ye daha gittim ama sonra Almanya'ya gittim. Belçika'ya önce... Sonra Almanya'ya...

Üniversite'den sonra mı?

A.E: Üniversiteyi bitirmedim. 2 sene okudum. İlhan Koman'ın öğrencisi olmak istiyordum. İlhan Koman gelmeyince ben de akademiye bıraktım. 2 sene bekledim; o

gelmeyince de bıraktım. İlk önce Belçika'ya gittim; sonra Almanya'da fabrikalarda çalıştım.

Ne olarak?

A.E: İşçi olarak! Tabi, tabi... Sabah 7'de kartımı basıyordum.

Ne iş yaptınız?

A.E: Seramik fabrikasında işçilik! O da iyiydi. Hoş bir dönemdi. O işçilerle iç içe olmak çok hoş bir öğretiliydi.

Neden?

A.E: Bir kere o dünyayı öğreniyorsunuz. Fabrika nedir onu öğreniyorsunuz. O insanların hayatını öğreniyorsunuz. Katılıyorsunuz. Tuvaletleri bile temizledim. Yani böyle gruplar vardı, fabrikanın temizliğini biz yapardık. Mesela orada ilk defa yer bezinin nasıl suya sokulup, çıkarılıp, sıkılacağını orada bir Alman işçi öğretmişti. Hiç unutmam.

Çok radikal bir değişiklik sanırım hayat tarzınız açısından?

A.E: Evet, ama İstanbul'da biz bu tip değişikliklere... O kadar kontrastlı bir ülkeden geliyoruz ki! Bir noktadan sonra annenin babanın imkanın olmayacağını, kendinin üretmesi gerektiğini; kendi başının çaresine bakman gerektiğini kültürümüzden öğreniyorsunuz. Yani insan bir şey üreterek vardır. Benim kültürümün bazı bu oldu. İnsan bir şey ürettiği kadar var. Öyle hazıra konmak, anne baba parasıyla geçinmek bizde çok ayıp sayılırdı. Adam olmak! İstersen git berber ol ama "iyi" bir berber ol! Ne istersen yap! Ama iyisini yap! Sevdiğin işi yap! Yani çok hümanist dostlarımızın olduğu çevrelerden geliyorduk. İnsan saygısı, insan sevgisi hep öne geçen konulardı. Hep önemli konular buydu. Dünyada ne yaşıyorsa insanlar daha iyi yaşasın diye yaşıyordu. Onun içinde o zamanki mesela Sabahattin Eyüboğlu'lar gibi büyüklerimizin masalarında da çok bulundum. Oradaki rakı masaları da mesela "müthiş" şenlikli, sohbetli, müzikli olurdu. Çok hoş toplantılar olurdu.

Gündelik yemek alışkanlıklarınız nasıl?

A.E: Feci! Felaket! Bekâr yaşıyorum. İnanılmaz pis bir bekâr yaşantısı! Şöyle kendime güzel bir yemek yapayım söz konusu değil! Ama arkadaşlarım,

misafirlerim olduğu zaman bayağı uğraşıp iyi yemek yapıyorum. Kalan yemekleri de yiyorum.

Misafirleriniz gelmeden önce menünüzü planlıyor musunuz?

A.E: Tabi, tabi. Son dakikada değil ama mesela bir gün önceden bakıyorum, düşünüyorum. Ona göre etimi alıyorum, hazırlığımı yapıyorum. Her şeyi kendim yaptığım için alışverişinden, şişesinden bilmem nesine kadar yemek yapacağım gün bütün 2 saat da sürse, 3 saat de sürse bütün malzemeyi toplayıp rahat rahat yemeğimi yapayım, misafirlerim geldiği zaman da kafamda güllerim, çilli çoraplarım ve topuklu pabuçlarımla rahat rahat onlarla oturayım. Böyle bir eve gelindiği zaman mutfakta koşuşturan ev sahibinden de nefret ederim. Ay, yarım saat önce bitir işini kadın yani! Bitir şu işi de sohbet edelim. Rahatsız oluyor insan o ev sahibinin ha babam böyle... Ona çok dikkat ediyorum yani işim bitsin, sadece servis için kalkıyorum.

Yemeyi reddettiğiniz bir şey var mı? Hiç hoşlanmadığınız, sevmediğiniz?

A.E: Çok az, Bamya! Bamya sevmem. Çiğ balık sevmem mesela lakerda. Çiğ et sevmem. Çiğ, tütsülü balık falan... Pişmiş balığa bayılırım. Ama böyle balıkla aram pek hoş değil ama Türkiye’de bayıla bayıla yiyorum. İstiridye yiyemem. Türk yemeklerinden de hakikaten severek yemediğim bamyadır. O da güzelse yerim.

Çocukluktan beri mi yemiyorsunuz yoksa sonradan mı yememeye başladınız?

A.E: Çocuklar bamyayı da sevmez, patlıcanı da... Patlıcanı da sevmez. Domates sevmem. Çiğ domates. Çoban salatanın ya da yemeğin içinde yerim ama alırlar şöyle bizim eski güzel domateslere biraz tuz serpip, şimdi bayıyorum tabi. Ama bazı dönemlerde insanın vücudu ihtiyaç duymayabilir. O bamyanın hali, tavrı garip gelirdi çocukken. Böyle sümüklü bamya derdik ve azarlanırdık. Mesela salyangoza bayılırım. Pişmiş arı bile yedim. Yani her şeyi yiyebilirim.

Yurtdışına ilk çıktığınız zaman domuz etiyle ilgili sorunlarınız oldu mu?

A.E: Hayır. Her zaman evimize domuz eti girdi. Dindar bir aile değiliz. İçki de vardı, domuz eti de vardı. Hatta Çiçek Pazarı’na gider, Orada Beyaz Ruslar vardı, onlardan alırdık. Ama evde böyle domuz yenmezdi. Ama hiç tabumuz yoktu.

Sizce neden geleneksel yemek tarifleri değişmiyor?

A.E: Değişiyor da, mesela bir kitap çıktı Türkiye’de. Eve gelip okuduğum zaman, o yemek tarifleriyle kimse Türk yemeği yapamaz! Sonra yabancılar için yapılmış yemek kitaplarının bir sürüsünde feci yanlışlıklar var. Mesela bir tanesini söylesem yeter. Patlıcan salatasını makineye sokuyorlar. Eh, olmaz! Patlıcan salatası eline aldığın zaman şöyle çatalla sakız gibi uzayacak şekilde yapılır ve bembeyaz olması gerekir. Fırına sokmakla patlıcan salatası yapılmaz. O tadı olmaz. O füme tadın girmesi lazım çünkü. Mesela çok çok çok büyük yanlış şeyler anlatılıyor ve çok uyduruk kitaplar çıkıyor. Ama benim 2 tane başucu yemek kitabım vardır: Ekrem Yeğen bir, Necip Usta iki. Hayatımda hiç yapmamıştım. Necip Usta’nın “aynı” dediği gibi, bazen ona bakarım bazen öbürüne, Necip Usta’nın dediği gibi bir irmik helvası yaptım, herkes şaşırdı! Nasıl yaptın bunu dediler. Küçücük bir numarası var onun ve çok doğru bir şey. O, o iki kitap çok temel 2 kitap! Onu biraz öğrendikten sonra insan bir takım şeyleri yenileyebilir tabi. Mesela bugün ben Çerkez Tavuğu’nu, cevizin yağını çıkartıp yapmıyorum. Bir kere ceviz daha lezzetsiz oluyor. Hazır ceviz yağı alabiliyorsunuz bugün. Ama geleneksel yemeklerin geleneksel olarak kalmalarından taraftarıyım. Mesela güveç. Güvecin neyini değiştireceksin? Hani olsa olsa bir iki sebze eklersin çünkü bir takım sebzeler moda oluyor, yeni sebzeler çıkıyor. Hele burada...

Yani bizde mesela hamsili pilavı Hindistan cevizi yağıyla pişirip içine tofu koyarsanız sizi vururlar herhalde Karadeniz’de...

A.E: Eh çünkü o kadar kendine has bir tadı ve “boyu” var ki. Bizim yemeklerde çok ilginç bir şey var: Bütün tencere yemeklerinde her sebze aynı şekilde kesilmez. Kebaplarda da öyledir. Yani tencere kebablarında... Her sebzenin kendine göre bir kesilme tarzı vardır. Bu bence çok önemli! Mesela bazı yemekte küçük küçük ya da dilim dilim kesersin ama havucu ortasından kestiğin zaman tadı daha çok çıkıyor. Bütün bunların bir nedeni var. Niçin öyle kesilir, niçin 2 parmak boyunda kesilir, niçin patlıcanı üçgen keserken ortasını alıyorsun? Bütün bunları Ekrem Yeğen’den öğrendik ve eski aşçılardan öğrendik. Pilavın rahat bırakılması gerektiğini, büyükçe bir tencerede yapılması gerektiğini... Pilavı istediğin kadar tarife göre yap! Çok küçük tencerede yaparsan olmaz! Omlet gibi... Her yemeğin kendine göre bir boyu

vardır. Ona göre pişirilecek bir kap lazımdır. Sonra demir tencerede pişen yemeğin lezzeti alüminyum tencerede pişen yemekten çok daha iyidir. Bunu kendim tespit ettim, bilirdim. Bir gün hakikaten bir olay oldu. Bir havuç yemeği yapıyorum, hiç unutmamam, birincisi öbüründen daha güzel oldu. Isıyı yaymasından yani bazı yemekler sadece bakır kapta yapılır.

Bugün İstanbul'un değişen yemek kültürü hakkında ne diyorsunuz? Artık İstanbul mutfağını Doğu mutfağı'nın, kebab kültürünün egemenliği altında olduğu görüşler konusunda?

A.E: E öyle ama, Anadolu İstanbul'a göçtükçe... Daha kolay bir örnek vereyim. Buradaki Fransa'daki, Danimarka'daki Türk mutfağı denen lokantaların %90'ı kebabçı! %98'i kebabçı! Ama Türk yemeği değildir. O kendi başına bir konudur. Ama güzel bir Türk yemeği pişen bir Türk lokantası vallahi ben dışarıda görmedim.

Bazı tatların kaybolması sizi üzüyor mu peki?

A.E: Üzüyor, tabi. Üzüyor, tabi, üzüyor çünkü yenilenmiyor yerine başka bir şey konamıyor. Yerine konan şey de çok kötü. Ama ne yapalım ki tüm dünyada bir kalite düşüklüğü var. Türkiye de bundan kaçınmaz, Fransa da kaçınmaz. Yani dilimizden tutun, her şey de bir zayıflama var. Dünyada bu kadar eşitsizlik olunca tabi bu da onun sonuçları oluyor.

Bazıları yemek tariflerini değiştirmenin yalnızca bir eğlence olduğu görüşünde... Siz ne düşünüyorsunuz bu konuda?

A.E: İcat etmek başka bir şey tabi... Hep bildiğin şeyleri bambaşka koyarak... Mesela kereviz yemeğinin üstüne kişniş koyarsanız fevkalade oluyor. Değişiklik! Bizde pek kullanılmaz. İzmir civarında bilinir, bizde pek bilinmez. Tat almasını biliyorsan, "bak ben yaptım, bak ne güzel yaptım" gibi dertlere düşmezsen, bazı yemeklere hakikaten bir tat katabilirsin ama temelini çok iyi bilmek lazım. Bir şeyi kırmak için, bozmak için, yerine başka bir şey koymak için temelin çok iyi olması lazım. Yinelemek! Sıfırdan da yemek uydurulabilir tabi. Sonuca bağlı. Bazı tariflere bakıyorsunuz. Bu yemek uyduruk bir yemek! Tat almasını bilen birbirine uyan 2 malzemeyi karıştırabiliyor. Bu bir zenginlik tabi! Temelinin çok doğru olması şartıyla değişikliğe karşı değilim. Ama değişiklik yapacağım diye maskara olmak

çok feci. Şunu söylerim hep: İyi yapılmış bir çaydanlığı, kötü yapılmış bir heykele 1000 kere tercih ederim.

EK. 6. MÜLAKAT 5

“Bütün o zayıflama zıvalıkları beni ilgilendirmiyor... Diyeceksin ki ‘kilolu olmak bir taraftan sağlıklı yaşamak falan gibi şeyleri de beraberinde getiriyor’... Bence stres, herkesin sırtında taşıdığı sürekli bir, “bir dakika, şimdi yapıyoruz” meselesi... Ama yine de şişman olmak pek de iyi karşılanan bir şey değil, biliyorum.”

Merhaba, kaç yıldır Fransa’dasın, burada neler yapıyorsun, biraz bahsedebilir misin?

M.B: Ben burada, biliyorsun, Fransızca öğretmenliği yapıyorum bir ilkokulda. Hmmm... 9 yıldır Paris’teyim. Evet, ve 4 yıldır aynı yerde yaşıyorum ama artık buradan da ayrılmak istiyorum. Buraya Fransızcamı ilerletmek için geldim ve benim için çok iyi oldu ama yani aslında amacım İngiltere’de Fransızca öğretmenliği yapmak. Buradan alacağımı da aldım sayılır... Geldiğim ilk senenin sonundan beri aynı şeyi söylüyorum ama yine buradayım işte (*Güler*) Bir de burada deli gibi çalışıyorum ve tek başına yaşıyorum... Bunu isteyen tabii ki benim ama bilmiyorum... İnsan bazen sıkılıyor da... Ne bileyim...

Öğretmenlik yapmayı seviyor musun?

M.B: Evet, güzel bir meslek bence... Çocuklarla birlikte olmayı seviyorum. Çocuklar insanı çok yoruyor ama çok tatlılar...

Bildiğin kadarıyla Londra’da doğdun, öyle değil mi?

M.B: Evet, Londra’da doğdum, Batı Londra’da ve neredeyse 20 yaşıma kadar orada büyüdüm. Ailem de hala orada. Annem şu anda tek başına yaşıyor. ...Hmmm... Annemle babam 2 sene önce boşandılar. O çok zor bir evlilik yaptı. Evet, diyebilirim ki, yalnızca ben ve kız kardeşlerimi büyütme için babama katlandı ve... Neyse, şimdi onun adına çok mutluyum, çünkü o da artık istediği gibi yaşıyor. Onun için, yani tatillerde annemi yalnız bırakmamak için Londra’ya gidiyorum.

Anladım. Bangladeş göçmeni bir ailen var değil mi?

M.B: Evet. Bu doğru...

Ne zaman İngiltere'ye göç etmişler?

M.B: Annemle babam İngiltere'ye 1951'de göç etmişler. İkisi de Londra'da uzun yıllar işçi olarak çalıştılar. Babam demiryolları şirketinde annem de tekstil fabrikasında çalıştı, ama şimdi ikisi de emekli oldular ve şimdi onlar kadar olmasa da biz çalışıyoruz... Onlar çok çalışıyorlardı. Ama tabi başka çareleri de yoktu, anlıyorsun değil mi?

Burada çok iyi İngilizce konuşan Hintliler var ama seni onların yanında hiç görmedim.

M.B: Evet, pek konuşmuyoruz. Bilmiyorum... Yalnızca yakın yerlerden geliyoruz diye konuşmamız gerekmiyor bence... Kaldı ki, aynı yerden geldiğimiz bile söylenemez. Bilmiyorum, onlarla hiç konuşmadım ama dışarıdan gördüğüm kadarıyla pek anlaşabileceğimizi sanmıyorum... Ayrıca, belki dedikodu gibi olacak ama o grubun içinde yalnızca 1 tane kız var, biliyorsun, bu grup, yani bu 5 erkek ve 1 kız hep birlikte geziyorlar ve oturuyorlar ve kendi aralarında konuşmaktan başka hiç bir şey yapmıyorlar. Garipler biraz... Hatta geçen akşam neyi fark ettim biliyor musun? Erkekler televizyon seyredirken, her akşam yalnızca kız onlara yemek pişiriyor, yemek servisi yapıyor ve sofrayı toplayarak, bulaşıkları yıkıyor. Düşünebiliyor musun? O erkeklerin hepsi, o kızla aynı şirkette ve eşit koşullarda çalışmalarına rağmen, bir kişi bile kıza yardımcı olmuyor. Bu çok saçma bence ve bu bana uymuyor, anlıyor musun?

Evet, anlıyorum. Senin yemekle aran nasıl?

M.B: *(Vücudunu göstererek ve gülererek)* Sence nasıl görünüyor?

Hayır, benim demek istediğim mesela her akşam yemek yapar mısın?

M.B: Yemeği çok seviyorum... Cidden... Bir de tabi abur cubur... Hmmm... Ne yapayım, seviyorum abur cuburu... *(Güler)* Cipsler, bisküviler, çukulatalar... *(Güler)* Bir de yemek yerken ve yemek yaparken resmen keyfim yerine geliyor. Sanki her şeyi unutuyorum bazen... Gerçi her akşam yemek yapmıyorum, tabi

burada mümkün değil ama... Çünkü sen de biliyorsun, bazı akşamlar insan çok yorgun oluyor ve ne buluyorsan yiyorsun. Çoğu zaman işten dönerken yukarıdaki alışveriş merkezi'ne uğrayıp orada bir şeyler yiyorum. Yani bir yandan vitrinlere bakıp, kafamı dağıtıyorum, bir yandan da karnımı doyurmuş oluyorum. Oraya gittin mi hiç? Çok güzel mağazalar var. Hafta sonu çok kalabalık olduğu için hafta arası hem daha rahat dolaşabiliyor insan...

Buradan başka bir yerde kalmak ister miydin?

M.B: Ah, hayır. Ben Fonetay-aux-Roses'u çok seviyorum. Burası sakın ve hoş... Paris kadar gürültülü ve karmaşık değil. Düzenli ve sessiz.... Burada durumu iyi olan insanlar yaşadığı için bana daha güzel geliyor. Ama burası da değişiyor yani belediye başkanının buraya 4 tane daha işçi lojmanı ve göçmenevi yaptırmayı planladığını duydun mu? Bu yüzden çok oy kaybedebileceği söyleniyor çünkü burada oturan insanlar buranın da kalabalıklaşmasını istemiyorlar. Bence haklılar...

Bangladeş mutfağı ya da Hint mutfağını yapabiliyor musun?

M.B: Hmmm... Ne tip yemekler yapıyorum? Hmmm... Bilmiyorum aslında, tarif etmek de biraz zor ama... Elbette, annemden öğrendiğim şeyleri yapıyorum yani bir de bence bu ayrıca kesinlikle bir zenginlik... Çünkü Hint mutfağında çok baharat kullanılır, biliyorsun... ve pek çok değişik pişirme usullü vardır. Bir yemeğin içine bazen 10–12 tane baharatın konulduğu tarifler var. Bir sürü farklı tadın bir araya gelebildiği ender mutfaklardan biri Bangladeş ve Hint mutfağı. Birbirinden farklı her bir baharatı ya da malzemeyi koyduğun değişik miktara göre her seferinde yaptığın yemeğin tadı değişiyor. Kullandığın malzemeler o kadar çeşitli ki... Hmmm... Hindistan cevizi, yer fıstığı, üzüm, susam, hmmm.... sarımsak, hurma, köri... Bilmiyorum, daha onlarcasını sayabilirim. Hmmm... Tabi ki bu kadar malzemeyi bir araya getirmeyi öğrenince, örneğin basit bir makarna yaptığın zaman bile, hiç olmayacak bir malzemeyi, mesela hurmayı sosa yedirmen çok farklı bir lezzet katabiliyor, anlatabiliyor muyum? ... Bu tabi ki büyük bir zenginlik bence... Tabi bundan hoşlanmayanlar da olabilir ama değişik şeyleri birbirine karıştırıp, yeni tatlar denemeyi seviyorum ben. (*Güler*) Tabi bu bazen riskli de olabiliyor...

Mesela sürekli yediğin ya da hiç yemediğin şeyler var mı?

M.B: Deli misin? *(Güler)* Çukolata tabi ki... Çukolataya bağımlıyım ben... Neredeyse her gün çukolata yiyorum. Cadbury's... Hmmm... Bayılıyorum Cadbury'lere... Yemediğim zaman kafamı başka hiç birşeye veremiyorum sanki anlıyor musun? Çikolata yiyemediğim zaman sinirli oluyorum. En nihayet yediğim zaman ise sakinleşiyorum...*(Güler)* Gerçekten... Bu yüzden çantamda, odamda, yakınımnda hep bir paket çukolata bulundururum. Bir de meyve barlarına bayılıyorum. St. Michel'de de var bir tane, biliyor musun? Hiç gittin mi?

Evet, Seine Nehri'nin kenarında bir tane görmüştüm.

M.B: Sana da mutluluk vermiyor mu orası? *(Güler)* Gerçekten, ben orada o kadar dinleniyorum ki... Herşey rengârenk, hiç ciddi bir havası yok, sanki Paris'te değilsin de tatil yeri gibi... Otur, o egzotik meyve salatalarından birini iste ve keyfini çıkar...

Peki, kilo problemi yaşaman seni endişelendirmiyor mu? Ya da yediğin şeylere dikkat etmen gerektiğini hissediyor musun? Yalnızca soruyorum, yani eleştirdiğimi falan sanma lütfen, merak ettiğim için, biliyorsun...

M.B: Evet, bir ara kafama epey takıyordum ve çok üzülüyordum ama artık umurumda değil. Böyle daha mutluym ben. Bütün o zayıflama zırvallıkları beni ilgilendirmiyor. *(Kısa sessizlik)* Bir sürü insan spor salonlarında saatlerini harcıyor, ya da ne yesem kaç kalori kaybederim, kazanırım hesabı yapıyor. Kızlarını küçültmek için kendini hırpalayan bir sürü insan... Tüm bunlar benim hiç takılmadığım şeyler oldu hep. Yani, tabi, biliyorum, biliyorum...biliyorum... Diyeceksin ki "kilolu olmak bir taraftan sağlıklı yaşamak falan gibi şeyleri de beraberinde getiriyor" ama ben sigara ve alkol kullanmıyorum; stresten de mümkün olduğunca uzak kalmaya çalışıyorum. Bence stres, herkesin sırtında taşıdığı sürekli bir, "bir dakika, şimdi napıyoruz" meselesi... *(Güler)* Ne bileyim, anlıyor musun? Ama yine de şişman olmak pek de iyi karşılanan bir şey değil, biliyorum. Onun için fazla uzatmayacağım...

Fazla kilolu olmak ile ilgili ne gibi sorunlarla karşılaşıyorsun?

M.B: Bilmiyorum, Yani bu zor bir soru aslında. ben aslında halimden memnunum. Ben zaten küçüklüğümde beri fazla kiloluyum. İlkokulda çocuklardan biri bir gün yanıma gelip bana "senin gibi bir kızın nasıl bu kadar şişman olabildiğini"

anlayamıyorum” demişti, ya da buna benzer bir şey, düşünebiliyor musun? Çocuklar bazen çok acımasız olabiliyorlar, değil mi? Bu sorunun cevabını bilmiyordum, aslına bakarsan çok da anlamamıştım. Tek anladığım, şişman olduğum için eleştirildiğimdi. Ayrıca, neredeyse herşey standart beden ölçülerine göre yapılmıştı... (*Güler*) Mesela kışımı bir türlü salıncağa sığdıramıyordum ve herkes bana gülerdi, bu epey bir alay konusu olmuştu hatta bir dönem. Şimdi bunlar komik geliyor ama bu tip sorunlar tabi ki hep var. Mesela uçağa bindiğim zaman, herkes cam kenarını ister, ben hep koridor tarafındayım. Anlıyor musun? Bilmiyorum... Zaten yabancı olduğun bir ülkedesin ve standart güzellik kalıplarına da uymuyorsun. Bazen yemek yediğim yerlerde insanlar tuhaf tuhaf bakıyorlar gibi geliyor bana... Bilmiyorum bu belki benim kuruntum da olabilir... Burada şişman insan sayısı çok az, sen de fark etmişsindir. Ben Çin’de de yaşadım 2 sene ama orada neredeyse herkes zayıf olmasına rağmen aynı şeyi hissettiğimi söyleyemem. Nedense şişman insanlar doğrudan tembeldir gibi bir önyargı var, değil mi? Bu tabi yaptığın işe de bağlı, değil mi? Ben bunu bildiğim için mesela işe hiç geç kalmamaya çalışıyorum... İnsanların arkamdan “biraz daha az yeseydin de yetişseydin trene” demesi beni sinir eder, anlıyor musun? Mesela benden bahçıvan ya da çöpçü olmazdı herhalde, yani işin bedenle yapığın bir iş olmasa dahi, böyle bir şey var tabi... Bu kendini kabul ettirmek için daha fazla çalışmanı ve yaptığın her neyse daha iyi yapmanı gerektiriyor gibi geliyor burada bana bazen... Ama benim pek umurumda değil, açıkçası...

Bu söylediklerin çok enteresan... Peki, yemeyi reddettiğin tatlar var mı?

M.B: Hmmm...Bilmiyorum...(*Sessizlik*)...Vardır herhalde ama şu anda aklıma belirli bir şey gelmiyor.

Peki, Manjit, 2 yıl Çin’de yaşamışsın, 9 yıldır Fransa’dasın, ailen Bangladeş kökenli ve sen İngiltere’de doğdun... Herhangi bir yere kendini ait hissediyor musun?

M.B: Ben İngiltere’de doğdum ve orada büyüdüm ama kendini nereye ait hissediyorsun diye sorarsan bunu yanıtlayabilmem inan çok zor... (*Sessizlik*) Yani bilmiyorum, bunu bazen ben de düşünüyorum ama sanırım çok net bir şey

söylediğim de söylenemez... Bir anlamda belki de en çok nereyi özölüyor sun diye sorarsan evimi özölüyor um. Yani Londra'yı özölüyor um... Yani Londra'yı şehir olarak özlemiyorum anlatabiliyor muyum? Beni Londra'ya bağlayan şeyleri özölüyor um, çünkü sonuçta hayatımın çoğunu orada geçirdim ben. Ailem, arkadaşlarım okulum hep orada... Ama İngiliz pasaportu taşıdığımı göre, bu beni İngiliz yapar sanıyorum...

EK. 7. MÜLAKAT 6

“...tarifle yemek yapmaktan hoşlanmıyorum çünkü orda sihir gidiyor, yani 2 damla o, 3 bişiy... Hayır! Onu ‘benim’ yapmam lazım... Mut-la-kaa ken-dim yapmam lazım!

B.Z: Yemeğin toplumsal bir mesele olmasından daha çok bireysel bir sorun olduğuna inanıyorum... Yani kişinin sağlığından başlayarak, kültür birikiminden başlayarak ağız tadının oluş biçimi, formasyonu, bütün bunlar içinde yemekle olan ilişkisinde. Niye kişisel olduğuna... eeehh... gelince... Hepimizin tat alma, dokunma, görme, o beş duyusu çok değişik. Dolayısıyla orda nüanslar var. Yemek ve yemek tadı ve şeyi, yemeğe yaklaşma biçimi, işte sağlık... eh ondan sonra... ilgi, kültür, eğitim, formasyon, onun bunun dışında yemek çok çok çok kişisel bir şey.

Yemek sizce aynılığın içinde tekrarların yaşanabilmesi için bir olanak tanır mı?

B.Z: Niye lokantalar var? Niye yemek üzerine binlerce kitap yazılıyor? Çünkü; o kadar bireysel ve bir o kadar da günlük bir ritüel yemek, değil mi? Yani, eğer yemek yenmezse yaşanmıyor da yani... Böyle vital bir tarafı var zaten. Her şey ordan başlıyor. Biraz önce konuştuğumuz gibi, noluyo? O birikerek birikerek birikerek o vitaliteyi nasıl geliştiririz, işte yemek tarihçesi böyle geliyor herhalde bilmiyorum yani... Ama nasıl olur da günün 3 öğününü nasıl daha keyifli hale getiririz diye insanoğlu bilmem kaç bin senedir neler yapıyor, dolayısıyla... ehhmmmm... Özele geçiyorum ben buradan... ıııhhh... Ortak ondan sonra da özelini paylaşmak üzere yaşıyorsun, aile içinde yaşıyorsun, toplum içinde yaşıyorsun falan filan... bu ritüelin yoğun saatlerini paylaşmamak söz konusu değil zaten yani nasıl yemeği paylaşmasın? Nasıl roller toplumda belirlenmiş yani anne yemek yapacak veya avcı yemek getirecek, öbürleri pişiricekler, bak şimdi... Mümkün değil. Hem zaman olarak paylaşmamak mümkün değil, hem de duygusal olarak paylaşmak mümkün değil. Hem aile birimlerinden bilmem en gelişmiş toplumlara kadar... ıııhhh...

Yemekle ilişkiler var, ekonomik ilişkiler var, bilmem sosyal ilişkiler var... ıııhhh...
Araç-gereç ilişkisi var, malzeme ilişkisi var...

Nerelisiniz?

B.Z: Ben Ankara doğumluyum. Annem-babam Sivaslıdır. Çerkez'dirler. Anne tarafım Kafkasya'dan gelmiş, işte büyük dede oraya yerleşmiş falan filan... ve de benim ailemin bütün kadınları olağanüstü güzel yemek yapar. Benim yemek bilgimin temeli oradan gelir. Annem 1000 yaşında, hala olağanüstü güzel yemek yapıyor. Çünkü yemek yapmak, bunu çok duymuşsundur, çok da duyucaksın, bir aşk meselesidir. Gerçekten öyle yoksa yemek zordur, yani, kolay bir iş değildir. Günlük yemek yapmaktan nefret ediyorum. Benim kızım olduğu için her gün yemek yapıyorum yani öyle bir zorunluluğum olduğu için ama arada sırada mutfağa girip yemek yapmaya da bayılıyorum, çünkü mutfak benim bütün beynimi boşalttığım bir alan.

Nasıl yemek yapmayı tercih ediyorsunuz? Tarifler mi?

B.Z: Katıp katıştırmayı seviyorum, ben tarifler katıyen yemek yapmam. ıııhhh... Tadına baktığım, beğendiğim bir yemeği ben çıkarırım. ıııhhh...O yemek Çin yemeği de olabilir, Japon yemeği de olabilir, çünkü biliyorum. Olayı biliyorum. Ben mesela arada dergi, mecmua yerine arada sırada yemek tarifleri kitapları, yemek dergileri falan okurum ben çünkü; o ben dinlendiriyor, şey... yani nasıl diyim... Tommiks Teksas gibi benim için... ama tarifler yemek yapmaktan hoşlanmıyorum çünkü orda sihir gidiyor, yani 2 damla o, 3 bişiy... Hayır! Onu "benim" yapmam lazım... Mut-la-kaa ken-dim yap-mam lazım! Mesela bugüne kadar tarifler tatlı yaptım yalnızca ama kat'ıyyen tatlı zevkim, bilgim olmadığı için. Eeeeehhhh... Fransız yemeklerinden yaptığım bir iki bir şey olmuştur fakat onları tarif önümde olmasına rağmen, değiştiririm, dönüştürürüm.

Kaç yıldır Fransa'dasınız?

B.Z: 22 yıl oldu. Ben buraya sebatik bir sene diye geldim, Fransızca öğrenip, serserilik yapıp dönücektim.

Kaç yılında geldiniz Fransa'ya?

B.Z: 83 sonuydu, yooo 84’de geldim.

Kaç yaşındaydınız?

B.Z: Herhalde 31...32... ‘52 doğumluyum. Hesap et... Ondan sonra...

Daha sonra nasıl kalmaya karar verdiniz?

B.Z: Bir kere ben karar vermedim, olaylar öyle gelişti: mucizevi bir iş buldum, ondan sonra bir sevgilim oldu bilmem ne... yani hiç böyle hesapta olmayan şeyler... Hayat bence zaten öyle güzel... Her zaman güzel mi bilmiyorum... ama ben çok açığımdır böyle şeylere. Dolayısıyla kalış o kalış. Şimdi de kızımın okulunun bitmesini bekliyorum... Ben buraya geldiğimde, bir birikimle gelen insanlardan söz ediyorum, eeehhh... Şu anda... nedir o birikim? Zaten bir formasyonun var, zaten bir ehhhh işte bir okullar bitirmişsin.

Ne mezunuydunuz?

B.Z: Ben Ankara-Siyasal Basın-yayın mezunuyum. Reklam filmleri çekiyordum öyle bir sene öyle serserilik yapmaya karar verdim. Dolayısıyla zaten, diyorum sana, aileden başlamış bir farkında olmadan bir tatlar ediniyorsun. Ona hiçbir zaman...eehh... mutfağa ilgi duymadım. Yani “Anne bana şunu da göster!” Hiçbir zaman ilgilendirmedim beni.

Peki, nasıl yemek yapmayı öğrendiniz? Görerek mi yalnızca?

B.Z: Tabi görerek. Annenin nasıl masayı hazırladığını görüyorsun. Mutfaktaki çalışmasıyla hiç ilgilenmesen de tabi ki görüyorsun yani. O ritüele nasıl değer verildiğini, nasıl verilmediğini... Bunlar izlenen şeyler değil, bilinçaltı izlenen şeyler. Dolayısıyla o ayrımları ne zaman yaptım, nasıl yaptım? Söz konusu değil onu çıkarmam... Dolayısıyla her zaman iyi lokantada yemek yemek istedim. Lokanta çünkü benim çocukluğumda lokantaya gitmek önemli bir olaydı. Dolayısıyla Pazar günleri biz lokantaya götürülürdük veya ne biliyim tavuk yapılırdı, tavuk o zamanlar kıymetli bir şeydi duymuşsundur. Çerkez yemekleri, bayram yemekleri, kutlama yemekleri, günlük yemekler bilmem ne... Bunlar hep insanın kafasında biriken şeyler... Onların ayırımına ne zaman varıyorum falan... pek mümkün değil yani... Hah, işin tabi ki bir de parasal yanı var. Benim ailem aman öyle de çok bilmem ne

bir aile değildi ama mutfak ve yemek yemek her zaman öncelikliydi benim ailemde. Dolayısıyla, evet giderdik, işte o zamanlar Ankara’da ünlü lokantalar vardı, oralara götürülürdük. Üniversitede de, çok param olmadığı zamanlar bile cebimde her zaman iyi yemek yedim. Hiç gidip saçma sapan, yani bir kere yerdim adam gibi yerdim. O seçeneği hep öyle kullanmaya çalıştım. Tabi çok saçma sapan yerlerde de yemek yedim, onlar ayrı... Ama yani her zaman öyle bir şeyim olmuştur, her zaman oldu. En parasız zamanımda bile “aman... şurda burada yemek yiyel...hayır! Ben daha güzel yerde yemek yicem yani”. İyi lokantaya gittim, iyi yemek yenen lokantaya gittim. Dolayısıyla benim Türkiye’den buraya adaptasyonum dilin haricinde... Dil çok çektirdi bana... Çok çektirdi bana... Çok da kompleks yaptırdı çünkü 18 yaşına kadar İngilizce öğrendim. İkinci dilim Almancaydı. Fransızcaya dilim dönmüyordu yahu... Dile yetenekli bir insan da değilim ben. Hiç değilim hem de. Dil bana çok çektirdi. Çok büyük handikapım dil oldu benim. Onun dışında adaptasyonda çok şanslıydım Çünkü; bir talebenin olabileceği sorunlarım olmadı, parasal sorunlarım olmadı... Çok çok çok şansım vardı. Adaptasyon ve iletişim dilin handikapına rağmen hiçbir zaman benim sorunum olmadı. Büyük şanslılardanım.

Yemek sizin için Fransızlarla ilişki kurabilme aracı oldu mu?

B.Z: Her zaman Fransız ya da yabancı arkadaşlarımı davet ettiğimde Türk yemeği yaparım. Tabi ki! Bir yabancıya bundan daha güzel ne sunabilirsin, nasıl ağırlayabilirsin? Ve bütün Türkiye’den gelen arkadaşlarıma, Türkiye’den gelenlere da yabancı mutfaklardan... yani ya Fransız yemeği yaparım, Çin yaparım, Japon yaparım, İtalyan yaparım neyse... Tabi özen gösteriyorsun ve öyle bir ayırım tabi ki yapıyorsun ama hiçbir zaman yemek tarifi olarak vererek sohbetlerim ve dostluklarım olmadı.... 20 senedir bu mahallede oturuyorum ben. Özellikle kızım doğduktan sonra benim burada okullardan bilmemnelerden benim böyle bir grup arkadaşım var ki Fransa’da zordur yani aynı mahalleden ahablık... Komşuluk ilişkileri zaten minimum, yok gibi bir şey... Ailem dediğim, tırnak içinde kullanıp, ama gerçekten de hoşluklarını gördüğüm, dostluklarını gördüğüm insanlarla beraberim. Tamamen kızım sayesinde. E tabi ki onlarla her sabah kahvede buluşup bütün Paris’i alt üst edip, bütün dedikoduları yapıp, politikalar konuşup arkasından

muhakkak yemekler konuşuldu. Pazarlara gittik birlikte bazılarının, işte tabi ki oralarda “sen onu nasıl yapıyorsun? Ben bunu böyle yapıyorum, N’apmak lazım, bilmeğm..” Zeytinyağlıları öğrettiğim arkadaşlarım oldu hala evlerinde zeytinyağlı yemek yapıyorlar, gibi gibi...

Peki onların bayram gibi özel bir gününü birlikte kutlama?

B.Z: Yok, yok... Ben parti yaparım hepsini bir araya koymak istediğim zaman ya da yemekler olur. Biliyorsun sosyalliğin en büyük şeyi günümüzde yemek. Yemeğe davet ediyorsun. Fransızlar çok eve yemeğe davet etmeseler bile... Çünkü genelde önemli okazyonlarda bir kere lokantaya giderler, yani biraz benim o çocukluğum adetleri vardır. Bütün kutlamalarını lokantada yaparlar, genellikle. Nedir en önemli aileyle kutladıkları bayramları? İşte Noeldir.

Siz partileri evde mi veriyorsunuz yoksa dışarıda mı?

B.Z: Hayır evde... Eskiden çok daha büyük bir evde oturuyordum. 40 kişilik partiler yapardım. Merhaba Bahar, Güle Güle Kış (*güler*) ... bir sürü öyle okazyonel. Hem evim müsaitti hem bütçem müsaitti. Ya da tek tek az gruplara yemek yapardım, yapıyorum hala da yani. Burada çok fazla, 8 kişi 10 kişi, 5 kişiyi masaya oturtamıyorum, yerim yok ama olsun kucakta yediriyorum. Çok sıkıntım var o yüzden çünkü ben şeyi seviyorum, sosyal ilişkiler yemekten yani... Kahve içmenin dışında ya akşam sen davet ediliyorsun ya sana geliniyor...

Çocuklukta aileniz ile gerçekleştirdiğiniz birlikte yemek yeme ritüelini bir anlamda siz yeniden yaşıyorsunuz, öyle değil mi?

B.Z: Büyük bir ihtimalle! Annemin kapısı... ben.. ııh.. genç kızdım, o zamanlar lisedeydim, nefret ederdim çünkü “bir gün” biz ailecek masada beraber olamazdık!!! Muhakkak birileri olurdu, öyle bir aileden geliyorum ben. Annem işte 1000 yaşına geldi hala acayip geleni gideni var, nasıl yetişiyö, nasıl çıkarıyor o yemekleri bilmiyorum, dehşetleniyorum yani.

Kapalı bir çevrede büyümediğiniz için yabancılarla sosyal ilişkilerinizin çok kuvvetli olduğunu söyleyebilir miyiz o halde?

B.Z: Aile ilişkileri çok kuvvetliydi. Teyzeler, yeğenler, kuzenler, geniş bir ailedir, anne tarafı özellikle.

Şimdi nasıl aranız ailenizle?

B.Z: Bu konunun yemekle ne ilgisi var? Gayet iyi. Hatta onlar benim çocuklarım gibiler şimdi.

Evet, yaşlanınca öyle oluyor değil mi?

B.Z: 2 kardeşim var. Hiçbir sorun yok. En büyük ben olduğum için...eeeehhh... ehh... bir sorumluluk hissediyorum onlara karşı da.

Anlıyorum...

B.Z: Ben bişiy söyliycem sana Ebru. Ben bu evde bir gün congolé yemedim. (*dondurulmuş ürünleri kastediyor*) Benim öyle de tutturuklarım vardır.

Siz neden tercih etmiyorsunuz?

B.Z: Yani bana kimse mesela kızım doğduğunda doktor deliriyodu, çok da iyi bir doktordu üstelik - lütfen bunlardan biraz alır mısın? (bisküvi ikram eder) Şey.. Çocuk mamaları vardır. İşte “sizin mutfağınıza gelene kadar o sebze ne hale geliyor? Deli misiniz? Mazoist misiniz?” ben bunları çok dinledim doktorumdan, ehhhh... bu lafları... mesela...ıııhh... deliriyodum yav köpek maması gibi filan. Congolélerde bu katkı maddeleri var falan... Ben pazarı bir de çok severim. İstanbul’da çok yoğun çalışma hayatım olduğu zaman, burada hiçbir zaman “çok” yoğun çalışma hayatım olmadı, eeehhh.. bir anda şöförü alırdım ben, yani bizim şirketten onum ocağım Hüseyin Efendi vardı. Balık Pazarı’na giderdik. Beynimi akıttırdım orda... Pazar bana çok şey der. Benim için çok sacré bir yerdir Pazar. İıııhhh... Nasıl anlatayım yani çok zor bunları anlatmak. İnanılmaz bana iyi gelen bir yerdir.

Kendinizi ait hissettiğiniz bir yer var mı acaba?

B.Z: Türkiye’ye ait hissediyorum. Aa. Kesinlikle Türkiye’ye ait hissediyorum. Benim bütün kültürü.. hayır... Yani senin ait hissetme ile ilgili soruna cevap: Türkiye! Ama ben her yerde yaşayabilirim. İıııhhh... Hiçbir taraf beni korkutmuyor, hiçbir taraf beni korkutmadı da... Ama İstanbul’u acayip özlüyorum. Bütün o trafiğine, bokuna püsürüne, gürültüsüne rağmen İstanbul’u çok özlüyorum. İstanbul

dünyada en sevdiğim şehir. Kokusunu özleyorum yahu... Ankara'da doğdum büyüdüm ama Ankara için yok öyle bişiy... Ankara ile ilgili bazı şeyleri hatırlamıyorum. O kadar yani... Ben bir şeye inanıyorum Ebru: İnsan açıldıkça hafifliyor. Ben buna çok inanan bir insanım.

EK.8. MULAKAT 7

“...The transformation of the material is me as well as the thing I cook!...”

As one of the most well known chefs and restaurant creators in Paris as well as in the world, could you tell about your food adventure in the restaurant business?

G.B: I have a special relationship with food and beverage and I was not a professional of it but I became... I refuse to be a professional of that kind... and I became an origin concept of food business and restaurants. When I was 18, I promised myself not to do two things in life: Restaurant and journalism. I actually consider these two things as vulgar and without any interest. The reason of when I was 18 I consider that any journalist was supposed to be any ignorant encyclopedic and I never imagine such a vulgar thing that looking at that people eating in front of you and paying money for that. Life sometimes obtains from me to create something like 12 magazines and 15 restaurants. I create 3 different concepts in restaurants. Being not a, refusing to be a professional or what we call the “professional of the profession”, you know what I mean, I wasn’t obliged to reinvent rules, different rules, for the game. I was supposed to fight with. I create in the early 60’s, in 61, the first restaurant with a formula, with a concept, which was a long table with, um, some kind of what we can call, ehm, “meze”, you know Lebanese meze. But huge sort of table, 4 meters long, with all the kind of, all that you can imagine. In a huge place which was unusual in the time, because the restaurants were small, old, owned by the cook or a man paying a cook, a professional restaurant... With a large, huge place, at the table the old people to come around and serving for themselves which was unusual at that time, too and going back in the dark part of the place in light of the candle lights and after they were eating 3 kind of meat in a fireplace which was also unusual because the restaurants were making, proceeding food. There were 3 deserts, that’s all. It had many advantages. It was a few personal, there was just 3–4

servant and it was a great success and after that came places you might know, you don't know maybe, all the kind of restaurant with invented. 3 years after, I opened the first photo gallery in Paris with a new way of making a tea room because the tea room was dying slowly and slowly in 1970's and the day when Marquise de Seveigner, the top place of the most famous place with room that close his door. I had the idea of creating a new tea room with a feeling that it was absolutely possible that the tea room would be disappeared. I create a nouvelle vague, of the tea room and 3 years after my provider of tea said to me that he serves the tea of an increase of 10 times that in the same period. I am 67; I create wine bars which still exist in Paris. I was selling the great Bordeaux, the great wines, and very excellent products like rocqufore cheese. In a small place that I call "a concept of freedom"... Opened everywhere, they were 7 in Paris. The freedom of location, the freedom of time, they were open since 10 in the morning to 2 in the morning. You are not obliged to buy an old bottle but I deny, I begin to serve the wine per glass with very sophisticated way of preserving the wine from oxidation. I provoked the invention of the machine for this. I was very much involved in the roots and the natural origin of the products and also in the traditional way of showing it and also I had the great sense of innovation. I was the first to create a laboratory and a vacuum for the food. Meaning that I had a lab which was elaborating all the products under vacuum in each restaurant without kitchen! I always had a reflection for food but I think it was in the same time personal, individual because it was concerning me and I think that as for creator, writer or a film director it has to be an individual point of view switching or connected with as many connection as possible. That's always the same thing. With unanimity... To reach; to find a crowd as big as possible with your individual point of view... Because nevertheless you are useless unless you are not connected with people. So if I think that I have a sort of property, a specific character of my mind, of myself... It is a sense of collecting the conscience. Our selling, 3 years after the beginning of the first restaurant, I was selling 1,5 million glass of wine per year. It was a great success and all the wine bars opened in the following years and until now it has made a great success. When I create that restaurant that I was selling wine I was selling bread and cheese and charcuterie and you know things like that... They were sophisticated things. I was recognized as the best gato chocolat, the best foie

gras... and it was same products than in the best restaurant but in a simple way. So selling normal food and wine I think that I fought at the time, when you have a material concept, you have to materialize it. When the church has to sell the Holy Spirit, the church was obliged to “invent” the materiality of it. Inventing the dusting, you know the small white thing that they put in the mouth... It’s free, it’s safe, it’s white, it’s round, it’s nothing, it’s tasteless. It has not to be bitter, it has not to be soft, it has not to have a smell, it’s perfect ... and it’s poisonless but it’s a symbol. When you have, as I had, material concept, you are obliged to spiritualize it. I create a magazine, called “L’amateur de Bordeaux”, which was devoted to the spirit of the wine I was selling. Because I think the relationship between the soul and the body is something important. We change the way of eating and the relation you have with food. So I always had a very permanent reflection and confront with the... I had a personnel disagreement with the way of the food products are produced. I sold incredible wine and the mechanism of it and the taste, the transformation of the personal taste, the individual taste has nothing to do with the individual. But it is a collective marketing empire of the new way of living. The easiest things, such as sugar, make everyone a child forever. The product which are not sensible to the taste are dangerous for health.

Would you still consider yourself as an amateur?

G.B: Actually I am a professional amateur.

The idea of creating a laboratory is very rare I guess?

G.B: No, today every restaurant has a laboratory. It was in 1983, I was the first though.

In a way the making of the food had disappeared with the disappearing of the kitchen, right?

G.B: No. Industrial restaurants are using that. A lot of restaurants are preserving the food for a period, they put it under vacuums or in the deep freezer. The others could use that to cook the thing which is vacuumed to obtain in intensity of flavors.

Where were you born?

G.B: In Marseille, from a Lebanese father and a Corsican mother.

When and how did you move to Paris?

G.B: When I was 18... At that time, I refused to become a journalist and I begin to write films and novels and different things.

Do you have anything that you dislike?

G.B: I hate nothing in food except that the things which are badly prepared, badly cooked and I hate the avidity, greediness, desire for eating. I cook myself. I consider myself as a cook. I invent and I provoke the things. I am playing with the food. That's why avidity and in front of that I have another part of me which is more severe. Meaning a kind frustration... I can live with privacy... Fasting.... I love the break. I love the idea of making a break. When you are kept from eating, when you refuse to eat, not anorexia, that's another issue, I like to be separated in man's fate from food. Looking for food... "Frustration", I think it is the exact word. The correlation with avidity and greediness and frustration push me to the transformation to the alchemy, and the transformation of things. It is the most important. A way of not eating the roots like that and wrong things that to transform them, to change them into a new thing which is eatable. I think the form of food is totally important. More than the content, yes, because for the content you can take pills. If you are here to satisfy your needs, your natural needs... The form of the taste has something to do with each other. I think the taste is different when the form is not there. It's not because something as that beautiful aspect. It's better when you change the form, the Japanese knows that perfectly... The truth was that to create little pieces with different tastes belonging to the working chef.

Do you have any brothers or sisters?

G.B: I have two elder sisters. I had the feeling of having 4 mothers. My mother, my Lebanese father having the only boy in his life, an oriental father, and of course my 2 elder sisters who were in charge of me. So I ran away as soon as possible. But I think I was mother breasted for 3 years!

Did you have crowded family gatherings when you were a child?

G.B: Yes, yes. We didn't have it as a daily routine. Not regular. I think we are repeating in our lives, in our existence. Finding, re-finding the early taste I now discovered... Our childhood, the first we thing we see, taste are the most important. I think that my Corsican mother inhabits my gaps and my inside and I think that relation I had with my father is more intellectual. I am wide-open to the influences, to all influences of the forms, because I think in my childhood I had many different tastes and today I am open to differences.

Did your Corsican mother cook Lebanese food as well?

G.B: No, no. My father was cooking from time to time. I think that the most radical different tool, the cook and the kitchen receive the plane because with the arrival of the plane the product come from everywhere. The cook travel and discover different way, different cooking, different approach of the profession and the customers as well. I think they go in Italy and... The pizza came with the immigrants to the United States.

That brings us to the fusion food I guess?

G.B: Yes, yes, fusion food. Exactly... I think that marketing people are pretending to be an identity. They are a non-identity. Identity became a non-identity. The actual identity is based on the globalization of the identities which aims to the unique product. When they are selling wine, they want to have a common reference. Typidity... They put the same wood to mask, to eliminate the specificity of the wine maker. All the wine makers are obliged to live and to obtain the stars of the good number of Robert Parker. So, they eliminate the difference between the tastes. What means a Chardonnay? Chardonnay means nothing except the things you put in a certain place and you have some result and if you put it half a meters away it will have the total sense so putting a label Chardonnay, Cabarnet Sauvignon or Merlot because they are the most known wines. It means nothing! That's what I call "the trick".. Oh, they say "how clever you are!" you recognize the wine but it's nothing. It's a tricky way...

How about the recipes?

G.B: Same thing! I am playing with the recipes. I am not respectful. Well, I have always been a sort of. I am a man of pleasure, I am not a scholar. To play with empty fridge inspired me. Or, I can be very precise for making the exact traditional recipe in the right way. I prepare the sauce in 3 days and washing the meat etc. I change recipes with inspiration.

Why do you think people do not change recipes?

G.B: They are faithful. Living with the same wife always? Others are not. The thing is they are able to do or not. That's the limitation of the boundary of their imagination. They don't want to go further. You can be faithful by laziness. If you don't change the recipe, you will take no risk. You always take the shortest way from point to another. I think there another danger. I had the recipe of a chocolate cake, which was the most exquisite chocolate cake. People me from New York and asked "Could you send your chocolate cake to my name to Ritz". It was that kind of a chocolate cake. I said I can give you the recipe. I knew that people can't resist changing it! It was a problem of the oven and I tried in my lab to find the right temperature and the exact taste after trying a million times. I was obliged to force the people not to change the recipe, because they want to change it. When you give the recipe to someone, there are two kinds of people: One, obeying and repeating exactly, saying I was following exactly what you were saying, the other one, you see him and he's mind is open. Taking already the way he could change it. There are two mentalities. So, when I give the recipe to someone, it will never be the same.

As a matter of fact, you sound like scientist, you know, you have a laboratory, you make experiments, you invent something and it has concluded as an innovation...

G.B: The scientist is able to repeat his experimentation. But I am closer to an alchemist than a scientist. I think the transformation of the material is me as well as the thing I cook! I am the part of what I prepare and I elaborate and I think that when I'm making dinner, it's a part of myself which I share with others. That's a sort of communion.

What do you think of denial of the little changes while making repetitions?

G.B: Well, I think the right way when you learn something you begin by considering that as a straight way of teaching. After, you can change it. But you can't begin with the most eclectic way of Matisse or Picasso... You have to look at the things. They are before you change them. That's why I said I don't like people doing exactly what I am telling, learning blinds who are looking this way to the future. I give you an example. I've been making thousands of tasting with professional tasters. Non-professional but non-amateur tasters, the beginners you know... Looking and putting their nose in the wine, sharing and thinking of what it could be. There are two things: First is that I can always be wrong. It is very easy to be wrong. The second thing is the attention, to focus your attention for things, the small thing that you are putting your nose into. The concentration suppose to have all your knowledge, all your rules, all your superior experience going straight in the middle of the glass and from that reopen it to understand the other part of the hourglass. It is not a prism. All the professional of tasting consider that if it was not the wine they are not to apply the same way of discovering, having the sense of the same approach. They taste wine. They are not able to taste anything but wine. They are not applying the same technique, the same approach to people, to the things of life, to the sky, to the trees. They are not looking. They are not paying the attention of everything. They put their focus on wine because they are looking only to the object of wine. Even they smell the wine, you give them a plate of a exquisite things with flavors and they don't listen, they don't pay attention to the other things as they do to the wine. I discovered that women and men have a different approach for focusing. For a long time, the women were not allowed to taste. They could not give advice on tasting. They used to be men but women used to perfumes and they had a very good sense of smell and also they have a mental structure which is open, wide open. I think the mental structure of men is more inquiring.

EK. 9. MÜLAKAT 8

“...Ben [domuz eti] yemem, yiyenlerin takdiri de Allah’a kalmıştır. Bu Allah’a ‘bağlılığın’ bir koşuludur, çünkü...”

Fransa’ya nereden ve ne zaman geldin?

O.H: Ben 4 yıldır buradayım. Nijer’den geldim, Niamey’den. Niamey’i hiç duymuş muydun?

Açıkçası hayır duymamıştım, kusura bakma ve cehaletime ver lütfen.

O.H: Yoo, hayır, önemli değil, şaka yaptım zaten. *(Güler)*

Nijer, eski bir Fransız sömürgesi miydi? Yoksa değil miydi? Dedim ya pek bilmiyorum...

O.H: Evet, maalesef öyleydi. Şimdi bağımsız bir ülke...

Burada ne yapıyorsun?

O.H: Burada uluslar arası ticaret okuyorum... 3 yıldır. Aslında buraya gelmek hiç kafamda yoktu. Yani buraya gelebilmek çok zor bir şey... Ne demek istediğimi anlıyor musun? Ama zengin olabilmem için burada eğitim almak gerekiyor ve benim de istediğim bu. Nijer’deki eğitim çok yetersiz ve evet, gerçekten istediğim şey bu, para kazanmak... Buraya gelmek çok pahalı... Yine de şu kaldığımız yere bak, burası rezalet bir yer. Yani böyle söylemek istemezdim ama yine de burayı seviyorum.

Evet, buranın Paris’te kalınacak en iyi yerlerden biri olduğu söylenemez.

O.H: Yoo, aslında ben burayı seviyorum, şükür etmek lazım, devlet yardımı da alınca, buraya verdiğim para epey düşüyor...

Evine sık sık gidebiliyor musun? Uçak bileti pahalı olmalı?

O.H: Yılda 2 kere gidebiliyorum. Bir yazın, bir de Noel'de. Yani tatillerde... Evet, pahalı bir yolculuk, onun için gittiğim zaman uzun süre kalmaya çalışıyorum. Yol da uzun sürüyor ve yorucu oluyor. Ailemi çok özliyorum. Bilmiyorum, bir sene gidememiştim mesela, çok eksikliğini hissettim ve epey zor zamanlar geçirdim burada. Buna değmez gerçekten. Onun için paramı biriktirip eve gitmeyi tercih ediyorum. Zaten okulum da bitmek üzere. Tek istediğim geri dönmek ve ticaret yapmaya başlamak...

Ailenden bahsedebilir misin biraz?

O.H: Babam konsoloslukta çalışıyor, yani bana buraya gelme fikrini veren de odur. Babam ileri görüşlü bir adamdır, aaaaa...babamı severim...Ha bir de amcam var, tabi... Amcam çok komik bir adam... Pirinç ve buğday satıyor köylülere... Yani insanlarla arası iyidir.. Kardeşlerim arasında tek okuyan benim, çünkü ancak birimiz için para yetiyor... Onun için bu benim için oldukça önemli bir şey, yani burada olmak, anlıyor musun?

Pek ya annen?

O.H: Annem okuma yazma bilmiyor, yani oralarda yeterince okul yok ve çok erken yaşta evleniliyor, burası gibi değil. Annem babamla evlendiğinde 14 yaşındaymış.

Neden uluslararası ticaret okumayı tercih ettin?

O.H: Ticareti seviyorum. Küçükken amcamla köylere birlikte giderdik Nijer'de, bir de şimdi yeni fırsatlar var. Petrol işi gibi... Nijer'de, Mali'de, Benin ve Togo'da petrol bulundu. Hem de çok petrol!... Bir sürü Amerikalı var, İngilizce bilen insan çok az ve ticaret yapmak istiyorlar. Eskiden Fransızlar vardı hep, gerçi şimdi de varlar ama şimdi işler değişti.

Öyle mi? Petrol bulunduğunu bilmiyordum.

O.H: Evet... Ama bugüne kadar madenleri hep Fransızlar işlettiler ve Nijer'e de bundan pek bir pay düşmedi ne yazık ki.. Şimdi Amerikalılar bunun tam tersini söylüyorlar ve bu tabi daha iyi bir şey... Ben aslında bu nedenden dolayı Amerika'ya da gidebilirdim ama orası daha da pahalıydı. Yani bilmiyorum, hala da bana Amerika daha cazip geliyor, bilmiyorum... Ama bir an önce bu işleri öğrenmek

gerekiyor. Şimdi bir açık var, ve açıktan faydalanmak gerekiyor. Benzin, yol kenarlarında pet şişelerde satılıyor Nijer’de. İnsanlar çok ama çok fakir. Yani burada gördüğün insanları fakir zannetme sakın. Üzerindeki paçavradan başka giyecek hiçbirşeyi olmayan, kalacak hiçbir yeri olmayan insanlar biliyorum ben. Boynunda taşlarla yol kenarında dilenen çocuklar o kadar çok ki... Çok üzücü ve utanç verici bir durum... Buradaki hayata bak ve bir de bizimkine... Genelde yemeği bırak, darıya benzeyen bir çeşit tohum yiyerek besleniyorlar bu insanlar... Yiyecek hiçbirşey olmayınca başka ne yapabilirler ki? Neyse... Yani yapılacak çok şey var Nijer’de ve ben de sıramın gelmesini bekliyorum...

Anlıyorum... Peki, yemekle aran nasıl?

O.H: Burada yemekhane’de yemek yiyorum ben, güzel yemek yapıyorlar. İnsanın önünde her gün yemek bulabilmesi güzel bir şey... Yemekle aranın çok iyi olduğu söylenemez. Yani ben çok yemem... Ben zaten yemek yapmayı da bilmem. Benim 8 tane kardeşim var ve 6’sı kız. Onlar ya da annem yemek yapardı bizim evde. Ben hiçbirşey öğrenmedim o yüzden. Benim işim olmaz yemekle...

Peki, hiç yemediğin ya da yemeyi reddettiğin şeyler var mı?

O.H: Hmmm... Nasıl yanş?

Yani hiç yemediğin bir şey var mı?

O.H: Haaa... Var tabi. Domuz eti yemem ben. elhamdülillah müslümanım. Yani Müslüman bir ülkeden geliyorum ben. İçki de içmem. Günahtır.

Peki çok sevdiğin ve sık sık yemek istediğin bir şey var mı?

O.H: Hmmm... Ne biçim sorular bunlar! (*Güler*) Bilmiyorum... Yani ne bileyim... Haaaa... Balığı çok seviyorum ben. Burada en çok yediğim şeylerden biri balık mesela. Bunun gibi bir şey diyorsun değil mi? Nijer’de deniz olmadığı için taze balık bulmak çok zor, yani Çad gölü var ama bize çok uzak, balık ve pirinç en sevdiğim şey o yüzden.

Peki, diyelim ki domuz eti yedin, yahut domuz eti yiyen ya da içki içen Müslümanlar hakkında ne düşünüyorsun?

O.H: Ben yemem, yiyenlerin takdiri de Allah'a kalmıştır. Bu Allah'a bağlılığın bir koşuludur, çünkü. İslam'da böyledir, sen de bilirsin... Sen de müslüman değil misin? Biliyorsun, herkes kendinden sorumludur. Benim için kim ne yapmak isterse, onu yapsın, yani benim kimseye bunu yiyemezsin ya da içemezsin gibi bir şey söylemem mümkün değil. Zaten iyi bir Müslüman, ne yapması gerektiğini zaten bilir. Yani nasıl desem, bunu sorgulamamalıdır, yani ya varsın, ya da yoksundur... Yani bir şeyi ya doğru dürüst yaparsın ya da yapmazsın gibi... Mesela Nijer'de çoğunluk müslümandır ama Tuba'daki gibi (*Senegal'deki aşırı dincilerin hâkimiyeti altındaki bir şehirden bahsediyor...*)

Neresi?

O.H: Tuba'yı biliyor musun?

Evet, duymuştum, Senegal'deydi değil mi?

O.H: Hah, evet, işte, mesela, Tuba'daki gibi kimsenin kafası kesilmez. Hâlbuki Tuba... Tuba... off.. Biliyorsun, evet, çok sertler orada... Yani Tuba'da ölenlerin cennete gideceğine inanıldığı için, orada bu dediğin şeyleri yapanlar "kâfir" diye hemen öldürülürler. Bu doğru değil tabi, ben buna inanmıyorum... Şeriat var orada, kadınlar çarşafli falan... Peçe takıyorlar... Neyse bu zaten başka bir konu...

EK. 10. MÜLAKAT 9

“[Öğle yemeği] Yemiyorum. Köşeden sandviç alır yerim öğlenleri.”

Siz nerelisiniz?

Z.Ç: Ben valla artık nereli olduğumu bilmiyorum...(Güler)

Neden?

Z.Ç: İııhm...nasıl diyim... yani ben Koçhisarlıyım aslında, yani orda doğmuşum ama Fransa'ya ben 10 yaşındayken geldik... uzun süre oldu yani... (*sessizlik*)... İnsan kendini bulunca pek nereli olduğu önemli olmuyor biliyor musunuz?

Nasıl yani?

Z.Ç: Benim için önemli olan sen nerelisin, kimsin önemli değil anlıyor musunuz? İnsan olmak, insan kalabilmek daha zor bugün... Bizim oralarda bir laf vardır. “Aksi giderse yiğidin işi, kaymak yerken çıkar dişi” derler... Yani.. Haaaa... Düşünsene! Herkes bugün birbirinin gözünü oyuyor! En ufacık şeyler için kendimizi harap edip duruyoruz. Yani bugün yiğit mi kaldı? Her gün işe gidip geliyoruz, çocuklarımızı okutup geçineceğiz diye canımız çıkıyor, her şeye yetişeceğim diye insanlığından çıkıyor insanlar... Duyarsızlaşıyor herkes... Bu Fransızı da aynı, Türk'ü de aynı. Sanma ki Türkler daha insan yani...

Siz şarap içmiyor musunuz?

Z.Ç: Yok canım, bana dokunuyor. Ama şarabı yemekte kullanırım mesela o bir şey yapmıyor (*güler*)

Ama Türk mutfağında şarap ile pişirme usulü yoktur? Yeni şeyleri denemeyi seviyor musunuz?

Z.Ç: Ben değişik tatları severim. Mümkün olduğunca her yeni şeyi denemek isterim. Ama bu her denediğim şeyi severim anlamına gelmiyor tabi, mesela Afrikalı bir

arkadaşım var, onlar eti kaynatarak yiyorlar, ben öyle sevmiyorum. Ben eti kızartırım... İçine olmadık şeyler de koyarım, elma mesela... Bazen bizim Türk yemeklerini melezlerim... Bazen de Fransız yemeklerini melezlerim...

Gerçi çoğu insan yemek yaparken yeni şeyleri deniyor değil mi? Mesela siz Türk olmayan arkadaşlarınız geldiğinde geleneksel yemekleri hiç değiştirmeden mi yaparsınız yoksa tariflerle oynar mısınız?

Z.Ç: Bir kere burada her türlü malzeme bulunuyor, yani eskiden olduğu gibi değil. Ben bütün alışverişimi Türk bakkalından yapmıyorum... Bazılarına bakıyorum kapalı sütü bile Türk bakkalından alıyor (*Güler*) Yani “malzemeyi bulamadım onun için başka şey kullanmak zorunda kaldım” gibi bir derdimiz yok burada, onu anlatmaya çalışıyorum. Türkiye’den gelen misafirlerimiz olduğu zaman sanki 40 yıldır Türkiye’deymişiz gibi yemekler yapıyorum, yani onların alıştıkları gibi. Çok değişik şeyler yapmıyorum. Ne bileyim, mesela geçenlerde kaynımın damadı geldiği Konya’dan, tuttum onlara bir kiş yaptım, pek yemediler. Ben de ne uğraşacağım, oturdum pilavdı, bizim tencere yemekleriydi, yani onların alıştıkları gibi şeyler yaptım ama bizim zeytinyağlı kerevizi, baktım limon kalmamış evde, portakalla yaptım, bayıldılar... (*Güler*) Tabi benim yabancı arkadaşlarım bana yemeğe gelecekleri zaman da onların zevkine göre bizim yemeklerle oynuyorum biraz...

Bir örnek verebilir misiniz mesela?

Z.Ç: Hmmm... Mesela tarhanayı bilirsiniz...

Evet...

Z.Ç: Hayır, ama toz tarhanayı değil, taş tarhanayı?

Yoo, hayır onu bilmiyorum, o nasıl birşey...

Z.Ç: Koçhisar’da yapılır... “taş tarhana” derler... Ben küçükken bizim köyde tarhana yapıldığı zaman kapı kapı dolaşırdım, annem tarhana kazanının içine düşüceksin derdi (*güler*)... Yemek işi çocuklukla çok ilgili... İnsan çocukluğunda neyi sevip yiyorsa onu arıyor. Tarhana yapıldığı zaman, işte hani evde pişiriliyorsa bahçede yakılan ateşin etrafında her biri bir şey yapan bir sürü kadın, kalabalık, bir

hengâme olurdu. Çoluk, çocuk, hep birlikte yani... Biz çocuklar kazanın etrafında döner dururduk... Onun için bizim o taş tarhanayı çok seviyorum. Çocukluğumu hatırlatıyor bana. Arkadaşlarım geldiğinde de yapıyorum, yani birarada olup sıcacık bir şey içmek ve samimi bir sohbet yapmak kadar güzel bir şey var mı?

Tarhanaya değişik malzemeler de katıyor musunuz peki?

Z.Ç: Krema koyarım, nasıl biz de süt konuyor... Burada çorbayı kremalı yaparlar, güzel oluyor. Sonra içine kafama göre baharat atarım, peynir rendelerim, tavuk eti parçalarım... Çocuklar öyle seviyor. Nohut eklerim... Yani kafama göre, o gün kim gelecekse, onun da sevdiği şeyleri düşünürüm, ona göre yaparım işte. Şimdi tarhana... hmmm... Nasıl diyeyim... Yani içine bir sürü şey katabilirsin... Nötr bir tat yani... Yakışıyor herşey.

Anladım. Özlüyor musunuz peki doğdunuz yeri?

Z.Ç: Valla şimdi dön desen dönemem... (*Güler*) Artı 36–37 yıl olmuş geleli... Artık biz de çok değiştik, oralar da... Özlüyorum tabi ama şimdi benim özlediğim şeyler de yok ki... Değişti herşey, değişti. Dayımlar hala orda, kız kardeşlerim, halalarım... Onları görmeye gidiyoruz anca, o kadar. O da en son bak, 6 sene olmuş gideli... Onlar pek gelemiyorlar.

Peki, aileniz de Koçhisarlı mı?

Z.Ç: Evet, onlar da oralı... Çok eskiyiz biz orada... Neredeyse 5–6 kuşak... Valla dedem hep anlatırdı ben çocukken. Ona da anlatmışlar tabi... Erciyes taraflarından göç etmişler ve geldiklerinde orda önceleri Türkmenlerle yer kavgası yapmışlar. Yerleşecek yer bulamamışlar yani... Ama meseleyi çözememişler. Sonra civarın bekçisine gitmişler, akıl istemişler, n'apalım diye... Bekçi de Türkmen mezar taşlarına sarılıp ağlamalarını söylemiş. Sonra artık, tabi bunlar ne kadar doğru bilmem, köyde yaşlılar anlatırdı ben küçükken... (*Güler*) Bunlar başlamışlar mezar taşlarına sarılıp ağlamaya... “Anamızdı babamızdı nasıl ayırırsınız bizi atalarımızdan” diye (*Güler*) Sonra işte oraya yerleşmişler.

(Gülüşmeler) Yörük o zaman sizin aileniz?

Z.Ç: Evet evet... Hani “yörü” derler ya... *(Güler)* Bak biz de yürüdük, nerelere geldik... Göçerlermiş işte, biz de göç ettik...

“Çıkın” enteresan bir soyadı, değil mi?

Z.Ç: Bohça işte... Soyadı kanunundan önce de Çıkınlar derlermiş, hiç bilmiyorum niyedir, nedir...

Yemediğiniz ya da yemeyi reddettiğiniz bazı şeyler var mı peki?

Z.Ç: Domuz eti yemiyorum, daha doğrusu yiyemiyorum canım benim, tadı ağır geliyor bana. Zaten çok yağlı bir et, denedim bir kere çok eskiden ama sevmedim. Çocuklara da yedirmem. Ama salamıdır, jambonudur yiyorum bak. Bizim evde normal, bizim bildiğimiz et pişer. Hmmm.. Onun dışında bunların kokan balıklarından da almam hiç. Balıklığından geçmiş bir şeyler tezgâhlarda satılıyor, ama almam pek... Koreli bir arkadaşımız var, bak ona da gittiğimiz zaman az yerim. Yerim yani de, öööyle 40 yılın başında, ayıp olmasın diye. Yani kadıncağыз kötü yaptığından değil ama sevmem o balığın kokusunu işte. Zaten ben adamakıllı bir tek akşam yemeği yerim. O da genede evde yani...

Öğle yemeği yemiyor musunuz?

Z.Ç: Yemiyorum. Köşeden sandviç alır yerim öğlenleri.

Nasıl yani? Bir şeyler yiyorsunuz o halde?

Z.Ç: Yani..işte.. Onu da ne kadar yemekten sayarsan... Dolduruyorlar içine bişyileri bişyileri...

EK. 11. MÜLAKAT 10

“Bu göçmenlerin buraya uyum göstermesi gerekiyor ama bu ne yazık ki bu gerçekleşmiyor... çok inatçılar ve bazı şeyleri anlamakta hakikaten güçlük çekiyorlar. İnsanlar geldikleri bir eve uyum göstermek zorundadırlar. Biz böyle yaşadık... Bu bir saygı meselesi... Siz başka bir eve misafir olarak gittiğinizde o evin düzenine mümkün olduğunca ayak uydurmaya çalışırsınız, öyle değil mi?”

Hep Fransa’da mı yaşadınız?

W.L: Eskiden eşimle birlikte 4 yıl Fas’ta yaşadık. Ama şimdi Fas’a yalnızca tatil için gidiyorum. Orada da bir evimiz vardı. Onun bahçesi de vardı üstelik... O evimizi oradan ayrılırken sattık. Tabi ben artık yaşlandım, oranın güneşi ve ılıkılığı bana iyi geliyor. Yani aslında bir nevi kafayı dinliyorum orada açıkçası. *(Güler)* Paris artık çok yorucu geliyor bana, anlatabiliyor muyum, burada huzursuzluk verici bir sürü şey var artık ama bir taraftan da insan evinden de kopamıyor.

Size Paris’te huzursuzluk veren şeyler nedir en çok?

W.L: Kalabalık ve düzensizlik tabi ki... Burası çekilmez bir hal aldı artık maalesef. Yaşlananlar hep eskiyi anlatır ve över biliyorum ama benim yaşıma geldiğinizde bunu anlayabilirsiniz belki, bunu yapmamak, eskiyi aramamak neredeyse imkânsız. Paris eskiden beri dünyanın en ilgi çeken, en güzel şehirlerinden biriydi ama son yıllarda öyle düzensiz ve başıbozuk bir hale geldi ki, neredeyse şehrin tüm büyüğü kayboldu. Siz eskiden böyle mi zannediyordunuz Paris’i? O filmlerde gördüğünüz Paris’ti burası... Ama şimdi, bakın dünkü olaylara *(göçmenlerin arabaları yaktığı bir protestodan bahsediyor)* Paris dünyanın gündemine şiddet, anarşi ve karmaşa ile geliyor. Gençlerde saygı kalmadı... Evet bu gerçekten korkunç bir şey... Geçen gün marketten çıkarken gördüm, yolda yürürken annesine küfrediyor bir tanesi... Bu çok üzücü bir olaydır, çok üzücü... *(Sessizlik)* Bununla kalsa iyi ama başka şeyler de var. Mesela insanlar dinlerine sahip çıkacağız diye olmadık işler yapıyorlar... Anlamak mümkün değil doğrusu... Bakın geçenlerde ne oldu, biliyor musunuz? Belki siz de

duymuşsunuzdur, St. Denis tarafında yaşananları biliyor musunuz? Bir sokak dolusu insan namaz kılarak sokağı kapatıyor, bu nasıl bir şeydir? Gözlerimle gördüm... Bunu anlayabilmek mümkün değil!!! Bu bir direniş, bana kalırsa... Hatta bir güç gösterisi bile denebilir. Yani, yanlış anlamayın ben İslam karşıtı falan değilim... “Bakın biz buradayız, değişmeyeceğiz, hatta sizin yollarınızı da işgal ederiz”... Düzen gerekiyor bence, kesinlikle başka bir düzen gerekli... Açıkçası şok oldum ben bunu görünce. O gün tesadüfen oradan geçiyordum ve işte... Bu göçmenlerin buraya uyum göstermesi gerekiyor ama bu ne yazık ki bu gerçekleşemiyor. Tabi bunun pek çok nedeni var, birçok eksiklikler var ama çok inatçılar ve bazı şeyleri anlamakta hakikaten güçlük çekiyorlar. İnsanlar geldikleri bir eve uyum göstermek zorundadırlar. Biz böyle yaşadık... Bu bir saygı meselesi... Siz başka bir eve misafir olarak gittiğinizde o evin düzenine mümkün olduğunca ayak uydurmaya çalışırsınız, öyle değil mi?

Elbette ama göçmenlerin durumu biraz daha farklı değil mi sizce de? Yani göçmenleri hala misafir olarak değerlendirmek ne kadar gerçekçi sayılabilir? 2. ve 3. kuşağı burada yaşayan kişilerden bahsediyoruz...

W.L: Ben göçmenlere karşı değilim, yanlış anlamayın beni. O insanların neden buraya gelmek durumunda kaldıklarını gayet iyi biliyorum. Fas'ta birçok parçalanmış ve dağılan aileyle tanıştık. Ancak evi sahiplenen, o evin yükünü paylaşan insanlar o evin parçası haline gelebilirler, değil mi? Hâlbuki burada durum çok farklı. Evet, burada durum farklı... Bırakınız yükü paylaşmayı Fransa'nın ekonomisine en büyük yük getirenler onlar bence. Sanki burada yaşamıyor gibiler... Tabi bir de kimse iş bulamıyor artık ama herkes rahat etmek istiyor. Nasıl bir gelecek bekliyor bizi bilmiyorum ama benim birçok endişem var... İşte bu durum çok üzücü, anlatabiliyor muyum?

Peki, saygısızlık olarak değerlendirdiğiniz şeyleri biraz açabilir misiniz?

W.L: Ben göçmenlerin durumunu yakından biliyorum. Çünkü haftada 3 gün göçmen çocukları ile birlikte çalışıyorum.

Öyle mi? Ne iş yapıyorsunuz?

W.L: Haftada 3 gün, gönüllü olarak, göçmen çocuklara tarih ve dil dersleri veriyorum. Fransız tarihini öğrenmeleri çok önemli... Göçmenlerin, özellikle yeni neslin, Fransızca'yı adamakıllı konuşamadıklarını biliyor musunuz? Çünkü evlerinde kendi dillerini konuşuyorlar ve hep kendi küçük çevrelerinde yaşadıkları için 6 yaşına gelen ama doğru dürüst Fransızca konuşamayan çocuklar var. İlkokula başlayıp, bir türlü yazmayı beceremeyen çocuklar... Bu çocuklarla ilgilenmek bence çok önemli... Bakıyorum televizyona... Sokakta da duyuyorum bazen, yeni yeni kelimeler üretiliyor, dil bozuluyor. İşte uyum sorunu diye bahsettiğim şey bu, mesela... Öğrenmekte çok güçlük çekiyorlar, çünkü evde gördükleri düzen çok farklı. Eve döndüklerinde yine kendi dillerinde konuşuyorlar, televizyonda kendi kanallarını seyrediyorlar, Fransa'dan kopuk yaşıyorlar...

Anlıyorum...

W.L: Biz de ablamla birlikte göçmen bir ailenin çocukları olarak Fransa'da doğduk ve büyüdük ama bizim böyle problemlerimiz olmadı...

Öyle mi? Demek siz de bir göçmen çocuğusunuz! Aileniz nereden Fransa'ya göç etmiş?

W.L: Annem ve babam Polonya'dan göç etmişler Paris'e.

2. Dünya Savaşı yıllarında mı?

W.L: Hayır, daha önce... 1932'de babamın işleri nedeniyle buraya gelmişiz.

Babanızın işi neydi?

W.L: Babam inşaat işi ile uğraşıyordu. Kendine ait küçük bir firması vardı ve buraya gelmemizin hepimiz için daha iyi olacağını düşünmüştü. Babam şimdi hayatta değil ama bizim için hep en iyisini sağlamak için uğraşmış bir adamdır. Biraz sertti, ama onu bugün daha iyi anlayabiliyorum. Şimdi ne yazık ki hayatta değil ama annem hala Polonya'da. Bakın size resmini göstereyim... (*Annesinin resmini gösterir*) Her gün konuşuyoruz. Yaşlandı artık tabi, kulakları duymuyor, yani duymakta güçlük çekiyor ama onunla her akşam konuşuyoruz. 94 yaşında inanabiliyor musunuz, bana hala ne yapmam gerektiğini söylüyor... (*Güler*) Çok genç gösteriyor, değil mi?

Evet, gerçekten öyle ama siz de çok genç gösteriyorsunuz...

W.L: (*Güler*) Teşekkür ederim...

Kaç yaşında olduğunuzu sormamda bir sakınca var mı?

W.L: Ben 67 yaşındayım. Bu pek de kolay olmuyor doğrusu ama bunun için uğraşıyorum. (*Güler*) Örneğin, yemekten konuşacaktık değil mi? Ben mesela gündelik hayatımda yıllardır “tamamen” yağsız, şekersiz ve unsuz besleniyorum.

Sağlık nedeniyle mi yoksa?

W.L: Hem öyle hem değil... Aslına bakarsanız gençliğimden beri böyleyim diyebilirim. Ama şimdi çok ciddi sağlık sorunları yaşıyorum bu yüzden. Bağırsaklarım düğümleniyor. Hiç acıkmıyor olmayı isterdim, yani benimki yalnızca mecburiyetten yemek... Ben aslında çok nadir bozarım yemek düzenimi. Yani, tabii ki bazen birileriyle buluşuyorum ya da bir yere gidiyorum ama genelde evdeyken bu düzen uymaya çalışırım, anlatabiliyor muyum... Ne yiyeceğimi, nasıl yiyeceğimi genelde bilirim ve bu düzenin bozulmasına da pek müsaade etmemeye özen gösteririm. İnsan tek başına olunca her şeyi planlamak durumunda kalıyor. Her gün dışarıda yemek yeme fikri de bana göre değil. Hastayım çünkü... Vücudum en ufak yağlı bir şey yediğim zaman kilitleniyor... Bu bağırsaklar ve sindirim sistemi ile ilgili bir sorun dedi doktorum. Onun için az ve öz besleniyorum diyebilirim.

Gündelik hayatınızda yemek çok yer tutmuyor demek yanlış olmaz o halde?

W.L: Tam aksine. Şöyle bir düşünüyorum da yemek neredeyse bütün rutinimi oluşturuyor diyebilirim. İşlerimi ona göre düzenliyorum. Hemen hemen herşeyi... çünkü çoğunlukla evde yemek yiyorum. Yemek yediğim saatler aslında neredeyse pek değişmez. Yani belirli bir alışkanlık herhalde bu, bilmiyorum... Her sabah saat 8 gibi uyanırım, çay, biraz ekmek ve yağsız keçi peyniri yerim, sonra giyinir, alışverişe çıkarım. Her gün market alışverişi yapıyorum, mesela. Her şeyi taze almayı seviyorum. Dondurulmuş ürünlerden neredeyse hiç almam... Her neyse... Sonra, ne bileyim postaneye gider, ufak tefek işlerimle uğraşırım. Öğlen genellikle salata yerim, ya da yağsız bir omlet... Öğleden sonra haftada 3 gün çalışıyorum, diğer günler ise koroya gidiyorum. Haftada 2 kere çalıştığımız bir korumuz var, birlikte çalışıyoruz. Her neyse akşam da genelde çorba içerim, ya da fırında patates ya da sebze yaparım. Çok fazla yememeye özen gösteriyorum. Bazı geceler canım tatlı

istediğinde ise fırında elma ya da armut yapıyorum. Biliyorsunuz meyvelerin yeterince tatlı olanlarını seçtiğinizde pişirirken şeker eklemenize gerek kalmıyor.

Gençliğinizden beri zayıf mıydınız? Anneniz ve ablanız sizin gibi değiller, değil mi?

W.L: Evet, ben hep böyleyim. Böyle daha estetik olduğunu düşünüyorum. Kadınlar ince olmalı ki daha zarif gözükebilsinler... Ayrıca deli gibi yemek yemek bana hep itici gelmiştir. Tabi ki hepimiz bazı zamanlar ipin ucunu kaçıırız (*Güler*) Ben bundan bahsetmiyorum. Bu başka bir şey...

Bir de koroya gittiğinizden bahsettiniz değil mi?

W.L: Evet, yıllardır gittiğim bir kilise korusu var. Klasik besteleri yorumluyoruz. Ben sopranoym. Şarkı söylemek hem eğlenceli hem de huzur verici bir şey. Çok güzel bir uğraş. Ayrıca birileriyle birlikte şarkı söylemek daha da güzel bence...

Neden?

W.L: Bunu ne kadar anlatabilirim, emin değilim açıkçası.... Yıllardır az çok aynı insanlarla birlikteyim, çok güzel dostluklarım oldu. Farklı yaşlarda pek çok insan tanıdım. Bu yüzden koroya gitmeyi hiç aksatmıyorum, eve döndüğümde çok neşeli ve keyifli oluyorum. İnsan orada zamanın nasıl geçtiğini hiç anlamıyor... Düşünsenize birlikte şarkı söylediğinizde, farklı farklı seslerin biraraya gelmesiyle müthiş bir uyum oluyor.

EK. 12. MÜLAKAT 11

“Evet, ben tarifini değiştirmem, ama eşim değiştirir. ‘Nedir yani bu kanun mu bu?’ diyor. Ben yapamıyorum onu... Bilmiyorum ben tariften kopamıyorum.”

Her gün ailenizle birlikte sofrada yemek yiyebiliyor musunuz?

K.Y: Değişik bir yemek kültürümüz var. Değişik bir yemeklerimiz var. Sofra kültürümüz var ama şunu da açık yüreklilikle söyleyeyim ki ıııhh burada çocuklar büyüdükten sonra ve hmmm bu televizyon, internet, bilgisayar çıktıktan sonra hep birarada yemek yemekler azaldı. Maalesef. Gerçek bu... Pazar günleri oluyor, Pazar günleri sabah kahvaltısında toplanılıyor, yeniliyor, herkes geç kalktığı için, o saatte de kimse işe gitmiyor, internete şuna buna girmiyor... Sabah kahvaltılarında oturuyoruz, geri kalan, burada çoğu Türk ailelerde maalesef kalmadı. Çocukların geliş-gidiş saatleri aynı olmuyor bir kere... Kimi okulda oluyor, kimi işte oluyor. Kimi daha önce geliyor, kimi daha sonra geliyor... Bu sefer eşler, mecbur oturup karı-koca yiyorlar. Yemek saati de gelseler, o diyor ki “benim dersim var”, öbürü diyor ki “internetten birşeye bakıcam”... Herkes tepsisine alıp odasına çekiliyor. Yani sofraya kültürümüz maalesef burada bir dumura uğradı... Ama ben bunu Türkiye’de de birçok ailede gördüm. Maalesef Türkiye’de de var. Sadece burada değil. İşte bu da zamanın getirdiği teknoloji midir? Günün şartlarından mıdır? Eskisi gibi Türk sofraya adabı kalmadı. Belki küçük yerlerde hala vardır ama büyük kentlerimizde durumu böyle...

Siz ne zaman geldiniz buraya?

K.Y: 30 sene oldu. 75’te.

Neden ve nasıl koşullarda geldiniz Fransa’ya, biraz anlatabilir misiniz?

K.Y: Tabii... Eşim terzi. Hem de çıraklıktan yetişme. Türkiye’de biliyorsunuz öyle. 9–10 yaşında başladı mesleğe. Şu ana kadar 50 küsur yaşında, hala aynı işi yapıyor, Yani kalifiye, vasıflı... Burada da... Bozuldu burası da hakikaten Çinliler’in el

atmasıyla birlikte. Buranın da konfeksiyon ve dikim işleri bozuldu. Ama biz geldiğimiz zamanlar öyle değildi. Paris moda şehriydi. Kalifiye vasıflı işçiler çok tutuluyordu.

Anladım, siz eşinizle birlikte mi geldiniz? Yoksa ayrı ayrı mı geldiniz?

K.Y: Ayrı ayrı geldik. Burada tanıştık. Benim bu ikinci eşim. Ben tek başıma geldim buraya. Benim burada tanıdıklarım vardı. Akrabalarım vardı. Uzaktan... Onlar getirdiler beni buraya. Fransızlan evli... Bir bey tanıdığımız, hanımı Fransızdı. Çocuğunu Türk örf ve adetlerine, Türk geleneklerine göre yetiştirmek istiyordu ve ben onun için geldim. Çocuk bakmaya, dil öğretmeye, tabi Türkçe öğretmek için. Onların evinde kalıyordum. Onların çocuklarına ve hanımına...

Bu beyle nasıl tanıştınız?

K.Y: O bizim aile dostumuzdu, yani Türkiye'den...

Nerelisiniz?

K.Y: İzmirliyim.

Yani İzmir'de mi doğdunuz, büyüdüünüz? Aileniz de İzmirli mi?

K.Y: Benim köküm Diyarbakır. O dayımın asker arkadaşı.

Hmmm... Ne zaman göçmüşler İzmir'e?

K.Y: Valla ben 2 yaşındaymışım. 56'da falan. Babamgilin kardeşleri İzmirde'lermiş. İşte "gel buraya sen de, burada daha güzel iş var, n'apçaksın orda?" diye..Babam aşçıydı benim... Diyarbakırda'da yemek pişirirmiş..Sonra İzmir'e geliyorlar, bir restoranda işe giriyor, bir ev yapıyorlar amcamların yardımıyla...O gecekodu dediğimiz türden iki oda, bahçeli bir evimiz vardı. İşte bizler büyüdük, ben evlendim. İyi gitmedi, bir oğlum oldu. Yürümedi. Oğlum 4 yaşındaydı, ayrıldık. Ayrıldık... Ondan sonra işte o bizim aile dostumuz beni işe aldı, hep biraz kafası dağılır, hem de uzaklaşmış olur dedi...

Zor bir dönemdi anladığım kadarıyla?

K.Y: Çok zor bir dönemdi. Ama bir çocuğumu bıraktım orada. Ama dayanamadım, gittim aldım geldim. Buraya geldiğimde benim eşimin de kökü Diyarbakır ve

annelerimiz Diyarbakır'dan arkadaş çıktılar. Nereden nereye? O da Diyarbakır'dan İzmir'e göçmüşler... Gerçekten eşim çok iyidir... Yani benim bir çocuğum var, boşanmışım, beni kabul etti. Sonra gittik Türkiye'ye, evlendik, geri geldik, sonra buraya yerleştik. Yani kalış, o kalış (*Güler*) Sonra burada kendimize atölye açtık, ilk zamanlar burada evde çalışıyorduk. Atölye açıldıktan sonra çekildim... Sonra konfeksiyon bitti tabi, şimdi eşim butik açtı. Konsoloslüğün o taraflarda. Müşterileri hep Fransız, eski Fransızlar tabi, dikişten anlayanlar...

Eşinizle gördüğünüz mutfaklar birbirine yakın o zaman?

K.Y: Tabi yakın. Diyarbakır yemekleri daha ağır, daha çeşit oluyor. Annem yapardı ama biz çok öğrenemedik doğrusu. Zaten annem o yemekleri arada bir yapardı, çünkü çok ağırdı ve masraflıydı. Mesela içli köfte yapardı. İşkembe dolması yapardı. Burada canım çekti, geçenlerde yaptım. Mumbar dolması derler, dikersin. Ağzından doldurup, ağzından da dikedik. Burada Türk kasabımız var, ona ısmarlıyoruz, o kesime gittiği zaman, bize getiriyor. Yani özellikle getiriyor, yoksa burada satılmıyor. Bilmiyorum kaburga dolması vardır... Tencere kebabı vardır.

Siz kendinizi nereli hissediyorsunuz?

K.Y: Yani benim aslım Diyarbakırlı. Ama Diyarbakır'ı hiç bilmem. 34-35 sene önce gittim, gezemeye... İzmir'de gözümü açıp, İzmir'de büyüdüğüm için ben kendimi İzmir'li hissediyorum ama kökümü de inkar etmiyorum. Diyarbakırlıyım. Şark'ın Paris'i diyorlar... 6 ay kaldım. Orayı da sevdim. Ya annemden duyduğum için, öyle bir yabancılık çekmedim Diyarbakır'da da. Japon pazarları vardı, o pazarlara gördüklerim İzmir'de yoktu. Çünkü sınır'da... Kaçak.. İnanın orada vardı herşey...

Burada ne iş yapıyorsunuz?

K.Y: Dışarıya yemek yapıyorum ben. ELELE'nin toplantıları falan oluyor, tabi Fransızlar geliyor. Tabi konuşuluyor, bir şey yapılabilir mi? Tanıtalım diye... Ondan sonra ben yapayım dedim. Kaç sene önce. ELELE'ye yaptım. Onlar sonra alıştılar. Kokteyller için...

ELELE'de düzenlenen toplantılarda Fransızlar geliyor diye yaptığımız yemekleri ona göre değiştiriyor muydunuz?

K.Y: Hayır, tam aksine, çünkü onlar bizim yemeklerimizi istiyorlar. Yani ben, somon balığı, jöleli möleli bir şeyler yaptım, yemediler. Onlar Fransız şeyi isteseler, restorana giderler. Bilmiyorum, mesela burada bir Türk restoranında gördüm, karnıyarığın üstüne rapé (rendelenmiş) peynir... Ben... Bilmiyorum. Benim hoşuma gitmedi. Bizim alışmadığımız için.. Hoşuma gitmedi yani. Onun için hiç düşünmedim öyle bir şeyi. Tadı hoşuma gitmedi. Bizim alıştığımız bir damak tadımız var. Yani ezelden beri bizim karnıyarığımız karnıyarıktır ama onun üzerine peynir yahut beşamel sosu???? Hiç hoşuma gitmedi. Onun için Türk yemekleri ile oynamam.

Fransız tanıdıklarınız da eve mesela yemeğe geldiği zaman onlara uygun bir değişiklik yapmaz mısınız?

K.Y: Hayır yapmam. Biz mesela onların evine yemeğe gittiğimizde salata yemek zorunda kaldık sadece. Kerevit doldurmuşlar hamurun içine. Soslar moslar... Ayıryetten somon balıkların jölelemişler, yani bilmiyorum yiyemedik...

İzmir balık memleketi değil mi? Hâlbuki sizin alışkın olmanız lazım?

K.Y: Ama değişik!! Soslu moslu, değişik... Bunların sosları çok güzel tabi... Mesela aynı yemeği oğlum yaptı, yedik ama Fransızlar yaptığı zaman yiyemedik, beğenmedik... Bilmiyorum... Zaten bunların öyle bizim gibi çeşit çeşit, zengin bir mutfağı yok ki... Yani bilemiyorum, Fransız mutfağı dünyanın en zengin ikinci mutfağı oluyor ama... Çin Mutfağı birinci, Fransız mutfağı ikinci, Türk mutfağı üçüncü dünyada... Ama bunlarda biftek-*frite* (patates kızartması), steak-*frite*, balık, nebileyim ben, patates köfteler, yani ıvır zıvır şeyler, yani bizim gibi ağırlıklı yemek şeyleri yok bunların... Çok çok haşlamalar oluyor... Bütün bunlar da, tüm sebzeleri kullanıyorlar ama etin yanına, haşlama olarak getiriyorlar ve bir sos koyuyorlar... Veya konserveyi ısıtıyorlar, üzerine bir parça yağ koyup, ısıtıyorlar, yiyorlar...

Dışarıya yeme gidiyor musunuz? Fransız ya da değişik mutfakları tatmak için?

K.Y: Fransız restoranına gidip de n'apıcaz, ne yiyeceğiz Allah aşkına? İki tane et, ben onu evde de pişiriyorum (*Güler*) O kadar da dünya para vermem. Biz Türk restoranlarına gidiyoruz, Strasbourg St.Dennis'de, Assos var arka sokağımızda. Bu gittiğimiz yerler Türkiye'de ocakbaşı gibi, Yanınızda pişiriliyor herşey. Türkiye'yle tutmuyor tabi etleri, mezeleri, yani tadı tuzu ama gidiyoruz işte, özlüyoruz...

Türkiye'ye sık sık gidiyor musunuz?

K.Y: Her sene giderim. Her sene...

Türkiye'ye dönmeyi üşündünüz mü hiç?

K.Y: Aaaahhh... Hep düşündüm. Buradaki Türkler'e sorsan, yüzde 99'u hep dönmek ister. Geldiğimizden beri hep dönmeyi düşünüyoruz. 30 senedir hala döneceğiz...

Bayram yemekleri falan yapıyor musunuz?

K.Y: Kurban Bayramı'nda daha ziyade kavurmasıdır, pilavıdır, salatasıdır, yaparım, gelen yer. Ama ben 4-5 yıldır burada kurban kesmiyorum çünkü burada et bulamayan yok... Türkiye'de kestiriyorum. Gönderiyorum paramı, vekâletimi de veriyorum, onlar tespit ediyorlar kime verileceğini. Şimdi Türkiye'de de sen kesiyon bana veriyon ben kesiom sana veriyom. Böyle bir kurban anlayışı var. Biz böyle görmedik...

Türkiye'deki akrabalarınızla bağınız kopmadı herhalde?

K.Y: Tabi tabi, hiçbir zaman kopmadı. Ama bir şey olduğu zaman biri ameliyat olur, biri borca girer, birbirimizle paylaşmayız... Burada 20–25 senelik arkadaşlarımız var onarla paylaşıyoruz. Buradaki bağlılık, buradaki birbirine el uzatma Türkiye'de kalmamış. Ben şimdi Türkiye'ye gittiğimiz zaman hala 30 sene önceki Türkiye'yi arıyoruz. Arıyoruz ama yok... Çok üzülüyorum ben buna... Maalesef yardımlaşmalar, komşuluklar... Burada herkes geldiği zamanı sürdürüyor. Birbirimizle paylaşıyoruz ve birlikte hareket ediyoruz. Onun için Türkiye'ye gittiğimiz zaman zorumuza gidiyor... Misafirperverlik falan bitmiş Türkiye'de ama bizler hala onu sürdürüyoruz burada.

Türkiye'ye bir yabancılik hissediyor musunuz?

K.Y: Hayır, yok bazısı oraya gidince uyum sağlayamıyorum, hayır yani bizim kökümüz... Biz oradan geldik... İlk gidiyorsun, tuhaf geliyor sana ama çabuk uyum sağlıyorsun. Senin toprağın... Bir de oraya gittiğim zaman sanki buraya hiç gelmemişim gibi oluyor...

Anladım, yemek tariflerine geri dönecek olursak, geleneksel tarifleri değiştirmediğinizi söyleyebilir miyiz?

K.Y: Evet, ben tarifi değiştirmem, ama eşim değiştirir. “Nedir yani bu kanun mu bu?” diyor. Ben yapamıyorum onu... Bilmiyorum ben tariften kopamıyorum. Çocuklar da yemiyor zaten, öyle değişik yaptığım zaman, beğenmiyorlar...

EK. 13. MÜLAKAT 12

“Avrupa’ya giren Çin malları da buradaki Çin restoranlarından farksız”

Biraz kendinden bahseder misin?

L.X: Ben burada (*Paris’te*) üniversiteye gidiyorum. İşletme okuyorum. Hmmm... Ailem Çin’de yaşıyor....Taipei’de...Hmmm.... 22 yaşındayım... Bu sene son senem, yani seneye eve döneceğim artık.

Seni mutfakta neredeyse her gün aynı 3 kapla görüyorum, sanıyorum her gün kendine yemek pişiriyorsun?

L.X: Evet, evet bu doğru... (*Güler*) Hemen her gün kendime yemek pişiriyorum. Yemek pişirmeyi seviyorum.... (*Tencereleri yıkar*) Derslerim genelde sabah olduğu için seninle mutfakta çoğu zaman öğlenleri karşılaşıyoruz. Ben genelde burada yemek yiyorum.

Herhalde her gün Çin yemeği yapıyorsun kendine, en azından benim gördüğüm bu... Tek bildiğin mutfak bu olduğu için mi yoksa bunun başka nedenleri var mı?

L.X: (*Güler*) Evet, bu doğru genelde Çin yemekleri yapıyorum. Bilmiyorum, en çok ne yemeye alıştıysan onu yiyorsun işte. Ben Çin yemeği yapmayı biliyorum ve onu yapıyorum. Yani arada sırada başka şeyler de yapıyorum ama genelde bildiğim şeyleri yapmak kolay oluyor. Aslında nedeni çok basit çünkü Çin yemekleri hem ucuz, hem hızlı yapabiliyorsun hem de pratik. Yemek hazırlamak için çok vakit kaybetmek istemiyorum. Onun için bir an önce karnımı doyurmaya bakıyorum.

Yalnızca karnını doyurmak için hamburger, pizza da yiyebilirsin ama?

L.X: Haaa, evet, Yiyorum zaten. Arada bir akşamları dışarıda yiyorum, yani burada değilsem...

Çin’de de gider miydin McDonald’sa mesela?

L.X: Evet, tabi ki... Neden gitmeyeyim ki? Burada olan orada da var işte... Haftasonları genelde arkadaşlarımla giderim McDonald'sa... Hatta birkere doğumgünümü orada kutlamıştım. Küçükken annemlerle giderdik değişiklik olsun diye... Onlar çok sevmezdi ve pek birşey yemezlerdi aslında ama beni götürürlerdi.

Peki, burada markette her tür malzemeyi bulabiliyor musun?

L.X: Yani herşey yok tabi ama ben de daha basit şeyler yapıyorum zaten burada. Haşlanmış pirinç ya da *noodle* (erişte) ve genellikle sebze... Bazen et de kızartırım... Kışın daha çok çorba yaparım. Yani kolay şeyler... Senin Çin restoranlarında gördüğün yemekleri yapmıyorum yani. Düşünsene burada Pekin ördeği yaptığını mümkün değil, zaten ben nasıl yapılır onu da bilmiyorum... (*Güler*) Böyle şeyleri annem yapar. Ben burada genelde haşlanmış ya da kavrulmuş sebze ve pirinç ya da erişte (*noodle*) yapıyorum. Yani çok karışık şeyler değil, anladın mı? Basit şeyler...

Anladım. Çubuk kullanmıyorsun ama yerken?

L.X: Hayır, hayır... (*Güler*) Çatal, kaşık ve bıçak kullanıyorum ben, hem yemeği pişirirken hem de yerken kullanıyorum onları. Çubukları çok amaçlı kullanamazsın. O nedenle çubukla yemiyorum. Ayrıca bu olması gereken de bir şey değil yani evet restoranlarda gördüğün geleneksel usul çubukla yemek ama biz evde de çatal kaşıkla yiyoruz yemeklerimizi. Misafir geldiği zaman ya da aile büyükleri olduğu zaman çubuklar masaya konur. Bazı şeyler değişti... Yani eski zamanlarda çatal-bıçak ile yemek yiyenlere barbar denirmiş... (*Güler*) Sanırım biz de biraz barbarlaştık...

Hiç yemediğin ya da yemeyi reddettiğin şeyler var mı?

L.X: Hmmm... Yok sanırım... Ama kötü yemek yiyemiyorum yani çok acı, çok ekşi, çok tatlı şeyleri de çok sevmiyorum... Mesela Hunan bölgesine ait yemekler çok baharatlıdır. Yani yeterinden fazla biber koyuyorlar yemeklere ve o kadar acı oluyor ki yiyemiyorsun. Bazı insanlar sıcak nedeniyle çabuk çürüyen yiyeceklerin tadını maskeleyen için bu kadar çok baharat kullanıldığını söylüyorlar. (*Güler*) Anladın mı? Ama yemeğin içinde bir uyum olması benim hoşuma giden... Yani Çin'de buradaki Çin restoranlarında gördüğün Çin yemeklerinden başka o kadar değişik şeyler var ki, ama pek bilinmiyor burada... Hmmm... Mesela domuz

bağırsağı pek çok insana iğrenç gelse de iyi pişirildiyse benim yiyemeyeceğim bir şey değildir. Yani problem değil... Evet, bunu yiyebilirim... İnsanların bazı hayvanları yemesi ya da yememesi ülkeden ülkeye o kadar değişiyor ki neyin iğrenç olup olmadığı da buna göre değişebiliyor. Yani bana iğrenç gelen şeyi sen kendi ülkende severek yiyorsun ve benim yediğim şeye de “Aman Allahım, onu nasıl yiyebiliyorsun?” diyebiliyorsun, öyle değil mi? Bu gerçekten de bana enteresan gelen bir şey... Bir de yemekle birlikte soğuk şeyler içmiyorum ya da ne bileyim kola ya da şarap gibi şeyler... Yine yemeğin tadını alıyorlar bence... Bu yüzden yemekle su içiyorum genelde... Ama akşamları bira içmeyi severim bak (*Güler*)

Aileni ziyaret edebiliyor musun? Ya da onlar gelebiliyorlar mı buraya?

L.X: Onlar gelemiyorlar çünkü ikisi de çalışıyorlar. Ben de ancak yazın yanlarına gidebiliyorum, çünkü uçak bileti çok pahalı...

Nerede oturuyorlar demiştin?

L.X: Taipei. Taipei’de oturuyorlar.

Buradaki Çin restoranları hakkında ne düşünüyorsun?

L.X: Aaaaahhh... Bazıları gerçekten tam bir felaket... Zaten bazı yemeklerin tadı da daha değişik... Bazıları çok yağlı, bayat ve soslu... Yani ne yediğini bile anlamıyorsun...

Benim dikkatimi çeken bir şey var. Genelde Çin Restoranlarında yalnızca bölge adlarına göre bir ayırım var, değil mi?

L.X: Evet, evet bu doğru... Yani burada en çok bilinen Hunan, Yuan, Kanton ve Szechuan bölgeleri. Ama Çin’de neredeyse her yörenin kendine has gelenekleri ve yemekleri var. Mesela Moğolların olduğu kuzey bölgesinde müslümanlar yaşadığı için onlar bifteği yalnızca koyun etinden yaparlar ama kıyı kesimine gittiğin zaman koyunun yerini balık ve deniz ürünleri alır. Yani çok farklı ve çok çeşitli... Ama burada insanlar yalnızca kırmızı bir dekor ve Çin restoranı tabelası görünce hangi yöreden ne yediklerine bile bakmadan Çin yemeği diye bir şeyler yiyorlar... Hatta Çin olması bile gerekmez, bildiğim bir sürü insan Çin, Vietnam ve Kore mutfakları

arasındaki farkı pek bilmez ve Uzakdoğu der geçer işte... Tabi böyle bir anlayış var, çoğu insan Uzakdoğuyu tanımıyor ama bu çok ucuz ve turistik geliyor bana...

Evet, ama buradaki Çin restoranlarının çoğunun yemeklerini Avrupa damak zevkine uydurduğunu biliyoruz. Söylediğin değişikliğin kaynağı bu değil mi sence?

L.X: Evet, tabi bu dediğin doğru olabilir ama bu bana çok saçma geliyor... Etnik mutfak zırvallıkları...Değil mi? Bilmiyorum, ben tanıyamıyorum bazı yemekleri, bunu neden yaptıklarını anlayabiliyorum, yani herhalde bazı yemekler ya çok yağlı geliyor ya da çok baharatlı ve değiştiriliyor ama evdeki tadından da uzaklaşıyor bu arada yemekler... Yani acayip bir tat çıkıyor ortaya... Bilmiyorum benim hoşuma gitmiyor, yani kötü yapılmış bir yemek yediğin zaman bir daha yemek yediğin o restorana gitmezsin değil mi? İşte onun gibi bir şey... Yani ben değişime karşı değilim. Zaten bu imkânsız çünkü Çin mutfağı dediğin şey zaten o kadar çeşitliliğe açık bir mutfak ki... Benim tek söylemek istediğim... Hmmm... Uyum yok anlıyor musun? Yani uyum ve denge çok önemli bir şeydir benim ülkemde... Mesela sana basit bir örnek vereyim: ekşi-tatlı sosu biliyorsundur... Ekşi ve tatlının oranlarını iyi ayarlayamazsan yaptığın sos ya ekşi ya da tatlı olur anlatabiliyor muyum?

Hiç sıkıcı olmuyor mu her gün aynı ya da benzer malzemelerle hazırlanmış şeyleri yemek?

L.X: Hayır, tam tersine. Aslında her gün aynı şeyleri yediğim de söylenemez sanıyorum. Önemli olan malzemeler değil. Hmmm... Nasıl denir...Bir dakika... Haaaa... Yani önemli olan malzemelerin tatları arasındaki denge... Her gün birbirine benzer malzemelerle farklı şeyler yapılabilir, önemli olan ortaya lezzetli ve yenebilir bir tadın çıkması çünkü... Yaptığın yemekteki malzemeler arasında denge ve uyum olmazsa o yemeği yememen daha iyi çünkü sana kötü gelecektir.

Kalite ile ilgili bu söylediğin şeyler aslında Avrupa'ya giren Çin mallarının kalite açısından düşüklüğü ile hiç örtüşmüyor. Sence de bu çelişkili bir durum değil mi bu?

L.X: (Güler) Evet bu güzel bir nokta. Ama Avrupa'ya giren Çin malları da buradaki Çin restoranlarından farksız, yani aslında söylediğim çok da tutarsız bir şey değil...

Her iki mal da ancak bu şekilde Avrupa pazarında kendilerine yer bulabiliyor ve bunun üzerine işleyen muazzam bir ekonomi var. Öyle değil mi? (*Gitmeye hazırlanır*)

EK. 14. MÜLAKAT 13

“Brüksel’e gittim 1 sene yaşamaya ama kendime gelemedim Brüksel’de... Brüksel’de kahve yapmayı bilmiyorlar mesela. Ama Viyana’ya gittiğim zaman Roma’dakine göre muhteşem bir şey olduğunu ve burada içtiğim kahvenin [Viyana’dakinin] çok uzaktan bir kopyası olduğunu anladım ama buradaki de idare ediyor işte...”

Ne zaman geldiniz Fransa’ya?

Z.D: 86’da geldim. Kısa süreli vizeyle. Zaten pasaportu da satın aldım zaten. Pasaport hakkım yoktu yani. Ondan sona kendi pasaportumla geldim. Neyse işte 86’da geldim ve Paris 3 Üniversitesi Sahne Sanatları bölümüne kaydoldum, çünkü Mimar Sinan’ın Sahne Sanatlı bölümünü bitirdim, master’ını yani. İşte burada, doktora almadılar, DEA diyorlar işte, onu beceremedim işte, çok ağır geldi, param yoktu, çalışmam gerekiyordu, kâğıdım yoktu filan... Kağıtsız biçimde yaşadım uzun bir süre. Sonra işe regularisé olmaya gittiğimde konsolosluğa, o zaman çok herkesin şey yaptığı bir şeydi, sen niye mülteci oluyorsun ki? Türkiye’ye dönüp öğrenci pasaportu almaya kalkarsan zaten sakıncalı biri olduğun için problem çıkacak, bir de askerlik emri çıkarılmıştı hakkımda, yani askere çağrılmıştım. Dolayısıyla başka çözüm kalmadı. Ya evleneceğim, ya mülteci olacağım... Mülteciliğe karar verdim ben de. Mülteci olmak da çok kolaydı ama hakikaten de mülteci olmak için de gerekçelerim vardı. 141 ve 142’den yargılandım.

Hangi yasalar bunlar?

Z.D: Bunlar 1991 yılında kaldırılan 2 tane yasa... Bir sınıfın diğer bir sınıf üzerine tahakküm kurmasına yönelik siyasi faaliyet yürütmek, anayasayı tahkir etmek ve meclisi ilgaya yeltenmek... Dolayısıyla bu yasalar artık yoklar yani, onun yerine terörle mücadele yasaları var ama yani, işte onlar var... Bu işte komünizme kurulmuş olan bir duvardı. Komünist olma ihtimalin yoktu eskiden Türkiye’de.

91’de af çıktı. Ha bu arada 83’te askerlik hakkımı aldıklar, bu söylediğim yasalardan yargılanmış olduğum için...82-83’te yargılandım. Aslında Mimar Sinan’a girişim de biraz bu sebepten oldu... Sonra 86’da buraya geldim. 3 tane sınavdan geçmek zorunda kaldım YÖK yüzünden. Dil sınavından geçtim, hâlbuki Fransız lisesinden mezunum, bu da muaf olmamı gerektiriyor.

Hangi liseden mezunsunuz?

Z.D: St. Joseph. Ondan sonra İngilizce sınavı ile bilim sınavı yaptılar. Hem Paris 7’yi hem de Paris 3’ü kazandım. Neyse okula başladım öyle. Ama bir taraftan da para kazanmam gerekiyor. Boğaziçi’nden bir arkadaşım vardı, onu buldum. 4 kişiye birlikte bir restoran açcaz, eğer istersen gel dediler. Ege Restoran... New York Times’ta çıktı, önemli bir yer oldu bir ara... İşte neyse, Ben Fransızca biliyorum, “garsonluk yaparım” dedim. Onlar da dediler ki, “bizim garsonumuz var, bizim soğuk meze aşçısına ihtiyacımız var”. Ben tabi meze yapmayı bilmem, yani yemekle aram hep iyi olmuştur mesela zamanında İstanbul’da yeni bir yer açılmış, gidip onun tadına bakmak gibi bir derdim olurdu ama bunlar parayla ilgili olan şeyler tabi... Birazcık gurmeliğim vardı ama her zaman mümkün değildi... Neyse, “tamam” dedim “yaparım”. Bir yandan annemin bana verdiği bir yemek kitabı var, ona güveniyorum bir de tabi o güne kadar yediklerim var, “ben bu işi yaparım” dedim, inandırdım onları... Ben tabi tutuştum tabi. Yalnızca bir hafta sonu var, dükkân açılacak. “Sen” dediler “bize bir liste yap, Pazar günü de gel, yap”, zaten Pazartesi günü de açılacak... “Pazar günü yalnız çalışırsın, kimse yok!” Ben bir liste yaptım, yok yok o listede. Midye dolma var, tarama var, tarator var...

Midye dolma yapmak epey zordur, nasıl yapacaktınız bunları?

Z.D: Midye dolmayı anneannemden görmüşlüğüm var.

Nereli aileniz?

Z.D: Annem Trabzonlu, anneannem Ordulu. Babam İstanbullu, babamın babası da Üsküplü. Ben Ankara doğumluyum, yani babamlar şeydeyken, kız kardeşim de Balıkesir doğumludur mesela.

Ne iş yapıyordu babanız?

Z.D: Babam tıp 4. sınıftan terk. Babası ölmüş, çalışmak zorunda kalmış, filan falan. Lise mezunu olarak da hayatını kazanabileceğini anlayınca bırakmış. 23 doğumlu... Büyük baraj inşaatlarında çalışmış, şantiye şefliği yapmış ve iyi para kazanmış o yıllar için.

Siz kaç doğumlusunuz?

Z.D: 57. Geçen ay 50'ye bastım... Neyse işte bütün hafta sonumu kütüphanede geçirdim, Türk yemekleri ile ilgili kitaplar vardı, daha önce biliyordum. Sağda solda yediğim bütün yemelerin tariflerini, fotokopi çektirecek param olmadığı için yazıyorum. Pazar saat 10'da başladım, akşam çıktığımda gece 2'ydi tabi. Bu arada midye dolmayı iki kere yaptım, çünkü hepsi açıldı. Evi aradım annem sarmadın mı dedi. Meğer teker teker sarılıyormuş onlar, ben hiç görmemiştim. Her neyse işte 1 ay filan çalıştım, sonra çok yoruldu. Öğrettim birine, malzeme alımı ile ilgilenmeye başladım... Mesela topik yapmıştım, bir Ermeni yanıma geldi, nerden geldi aklına dedi... Hasır'da yemiştım... İstanbul'da mezeyi evde göremezsin, yani görebilirsin ama eksik kalır, mesela topik göremezsin, sufle karides göremezsin. Hızlı ve çabuk yapılan çilingir mutfağı... Sonra burada o zaman her türk malzeme satılmıyordu, yani dönüştürmen gerekiyordu. Mesela biber dolma, Türkiye'deki ince kabuklu ve küçüktür, buradakiler önceden pişirmezsen dolma olmuyor... Onların küçüklerini bulmaya çalışıyorsun... Ondan sonra işletmesini de üstlenmeye başladım, hayatımı daha iyi kazanmaya baladım ama okulu da bıraktım. Zaten sürmenaj geçirdim yılın sonunda, çok yoğundu... Çünkü sahne ile ilgili haftada 1500 sayfa okumam gerekiyordu ve benim sahne bilgim okuldan gelmiyordu, sahneden geldiği için eksik kalıyordum.

Nerede oyunculuk yaptınız?

Z.D: 15 yaşından 30 yaşına kadar lisede, Şehir Tiyatroları'nda, sonra Boğaziçi Üniversitesi'nde toplam 15 sene sahneden inmedim yani. Hem oyuncu, hem yönetmen olarak... Neyse işte yani yemek işte çok uzun sürdü. 6 yıl kesintisiz, en son 2002'de ayrıldım Yani bir daha da dönmek istemiyorum. Çok ağır bir iş... Kebapçılarla da olacak bir iş değil. Aşçıyı Türkiye'den getirmen gerekiyor, o da çok pahalı...

Şu anda ne iş yapıyorsunuz?

Z.D: Şu anda çalışmıyorum. 2 tane kızım var. Bir ara moto kuryelik yaptım ama kabus bir iş, epey sıkıntılı bir dönem geçirdim ben eşimden ayrılınca... Neyse işte Ege'yi (restoranı kastediyor) 91'de bıraktım, sonra 97'de başka birşeye başladım, 6 ay falan yaptım, 2000'de tekrar başladım, 2002'in sonunda ayrıldım bir balık restoranıydı o da... Sıkıntı çekiyorlar epey. Tabi Fransa'da da son 20 yılda çok şey değişti. 2,5 saatten, 1 saate indi öğlen yemekleri. Yeni gelen kuşaklar yemeğe daha az zaman ayırıp, daha fazla para kazanmayı tercih eder oldular... Ekonomik bir hızlanma oldu yani.. Çok fazla hazır ve hızlı yemekçiler açıldı. Genellikle endüstriyel yemekler bunlar... Yani aslında iki tür eğilim var. Biri bir araştırma yapmış. Burgogne şarabı içenler sağ partilere, Bordeaux içenler sol partilere oy veriyorlar. Bordeaux'nun birçok yemekle içilebilir olduğunu, dolayısıyla daha liberal bir insan tarzı olduğunu ama ucuz bir şarap. Ama bu bir gerçek yani... Burgogne şarapları ise Bordeaux'nun fiyatının iki misli... *(Bordeaux ve Burgogne şarap kültüründen bahseder)*

Yemekle aranız nasıl Z.?

Z.D: Ben yemek konusuyla yakında ilgileniyorum, okuyorum, takip ediyorum. Mesela daha dün gördüm dünyanın en iyi aşçısı ödülünü bir Katalan'a vermişler. Ama tabi o adamlar yemek araştırması yapıyorlar. Bizim rahmetli, adını unuttum, grev yaptık beraber, yani boykot, yemekhaneyi boykot ediyorduk, hatırlamıyorum nedenini, hah, Tuğrul Şavkay, grev gözcüsüydü, yemek yaptı yani yemek dediysem, sandviçler filan yaptı ama herif sandviç yaparken o zaman hayatımda görmediğim şeyler koyuyordu. Tereyağının içine sarımsak ve otlar koyuyordu ve ekmekleri batıyordu. Yani bu söylediğim 76. 19 yaşındaydım ben. Erken öldü... Evet, işte bu Katalan aşçı, restoranındaki yemeklerden bir tanesi işte şey, kızartılmış balık kılçığı pamuk helvayla sunuluyor. İşte bu adam başka bir şey yapıyor. Herif diyor ki ağzınızda sizin 4 duyu var ve ben buna farklı şekillerde seslenmeyi arıyorum. Mesela bir de şey vardı, mürekkep balığının kızartılmış kılçıklarını mürekkebinden yapılmış ince buz parçalarını şimdi hatırlamadığım bir şeyin içinde sunuyordu ama pek yenebilecek bir şey gibi gözüküyordu. Anlıyor musun? Yani adam zaten bir araştırmacı, aşçı değil yani... Yaptığı yemeklerin içinde yenilebilir olanları %20'yi

geçmez yani...Dalga mı geçiyor diyorsun yani ama hayır herif ciddi... Yani kullandığı malzemeler bunun yiyecek değerinin olup olmadığını daha önce kendine hiç sormadığın şeyler... Herifin ifadesi de şu zaten: Ben yemekle ilgili 6 ay araştırma yapıyorum ve 6 ay da bulduklarımızı, yaptıklarımızı restoranımda sunuyorum diyor. Barcelona’da dükkân... 4 tane Michelin yıldızı bir adam yani bu... Fransız aşçı da üçüncü oldu mesela ama o bayağı bildiğin aşçı, yani rafine mutfak yapıyor adam. Yani Fransızların birbiriyle iyi gittiğini düşündüğü yiyecekler var. Bunları bir şekilde birleştirmeleri gerekiyor.

Belirli bir damak zevkinden bahsediyorsunuz, anladığım kadarıyla...

Z.D: Evet... Tabi... Bunu yaparken de ağızda senin 4 tane duyu var, işte bir tanesi tatlı, bir tanesi acı, bir tanesi ekşi diğeri de tuzlu. Eğer sen birazcık yakarsan acı biberle, o zaman duyarlılığını artırabiliyorsun dilin. Bunun dışında kalanların hepsi ısırma, ağızdaki yuvarlanışla, çıtırdama ve genze giden kokularla ilgili, ama bu 4 temel üzerine kurman gerekiyor herşeyi. Şimdi mesela, bizim mutfağımızla kıyasladığın zaman şöyle farklılıklar var. Mesela et konusunda bir kere kan farkı var. Bir kere bütün büyükbaş hayvanların hepsi kanıyla birlikte kesiliyor. Kan akıtılmıyor yani ve islama aykırı bu zaten yani. Kafasına vurulan bir balyozla ölüyor, ölümden kısa bir süre sonra kesiyorlar, kalp durmuş oluyor ama kan içinde kalıyor. Hâlbuki İslam’da tam tersi, bilinçli olması gerekiyor, yani ölmekte olduğunun farkına varıp can havliyle hareket etmesi, o yüzden mesela bir ayağını serbest bırakıyorlar hayvanın ki debelensin ve kalbi daha çok çalışsın ve bütün kanı çıksın diye. Fransızlar mesela kanı da yiyorlar, mesela kandan yapılmış sucukları var. Budain.. Domuzun pıhtılanmış kanında yapılıyor. Bu tabi çok kültürel bir şey, adamlar köpek yiyorlar Kore’de... Ben bu kan sucuğunun tadına baktım tabi ama benim kültürümde ve ağız tadımda yeri yok... Senin ağızda normalin üzerinde bir duyarlılık yoksa kültüre bağımlıdır bence... Çünkü yani ilk 5-10 sene içinde öğrendiğin bir yemek kültürü ediniyorsun aslına bakarsan...

Damak zevkinin değişmesine neden olan şeyler sizce neler olabilir?

Z.D: Entelektüel şeyler olabilir, sınıf değiştirmek olabilir, coğrafya değiştirmek olabilir, görgü artırmak olabilir filan... Ama benim bahsettiğim duyarlılık, doğal

duyarlılık, yani doğuştan, zeka gibi bir şey... Su tadıcısı var mesela, herkesi almıyorlar oraya yani, duyarlılığı yüksek olanı alıyorlar. Ya da işte önolog herif. Tamam, işte zekâ ya da hafızayla ilgisi olabilir ama bir de duyarlı olması gerekiyor. Bu duyarlılık geliştirilebilir bir şey. Okulu var, Bordeaux'da mesela Şarap Okulu var, şarabın içindeki 150 etmeni ayırt etmeyi öğretiyorlar. 10'u geçmez benim ayırt edebildiğim tatlar... Kolaylıkla yapılabileceğini sanmadığım bir şey yani... Bir de tabi çok enteresan şeyler var. Mesela Oturak Âlemi diye bir şey vardır Konya bölgesi'nde bilir misin?

Yok bilmiyorum?

Z.D: Oturak Âlemi Konya yöresine ait bir eğlence biçimidir. Erkeklerin daha çok katıldıkları bir eğlence biçimidir. Kadınlar da var tabi işin içinde ama adınlar genellikle metres olarak bulunuyorlar. Oyuncu Kadınlar... (*Orhan Kemal'in Oyuncu Kadın romanından bahseder*) Karamanlı bir ailenin... Aaaahhh... Yani ben biriyle evlendim. Bu insan Karamanlı'ydı ve ailesi de Karaman eşrafındandı ve mesela onların evinde bu Oturak Âleminde yenilen bir şey yedim. Ara başı diye bir şey ve Oturak Âlemlerine özgü bir şey aslında fakat... Mesela içki içildikten sonra işkembe içilir ya İstanbul'da. Bunlar öyle yapmıyorlar Konya'da. Oturak Âlemi yapılacağı zaman ara başı yapılıyor, ondan sonra Oturak Âlemi yapılıyor. Ara başı bir tür alkolün etkisini ortadan kaldırmak için yenilen bir şey. Genellikle Fransızların da benzer bir şey var... Yani mesela Fransız bir ailenin Noel yemeğine davet edildik. Saat 11 civarı artık tıka basa yediğim entrée'lerden sonra, salyangoz, istiridye, kaz ciğer filan gibi şeylerden sonra, ana yemeğe geçilecek, arada dondurma verdiler! Yani ağzının tadı değişsin, dondurma ile nötralize ediliyor ağız dil, ondan sonra portakallı ördek yedik...

Sorbé gibi bir şey miydi yediğiniz? Yani buzlu ve meyveli bir şey miydi?

Z.D: Evet, içinde süt ve çikolata yoktu. Ara başı ise su muhallebisini bilir misin? Su muhallebisinin sakızsızını ve içinde şeker ve gülsuyu yok. Yani sadece undan yapılan, pıhtılaştırılmış, içinde azıcık nişasta olan bir muhallebi var. Masada bir tane ocak var ve ocak kaynatıyor bir şeyi. Çok acı, yani yenilmeyecek kadar acı ve av kuşundan yapılmış bir çorba kaynıyor sürekli ve sana o çorbadan veriliyor bir kepçe

önüne ve yemesi gösteriliyor önce. Ben önce muhallebi almayayım dedim. (*Güler*) Onlar dediler ki, yiyemezsin başka türlü, canın çekmiyor olabilir ama muhallebi kötü gözüküyor yani. Kaşığın yarısına alıyorsun önce muhallebiyi, sana bir tane muhallebi karesi veriyorlar önüne, aynı zamanda da önünde o kaynayan kırmızıya yakın, kuş etleri olan çorba duruyor. Yarısına alıyorsun kaşığı ve diğer yarısında da muhallebi var, ağzına atıyorsun, çiğnemenen yutuyorsun damağa değdirmeden. Yuttuktan sonra da tadı geliyor ağzına. Çok garip bir tadı var, acılığını da hissetmiyorsun... Yani başlangıç yapabilmek için arada sunulan yemek... Ara başı. Alkolün etkisini alsınlar, oyuncu kadınlar dans edecek ve baklava yenecek, yani asıl derdimiz o... (*Güler*) Bu mesela yüksek bir kültür Karaman'da gördüğüm. Bu benim eski kayınpederimin evinde oluyor... Fakat asıl önemlisi şu yani masanın etrafındaki insanlar entelektüel olarak gelişmiş, yani herkesin üniversite diploması var, yani onu yadsımamış olmaktan ötürü de bir kültürlülükleri var. Benim için bu insanlar çok kültürlü insanlar... Bu aynısı, Ege köyündeki köylüde de var. Şehre gelip zıvanadan çıkmamış adam da kültürlü bir adam yani... Ya da Fransa'da Burgogne şarapları ve *terroir* yemeklerinin yakın olması da bunun gibi bir ilişki...

Nasıl yani, biraz açabilir misiniz?

Z.D: Yani iki taraflı bir durum var Fransa'da. Yani uluslar arası mutfağa açık, sol partilere oy verenler Bordeaux şarabı içer görüşünden yola çıkarsak yani bu insanlar daha liberal, kültür düzeyleri daha yüksek, yedikleri yemekler uluslar arası mutfağın yemekleri, Bordeaux içiyorlar ama bu arada uluslar arası mutfakta yeni bir yemek tarzı daha çıkıyor: globalleşmenin getirdiği bir yemek tarzı o. Entrée'de domates, peynir, üzerine reyhan yaprağı ya da iki üç tane kurutulmuş balık, üzerine zeytinyağı... Bu Yunanistan'da da var, feta tabağı, Roma'da da var, mozzarella tabağı, Fransa'da da var, *chevre* (keçi peyniri) gibi... Ama bu herhangi bir bölgeden alınabiliyor entrée olarak, arkasından işte ne bileyim, bir kuzey yemeği ile devam edilebiliyor, örnekse işte şey, bir et parçası, yanında bir garnitür, genellikle soté edilmiş ya da az haşlanmış sebzeler... Bu sebzeler genellikle kütürdemesi gereken sebzeler ya da egzotik sebzeler... Mesela wok olabilir bunlar, ya da kuşkonmaz olabilir. Mesela Fransa'da kuşkonmaz demokratik bir yiyecek, öyle Türkiye'deki gibi değıl. Yanında işte, üstünde sos... Bunlar çok kolay yemekler aynı zamanda,

hızlı.. Arkasından da, Fransa'da üçlü yemek yeniyor, işte entée, ana yemek, tatlı, yani arkasından kahve ve yanında şekerleme... Burgogne bölgesinin *terroir* yemekleri böyle değil... Terroir yemekleri muhakkak o bölgeye ait bir malzemeyle yapılmak zorunda, dolayısıyla başka bir bölgeden gelecek birşeye yer yok zaten orada. Onu pişirmeyi de bilmezler... Yöresel mutfaktaki malzemeler yöreye ait... Kuzey'de kalıcım çünkü güneye indikçe işler karışıyor. Akdeniz mutfağı giriyor işin içine. Yani güney'de de var yöresel yemekler ama. Mesela Marsilya'da bir balık çorbası içtim, ama uluslar arası bir mutfaktaki balık çorbası sana daha yakın gelir, bunun yöresel bir tadı var, yani o kadar yöresel ki tadı bana uymuyor, hoşuma gitmedi. Ama yapmam yani. Yapmam yani, uğraşmam... Bordeaux bölgesinde de var, yöresel mutfak. Hatta çok ağır, yağlı bir mutfak... Tereyağı bile çok az kullanılıyor, muhakkak kaz yağı... Ama yöresel mutfak, çok rafine bir mutfaktır. Mutfağın olabilmesi, için yani bir ülkenin kendi mutfağına sahip çıkabilmesi için yöresel mutfağın varlığı çok önemli bence çünkü yöresel mutfak çok ince bir mutfaktır. Kendine has malzemeler ile yalnızca o yörede kullanılan malzemeler ile yapılabilir çünkü... Muhakkak imparatorluktan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiş bir miras var. Bunun haricinde ilk göç zamanında mesela benim dedemler Üsküp'ten göçmüşler. Ama anne mutfağının bana daha yakın geldiğini söyleyebilirim. Etlı ekmeğin günleri, toplantıları yapıldı... Fırında özel olarak yaptırılırdı. Trabzon'dan özel yağı gelirdi. Sonra bizim evde çok sık yenilen, mihlama, kayana, mısır ekmeği, kara lahana diblesi, patlıcanlı pilav gibi yöre yemekleri çok yenirdi bizde. Göç ile çok ilgili tabi evde ne yediğin. Tabi bir de sınıf atlayan bir adam babam. Mütevazı bir aileden gelip, başarılı olmuş, Demokrat Parti iktidarıyla liberalleşen bir ekonomi ile zenginleşen bir yeni sınıf vatandaşı babam benim. Liberal düşünceleri olan, merkez sağa oy veren bir adamdı yani... Bir Türk'ün hayatı aynı zamanda yemek ile çok iç içe olmak zorunda...

İnsanın bıraktığı yeri, özlediği şeyleri yemek üzerinden bulabileceğini mi düşünüyorsunuz?

Z.D: Evet, ama yalnız o da değil. Çocukken yediğin bir meyvenin tadını bir daha bulamamış olmak, onu andırıldığını düşünmek... Mesela ben çocukken Çayirova diye bir yere giderdik ve taze bal, yumurta, ekmeğin ve bahçeden elma toplar yerdik.

Hayatımın en mutlu anlarıydı onlar... Mağale cümbüş bir yolculuk arkasından da taptaze şeyler alınırdı. Özellikle o elmanın tadını unutmam mesela... Benim için unutulmaz bir tattır o...

Siz kendinize bir yere ait hissediyor musunuz?

Z.D: Ben buraya gelmeden önce çok fazla Türk değildim. Buraya geldikten sonra Türk oldum, öyle diyelim. Öyle bir problemim yoktu ama buraya gelince ister istemez oluyor tabi. Sen Türk'sün diyorlar ve yüzleşiyorsun. Nerelisin diye sorduklarında ilk başlarda İstanbullu'yum diyorsun ama Fransız için bir anlam ifade etmiyor. Ege'li ile Diyarbakır'lıyı ayırt edemiyor adam... İlk beş yıl kendimi İstanbul'a ait hissettim. Sürgüne giden insanın yaşadığı sorunlardan biri de bu aslında. Yani bir 5 yıl yaşadktan sonra sürgün hayat boyu hale geliyor. Neden? Çünkü ülkeni kaybediyorsun. Sonra vardığın yerin de kaybedilebilir bir şey olduğunu görüyorsun. Kaybedersen en az İstanbul'u kaybetmek gibi bir şey olacağını fark ediyorsun. Eh o kadar... Mesela Brüksel'e gittim 1 sene yaşamaya ama kendime gelemedim Brüksel'de. İlk gün mesela metroda kapıyı suratıma yedim. Adam tutmuyor kapıyı mesela. Eh, kahve konusunda mesela... Brüksel'de kahve yapmayı bilmiyorlar mesela. Ama Viyana'ya gittiğim zaman Roma'dakine göre muhteşem bir şey olduğunu ve burada içtiğim kahvenin çok uzaktan bir kopyası olduğunu anladım ama buradaki de idare ediyor işte... Ama Brüksel... Yani kuzeye gittikçe demek ki olmuyor... Yedikleri yemeklerde de öyle bir şey var... Kontrastlar artmaya başlıyor, yemeğin içindeki uyum bozulmaya başlıyor, şekerle tuzu birlikte yiyorlar mesela... Başka bir şey daha söyleyeyim. Ben Fransa'ya gelmeden 1 ay da Londra'da kaldım. Londra'da yaşarken aslına bakarsan ben Fransa'ya geleceğimi anladım.

Neden?

Z.D: Eh çünkü berbat bir şey yeniyor orada yani. Orada yemek yenmiyor. Berbat bir şey yani... Ya da milyoner olman lazım yemek yiyebilmen için.

O halde sizin göç ettiğiniz yeri seçmenizde yemeğin çok büyük rolü olduğunu söyleyebiliriz..

Z.D: Evet, çok yemeğin benim göç hikayem ile bağlantısı vardır. Fransa'ya geldim...Domates var ve tadı var yani..Londra'da öyle değil...Yani Londra'da mesela Paris'e gelmeyi karar verdiğim günü anlatayım. 80 penny'e bir tane elma aldım, eve geldim, yıkadım elmayı falan... Kestim ve içinden un gibi bir elma çıktı, tadı yok, şekersiz, berbat bir şeydi yani ve elmayı attım. O anda kararımı verdim ve ertesi gün Paris'e geldim. O kadar... yani... Londra'daki son hadise yemekle ilgili yine...

Elma olması bana çok ilginç geldi. Yani çocukluğunuzun en mutlu anını size anımsatan bir tat olduğunu söylediniz ve o tadı orada bulamamanız ile orada kalarak mutlu olmayacağınızı fark etmenizi tat üzerinden ilişkilendirmeniz çok ilginç? Bilmiyorum bu yoruma katılır mısınız?

Z.D: Olabilir..... *(Güler)* Evet, bunu tabi hiç böyle düşünmemiştim. Dediğin doğru olabilir ama ben yorum yapamayacağım çünkü bilmiyorum yani... Ama başka şeyler de var... Bir de çok pahalıydı orası... Bu adamlar mesela balığı kızartmadan yiyemiyorlar yani başka türlü balığı pişirmeyi bilmiyorlar. Londra'da cebindeki 15 poundu gözden çıkarman lazım, o da iyi bir lokanta değil yani, ya bir Yunan lokantasına ya da bir Türk lokantasına gitmen lazım.

Türkiye'ye dönmeyi düşünüyor musunuz?

Z.D: Ben şu anda İstanbul'da yaşayabileceğimi sanmıyorum. Yani tabi ki bir gün İstanbul'a döneceğim, tabi ki bir gün Türkiye'ye döneceğim umuyorum..Ama İstanbul'da yaşar mıyım bilmiyorum. İlk 5 yılın sonunda zaten ülkesizliği anlıyorsun, yani artık bundan sonra ülken olmayacak. Yani ben şimdi Türk'üm, duygusal anlarımda Türkçe konuşuyorum, rüyalarımı Türkçe görüyorum, ister istemez arada bir Hürriyet gazetesi alıp küfrediyorum... Fransız vatandaşlığını almadım. Mülteciyim fakat konsolosluka gittim 86'dan sonra beni içeri almayacaklar diye düşündüm ama bizim polisi Litvanyalılar falan dedim yani, bizim polisin bu kadar kibar, nazik olması imkânsız çünkü... Beni içeri aldılar falan, hiç sorun yaşanmadı. Litvanya elçiliğine gelmiş gibi hissettim kendimi. Mültecilik konusu hiç konuşulmadığı gibi, istediğim herşeyi de sorgusuz sualsiz yaptılar, çok şaşırdım...

EK. 15. MÜLAKAT 14

“Berberi dediğin zaman aslında bir nevi ikinci sınıfsın demektir Cezayir’de ve Tunus’ta, yani Berberiler genelde dağlarda yaşayan, uyumsuz, bir takım köylü giysileriyle dolaşan cahillerdir! ‘Barbar’ yani anlıyor musun? Medeniyete kavuşmamış olanlar...”

Merhaba D, İngiltere’de doğduğunu biliyorum, doğru mu?

D.H: Evet, bu doğru ama annemle babam Cezayir’den göç etmişler İngiltere’ye. Ben Berberiyim.

Nasıl?

D.H: Ben berberiyim yani ben Arap değilim. Berberileri duymadın mı hiç?

Berberileri duydum ama inan Araplarla Berberilerin ilişkisi hakkında çok fikrim yok. Biraz anlatır mısın?

D.H: Berberiler Cezayir’deki azınlıktır. Yani aslında Kuzey Afrika’da yaşayan 20 milyon insandan bahsediyoruz ama tabi kendi ülkemiz olmadığı için pek bilinmiyor. Saçlarıma bir baksana... (*Kıvırcık saçlarını gösterir*) Beyaz tenliyim ve hiç araba benziyor muyum? Yani Türkiye’deki Kürtler gibi anlıyor musun? Afrikalıyım ben aslında... Cezayir’e ilk önce Berberiler yerleşmişler. Mısır’dan olduğu söyleniyor ama bilmiyorum... Yani, bu çok eskiden, bilirsin...

Göçebeler değil mi aynı zamanda?

D.H: Evet... Evet. Bu doğru... Ama aslında belki de şöyle demek daha doğru olur. Berberiler Kuzey Afrika’nın tümünde yaşarlarmış ama Arap bedeviler ki onlar da göçebe biliyorsun, Berberileri yerlerinden etmiş ve sürekli göç etmeye zorlanmışlar. Yerleşik değillermiş ama Araplar tarafından yıllardır asimile edilmişler... Anlıyor musun? Yani çok seçenekleri kalmamış, ya dağlarda yaşayacaklarmış ya da Arapların arasında Arap kültürünü benimseyerek... Onun için Berberi dediğin

zaman aslında bir nevi ikinci sınıfsın demektir Cezayir’de ve Tunus’ta, yani Berberiler genelde dağlarda yaşayan, uyumsuz, bir takım köylü giysileriyle dolaşan cahillerdir! Barbar yani anlıyor musun? Medeniyete kavuşmamış olanlar... Evet, evet, öyle bakma, bu doğru... O yüzden Cezayir’de, Fas’ta, Tunus’ta yaşayan Berberiler artık biz Arabız diyorlar ama hayır, Berberiler Arap değildir. Bu benim çok hassas olduğum bir konu, onun için saatlerce konuşabilirim...

Yoo, hayır bu gerçekten de çok enteresan bir konu. Peki, Berberi dili ya da diyalektiği var mı? Ya da edebiyatı?

D.H: Evet, var tabi, Tabi ki. Bu yüzyıllardan beri var olan bir dil ama edebiyat dersin, sana verebileceğim tek bir örnek bile yok ne yazık ki. Bunun olması da neredeyse imkânsız bence. 250’den fazla yerel ağız (*dialect*) var Berberice’de ve yazılı kültür denen bir şey yok! Mesela ben Kabilce konuşuyorum... Olayları duymuşundur, Kara Bahar olaylarını, bir sürü çatışma ve protestodan sonra 2001 yılında Kabilce Cezayir’de milli dil oldu. Aman Allahım, görmeliydin... Bu harika bir gelişme... Bilirsin...Ama Cezayir’de edebiyat dediğin zaman, Arap ve Fransız edebiyatından bahsediyorsun demektir. Kuzey Afrika’nın en eski ırkı diyorum sana. Bunu sorman çok ilginç aslında, çünkü ben üniversitede edebiyat okudum ve bu benim hep olmasını istediğim bir şeydi. Ama böyle bir şey kesinlikle imkânsız, Berberilerin kendi eğitim alanları yok. Arap okullarına gidiyorlar. Kürt edebiyatı diye bir şey nasıl olamıyorsa, Berberi edebiyatından da bahsetmek o denli güç, anlıyor musun? Politik olarak yoklar. Yani eskiden çok güçlülermiş hatta bildiğim kadarıyla *numidia* hanedanı... Bunu duymuş muydun? Yani göçebe (*nomad*) hanedanı (*Göç edenlerle ilgili kendisiyle konuşmak istediğimi ifade ettiğim için bir bağ kurar ve güler*) Kartaca kadar güçlü olacak diye Romalıları epey ürkütmüş. Bu komik değil mi? Aslında bugün için ironik ve acınası tabi... Bugün hala siyasi olarak var olmaya ve bağımsızlıklarını almaya çalışıyorlar ve ben de bunu destekliyorum. Yani tabi militan olarak da değil ama maddi destek sağlamaya çalışıyorum. Mesela her ay bir dergi çıkarıyorlar ve ben de her ay onlara destek olmak için 10 tane alıyorum. Aşağıya da (*işçi ve öğrencilerin kaldığı yurttan bulunan ve ücretsiz günlük gazeteler ile süreli yayınların yer aldığı okuma odasını kastediyor*) koyuyorum ve okunuyor mu diye de takip ediyorum... O dergiyi gördün mü hiç?

(Gülüyorum) Bunlar gerçekten çok enteresan, o dergiye bir göz atmıştım ve senin koyduğunu bilmiyordum. Kürt edebiyatı ile ilgili konu ilginç ama bunu başka bir zaman konuşalım istersen. Ayrıca bu benzetmen de bana enteresan geldi. Peki, müslüman bir aileden mi geliyorsun?

D.H: Evet, annemle babam müslüman. Yani dediğim gibi Berberiler asimile edildikleri için şu anda çoğu müslüman ama yine de Arap İslam anlayışına göre atipik bir İslam anlayışından bahsedilebilir belki de bilmiyorum. Çünkü Arapların dayattığı çoğu geleneğe uymazlar. Yani içki içerler, namaz kılmayanları vardır. Ama ben dinsizim, yani müslüman değilim, dinle bağımı koparalı uzun zaman oldu.

Ailen hala İngiltere’de mi yaşıyor?

D.H: Evet, ama ailemle görüşmüyorum.

Öyle mi? Ne zamandır?

D.H: Yani 18 yaşında evden ayrıldım ve o zamandan beri ailemi görmüyorum.

Neden olduğunu sormamda bir sakınca var mı?

D.H: Yani biraz özel aslına bakarsan ama şöyle anlatabilirim belki... Hm... Yani 18 yaşına geldiğim zaman anladım ki ben onlar gibi değilim ve ne ben ne de onlar birbirimizi olduğumuz gibi kabul edemeyeceğiz, anlıyor musun? Sonra evden ayrıldım. Ama onları severim ve babama da minnettarım çünkü Fransa’da benim tüm okul paramı karşıladılar, ama okul bittiğinden beri onlardan para almıyorum. Para çok önemli bir şey değil mi? Eskiden ailemden aldığım para beni aileme daha çok bağlıyordu. Yani onları daha çok dinlemek durumunda kalıyordum. Yani paran yoksa bitiyorsun? Ben hiç o “para o kadar da önemli değil” zıvalıklarına katlanamıyorum çünkü paran yoksa bitersin burada ve kimse de sana bakmaz. O yüzden çalışmak zorundayım ve kazandığım paranın da değerini biliyorum.

Nerede çalışıyorsun?

D.H: Renault’da çalışıyorum, lojistik departmanında... Baktan işler işte. Aslında yaptığım işi hiç sevmiyorum yani bana göre bir iş değil ama para kazanmam gerekiyor. *(İşinden bahseder)* İlk önce İspanya’daki Renault’da iş buldum,

Barcelona'da. Barcelona'da 3 yıl kaldım sonra Paris'e transfer oldum. Bu işten yeterince para kazanınca ayrılmayı düşünüyorum.

Sonra?

D.H: Sonra bilmiyorum. Yani keşke daha yaratıcı bir işte çalışıp, Renault'da kazandığım kadar alabileceğim bir iş bulabilsem ama bilmiyorum, göreceğiz... Şimdi bunu yapmak için para biriktiriyorum, onun için burası benim çok tasarruf yapmamı sağlıyor. Babam kazandığım parayla bir ev almamı söylüyor ama ben evi n'apayım? Bu konuda daha dün akşam yine tartıştık onunla. Onlar benim para kazanıp, bir ev alıp, evlenmemi ve bir aileye sahip olmamı istiyorlar ama benim kafamda hiç bunlar yok. Yani çok erken, ben koskoca bir evi n'apayım şimdi? Bunları düşünemiyorum bile, anlıyor musun?

Evet, anlıyorum. Peki, yemek ile aran nasıl?

D.H: Ben bir vejetaryenim. Et ve süt ürünleri yemiyorum.

Öyle mi? Ne zamandan beri?

D.H: Hmmm... Epey oldu. Yani, herhalde 10 yıl kadar. *(Ailesinden ayrıldığı dönemi kastediyor)*

Peki ya bisküvi, çukolata? İçinde süt ve yumurta olan şeyleri de mi yemiyorsun?

D.H: Evet, ne çikolata ne bisküvi, o tip şeyleri yemiyorum... Bu tabii zor oluyor ama sağlıklı besleniyorsun. Bu iyi bir şey... Sağlığın ve bedeninin için iyi... Ayrıca entelektüellere, sanatçılara bir baksana, çoğu vejetaryen değil mi? *(Güler)*

Yemek yapıyor musun?

D.H: Yemek yapmayı çok seviyorum. Daha önce evde kalıyordum ve evde kalınca kendi düzenin oluyor, mutfağın oluyor, yemek yapabiliyorsun. Vejetaryenler için genelde herhalde hiçbirşey yiyemiyorlar diye bir önyargı oluşmuş ama tam tersine daha da yaratıcı oluyor insan... *(Güler)* Ayrıca protein ihtiyacını karşılayacak gıdalar da zaten doğada mevcut. Tofu, soya, mercimek... Anlıyor musun? Yani ben bir beslenme uzmanına da gidiyorum arada bir ve ona da danışıyorum. Harika bir vejetaryen yemek kitabı aldım kendime ve ilk tarifleri oradan öğrendim. Ama şimdi

o kitaptan öğrendiklerimi değişik malzemeler ile karıştırıp biraz kendime göre değiştiriyorum. Mesela tofuyu çok seviyorum ve mümkün olduğunca tarifte olmasa da kullanıyorum. Ayrı bir lezzet katıyor ve sanki et yemiş gibi de oluyorsun...

Evet, evet bunu daha önce de duymuştum. Ben aynı zamanda “iyi” bir şey demen dikkatimi çekti, onu düşünüyordum...

D.H: Bu elbette “iyi” bir şey... Düşünsene hayvanları öldürüyorsun ve o hayvanlar ölürken acı çekiyorlar. İğrenç bir şey et yemek... Düşünen ve hisseden bir insanın vejetaryen olmaması mümkün değil bence... Ama senin gibiler de çıkabiliyor arada... *(Güler)*

Yani et yiyenler bir nevi acı çeken görmeyen ya da buna aldırmayanlar oluyor sence?

D.H: Evet, çok güzel söyledin. Bu kesinlikle doğru bir şey... Ama bu ondan da öte bir şey denilebilir. Bak mesela şu ayakkabıları görüyor musun? *(Spor ayakkabılarını gösterir)* Ben bunları bir internet sitesinden aldım. Güney Amerika’daki yağmur ormanlarından elde edilen kauçuktan yapılmış. Yani çocuk işçilerin çalıştırılmadığı ve bu ayakkabıların satışından elde edilen paranın yine yağmur ormanlarının kurtarılması için harcandığı bir yardım projesi... Böyle bir şey bulmak için aylarca uğraştım. Anlıyor musun?

Bu yaptığın küreselleşme karşı harekete de verilen bir destek sanıyorum aynı zamanda?

D.H: Tabi ki...

Peki, İngiltere’ye dönmeyi düşünüyor musun?

D.H: Oh hayır hayır... Londra... Beni öldürüyor... Bitmiş orası... Kimse birbirini görmüyor orada. Çok vahşi bir orman Londra... Bunu asla düşünmüyorum...

9. KAYNAKLAR

- ABADAN UNAT, Nermin (2002) **Bitmeyen Göç: Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- ADORNO, W. T. - HORKHEIMER, M. (2000), “The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception”, **The City Cultures Reader**, Derleyen: Miles, M., Borden, I., Hall, T., Routledge, New York, Londra: 95 – 103.
- ADORNO, W. Theodore (2003), **Otoritaryen Kişilik Üstüne Niteliksel İdeoloji İncelemeleri**, Çeviren: Şahiner M.D., Om, İstanbul.
- AGAMBEN, Giorgio (1998), **Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life**, Çeviren: D. Heller-Roazen, Stanford University Press, Stanford.
- AKAY, Ali (1996) **Kıvrımlar, 1990’larda Plastik Sanatlar**, Bağlam, İstanbul.
- AKAY, Ali (1999) **Armağan**, Bağlam, İstanbul.
- AKAY, Ali (2000a) **Michel Foucault’da İktidar ve Direnme Odakları**, Bağlam, İstanbul.
- AKAY, Ali (2000b) **Minör Politika**, Bağlam, İstanbul.
- AKAY, Ali (2002a) **Kapitalizm ve Pop Kültür**, Bağlam, İstanbul.
- AKAY, Ali (2002b) **Postmodern Görüntü**, Bağlam, İstanbul.
- AKAY, Ali (2004) **Tekil Düşünce**, Bağlam, İstanbul.
- AKAY, Ali (2005) **Sanatın Durumları**, Bağlam, İstanbul.
- ALLISON, D. - FONTAINE, K. - MANSON, J. - STEVENS, J. - VANILTAILLE, T. (1999) “Annual Deaths Attributable to Obesity in the United States”, **The Journal of the American Medical Association**, 282: 1530 – 1538.
- APPADURAI, Arjun (1988) “How To Make a National Cuisine: Cookbooks in Contemporary India”, **Comparative Study of Society and History**, XXX (1): 3–24.
- APPADURAI, Arjun (1996) **Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization**, University of Minnesota Press, Minneapolis.
- APPADURAI, Arjun. (2002) “Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy”, **The Anthropology of Globalization**, Derleyen, J.X. Inda ve R. Rosaldo, Blackwell, Londra: 46–65.
- ARTNET WORLDWIDE CORPORATION, (2005) **Rirkrit Tiravanija and SUPERFLEX**, (Alıntılındığı Tarih: 11. 09. 2005), <http://www.artnet.com/artist/423879132/rirkrit-tiravanija-and-superflex.html>
- BARTHES, Roland (1983) ‘Chopsticks’ and ‘Food Decentred’, **Empire of Signs**; Jonathon Cape, Londra.

- BARTHES, Roland (1993) "Operational Margarine", **Mythologies**, Vintage, Londra, 41- 42.
- BARTHES, Roland (1996) **Göstergeler İmparatorluğu**, Çeviren, Yücel, T. Yapı Kredi, İstanbul.
- BAŞARAN, Melih (2004) **Gıyabında, Yerinelere**, Paradigma, İstanbul.
- BATAILLE, George (1999) **İmkânsız**, Kabalcı, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt. (1997) "Tourists and Vagabonds: the Heroes and Victims of Postmodernity", **Postmodernity and Its Discontents**, New York University, New York: 83 – 94.
- BAUMAN, Zygmunt (2003) **Modernlik ve Müphemlik**, Çeviren, Türkmen, İ., Ayrıntı, İstanbul.
- BAUMAN, Zygmunt (2005) **Bireyselleşmiş Toplum**, Çeviren, Alogan, Y., Ayrıntı, İstanbul.
- BEARDSWORTH, A. - KEIL, T. (2002) **Sociology on the Menu**; Routledge, Londra.
- BECK, Ulrich (1986) **Risk Society: Towards a New Modernity**, Sage: Londra
- BECK, U., - GIDDENS, A., - LASH, S. (1994) **Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order**, Polity Press, Cambridge.
- BELASCO, Warren. (2002) "Food Matters: Perspectives on an Emerging Field", **Food Nations**, Derleyen, Belasco W., Scranton. P., Routledge, Londra.
- BELLISLE, France (1999) **Le Comportement Alimentaire Humain**, Institute Danone, Brüksel.
- BELGE, Murat. (2001) **Tarih Boyunca Yemek Kültürü**, İletişim, İstanbul.
- BELL, D. - VALENTINE, G. (1997), **Consuming Geographies: We Are Where We Eat**, Routledge, New York.
- BENJAMIN, Walter (2004), **Pasajlar**, Çeviren, Cemal, A., Yapı Kredi, İstanbul.
- BERGER, Peter (1973) **The Social Reality of Religion**, Penguin, Harmondsworth.
- BHABBA, Homi (1990) "DissemiNation: Time, Narrative and The Margins of The Modern Nation", **Nation and Narration**, Routledge, Londra; New York.
- BHABBA, Homi (1995) "Cultural Diversity and Cultural Differences", **The Post-colonial Studies Reader**, Derleyen, Ashcroft, B. Griffiths, G., Tiffin P., Sage, Londra.
- BHABBA, Homi (2004) **The Location of Culture**, Routledge, Londra; New York.
- BOGUMIL, J. - IMMERFALL, S. (1985) **Empirical Social Research**, Campus Verlag, Frankfurt.

- BOURDIEU, Pierre (1974) **Outline of Theory of Practice**, Çeviren, Nice, R., Cambridge University, Cambridge.
- BOURDIEU, Pierre (1984) **Distinction: A Social Critique of Judgement of Taste**, Harvard University.
- BOURDIEU, P. - WACKQUANT, L.J.D. (2003) **Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar**, Çeviren, Ökten, N., İletişim, İstanbul.
- BOURRIAUD, Nicholas (2004) **Postprodüksiyon**, Bağlam, İstanbul.
- BOURRIAUD, Nicholas (2005) **İlişkisel Estetik**, Bağlam, İstanbul.
- BRAUDEL, Fernand (2004) **Maddi Uygarlık, Gündelik Hayatın Yapıları**, İmge, İstanbul.
- BRILLANT-SAVARIN, Jean-Anthelme (1994) **The Physiology of Taste**, Penguin, Londra.
- CAMPORESI, Piero (1989) **The Magic Harvest: Food, Folklore and Society**, Polity Press, Cambridge.
- CASTELLS, Manuel (1996) **The Rise of Network Society, I, The Information Age: Economy, Culture and Society**, Blackwell, Oxford.
- CASTELLS, Manuel (2004) "The Rise of the Fourth World: Information Capitalism, Poverty and Social Exclusion" **End of Millennium: The Information Age, Economy, Society and Culture**, III, Blackwell, Oxford: 68–168
- CASTLES, S. MILLER, M.J. (1993) **The Age of Migration: International Populaton Movements in The Modern World**, The Guilford, New York.
- CHAKRABARTY, Dipesh (2000) **Provincializing Europe: Postcolonial Thought and Historical Difference**, Princeton University, Princeton, N.J.
- CHAMBERS, Ian (2005) **Göç, Kültür, Kimlik**, Çeviren, Türkmen, İ. Beşikçi, M., Ayrıntı: İstanbul.
- CHATTERJEE, Partha (1989) "Colonialism, Nationalism and the Colonialized Woman: The Contest in India", **Ethnology**, XVI (4): 622– 33
- CHATTERJEE, Partha (2002) **Ulus ve Parçaları: Kolonyal ve Post-kolonyal Tarihler**, Çeviren, Çekem, İ., İletişim, İstanbul.
- CHATTERJEE, Partha (2004) **The Politics of the Governed: Reflections on Popular Politics in Most of The World**, Columbia University, New York.
- CHATTERJEE, Partha (2006) **Mağdurların Siyaseti: Halk Siyaseti Üzerine Düşünceler**, Çeviren, Veysel, F.B., İletişim, İstanbul.
- CLIFFORD, James (1997) "Diasporas", **Routes: Travel and Translation in the Late Twentieth Century**, Harvard University: Massachusettes: 45 – 277.

- COCKBURN, Alexander (1988) **Corruptions of Empire: Life Studies and the Reagan Era**, Verso, Londra.
- CRABTREE, B.F. - MILLER, W.L. (1992) **Doing Qualitative Research**, Sage, Newbury Park, CA.
- CRONK, L. - CHAGNON, N. - IRONS, W. (2000) **Adaptation and Human Behavior: An Anthropological Perspective**, A. De Gruyter, New York.
- CRYER, Pat (1996) **The Research Student's Guide to Success**, Open University, Buckingham.
- CSERGO, Julia (1999) "The Emergence of Regional Cuisines", **Food: Culinary History**, Columbia University Pres, New York: 500 – 515.
- ÇAĞLAR, Ayşe S. (1995) "McDöner: Döner Kebap and The Social Positioning Struggle of German Turks", **Marketing in a Multicultural World**, Derleyen, Costa, J., Banmosy, G., Sage: Londra, 209 – 230.
- DE CERTEAU, Michel (1974) "L'opération Historique", **Faire de L'histoire: Nouveaux Problèmes**, Derleyen, Le Goff, J., Nora, P. Gallimard: Paris; 3-41.
- DE CERTEAU, Michel (1988) **The Practice of Everyday Life**, Çeviren, Rendall, S., I. University of California, Berkeley.
- DE CERTEAU, M. - GIARD, L. - Mayol, P. (1994) **L'invention du Quotidien, Habiter, Cuisiner**, II., Gallimard: Paris
- DE TARDE, Gabriel (1962) **The Laws of Imitation**, Çeviren, Parsons, E.C., Peter Smith, Gloucester, MA.
- DE TARDE, Gabriel (2000) **Social Laws**, Çeviren, Warren, H. C., Batoshe Books, New York.
- DE TARDE, Gabriel (2004a) **Monadoloji ve Sosyoloji**, Çeviren, Doğan, Ö., Öteki, Ankara.
- DE TARDE, Gabriel (2004b) **Geleceğin Tarihinden Alıntılar**, Çeviren,: Baker, U., Öteki, Ankara.
- DE TARDE, Gabriel (2004c) **Ekonomik Psikoloji**, 1. Cilt, Çeviren, Doğan, Ö., Öteki, Ankara.
- DEBORD, Guy (1996) **Gösteri Toplumu**, Çeviren, Emekçi, A., Taşkent, O., Ayrıntı, İstanbul.
- DEKURA, Hideo (1999) **The Complete Book Of Sushi**, Tuttle Pub, Londra.
- DELEUZE, Gilles (1988) **Foucault**, Çeviren, Hand, S., University of Minnesota, Minneapolis.

- DELEUZE, G. - PARNET. C. (1990) **Diyaloglar**, Çeviren, Akay, A., Bağlam, İstanbul.
- DELEUZE, G. - GUATTARI, F. (1990) **Kapitalizm ve Şizofreni: Bin Yayla**, Çeviren, Akay, A., Bağlam, İstanbul.
- DELEUZE, Gilles (1994) **Difference and Repetition**, Çeviren, Patton, P., Columbia University, New York.
- DELEUZE, Gilles (1995) **Negotiations, 1972–1990**, Çeviren, Joughin, M., Columbia University, New York.
- DELEUZE, Gilles (1996) “Göçebe Düşünce”, Çeviren, Kayhan A., **Toplumbilim, Gilles Deleuze Özel Sayısı**, V: 53 – 59
- DELEUZE, G. - GUATTARI, F (1998) **Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia**, Çeviri, Hurley, R., Minneapolis: University of Minneapolis
- DELEUZE, G. - GUATTARI, F (2004) **A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia**, Çeviren, Massumi, B., University of Minneapolis, Minneapolis.
- DERRIDA, Jacques (1999) “İnsan Bilimlerinin Söyleminde Yapı, Gösterge ve Oyun”, Çeviren, Gözel, Ö., **Toplumbilim, Jacques Derrida Özel Sayısı**, Bağlam, İstanbul, X: 165 – 174.
- DOUGLAS, Mary (1975) **Implicit Meanings: Essays in Anthropology**, Routledge & Kegan Paul, Londra; Boston.
- DOUGLAS, Mary (1984) **Food in the Social Order: Studies of Food and Festivities in Three American Communities**, Russell Sage Foundation, New York.
- DUBIEL, Helmut (1998) **Yeni Muhafazakârlık Nedir?** Çeviren, Özbek, E., İletişim, İstanbul.
- DURKHEIM, Emile (1964) **The Division of Labour in Society**, Çeviren, Simpson, G., The Free Press, New York.
- DURKHEIM, Emile (2004) **Sosyolojik Yöntemin Kuralları**, Çeviren, Saraçoğlu, C., Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul.
- EAGLETON, Terry (2005) **İdeoloji**, Çeviren, Özcan, M., Ayrıntı, İstanbul.
- ELIAS, Norbert (2004) **Uygarlık Süreci**, Çeviren, Özbek, E., I ve II, İletişim, İstanbul.
- FAIST, Thomas (1998) “Transnational Social Spaces Out Of International Migration: Evolution, Significance and Future Prospects”, **Archives Européennes de Sociologie**, XXXIX, 2: 213–247
- FAIST, Thomas (2000a) **The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces**, Oxford University, Oxford.

- FAIST, Thomas (2000b) "Transnationalization in International Migration: Implications For The Study of Citizenship and Culture", **Ethnic and Racial Studies**, 23, 2: 189-222
- FAIST, Thomas (2003) **Uluslar arası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar**, Çeviren, Gündoğan, A.Z., Nacar, C., Bağlam, İstanbul.
- FANON, Franz (1967) **The Wretched of The Earth**, Penguin, Harmondsworth.
- FANTASIA, Richard. (1995) "Fast Food in France", **Theory and Society**, XXIV; 201 -243.
- FEATHERSTONE, Michael (1996), **Postmodernizm ve Tüketim Kültürü**, Ayrıntı, İstanbul.
- FINKELSTEIN, Joanne (1989) **Dining Out**, Polity Press, Cambridge.
- FISCHLER, Claude (1980) "Food Habits, Social Change and the Nature / Culture Dilemma", **Social Science Information**, XIX, 6: 937-953
- FISCHLER, Claude (1988) "Food, Self and Identity", **Social Science Information**, XXVII, 2: 275- 293
- FISCHLER, Claude (1990) **L'Homnivore**, Paris: Odile Jacob.
- FREARS, Stephen (2002) **Dirty Little Things**, Miramax
- FREUD, Sigmund (1999) **Uygarlığın Huzursuzluğu**, Çeviren, Barışcan H., Metis, İstanbul.
- FREUD, Sigmund (2003) **The Uncanny**, Çeviren, McLintock, D., Penguin, Londra.
- FOUCAULT, Michel (2000) "Governmentality", Derleyen, Faubion J.D., **Power: Essential Works of Foucault 1954 – 1984**, Penguin, III, Londra: 201 – 222.
- FOUCAULT, Michel (2002) **Archeology of Knowledge**, Routledge, New York.
- FOUCAULT, Michel (2003) **Cinselliğin Tarihi**, Çeviren, Tanrıöver, H., Ayrıntı, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel (2005) **Özne ve İktidar**, Çeviren, Ergüden, I., Akinbay, O., Ayrıntı, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel (200) **Kelimeler ve Şeyler**, Çeviren, Kılıçbay, M., İmge, Ankara.
- GABACCIA, Donna R. (2000), **We Are What We Eat**, Harvard Univesity, Cambridge, Mass.
- GERTH ,H.H., WRIGHT MILLS, C. (1996) **Max Weber: Sosyoloji Yazıları**, Çeviren, Parla, T., İletişim, İstanbul.
- GLICK SCHILLER, Nina (1997) "The Situation of Transnational Studies", **Identities**, IV, II: 155 – 166

- GOODY, Jack (1982) **Cooking, Cuisine and Class. A Study in Comparative Sociology**, Cambridge University, New York.
- GRAMSCI, Antonio (1992) **Prison Notebooks**, Çeviren, Buttigieg J.A.; Callari A., Columbia University, New York.
- GRONOW, Jack (1997) **The Sociology of Taste**, Routledge, Londra.
- GROSS, J. - MCMURRAY, D. – SWEDENBURG, T. (2002) “Arab Noise and Ramadan nights: Rai, Rap and Franco-Maghrebi Identity”, **The Anthropology of Globalization: A Reader**, Derleyen, Xavier J., Rosaldo, R., Blackwell, Oxford.
- GUATTARI, Felix (2000) **Üç Ekoloji**, Çeviren, Akay, A., Bağlam, İstanbul.
- GULBENKIAN KOMİSYONU (1996) **Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, Çeviren, Tekeli, Ş., Metis, İstanbul.
- HABERMAS, Jürgen (2001) **İletişimsel Eylem Kuramı**, Çeviren, Tüzel, M., Kabalıcı, İstanbul.
- HALSTEAD, Mark (1988) **Education, Justice, and Cultural Diversity: An Examination of the Honeyford Affair**, Falmer, Londra.
- HANNERZ, Ulf (1996) **Transnational Connections: Culture, People, Places**, Londra, Routledge
- HARRIS, Marvin (1986) **Good to Eat: Riddles of Food and Culture**, Simon and Schuster, New York.
- HARRIS, Marvin (1994) **Yamyamlar ve Krallar**, Çeviren, Gümüş, F., İmge, Ankara.
- HEISER, Charles. B. (1973) **Seed to Civilization: The Story of Man’s Food**, W. H. Freeman, San Francisco.
- HENNION, A. - GOMART, E. (1999) “A Sociology of Attachments: Music Amateurs, Drug Users”, **The Sociological Review**, Blackwell, Oxford: 220 – 247.
- HENNION, A. - GRENIER, L. (2000) “Sociology of Art: New Stakes in a Post-Critical Time”, **The International Handbook of Sociology**, Derleyen, Sales A., Sage, New York, Londra: 341-355.
- HENNION, A. – LATOUR, B., (2003) “How To Make Mistakes on So Many Things at Once - and Become Famous for it”, **Mapping Benjamin. The Work of Art in the Digital Age**, Derleyen, Gumbrecht H.U., Marrinan M., Stanford University Press, Stanford: 91-97.
- HENNION, A. – TEIL, G. - VERGNAUD F.(2005) “Questions of Taste”, **Making Things Public. Atmospheres of Democracy**, Derleyen, Latour B., Weibel P., ZKM/MIT Press, Karlsruhe / Cambridge (MA), Londra: 670–677.

- HENNION, Antoine. (2005) “Pragmatics of Taste”, **The Blackwell Companion to the Sociology of Culture**, Derleyen, Jacobs, M.D., Weiss, H., N., Blackwell, Oxford: 131-144.
- HIRSCHMANN, Albert O. (1994) **Gericiliğin Retoriği**, Çeviren, Alogan, Y., İletişim, İstanbul.
- HOBSBAWN, E. – RANGER, T. (1983) **The Invention of Tradition**, University Press, Cambridge.
- HOFFMANN-NOWOTNY, Hans J. (1981) “Migration: Towards a New Paradigm”, **International Social Science Journal**, XXXIII: 307- 329.
- IJMA, Naoko (2004) **Sushi: As We Prepare in Japan**, Kindle, Londra.
- JANTHEAU, Mark. (2005), **Fat Man Stop Consuming**, (20.04.2007), http://www.grinningplanet.com/2005/05-31/5_fat-man-stop-consuming-copyright4.gif
- İSTANBUL TİCARET ODASI (16 Ekim 2000), **Türk Mutfağı'nın Fast Food Karşısındaki Yeri**, Panel Kayıtları, İstanbul
- KADIOĞLU, Ayşe (1997) “Alman Yeni Sağı: Bir Başka Tarihbilim Tartışması”, **Toplumbilim: Yeni Sağ – Aşırı Sağ Özel Sayısı**, Bağlam, İstanbul, XII, 63 – 71.
- KAFKA, Franz (2005) **Bir Köpeğin Araştırmaları**, Çeviren, Doğan, M.H., Can, İstanbul.
- KAĞITÇIBAŞI, Çiğdem (1988) **İnsan ve İnsanlar, Sosyal Psikolojiye Giriş**, Evrim, İstanbul.
- KANT, Immanuel (1951) **Critique of Judgment**, Çeviren, Bernard, J. H., Hafner, New York.
- KANT, Immanuel (1983) “‘Aydınlanma Nedir?’ Sorusuna Yanıt”, Çeviren, Bozkurt, F., **Yazko Felsefe Yazıları**, XI: 139 – 148.
- KIRIM, Arman. (12 Haziran 2005), “Füzyon Mutfağı Nedir? Bize ne kadar uyar?” **Hürriyet Gazetesi**, Pazar Eki: 23.
- KIVISTO, Peter (2001) “Theorising Transnational Immigration: A Critical Review of Current Efforts”, **Ethnic and Racial Studies**, Vol XXIV, 4: 549-577.
- KRISTEVA, Julia (2004) **Korkunun Güçleri: İğrençlik Üzerine Deneme**, Çeviren Tatal, N., Ayrıntı, İstanbul.
- KRISTOL, Irving (1995) **Neo-Conservatism: The Autobiography of An Idea**, Free Press, New York:
- KUHN, Thomas S. (1962) **The Structure of Scientific Revolutions**, University of Chicago, Chicago.
- ÖZTÜRK, Yaşar N. (1994) **Kuran-ı Kerim Meali**, Hürriyet Ofset, İstanbul.

- LANCY, David .E. (1993) **Qualitative Research in Education: An Introduction to the Major Traditions**, Longman, New York.
- LATOUR, B., Strum, S.S. (1987) "Redefining the Social Link : From Baboons to Humans", **Social Science Information**, XXVI, 4: 783-802
- LATOUR, Bruno (1992) "Where Are the Missing Masses? The Sociology of a Door", **Shaping Technology / Building Society. Studies in Sociotechnical Change**, Derleyen, Bijker WE., Law J., The MIT, Cambridge Mass.: 225-258.
- LATOUR, Bruno (1993) **We Have Never Been Modern**, Çeviren, Porter, C., Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.
- LATOUR, Bruno (1995) "A Door Must be Either Open or Shut: A Little Philosophy of Techniques", **Technology, and the Politics of Knowledge**, Derleyen, Feenberg A., Hannaway A., Indiana University Press, Indiana: 272-281.
- LATOUR, Bruno (1996) "The Trouble with Actor-Network Theory", **Soziale Welt**, XXXVII: 47–64.
- LATOUR, Bruno (1998) "La gauche a-t-elle besoin de Bourdieu?", **Libération**, 15 Eylül 1998, <http://homme-moderne.org/societe/socio/bourdieu/Slatour.html>, (22.04.2007)
- LATOUR, Bruno (1999a) "On recalling ANT", Derleyen, Hassard J, Law, J., **Actor Network Theory, The Sociological Review**, Blackwell Publishers, Oxford: 15–25.
- LATOUR, Bruno (1999b) "Factures / Fractures: from the concept of Network to the concept of Attachment", **Anthropology and Aesthetics**, Res, XXXVI: 20–31.
- LATOUR, Bruno (2002a) "The Ends of Means", **Theory, Culture and Society**, Vol. XIX: 247–260.
- LATOUR, Bruno (2002b) "Gabriel Tarde and the End of the Social", **The Social in Question. New Bearings in History and the Social Sciences**, Derleyen, Joyce, P., Routledge, Londra: 117–132.
- LATOUR, Bruno (2004) "On Using ANT for studying information systems: a (somewhat) Socratic dialogue", **The Social Study of Information and Communication Technology: Innovation, Actors and Contexts**, Derleyen, Avgerou, C., Ciborra, C., Land, F., Oxford University, Oxford: 62 – 77.
- LATOUR, B. - WEIBEL P., (2005a) **Making Things Public. Atmospheres of Democracy**, ZKM, MIT Press, Karlsruhe, Cambridge (MA).
- LATOUR, Bruno (2005b) **Reassembling the Social. An Introduction to Actor-Network-Theory**, Oxford University, Oxford.
- LATOUR, Bruno (2005c) "What is Given in Experience?", **Boundary 2**, Vol. XXXII, 1: 223–237.

- LATOUR, Bruno (2005d) "From Realpolitik to Dingpolitik or How to Make Things Public", **Making Things Public. Atmospheres of Democracy**, Derleyen, Latour B. , Weibel P., ZKM, MIT Press, , Karlsruhe, Cambridge (MA): 14–31.
- LEFEBVRE, Henri (1998) **Modern Dünyada Gündelik Hayat**, Çeviren, Gürbüz, I., Metis, İstanbul.
- LEVI-STRAUSS, Claude (1963) **Structural Anthropology**, Çeviren, Jacobson C. and Brooke G.S., Basic Books, New York.
- LEVI-STRAUSS, Claude (1969) **The Raw and The Cooked, Introduction to a Science of Mythology**, Penguin, Harmondsworth.
- LIDZ, Victor.M. (1986) **The Nationalization of the Social Sciences**, University of Pennsylvania, Philadelphia.
- LINGIS, Alphonso (1997) **Ortak bir şeyleri Olmayanların Ortaklığı**, Çeviren, Birkan, T., Ayrıntı, İstanbul.
- LU, S., - FINE, G.A. (1995) "The Presentation of Ethnic Authenticity: Chinese Food as a Social Accomplishment", **The Sociological Quarterly**, XXXVI (3): 535-553.
- LUPTON, Deborah (1999) **Food, The Body and The Self**, Sage, Londra.
- LYOTARD, Jean. F. (1984) **The Postmodern Condition: A Report on Knowledge**, University of Minnesota, Minneapolis.
- MAGUIRE, Sharon (2001) **Bridget Jones's Diary**, Little Bird, Londra.
- MAĞDEN, Perihan (2007) "Sosyopatın Normal İnsan Maskesi", (08.07.2007) **Radikal Gazetesi**, İstanbul, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=226336>
- MARSILI, Ray (2002) **Flavor, Fragrance, and Odor Analysis**, Marcel Dekker, New York.
- MAUSS, Marcel (2000) **The Gift, The Form and Reason for Exchange In Archaic Societies**, Çeviren, Halls, W.D., W.W. Norton, New York.
- MEALEY, Linda (1995) "The Sociobiology of Sociopathy: An Integrated Evolutionary Model", **Behavioral and Brain Sciences**, XVIII, 523 -599.
- MENARD, Guy (2001) "Dinbilim Yorumuna Giriş", Çeviren, Özcan, Z., **Dinbilim Yazıları I**, Derleyen, Özcan, Z., Alfa, İstanbul.
- MENNELL, Stephen (1985) **All Manner of Foods: Eating and Taste in England and France from the Middle Ages to the Present**, Blackwell, Oxford.

- MENNELL, S, - MURCOTT, A – VAN OTTERLOO, A. (1992) **The Sociology of Food: Eating, Diet and Culture**, Sage, Londra.
- MERT, Nuray (1997) “Sağ-Sol Siyaset Ayrımı ve Yeni Muhafazakârlık”, **Toplumbilim: Yeni Sağ-Aşırı Sağ Özel Sayısı**, Bağlam, İstanbul, XII, 55 – 63.
- MINH-HA, Trinh, T. (1990) “Cotton and Iron”, **Marginalization and Contemporary Culture**, Derleyen, Ferguson, R., Gever, M., Minh-ha, T., West, C., MIT Press, New York: New Museum of Contemporary Art.
- MINH-HA, Trinh, T. (1996) “The Undone Interval”, **The Post-colonial Question: Common Skies, Divided Horizons**, Derleyen, Chambers, I., Curti L., Routledge, Londra, New York.
- MINTZ, Sidney W. (1985) **Sweetness and Power: the Place of Sugar in Modern History**, Viking, New York.
- MONTANARI, Massimo (1994) **The Culture of Food**, Blackwell, Cambridge, Mass.
- NELKIN, Dorothy. (1995) **Selling Science: How The Press Covers Science and Technology**, W.H. Freeman and Company, New York.
- NIETZSCHE, Friedrich (1968) **The Will To Power**, Vintage, New York.
- NIETZSCHE, Friedrich (1969) **Thus Spoke Zarathustra: A Book For Everyone and Noone**, Penguin, Baltimore.
- NIETZSCHE, Friedrich (1977) **A Nietzsche Reader**, Penguin, Londra.
- NIETZSCHE, Friedrich (1997) **İyinin ve Kötünün Ötesinde: Bir Gelecek Felsefesini Açış**, Çeviren, İnam, A., Gündoğan, Ankara.
- OAKESHOTT, Michael (1991) “**On Being Conservative**”, (30.08.2007) <http://www.geocities.com/Heartland/4887/conservative.html>
- ONG, Walter (2003) **Sözlü ve Yazılı Kültür, Sözün Teknolojileşmesi**, Çeviren, Postacıoğlu Banon, S., Metis, İstanbul.
- ONO,K., - HOWLETT, P., - MCNAMARA, R. (2003) **Sushi for Kids : Children’s Introduction to Japan’s Favorite Food**, Tuttle for Kids, Londra.
- ORBACH, Susan (1988) **Fat is a Feminist Issue**, Berkeley, San Francisco.
- ORY, Pascal (1997) “Gastronomy”, **Realms of Memory: The Construction of the French Past**, II, Columbia University Press, New York: 443 – 466.
- ÖZKIRIMLI, Umut (2005) **Contemporary Debates on Nationalism: A Critical Engagement**, Palgrave Mac Millan, New York.
- PANNAS, Ayer N. (1996) **Politics and Public Opinion**, Selbsrverlag, Leipzig.
- PARSONS, Talcott (1949) **Essays in Sociological Theory Pure and Applied**, Free Press, Glecoe III.

- PATTON, Michael (1990) **Qualitative Evaluation and Research Methods**, Sage, Newbury Park, CA.
- PERRY, Charles. (2003) "Göçebe Türkler, Katmerli Ekmek ve Baklavanın Orta Asya'daki Kökleri", **Ortadoğu Mutfak Kültürleri**, Derleyen, Zubaida, S.; Tapper, S., Tarih Vakfı Yurt, İstanbul: 85 – 90.
- PIORE, Michael. J. (1979) **Birds of Passage: Migrant Labor and Industrial Societies**, Cambridge University, Londra.
- PLAMENATZ, John (1976) "Two types of Nationalism", **Nationalism : The Nature and Evolution of An Idea**, Derleyen, Kamenka E., Australian National University, Canberra.
- POPPER, Karl (1959) **The Logic of Scientific Discovery**, Basic Books, New York.
- PORTES, Alejandro. (1998) "Economic Sociology and Sociology of Immigration: A Conceptual Overview", **The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship**, Derleyen, Portes, A., Russel Sage Foundation, New York: 1-41.
- PORTES, A. - GUARNIZO, L. E. - LANDOLT, P. (1999) "The Study of Tansnationalism: Pitfalls and Promise of an Emergent Research Field", **Ethnic and Racial Studies**, Vol. XXII, 2 : 217-237.
- PÜSKÜLLÜOĞLU, Ali (2005) **Türkçe Sözlük**, Can, İstanbul.
- REBORA, Giovanni (2003) **Çatal Kültürü: Avrupa Mutfağını Kısa Tarihi**, Çeviren, Şeker, C., Kitap, İstanbul.
- RICHARDSON, Laurel (1994) "Writing: A Method of Inquiry", **Handbook of Qualitative Research**, Derleyen, Denzin, N., Lincoln, Y., Sage, Thousand Oaks, CA: 516 – 529
- RITZER, George (1998) **Toplumun McDonaldlaştırılması**, Çeviren: Kaya, Ş.S., Ayrıntı, İstanbul.
- ROBERTS, Bryan (1995) "Socially Expected Durations and the Economic Adjustment of Immigrants", **The Economic Sociology of Immigration**, Derleyen, Portes, A., Russell Sage, New York: 42 – 86
- ROBERTSON, Roland (1999) **Küreselleşme: Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çeviren, Yolsal, Ü. H., Bilim ve Sanat, İstanbul.
- RORTY, Richard (1989) **Contingency, Irony and Solidarity**, Cambridge University Press, Cambridge.
- ROSENTHAL, Gabriele (1993) "Reconstruction of Life Stories: Principles of Selection, Generating Stories for Narrative Biographical Interviews", **The Narrative Study of Lives**: Derleyen, Josselson, R., Lieblich, A., I, Sage, Newbury Park, CA: 59 – 91

- ROZIN, Paul (1998) **Toward a Psychology of Food Choice**, Institute Danone, Brüksel.
- SAFRAN, William (1991) "Diaspora in Modern Societies: Myths of Homeland and Return," **Diaspora**, I, (1): 83–84.
- SAID, Edward (1994) **Culture and Imperialism**, Vintage, New York.
- SAID, Edward (1995) **Entelektüel Sürgün Marjinal Yabancı**, Çeviren, Birkan, T., Ayrıntı, İstanbul.
- SAID, Edward (2003) **Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları**, Çeviren, Ülner, B., Metis, İstanbul.
- SANCHEZ, Sylvie (2007) **Pizza Connexion: Une Séduction Transculturelle**, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris.
- SARANTAKOS, Sotirios (1998) **Social Research**, Macmillan, Londra.
- SASSEN, Saskia (1996) **Losing Control? Sovereignty in an Age of Globalization**, Columbia, New York.
- SCRUTON, Roger (1991) **Conservative Texts: An Anthology**, St. Martin's Press, New York.
- SENNETT, Richard (1999) **Gözün Vicdanı, Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, Çeviren, Sertabiboğlu, S., Kurultay, C., Ayrıntı, İstanbul.
- SENNETT, Richard (2002a) **Kamusal İnsanın Çöküşü**, Çeviren, Durak, S. Yılmaz, A., Ayrıntı, İstanbul.
- SENNETT, Richard (2002b) **Karakter Aşınması, Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, Çeviren, Yıldırım, B., Ayrıntı, İstanbul.
- SENNETT, Richard (2005) **Saygı**, Çeviren, Bardak, Ü. Ayrıntı, İstanbul.
- SIMMEL, Georg (1996) "Metropol ve Zihinsel Yaşam", **Cogito**, Çeviren: Düzgören, B.Ö., Yaz, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- SLOAN, Donald (2004) **Culinary Taste: Consumer Behavior in the International Restaurant Sector**; Elsevier, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- SMITH, John (1990) "Alternative research paradigms and the problem of criteria", **The Paradigm Dialog**, Derleyen, Guba, E., Sage, Newbury Park, CA: 167–187
- SPIVAK, Gayatri C. (2003) **A Critique of Postcolonial Reason: Toward a History of The Vanishing Present**, Harvard University, Cambridge, Massachusetts, Londra.
- SOYSAL, Yasemin. N. (2000) 'Citizenship and identity: living in diasporas in Post-War Europe', **Ethnic and Racial Studies**, XXIII, 1: 1-15.

- SMART, Barry (1999) **Resisting McDonaldization**, Sage, Londra.
- STEIN, Barry N. (1981) "The Refugee Experience: Defining the Parameters of a Field of Study", **International Migration Review**, XV, 1: 320- 330.
- STRADA, J. – TAKANE MORENO M.T. (2004) **Sushi for Dummies**, For Dummies, Londra
- TELFER, Elizabeth (1996) **Food for Thought: Philosophy and Food**, Routledge, Londra.
- URRY, John. (2000) **Sociology Beyond Societies. Mobilities for the 21 st Century**, Routledge, Londra and New York.
- VERDERY, Katherine (1994) "Ethnicity, Nationalism, and State-Making. Ethnic Groups and Boundaries: Past and Future.", **The Anthropology of Ethnicity: Beyond "Ethnic Groups and Boundaries**, Derleyen, Vermeulen, H. and Covers, C., Het Spinhuis, Amsterdam: 22-57.
- VERTOVEC, Steve (1999) "Conceiving and Researching Transnationalism", **Ethnic and Racial Studies**, XXII, 2: 447–462
- WARDE, Alan (1997) **Consumption, food, and taste: Culinary Antinomies and Commodity Culture**, Sage, Londra.
- WARDE, A, - MARTENS, L. (2000) **Eating Out, Social Differentiation, Consumption and Pleasure**, Cambridge University, Cambridge.
- WATSON, James (1997) "China's Big Mac Attack", **Golden Arches East: McDonald's in East Asia**, Stanford University, Stanford: 70 – 79
- WEBER, Max (1999) "The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism", **Modernization to Globalization: Perspectives on Development and Social Change**, Derleyen, Roberts, T., Malden, Blackwell, Mass: 67 – 83
- WILDT, Michael (1995) "Plurality of Taste: Food and Consumption in West Germany During the 1950s", **History Workshop Journal**, XXXIX, Edition Con, Bremen, 23 – 41.
- WILSON, Bryan (1966) **Religion in Secular Society**, C.A. Watts, Londra.
- WOOLGAR, Steve (1999) **Bilim: Bilim İdesi Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, Çeviren, Arslan, H., Paradigma, İstanbul.

- WOOD, Roy C. (1995) **The Sociology of the Meal**, Edinburgh University, Edinburgh.
- YALTER, Nil (2006) **Kişisel Arşiv**, Paris
- YAMAMATO, Katsuji (1999) **The Sushi Cookbook**, Kodansha America, Tokyo
- YENAL, Zafer (2004) “İstanbul’un Yemek Kültürü”, **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi**, (16.05.2005),
http://www.obarchive.com/guncel_vct_2004_zaferyenal.html
- YETİŞKİN, Ebru B. (2004a) “The Regulation and Control of Internet: A Problem/ An Opportunity for Global Markets”, **Navigating Crisis and Opportunities in Global Markets: Leadership, Strategy and Governance**, Derleyen, N. Delener, C. Chao, Global Business and Technology Association, New York: 870 – 878.
- YETİŞKİN, Ebru B. (2004b) “Filling The Blanks of Science with ‘Communication’ in The Policy Making Process”, **Communication in The Millenium**, Istanbul University, Istanbul: 855 – 877
- YETİŞKİN, Ebru B. (2006a) “Yansıma...(lar)...a Tanıklık: Artur Barrio”, **Plato Güncel Sanat**, III, Kosmo Dergi Yayıncılık, İstanbul: 20–40
- YETİŞKİN, Ebru B. (2006b) “Yeni Toplumsallık ve (B)ağlar arasılık”, **Plato Güncel Sanat**, IV, Kosmo Dergi Yayıncılık, İstanbul: 18–28
- YOSHII, Ryuichi (2001) **Sushi**, Aurum Press, Londra.
- ZUBAIDA, Sami (2000) **Ortadoğu Mutfak Kültürleri**, Çeviren, Tansel, Ü., Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.

10. ÖZGEÇMİŞ

Ebru Belgin Yetişkin lisans eğitimini 1999 yılında İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo-TV-Sinema Bölümü'nde tamamladı. “Bilim, Teknoloji ve Toplum” alanındaki yüksek lisans programını Fransa’da bulunan Louis Pasteur Üniversitesi’nde “Kamuoyunda Bilgi Politikaları: Demokratik Katılımı Yeniden Düşünmek ve Bilim-Teknoloji İletişimi” konusunda yazdığı tezle 2002 yılında tamamlayarak belirsizleşen bilimsel bilginin popülerleştirilmesi ve bilim-teknoloji-ekonomi-politika ilişkisi üzerine yoğunlaştı. 2003’ten itibaren İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’ne bağlı olarak Avrupa Birliği (AB) Merkezi’nde araştırma görevlisi olarak çalışan Ebru B. Yetişkin, 2005–2006 arasında Avrupa Komisyonu ve TÜBİTAK tarafından desteklenen ‘Araştırmacıların Dolaşımı Türkiye Ağı’ projesi İstanbul ve Marmara Bölgesi Koordinatörlüğü görevini üstlendi. 2007 yılında ise AB Eğitim ve Gençlik Programları Başkanlığı tarafından Gençlik Programı Bağımsız Uzmanı olarak atandı. Ebru B. Yetişkin, çeşitli yayınlarda güncel sanat ile ilgili yazarlık yapmaya devam ediyor.